

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NAZAN KARAKAŞ ÖZÜR

Keşifler

NAZAN KARAKAŞ ÖZÜR

KEŞİFLER

Yeni Dünya Düzeninde Coğrafya

Nazan KARAKAŞ ÖZÜR

Doç. Dr. Nazan Karakaş Özür

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalından, doktorasını, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği alanından aldı. 1995-2013 Yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı kurumlarında öğretmenlik yaptı. 2013 yılından bu yana Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde görev yapmaktadır. 2003-2007 yılları arasında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığında İlköğretim ve Ortaöğretim programları geliştirme komisyonlarında görev aldı. Çalışmalarını coğrafya tarihi ve coğrafya eğitimi alanlarında yoğunlaştırmıştır. 500 Yılın Ardından Piri Reis, Keşifler ve Coğrafya ile Tunuslu Hacı Ahmed Dünya Haritası ve Coğrafya Risalesi, Coğrafyada Araştırma Yöntemlerine Giriş adlarında dört kitabı, coğrafya eğitimi üzerine kitap bölümleri ve çalıştığı alanlarla ilgili otuzun üzerinde makale ve bildirisi yayımlanmıştır.

KEŞİFLER

Yeni Dünya Düzeninde Coğrafya

Nazan KARAKAŞ ÖZÜR

Çizgi Kitabevi Yayınları: 1397
Coğrafya

©Çizgi Kitabevi
Ekim 2022

ISBN: 978-605-196-862-9
Yayıncı Sertifika No:52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
KARAKAŞ ÖZÜR, Nazan
KEŞİFLER
Yeni Dünya Düzeninde Coğrafya

Anahtar Kavramlar
Key Concepts
Coğrafya, Keşif, Kaşifler, Yeni Kıtalar, Okyanuslar, Sömürgecilik
Geography, Exploration, Explorers, New Continents, Oceans, Colonialism

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 46039

ÇİZGİ KİTABEVİ
Sahibiata Mah. | Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 | Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/Konya | Cağaloğlu/İstanbul
(0332) 353 62 65 - 66 | (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
📞 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş	13

Bölüm I

Keşif ve Coğrafya	17
İnsan ve Keşif Düşüncesi	17
<i>Bilme İsteği</i>	<i>18</i>
<i>Keşfetme İsteği</i>	<i>19</i>
<i>İhtiyaçlar</i>	<i>21</i>
<i>Yayılma ve Hareket</i>	<i>22</i>
<i>Dünyayı Tanıma İsteği</i>	<i>24</i>
Keşifler ve Coğrafya Bilimi.....	29
<i>Coğrafi Bilginin Gelişimi</i>	<i>31</i>
<i>Coğrafya Biliminde Keşiflerin Yeri</i>	<i>39</i>

Bölüm II

Keşifler Tarihi	49
15. Yüzyıla Kadar Farklı Toplumlarda Keşifler	50
<i>İlk Çağ Keşifleri</i>	<i>53</i>
<i>Orta Çağ Keşifleri</i>	<i>64</i>
15. Yüzyıl Keşifleri Öncesi Avrupa	86
<i>Siyasi İstikrarsızlıklar</i>	<i>86</i>
<i>Ekonomik Düzen</i>	<i>87</i>
<i>Bilim ve Teknoloji</i>	<i>91</i>

<i>Din Savaşları</i>	100
<i>Dış İlişkiler</i>	101
<i>Değerlendirme</i>	106
15. Yüzyıl Keşifleri	108
<i>Yeniden Fetih (Reconquista)</i>	109
Ümit Burnu ve Hindistan Yolu'nun Keşfi	111
<i>Portekiz</i>	111
<i>Gemicî Henri ve Keşif Hazırlıkları</i>	114
<i>Hindistan Yolunda 100 Yıl</i>	119
<i>Hindistan Ticareti ve Portekiz'in Sonu</i>	134
Amerikanın Keşfi	137
<i>İspanya</i>	137
<i>Kristof Kolomb ve Keşif Projesi</i>	139
<i>Batıya Doğru Hint Ülkelerine</i>	148
<i>İspanyol İmparatorluğunun Sonu</i>	184
Dünyanın Çevresinin Dolaşılması	187
<i>Ferdinand Macellan</i>	189
<i>Diğer Dünya Turları</i>	191
İngiliz Keşifleri ve Kâşifler	192
<i>John Cabot (1450-1499?)</i>	193
<i>Sebastian Cabot (1476-1557)</i>	195
<i>Martin Frobisher (1535-1594) ve Kuzey Yolu Keşifleri</i>	197
<i>James Cook (1728-1779)</i>	198
Fransız Keşifleri ve Kâşifler	201
<i>James Cartier (1491-1557)</i>	202
Rus Keşifleri ve Kâşifler	204
<i>Gmelin Sibiryâ Seferi ve Ekibi</i>	205
Avusturalya ve Okyanus Adalarının Keşfi	210
Kutup Bölgelerinin Keşfi	213
<i>Kuzey Kutbunun Keşfi</i>	213
<i>Güney Kutbunun Keşfi</i>	215
Karalardaki Keşifler	216
<i>Afrikanın Keşfi</i>	217

Bölüm III

Keşiflerin Sonuçları	221
Haritacılık	222
1453 İstanbul'un Fethi	223
Batlamyus'un Geri Dönüşü	224
İslam Dünyası	226
Bilinmeyen Yerlerin Açığa Çıkması	229
Yeni Yerlerin Haritalanması	230
Matbaa ve Denizcilik	246
Dünya Ekonomisi	247
Keşifler Öncesi Ekonomi	248
Keşifler Sonrası Ekonomi	251
Güney Asya Ticareti	253
Ekonomide Kritik Ürünler	258
Madenler ve Fiyat Devrimi	272
Kapitalizm ve Sömürgecilik	276
Kölelik	282
Hastalıklar	296
Bağımlılık	301
Doğanın Değişimi	306
Sömürgecilik	320
Sömürgecilik Kavramı	323
Sömürgecilik Faaliyeti	325
Keşifler	328
Sömürgecilik Tarihi	329
Sömürgeciliğin Yayılışı	334
İngiliz Sömürgeciliği	336
Sömürgecilikte Yeni Dönem	338
Sömürgeciliğin Kültürleri Yok Etmesi	340
Seçilmiş Keşifler Kronolojisi	349
Kaynakça	352
Dizin	371

Önsöz

Keşifler konusu profesyonel olarak ilk 2014 yılında dikkatimi çekmişti. Aslında haritaların tarihi üzerine çalışıyordum. Modern haritacılığın ortaya çıkmasında keşiflerin ne kadar büyük rolü olduğunu fark edince şu soru zihnimde dalgalandı. Neden coğrafyacılar keşifler konusu üzerine çalışmasın? Elbette birçok coğrafyacının da bu soruyu sordüğundan ve konuyla ilgili çalışmalar yaptığından daha sonra araştırmalarım sayesinde haberim oldu. Yine de genel olarak coğrafyacılar güncel konular üzerine çalışır ya da en azından böyle olduğunu düşünürler. Oysaki tüm çalıştıkları konularda tarihi bir derinliğe ihtiyaç duyarlar. Örneğin bir yerşeklinin incelenmesi için milyonlarca yıl geriye gitmek gerekir. Nüfusun gelişimi ve özellikleri için de belli yıllar arasındaki bilgilere ihtiyaç vardır. Peki bugün yaşadığımız dünya düzeni nasıl kurulmuştu? Bunu analiz etmek isteyen beşerî coğrafyacılar için zaman ölçüsü ne olabilirdi? Bu sorular beni genel bir tarih okumasıyla 15. yüzyıla kadar götürdü. Bu yüzyılda Dünya tarihi tıpkı yerleşik hayata geçişte olduğu gibi geri dönüşsüz bir kırılma yaşamıştı. Gemici Henri'nin 1415'te Afrika'nın batı kıyılarından güneye doğru Hindistan yolunu bulma girişimi ile başlayan olaylar İspanyollar'ın batıya doğru aynı hedefe gitme çabası ile bambaşka bir şekle büründü. Eski dünya halklarının bilmediği 4 yeni kıta ve bir okyanus literatüre girdi. Sonraki yıllar boyunca eski Dünya kıtalarının bu Yeni Dünya'yı keşfi, ele geçirmesi, sömürmesi, yerleşmesi ve yurt haline getirmesi ile geçti. Yeni dünya, yeni bir düzen

demekti bu dünya Amerika Birleşik Devletleri'ni doğurdu. Kapitalizm, plantasyon tarımı, kıtalararası ulaşım, nüfusun yer değiştirmesi, kültürlerin yok olması ve yeni kültürlerin doğması bu yeni dünya düzeninin parçaları oldu. Dünyanın küresel haliyle haritalanması matematiksel bir sorun olarak çözüldü. İklimin dağılışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan doğal ve beşerî sistemler de kuşaklar halinde tanımlandı. Hangi coğrafi olay incelenirse incelensin geriye doğru gidildiğinde keşiflerin bu olayının şekillenmesinde rolü olacağı açıktır.

Bu kitap daha önce *keşifler ve coğrafya* adıyla çıkmıştı. Kitabı dar vakitte tekrar gözden geçirdim. Bir derleme olmanın ötesinde keşiflerin coğrafyanın bir konusu olduğu yönünde teorik bir tartışmanın yapıldığı bir bölümü içermektedir. Buna bağlı olarak tarihi sürecin anlatıldığı ikinci bölüm ve keşiflerin sonuçlarının belli temalarla aktarıldığı değerlendirme bölümünden oluşmaktadır. Daha önceki kitapta sadece 15 ve 16. yüzyılın olayları ele alınmıştı. Yenilenen kitabın tarihi sürecine 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yaşanan gelişmeler eklenmiştir. Seçerek eklediğim tarihi olaylar dizisi, kutupların keşfine kadar getirilmiştir. Bu sayede kitabın idda ettiği coğrafi bilginin oluşum ve gelişiminde keşiflerin rolü için daha geniş bir perspektif oluşturuldu. Metnin geri kalanını da gözgen geçirip eklemeler yaptım.

Kitabı yenileme çabam sırasında yine birçok konuyu dışarda bırakmak zorunda kaldım. Geniş bir tarihi süreç ve olaylar dizisini kapsadığından belli amaçlarla seçme yaptım. Kitap hacmini büyütmemek için keşifler ve coğrafya ilişkisini anlaşılır kılabilcek kadar örnek olaya yer vermeyi yeterli buldum. Bu bir tarih kitabı değil yeni bir bilgi bulup çıkarmadım, sadece coğrafyacı gözü ile olaylara bir kez daha bakıp konunun coğrafya ve coğrafi düşünce ile ne kadar yakından ilişkili olduğunu vurgulamak istedim. Kronolojik sıralmaya dikkat ettim ancak kimi zaman bu sıra bozuldu. Okuyucuların bu eksiklikleri ve olası diğerlerini hoş karşıla-

ması dileğimdir. Atıf ve alıntılar için okuma kolaylığı sağlaması için dipnot sisitemnin tercih ettim ve Quick Guide to Chicago A 17th Edition kullandım. Bu zaman zarfında bana destek olan aileme şükran borçluyum. Kitabın baskısı tam da Zafer Bayramının 100. Yılı kutlamalarına denk geldi.

30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 100. yılı vesilesiyle Atatürk ve silah arkadaşlarına ithaf olunur.

Nazan Karakaş Özür

Çankırı 2022

KISALTMALAR

t.y: Tarih yok

no.: Numarası

núm.: Numarası

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi.

n.p: No page (Sayfa numarası yok)

Sep.: September

Nov.: November

Jun.: June

v.d.: Ve Diğerleri

Giriş

Coğrafi keşifler, ya da sadece keşifler, dünya tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturan 15. yüzyıl sonrası yaşanan bir dizi keşif faaliyetinin genel adı olarak bilinir. Keşif ve coğrafi keşif kavramları kimi zaman ayrı kimi zaman da aynı anlam için kullanılagelmiştir. *Coğrafi keşif* kavramı, daha genel olarak bilinen *keşif* kavramına göre biraz daha sınırlı bir anlam içermektedir. Buna göre coğrafi keşif, yeryüzündeki kara ve denizlerle uzayın bilinir hale gelmesini tanımlamaktadır. Bu kitabın konusunu oluşturan keşiflerden kasıt da tam olarak budur. Böylelikle sadece yeni kıtalar ve okyanuslar değil, onunla ilgili ortaya çıkan diğer sonuçlar *keşif* kavramı içinde bir arada değerlendirilmiştir. Bu kitapta ortak kullanım ve anlam birliği için sadece *keşif* kelimesi, coğrafi keşifler kavramını kastedecek şekilde tercih edilmiştir.

Birbirinden ayrılamaz iki güçlü eksen, yani tarih ve coğrafya keşif kavramının da temel taşlarını oluşturmaktadır. Metnin ayrılmaz parçalarından biri tarihsel bir seyir iken bahsi geçen mekanlar ve olaylar coğrafya eksenini oluşturmaktadır. Mekân ve insana ait olan her şeyin coğrafyaya dair olması gerekçesiyle bu kavramın coğrafya alanı içinde önemli bir yeri vardır. Bu nedenle tarihçiler kadar coğrafyacıların da kendi alanlarının bilgi içeriğini ve uygulamalarını incelerken, keşifleri 15-19 yüzyıllar arasında gerçekleşen olaylar kapsamında ele almaları doğaldır.

Keşifler hem bir zaman dilimini hem de birbiri ile ilişkili olaylar diznini konu etmektedir. İlk Portekizlilerin

Ümit Burnu Yolu'nu bulmaları, sonrasında İspanyolların Kristof Kolomb sayesinde Amerika Kıtası'nı keşfetmeleri, Magellan'ın Büyük Okyanusu kat eden Dünya turu ve 16. yüzyıldan sonra yoğunlaşan kara ve denizlerin sömürgeleştirilmesi sürecinde yaşananlar bunların başlıcalarıdır. Söz konusu olaylar, dünyanın bugünkü sosyal ve ekonomik düzeninin ortaya çıkmasını sağlamış, mekân kullanımı ve siyasal yapılanma açısından değişim ve dönüşümün başlamasına neden olmuştur. Bugünün dünyası, doğal ve beşerî özellikleri ile keşiflerden sonra hız kazanan yeni Dünya düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Yeni bulunan kara parçaları onları keşfedenlerin bakış açılarına göre yeniden şekillendirilmiş, eski dünya kıtalarının binlerce yıllık gelenekleri kısmen ortadan kalmıştır. Eski ve yeni arasındaki seçimler Dünya toplumlarını değiştirmek ya da değişmemek arasında seçime zorlamıştır. Değişimi seçen toplumlar sonraki zaman dilimlerinde var olmayı başarmışlar ve yeni dünya düzeninin bir parçası olmuşlardır. Keşif rüzgarının savurduğu toplumsal yapılar içinde dönüşebilenler, modern Dünya'yı inşa etmişler bugünün toplumsal düzeni ve ekonomik yapısını belirlemişlerdir. Bugünden geriye bakıldığında tarihsel bütünlük içinde kolayca ayırt edilebilen 15. yüzyıl sonrası Dünya tarihini yeni kıta ve okyanusların bulunmasından ayrı tutmak imkansızdır.

Keşiflerin popüler tarihi, elbette çok önemlidir ve Dünya tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Ancak konuya sadece tarihi olaylar dizini olarak bakmamak gerekir. Bu aynı zamanda coğrafi bir olaydır ve coğrafyanın ilgilenmesi gereken konular içinde yer almalıdır. O halde coğrafya bilimi, insanlık tarihi ile yaşıt olan geçmişinde, insan ve mekân arasındaki ilişkiler açısından çok önemli değişimlerin yaşandığı 15. yüzyıl sonrası keşifleri ve günümüze kadar gelen sonuçlarını nasıl ele almalıdır? Çalışmanın temel tezi bu soru etrafında şekillendirilmiştir. Dolayısıyla literatürden taranan bilgiler ışığında yapılan değerlendirme sonucunda keşiflerin coğraf-

ya açısından önemi somut örneklerle ortaya konulmuştur. Hemen her aşamada keşiflerin coğrafyayı nasıl etkilediği ve ortaya çıkan sonuçların modern coğrafyanın oluşumuna nasıl katkı sağladığı sorusuna cevap aranmıştır. Sonuçta çalışma bütünüyle, keşifler öncesi dünya, keşifler süreci ve sonrasındaki ana gelişmeleri ele alarak coğrafya disiplini çerçevesinden geniş çaplı bir değerlendirmeyi konu almıştır. Derlenen bilgiler, dikkatle incelenerek özgün bir forma sokulmuş, aynı zamanda benzerlik ve farklılar bakımından çıkarımlar yapılmıştır. Bir yandan Avrupa tarihi, öte yandan Osmanlı tarihi ve Dünya'nın diğer bölgelerinin tarihi ile ilgili ulaşılan bilgiler çok boyutlu bir bakış açısına sahiptir. Tarihsel arka plan göz ardı edilmeden daha ziyade mekân ekseninde, değişim ve süreklilik açısından olayın etkileri değerlendirilmiştir.

Keşifler 15. yüzyıl sonrası yeni kıtaların, okyanus ve adaların bulunması şeklinde gerçekleşirken, 17. ve 18. yüzyıllarda, sömürgecilik yanısıra yeni bulunan alanların incelenmesiyle bilimsel bir kimliğe bürünmüştür. Bu iki dönem arasında ortaya çıkardıkları sonuçlar açısından büyük farklılıklar vardır. Kitapta belirtilen zaman dilimlerindeki önemli olaylara odaklanarak, olayların coğrafi sebep ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Coğrafyacının gözüyle keşifler ele alınırken eski ve yeni kavramları karşılaştırma için iki ana eksen olmuştur. Bu nedenle 15. yüzyıl öncesi ile sonrası benzerlik ve farklılıklar açısından sıklıkla kıyaslanmıştır. Dünyanın artık yeni bir döneme girmesiyle sadece coğrafi bilgiler değil kartografik uygulamalar da değişmiştir. Tarihi olaylar kronolojik sıra ile sunulmuş, değerlendirme ayrı bölümde temalar halinde sunulmuştur. Bu, son derece kapsamlı konuyu genel hatlarıyla ortaya koyabilmek için seçilmiş durumlar ve olaylar kullanılmıştır. Kitabın içeriğinde 3 ana bölüm belirlenmiştir. Bunlar; keşif kavramı ile coğrafya ilişkisinin konu edildiği ve kitabın teorisini oluşturan birinci bölüm, 15.yüzyıldaki ilk dönem

keşifleriyle başlayan ve 19. yüzyıla kadar devam eden tarihi olayların seçilerek sıralandığı ikinci bölüm ve keşiflerin belli temalara göre değerlendirildiği üçüncü bölümdür.

Böyle bir bölümlemeye gitmenin çeşitli nedenleri vardır. İlki, konuların kavramsal çerçevesinin çizilerek ilişkilerin belirlenmesi için coğrafya ve keşif bağlamında bir ön tartışmaya ihtiyaç duyulmasıdır. Bu kitap bir keşifler kronolojisi olma düşüncesinde değildir. Kitabın amacını daha iyi yansıtabilmek için coğrafyacıların keşif konusuna bakışlarını tanımlayan teorik bir giriş bölümü tasarlanmıştır. Keşif konusu hangi gerekçe ile coğrafya konusu içine alınmıştır? sorusu bu bölümde cevaplanmaya çalışılmıştır. Keşfin coğrafi bilgi ve uygulamalara olan etkisi coğrafyanın modernleşme süreçlerindeki rolü ortaya konulmuştur. Birinci bölümdeki içerik daha özgün temeller içermektedir.

İkinci bölüm tarihi olayların sıralandığı ve esasen kitap için epistemik bir zemin olma amacını taşımaktadır. Tarihi olayların ayrı bir bölüm içinde ele alınmasının nedeni bütünlüğü bozmadan olaylar dizisini okuyucuya sunabilmektir. Zaman olarak yüzyılları ve mekân olarak da tüm Dünya'yı kapsadığından bu bölüm sadece seçilen bazı olaylar ve buna bağlı mekanlarla sınırlı tutulmuştur. İlgili zaman dilimindeki bütün keşif girişimleri, okyanustaki tüm adalar ya da karalar içindeki tüm gidilen yerler değil, ilkler, dönüm noktası oluşturan ve yenilik getirenler tercih edilmiştir.

Son bölümde daha ziyade olayların sonuçları coğrafya penceresinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu kitabın içinde toplamda üç ayrı bölüm bulunmaktadır. Birinci bölüm *Keşif ve Coğrafya* adını taşımaktadır. Burada coğrafya ve keşif ilişkisi tartışılmış, keşiflerin coğrafya bilimi içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölüm *Keşifler Tarihi* adıyla ilk çağdan 19. yüzyıla kadar olan seçilmiş keşif faaliyetlerini içermektedir. Üçüncü ve son bölüm *Keşiflerin Coğrafi Sonuçları* adıyla çeşitli tematik başlıklar altında hazırlanan değerlendirme bölümüdür.

Bölüm I

Keşif ve Coğrafya

Bu bölümde daha ziyade kavramsal tartışmalar yer almaktadır. İnsan ve mekân arasındaki ilişkilerin, geçmişten günümüze oluşturduğu karmaşık örüntüler içinde keşfin rolü sorgulanmıştır. Coğrafi bilginin oluşum ve gelişiminde bir insan faaliyeti olan keşfin katkısı ne olmuştur? Konu iki başlık altında incelenmiştir.

I. İnsan ve Keşif Düşüncesi

II. Keşifler ve Coğrafya Bilimi

İnsan ve Keşif Düşüncesi

İlk keşifler ve bunların nedenleri incelendiğinde, aslında insanoğlunun keşfetme konusundaki girişimlerinin sadece 15. yüzyıla has olmadığı görülecektir. Bu düşüncenin temelinde insanın çevresindeki kaynakları kullanma, yönetme veya sahip olma çabası yatar. İnsan, tarihi boyunca sürekli hareket halinde olmuş ya yaşadığı ortamı şekillendirmiş ya da başka yerlere giderek yaşam alanını değiştirmiştir. İnsanlı tarihi de bu değişimlerin anlatısıdır. Peki insan ve mekân arasındaki bu dinamik ilişki neden kaynaklanmaktadır? Bunun için bir çırpıda birçok neden sayılsa da esasen keşif isteği temel bir duygudan kaynaklanmaktadır. İlk harekete geçmede rol oynayan duygu aynı zamanfa keşif için de itici bir güç olmuştur. Burada keşfi etkileyen merak, istekler, ihtiyaçlar, yayılma, dünya algısı gibi bazı temel konular ele alınmıştır.

Bilme İsteği

Merak bilinmeyen yerlerin bilinir hale getirilmesi konusunda girişimde bulunmak için çok önemli bir itici güç olmuştur. İnsanoğlunun diğer bütün duygusal nitelikleri gibi var oluşunun bir parçasıdır. Dolayısıyla her insanda farklı şekillerde ortaya çıkması normaldir. O nedenle tek bir anlamı ya da tanımı yoktur belli bir davranış kalıbı ile sınırlanması da mümkün değildir. Merak için “bir şeyi bilmek ya da öğrenmek hevesi” şeklindeki tanım kabul edilse bile meraklı olmanın birçok şekli vardır”¹ Bu noktadan bakıldığında insanların merak duyması için özel bir eğitimden geçmesi, özel ortamlarda olması ya da bazı dış etkenlerle motive edilmesi gerekmez. Merakın gündelik hayatı ilgilendiren bu boyutu çok geneldir ve burada konuşulacak konuları doğrudan ilgilendiren bir nitelik taşımaz. Zira keşif yapmak başkalarının görmediği, erişemediği ya da düşünemediği konularda yoğunlaşma gerektirir. Bu durumda ister bilimsel bir metot takip edilsin, isterse sadece kişisel bir etki ile yola çıkılsın, keşfe giden yoldaki merak dürtüsü daha kuvvetli bir duygu durumu olmalıdır. Zira merak sonucunda yapılan keşiflerle insanlığın gelişimine katkıda bulunan bilgiler elde edilmiştir.

Bilim tarihi merakla başlayan ve bir devrimle sonuçlanan birçok buluş hikayesi ile doludur. Bu hikayelerdeki bilim adamları bazı ortak özelliklere sahiptir. Bu bilimsel merak olarak tanımlanabilir. Aristo “bilimin temelinde, merak, araştırmacılık ruhu ve yeni bir şey karşısında duyulan şaşkınlık vardır”² diyerek üç kavram ön plana çıkarmıştır. Bilimsel merak daha büyük çaplı sonuçlar doğuracak faaliyetler için kapıları araladığından biraz daha farklı bir anlam dürtüsü olarak tanımlanabilir.³ Sıradan olan ya da ilk kez gördüğü bir şeyi anlamlandırma çabasını destekleyen en önemli kuvvet

¹ Philip Ball, *Merak Bilim Nasıl Herşeyle İlgilenir Oldu?* (İstanbul: Kolektif Kitap, 2014), 23.

² Ernst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi* (İstanbul: İm, 2005), 59.

³ Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 17.

meraktır. Dolayısıyla gündelik hayattaki duygu durumundan araştırmacının merakına kadar farklı türlerde meraktan söz etmek mümkündür.

İnsanoğlu, yaşadığı yerdeki yeryüzü özelliklerine ve doğa olaylarına merakla bakmış, incelemiş ve anlamaya çalışmıştır. Ancak, insanın yeryüzü ile ilişkisi sadece yaşadığı yer ile sınırlı kalmamıştır. İnsanlar, yaşadıkları yerlerin dışına çıkma konusunda da dikkate değer çabalar göstermişlerdir. Erişilen en eski buluntularda bile, ilk insanların çeşitli nedenlerle zaman zaman yaşadıkları ortamı terk ettiklerini gösterir deliller mevcuttur.⁴ Bu yer değiştirmelerin nedenleri, artan nüfus, korunma, savaşlar ya da başka temel insani ihtiyaçlar olarak sıralanabilir. Ayrıca, toplumları bütünüyle etkileyen bu genel nedenler dışında, toplum içinde yaşayan, dünyayı diğerlerinden farklı algılayan yani keşif ruhuna sahip insanların başlattıkları ve sürdürdükleri hem maceralı hem de tehlikeli arayışlar da olmuştur. Tıpkı bugün, insanoğlunun evrenin derinliklerine doğru tutkuyla bakması gibi, bilinmeyi bulma, tanıma ve keşfetme düşüncesi bu insanların en temel çıkış noktası olmuştur. Keşif düşüncesi, bütün insanlarda var olan merak dürtüsünün harekete geçirdiği bir düşüncedir.

Keşfetme İsteği

Keşif kavramı da tıpkı merak gibi sıradan bir eylemden, dünyayı sarsacak olaylar bütününe kadar giden geniş bir içeriğe sahiptir. Kavram “Bir şeyin ortaya çıkarılması, gizli olan bir şey hakkında bilgi edinme, birşeyin olacağını önceden anlama sezme”⁵ gibi anlamlara sahiptir. Bu tanımlamalardan kelimenin kavramsal olarak hem somut hem de soyut şeyler için kullanıldığı görülmektedir. Yani keşif hem insanın dış

⁴ James C. Davis, *İnsanın Hikayesi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 5-10; Rousseau Pierre, *Keşifler ve İcatlar Tarihi* (İstanbul: milliyet Yayınları, 1972), 20-21.

⁵ TDK Sözlük. “Keşif.” <http://www.tdk.gov.tr/>

dünyasında ilişkili olduğu mekânda, hem de iç dünyasında zihninde gerçekleşebilecek bir eylemdir. Bilimsel faaliyetlerin birçoğunda zihinsel alandaki keşifler büyük değer taşır. Üretilen bilginin özgünlüğü sezgisel yolla sağlanan keşif işine bağlıdır. Keşif ve merak bilim adamı olmak için gerekli özelliklerden biri olarak görülmektedir.⁶ Keşif kavramı insanın iç dünyasındaki dinamikleri ile ilgili olsa da eyleme sürükleyen bir yönü bulunmaktadır. Elbette insanın eylemleri mekan üzerinde gerçekleşen keşiflerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Keşif isteği tıpkı merak gibi insanın yaşadığı yerden başlayarak çevresine ve daha geniş ölçekte diğer yerlere doğru hareket etmesini sağlayan faktördür.

Keşif isteğine, keşfedilmeyi bekleyen şeyler açısından da bakmak gereklidir. İnsanın merak ederek keşfetmek istediği şeylerin bir çerçevesini çizmek mümkün görünmez. Ama tarih gösteriyor ki insanlar, yakın çevrelerinden itibaren mekanı dolduran ve duyuları ile hissedebildikleri her şeyi merak ederek keşfetmeye çalışmışlardır. Mikroplardan tutun da çok uzaktaki yerlerin keşfine kadar tarih sayfalarını dolduran keşifler ancak bu itici güç ile açıklanabilir. Gerek makro kozmosda gerekse mikro kozmosda bugün bilinenler keşiflerin ortaya çıkmasında bu içsel istediği rolü yadsınmamalıdır.

Birey olarak insanın keşif isteği bazen destansı başarı hikayelerine dönüşse de dünyanın keşif günlüğündeki olayların daha geniş çaplı girişimler ile mümkün olduğu görülür. Yeni yerlerin tanınması, bilinmesi dışında, bu yerlerin ekonomisinden yararlanılması, güç unsuru olarak kullanılması, kültürel ve siyasi açıdan birçok sonuçlarının olması nedeniyle büyük keşifler daha çok devlet gibi kurumların eliyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla keşifler geçen zaman içinde sadece *dağın arkasında neyin olduğu* gibi basit ve kişisel bir düşünceden, dünyanın hazinelerinin ele geçirilmesi ya da Gog

⁶ Peter B. Medawer, *Genç Bilim Adamına Öğütler* (İstanbul: Kırmızı, 2014), 20.

ve Magog'u⁷ arayan keşiflere kadar giden, karma karışık bir macera haline dönüşmüştür. Bu istek din, zenginlik, siyasi güç gibi faktörlerin tek tek ya da bir kaçının bir araya gelmesiyle hep süregelmiştir. İnsanlığın keşiflerindeki son nokta, belki Byron, Wallis, Carteret, Bougainville'in başlattığı, James Cook ile genişleyen ve bugün uzaya doğru uzanan, bilimsel amaçlı keşifler olmuştur.⁸ Yukarıda değinilen birbiriyle de oldukça ilişkili gerekçeler, insanoğlunun keşfetme düşüncesini hep diri tutmuş, nedenler değişse de keşif hep var olmuştur. Keşif isteğinin sürmesinde etkili olan faktörler arasında insanın ihtiyaçları ön sırada gelmektedir.

İhtiyaçlar

İnsanın diğer canlılara göre daha fazla olan hareket kabiliyetine karşın, mekâna görünmez köklerle bağlı olduğu düşünülebilir. İnsanoğlunun mekanla ilişkisi, İlk Çağlardan bu yana çok boyutlu ve hatta karmaşık bir yapıda süregelmiştir. Barınma, korunma, beslenme ve sosyalleşme insanın temel ihtiyaçlarıdır. Bunlar mekânın imkanlarından yararlanarak sağlanmaktadır. İnsanın ihtiyaçlarının zaman içinde çeşitlenmesi mekânı kullanma biçimlerinin değişmesine ve çeşitlenmesine de neden olmuştur. Yeryüzü üzerindeki farklı bölgelerin sunduğu çeşitlilik sayesinde üretim tüketim ve dağıtım sistemleri kurulmuş ticaret gelişmiştir. Bu durum aynı zamanda insanın yaşadığı yerden farklı olan yerlere ulaşmasını ve bu alanlardan yaralanmasını sağlamıştır. Çeşitlenen ihtiyaçlar mekandaki yayılmayı zorunlu kılmıştır.

⁷ İncil'de geçen ve Hristiyanlar için tehdit oluşturacağı söylenen, bir dağın ardına hapsedilmiş bir kavimdir. İslamiyet'teki Yecüc ve Mecüc gibi. Hristiyan rahipler, bir dönem bütün enerjilerini bu kavmi bulmak için keşiflere çıkmaya harcamışlardır. İbn Hurdazbih MS. 912 civarında yazdığı Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik'te "Ye'cüc ve Me'cüc Seddinin Kılığı" başlığı altında oldukça ayrıntı şekilde tasvir etmiştir. Bkz. Yusuf Z Yörükhan, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler* (İstanbul: Gelenek, 2004), 378-384.

⁸ Sami Öngör, *Keşifler ve Tettik Seyahatleri Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim, 1954), 136.

Nüfusun hızla artması geçen zaman içinde ihtiyaçların da artmasına yol açmıştır. Gıda, konut, korunma, eğitim, sağlık ve diğer sosyal yaşam ihtiyaçları için daha fazla üretim ve hizmet gerekmiş toplumlar bunları sağlamak için kaynak arayışına girmiştir. Yeryüzü üzerindeki kara ve denizlerin tümüyle bilinir hale gelmesiyle kaynakların mekânsal sınırı çizilmiştir. Buna mukabil insan ihtiyaçlarını gidermeye dönük olarak her geçen gün yeryüzü üzerinde yeni kaynak türleri ve alanları da keşfedilmektedir.

İnsan ihtiyaçları sadece temel düzeyde yaşamsal olanlarla sınırlı değildir. Farklı inançlar, değer sistemleri ve diğer kültürel nitelikler mekâna karşı birbirine benzemeyen bakış açıları geliştirilmesine neden olmuştur. Bugünün dünyasında, çok geniş alanlara yayılmış şehirler, fabrikalar, yollar, limanlar, tarım alanları mekânın en üst düzeyde kullanılmasını sağlayarak, her gün artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. İhtiyaçlar tarih boyunca keşif faaliyetinin ortaya çıkmasında oldukça önemli rol oynamış, insan doğasında bulunan bir diğer özellik olan hareket ve gelişim durumu buna katkı sağlamıştır.

Yayılma ve Hareket

İnsan çevresini gözlemleyerek oluşturduğu zihin haritasını daima genişletme çabası içindedir. Görülen ve anlamlandırılan mekan özellikleri kullanılarak sürekli gelişen ve ilerleyen bir algısal dokuma işlemi gerçekleştirilmektedir. Mekansal dokuma, mekan imgelerinin zihinde işlenmesi olarak düşünüldüğünde, ortaya -her ne kadar modern anlamda olmasa da- ilk coğrafi bilgiler çıkmıştır. Bu bilgiler çevre genişledikçe, ulaşım koşulları iyileştikçe birikerek artmıştır. Bu çabayı ufka doğru çıkılan bir yürüyüşe benzetmek mümkündür. İnsanlık tarihinde insanın yaşam alanı olan mekanın tanınurlığının artması ve bilinen yerlerin genişlemesi haritanın da sınırlarının genişlemesi anlamına gelmektedir.

İlk insanlarla ilgili birçok tartışmalı teoriyi saymazsak, bugünkü görünüşleri ile ilk insanların izleri yaklaşık 160 bin yıl önce Afrika'da bulunmuştur.⁹ Buradan, Asya ve Avrupa'ya yayılması ve bu yerlerin ılıman kuşak içinde kalan kesimlerinde toplanarak ilk medeniyetleri kurmaları ise daha yakın dönemlere tekabül etmektedir. Yaklaşık olarak kırkbin yıl öncesinden itibaren doğal süreçlerdeki durum, gerek iklim gerekse yeryüzü şekilleri bağlamından bugünkü koşullara erişmiştir. İklim şartlarındaki düzelme insanların yayılma faaliyetlerinde itici bir güç oluşturmuştur. Böylelikle insanlar yaklaşık kırk ya da elli bin yıl öncesinde kara yüzeylerinde yayılmaya başlamıştır. Kara yüzeylerinin bir kısmı eski dünya diye bilinen boğaz ve kıstaklarla geçiş imkanı sağlayan bitişik alanlar iken diğerleri okyanuslarla bu kütleden ayrılmıştır. İnsanların iyice yayıldığı bitişik düzende konumlanmış eski dünya diye adlandırılan üç kıtadan başka yerlere gitme ihtiyacını neden hissettiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, bir noktadan çıktığı bilinen insan nesli, aradan geçen zaman içinde, birbirinden çok uzakta bulunan kara parçaları üzerine yayılarak buralarda kendi yerleşim alanlarını ve kültürlerini oluşturmuştur.

Bilinen tarih, eski dünya kıtaları üzerinde ve merkezinde Akdeniz havzasının olduğu bir alanda bugün dünya tarihi diye anlatılan süreçleri yaşarken, Avustralya ve Amerika kıtaları ile okyanuslardaki adalarda bu süreçler farklı seyretmiştir.¹⁰ Bu kıtalar ve adalara gitme işi, belki de insanlık tarihinin ilk büyük keşifleri olmuştur. Buzul dönemlerinde oluşan kara köprülerini kullanarak, Endonezya adalarını geçip Avustralya'ya giden insanlar, yani Aborjinler, Bering Boğazı'ndan Kuzey Amerika'ya geçen Amerikan yerlileri¹¹ ve diğerleri yüzlerce yıl boyunca eski dünyadan haber ala-

⁹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 2.

¹⁰ Bkz. Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik* (Ankara: Tübitak Yayınları, 2013).

¹¹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 5-10.

madan yaşamışlardır. Onların keşif düşünceleri ve dünyanın keşfine katkıları hakkında bilgiler son derece sınırlıdır. Ancak bilinen o ki insan hep ötekinin bulunduğu yere doğru gitme eğilimi göstermiştir. Bu ancak insan ve insan topluluklarına dair yayılma ve hareket kavramlarıyla açıklanabilecek bir durumdur.

Dünyayı Tanıma İsteği

Yeryüzünün kendine has görünümüleri, dağları, ovaları, vadileri, yüksek-alçak yerleri, kıyıları, denizleri, okyanusları, adaları, gökyüzü ve atmosfer ortamı insan düşüncesinde çok çeşitli şekillerde karşılık bulmuştur. İnsanların yeryüzünü tüm boyutları ile algılayarak değerlendirdikleri ve yaşamlarında buna karşılık bir şeyler oluşturdukları bilinen bir şeydir. Edebi ve dini metinlerde geçen dağ isimleri, doğa olayları ve diğer yeryüzü özellikleri bu ilişkinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bugün yeryüzünde milyonlarca insanın ziyaret ettiği kutsal mekanların bazıları, sadece yeryüzü şekillerinden oluşmaktadır. Japonların Fujiyama Dağı, Yunanların Olympos'u, Müslümanların Arafat Dağı, Hira Mağarası, Hinduların Himalayası, Ganj Nehri ve daha birçokları buna örnek olarak gösterilebilir.¹² Dolayısıyla insan, bulunduğu yerdeki mekansal özellikleri algılamak ve tanımak istemektedir.

İnsanoğlu'nun *dünya algısı*¹³ nasıl gelişmiştir? Dünyayı sadece çevresinde gördükleri kadarıyla algılayan insan, doğ-

¹² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. J. Daniel Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar* (Ankara: İş Bankası Yayını, 1994), 83-88.

¹³ Burada dünya algısından kasıt, insanın yaşadığı yeri nasıl nitelediği, burada var olan nesneleri nasıl anlamlandırdığıdır. İnsanın doğada gerçekleşen olayların sebep ve sonuçlarını sorgulaması, bu olayların nasıl gerçekleştiği açıklamaya çalışması olaylar arasında ilişkilendirmeler yapması ve tüm bunları bütünlüklü bir düşünce biçimi çerçevesinde ortaya koymasıdır. Bu süreçlerin gerçekleşmesinde inanç sistemleri ve diğer kültürel özellikler son derece etkili ve şekillendiricidir. Bu nedenle toplumdan topluma ya da kültürden kültüre değişiklik gösterebilen dünya algısı, zaman içinde aynı toplumda bile değişime uğramıştır. Ancak, farklılıklar bir yana, tüm dünya toplumlarında ve tüm zamanlarda değişmeyen bazı unsurlar dünya algısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan biri öğrenme isteği, diğeri yaşama isteğidir. İnsan dünyada kendine bir yaşam kurma ve kalıcı olma isteğinde olduğundan dünyayı tanıma

rudan göremedikleri hakkında, dolaylı yollardan tahminler üretmiştir. Çeşitli kaynaklarda farklı dünya görüş ve düşünceleri farklı inanç sistemlerinin ortaya koyduğu algılardan söz edilmektedir.¹⁴ Dünya algısının, insanın olduğu her yerde, ilk insanlardan bugüne kadar var olduğu açıktır.

İnsan mekanla kurduğu ilişkide bir yandan yaşaması için gerekli olanları üretirken, öte yandan da dünya ile tanışıklığını ilerletmiştir. Bu sayede de birçok coğrafi bilgi üretebilmiştir. Örneğin Mısır Medeniyeti, ona hayat veren Nil ile ilişkisi sayesinde jeoloji, jeomorfoloji, astroloji, klimatoloji, tarım, matematik başta olmak üzere birçok alanda bilgi biriktirme imkanı kazanmıştır. Bu bilgiler, Nil taşkınlarının yıllık periyotları ve bununla ilişkili doğal olaylar incelenerek oluşturulmuştur.¹⁵ Mezopotamya'da inanç sisteminin etkisi ile şekillenen ziguratlar,¹⁶astrolojinin temel bilgilerinin üretilmesini sağlamıştır. Bu bilgiler, dünyanın bir gök cismi olarak konumu ve onunla ilişkili diğer gök cisimlerinin tanınması şeklinde hem astronomi hem de coğrafyaya çok önemli katkılar sunmuştur.¹⁷ İlk kültür merkezlerinin ürettiği bilgiler, hemen yakınlarındaki Yunan medeniyetine transfer olduğunda, çok daha ciddi şekilde gerçekleşen coğrafi bilgi üretimi, dünya algısını neredeyse modern çağa çok yakın bir seviyeye ulaştırmıştır.

Yunan Medeniyeti'nde en eski bilgilere Homer (MÖ. 800 dolayları)'de rastlanır. O, dünyayı "Okeanos Irmağı" ile çevrili, disk şeklinde bir ada olarak tasvir etmiştir. Atlas adında bir devin ise gök kubbeyi sırtında taşıdığını söylemiştir.¹⁸ Bu dünya algısının temelinde eski Yunan pagan¹⁹ inan-

yolundaki çabalarını hep devam ettirmiştir. Bu çabaların en önemlisi de keşif faaliyetleri şeklinde gerçekleşmiştir.

¹⁴ Bkz. Hayati Doğanay, *Coğrafyaya Giriş* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2002), 52.

¹⁵ Teresi Dick, *Kayıp Keşifler* (İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2005), 257-258.

¹⁶ Ziggurat, MÖ 4000 yıllarında Sümerliler tarafından gözlem kuleleri olarak inşa edilen yapılardır.

¹⁷ Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 26.

¹⁸ Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 207.

¹⁹ Pagan, çok tanrılı inanç sistemidir.

cının yattığı bilinmektedir. Yunan dünyasının, bu noktadan Eratosten'in küresel dünyasına kadar uzanan gelişmeleri yine dünya algısının değişmesi üzerindeki inanç etkisi ile açıklanabilir. Yunanlar akılcılık ile, bilgiyi gerçek dünyadan elde etme, akıl yürütme ve sorgulama yollarını kullanmıştır. Bu sayede İlkçağın sonlarında yer bilimleri Batlamyus ile zirveye çıkmış ve bugünkü dünya algısına çok yakın bir duruma gelmiştir. İnsanın yerleşik alanının tanımlanması ve haritalanması mümkün olmuştur.

İnsanın, dünya algısının ortaya çıkmasında en geniş anlamda dünyanın kendisi etkin rol oynamıştır. İnsanlar, neyin üzerinde (ya da belki de içinde) yaşadıklarını ve onun nasıl bir şey olduğunu sorgulamışlardır. Eski Yunan'da MÖ. 5. yüzyıl civarında Platon ilk küresel dünya düşüncesini ortaya atınca²⁰, matematikteki başarılarından bildiğimiz Pisagor (Pythagoras, MÖ. 570-480) dünyanın küreselliğini matematikle kanıtlama yolunda çalışmalar yapmış, felsefeci Aristoteles (MÖ. 384-322) dünyanın küreselliğine ay tutulması gözlemleri ile kanıt getirmiştir. Eratosten (MÖ. 284-192) ise, bu verileri deneysel çalışmalarıyla destekleyerek, dünyanın şekli ve boyutları ile ilgili bilgileri, çağının çok ötesinde bir doğrulukla elde etmiştir.

İlkçağda coğrafi bilginin üretilmesinde ve klasik coğrafyanın temelerinin atılmasında Homer (IX yy), Herodot (MÖ 484-?), Eratosten (MÖ 276-194?), Strabo (MÖ 64-MS 24) ve Batlamyus (85-165) gibi öncüler sayılabilir. Coğrafyanın bu dönemi klasik dönem birinci evre olarak adlandırılmıştır.²¹ Homer'in destanlarında söz ettiği ortam özellikleri, yerşekilleri, bitki örtüsü ve dönemin toplumları hakkındaki bilgiler, zaman içinde üst üste biriktirilmiştir. Bu bilgilerin Akdeniz havzasının doğal ve beşeri ortamları merkezinden çevreye

²⁰ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 95.

²¹ Tim Creswell, *Geographic Thought a Critical Introduction* (West Sussex UK: Wiley-Blackwell, 2015), 17.

doğru gelişmesi dikkat çekicidir. Örneğin Heredot (MÖ. 484-?), sadece bilinen yerler değil, yaşadığı çevrede çok iyi bilinmeyen alanlar hakkında da bizzat giderek -yani keşfederek-veya araştırıp sorarak yazılar yazmıştır. Özellikle, İskit ülkesi denilen bugünkü Karadeniz'in kuzeyi hakkında ilk ayrıntılı bilgileri vermiştir. Heredot, sadece kendi keşif çalışmalarını değil, döneminde ve öncesinde bildiği duyduğu olayları, kişileri ve yerleri de kitabında yazmıştır.²²

Dünya yüzeyindeki doğal ve beşeri özelliklerin tasvir edildiği gezginlerin topladığı bilgilerin bir bileşkesini oluşturan kitaplar dışında haritalardan da söz etmek gerekir. Açık şekilde yapıldıkları dönemin "bilinen dünyasını" gözler önüne seren haritalar her toplumun kendi coğrafi bilgisini yansıtmaktadır. Birbirlerinden kopuk ve habersiz olan toplumlar eş zamanlı olarak kendi dünya algılarını haritalara yansıtmışlardır. Bugün antik dönem haritaları dünya algılarının algının en somut kanıtlarıdır.

Akdeniz havzası ve eski dünya kıtaları dışında kalan yerlerde yaşamış ilk toplumlar hakkında, çok az şey bilinmektedir. Bilinenler ise 15. yüzyıl keşiflerinden sonra ortaya çıkarılan, özellikle de 19. yüzyılda yoğunlaşan çalışmaların ürünüdür. Aynı şekilde tarihleri MÖ. 10 000 yıllarına dayandırılan İnkalar, 6500'lü yıllardan itibaren tarımsal faaliyetler yapabilmişler, dolayısıyla mekân ve dünya tasavvurları, farklı bir yerde, Akdeniz havzasından tamamen kopuk bir şekilde gelişmiştir. İnkaların içinde baş tanrının oturduğu çatı biçiminde tepesi olan kutu şekilli dünya tasavvurları ile Azteklerin merkezdeki kare çevresinde yer alan dört kare-den oluşan dünya ya da evren algıları olduğu bilinmektedir. Daha uzak bir konumda yerleşen ve MÖ. 2500'lere dayandırılan Çin bilimi²³, ancak çok dolaylı yollardan Akdeniz Havzası ile bağlantı kurabilmiştir.

²² Bkz. Herodotos, *Tarih*.

²³ Teresi, *Kayıp Keşifler*, 172.

Dünya üzerinde ilkçağlarda yaşamış olan tüm toplumlardan verilen örneklerden görüldüğü üzere, insan ve yaşadığı yer arasındaki algısal ve düşünsel ilişki sonrasında bir coğrafi bilgi birikimine neden olmuştur. Dolayısıyla insanlar, dört bir yönde, yaşadıkları yerin özelliklerine göre kendi dünya tasavvurlarını ortaya koymuşlar, yaşadıkları yerlerin ötesini ise hep merak ederek buraları tanımak bilmek konusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum aynı zamanda dünya algısı ile de ilgilidir.

Bireyler dışında toplumlar ve onların kurdukları devlet sistemleri için de bir dünya algısından söz edilebilir. Devletler yayılma düşüncesi, topraklarını çevreleyen karalar ve denizler hakkında bilgi sahibi olma isteği, kutsal mekân arayışı, ekonomik çıkar elde etme planı gibi birçok nedenle keşif faaliyetinde bulunmuşlardır. Mısır Firavunu Nechav'un Fenikelileri Afrika'nın çevresinin dolaşıldığı ünlü keşif yolculuğuna göndermesi sadece bir örnektir. Gemici Henry diye anılan Portekiz Prensi'nin keşif faaliyetleri için harcadığı serveti esasen din ve devleti için belirli bir hedef uğruna gerçekleştirmiştir. Tüm bunlar keşiflerin önemli boyutlarından birinin de devletler ve politikaları olduğu gerçeğinin altının çizilmesini sağlar. Çünkü devletler, kaşifler aracılığıyla ticari bağlantılar kurmak, gidilen yerlerin zenginliklerinden haberdar olmak, belki sefer planlamalarını ona göre düzenlemek, dinlerini yaymak gibi nedenlerle, kaşiflerden yararlanmışlardır. Bu durumda devletlerin ve kültürlerin yayılma isteği de keşif konusu için önemli bir faktör olarak belirtilebilir.

Buraya kadar insan ve keşif düşüncesinin bir çerçevesi çizildi. Merak, keşif isteği, ihtiyaçlar, yayılma ve hareket ile dünya algısı başlıkları altında kavramın çeşitli yönleri üzerinde duruldu. Gerek bireysel çabalar gerekse devletlerin desteği ile İlk Çağlardan bu yana gerçekleşen keşif faaliyetlerinin bazıları tarih sahnesinde fazla iz bırakmazken bazılarının et-

kisi asırlarca devam etmiştir. Bu durumda bugünden geriye bakıldığında keşif faaliyetinin etkisi ve kalıcılığının koşulu keşiften sonra neler olduğunda gizlenmiştir.

Keşifler ve Coğrafya Bilimi

Coğrafya mekan ve onu bütünleyen insanın serüvenini takip etmektedir. Bu serüven içinde sonraki dönemlere damgasını vuran ya da şekillendiren olaylar vardır. Bunlar alet yapımı, tarım devrimi, yerleşik hayata geçiş, devlet organizasyonlarının kurulması, mekanın siyasallaşması ve keşifler ile dünyanın bütünüyle tanınır hale gelmesi şeklinde örnekendirilebilir. Coğrafya, adı geçen dönüm noktalarının hangisinden daha çok etkilenmiştir sorusuna, farklı açılardan başka başka cevaplar verilebilir. Ancak, 15. Yüzyıl sonrası yaşanan keşiflerin kartografik etkileri, coğrafi mekanın genişleyerek çeşitlenmesi, nüfus hareketleri, ekonomik sistemlerin değişmesi, siyasal sistemler ve dünya jeopolitiğinin yeniden dizaynı gibi sonuçları vardır. Küreselleşmenin başlamasına neden olan olaylar dizini de köklerini keşifler sonucu dünyaya yayılan Avrupa halklarının kurdukları sistemlerden almaktadır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, keşiflerin, tüm coğrafya tarihi içinde en geniş etkiye sahip olduğu açıktır.

Coğrafyacılar, keşiflerle başlayan olaylar dizini görmezden gelemeyiz. Herşeyden önce coğrafyanın tanımlanma biçimlerine bakıldığında, yapılan vurgular konunun tam da coğrafyanın içinde coğrafi bir olay olduğunu gösterir. Doğanay, coğrafi düşüncüyü coğrafi çevre ile ilişkilendirirken, olgu ve süreçlerin dağılışı, etkileşim ve sebep sonuç ilişkilerine odaklanır.²⁴ Coğrafyanın modern tanımlarında gizli olan coğrafi düşünce geleneği, bu tanımlar analiz edildiğinde hemen ortaya çıkar. A. Macit ve İ. Hakkı, coğrafi olaylardaki değişime vurgu yapar ve coğrafyanın çerçevesini çok geniş

²⁴ Bkz. Doğanay, *Coğrafyaya Giriş*, 1-61.

şekilde çizer. “Yeryüzüne irca edilebilen ve bir dereceye kadar bulunduğu yerin (muhit) tesiri altında kalan her hadise bir coğrafya hadisesidir.”²⁵ Böylece yeryüzü ile belirlenmiş alandaki her şeyin coğrafya sınırları içine alınmış olması önemlidir. Gümüşçü, coğrafya bilimini konumsal ve algısal özelliklerinden, bilgi üretme yollarına kadar çeşitli açılardan incelerken, coğrafyanın daha önce yapılmış birçok tanımına yer verir. Gümüşçü’de verilen tüm bilgiler içinde etkileşim ön plana çıkarılmıştır. Coğrafyayı bir mekan bilimi olarak kabul ederken, mekanı insanla birlikte ele alır.²⁶ Doğanay, coğrafya bilmek dünyayı görmek ve bilmektir derken coğrafyanın bu yönüne vurgu yapar.²⁷ Özçağlar’ın coğrafya tanımında öne çıkan faktör onun bir bilimler topluluğu olarak tanımlanmasıdır. Çünkü coğrafyanın geniş kapsamlı çalışma alanı böyle bir sınıflandırmayı gerektirir. Bu bilimler topluluğu içeriğindeki bilim dalları ise birbiriyle çok yakından ilişkili görülür. Olaylar, bu bilim dalları tarafından adeta sebep sonuç zincirleri gibi paylaşılmıştır.²⁸ Bu verilen coğrafya tanımları ve yansıttıkları bakış açılarından hareketle, denilebilir ki insan ve mekan arasındaki ilişki, keşif denilen eylem ile başlar. Dolayısıyla coğrafi bilginin elde edilme sürecinin ilk aşaması keşiftir. Açıkcası, coğrafi bilginin gelişim süreci keşiflerle gerçekleşir.

²⁵ Ali Macit Arda ve İbrahim Hakkı Akyol, *Umumi Coğrafya Tabii ve Beşerî* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 1.

²⁶ Osman Gümüşçü, *Coğrafyaya Davet*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 229-244.

²⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. Hayati Doğanay, “Anlamı, Tanımı, Konusu ve Felsefesi Bakımından Coğrafya İlmi Hakkındaki Bazı Düşünceler,” *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25, (2011):1-44. Coğrafyanın felsefesi için bkz. Nurettin, Özgen, “Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları,” *Ege Coğrafya Dergisi*, 19, no.2, (2010): 1-25; Mustafa Öztürk ve Servet Karabağ, “Coğrafyada Paradigmalar,” *Journal of European Education*, 3, no.1, (2013): 8-32.

²⁸ Ali Özçağlar, *Coğrafyaya Giriş*, (Ankara: Ümit Matbaacılık, 2009):1-16; Emin Baydil, “Coğrafya Nedir?,” İçinde *Genel Coğrafya*, 1-14, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.

Coğrafi Bilginin Gelişimi

Keşifler incelenirken, insanoğlunun biriktirmeye başladığı coğrafi bilgi hazinesinin bu konuda nasıl bir etkisinin olduğu, mutlaka dikkate alınmalıdır. İlkçağ toplumları içinde bilimsel gelişmenin yükselişe geçtiği Yunan toplumu mercek altına alındığında keşiflerdeki yönlendirici etkisi açıkça görülür. İlkçağ'a, tüm yönleri ile damgalarını vurmuş olan Yunanlar, gerek bilim tarihinde, gerekse keşifler tarihinde, dönemlerini aşan bir öneme sahiptirler. İlkçağ Akdeniz Dünyası'nda elde edilen coğrafi bilgiler, daha sonraki yüzyıllarda yapılacak keşif faaliyetlerine ilham kaynağı olmuştur. Burada, keşifler çağının başlamasında öne çıkan faktörlerin içinde, Avrupalıların, Yunan bilim adamlarının bıraktığı bilgi hazinesine dönüş yapmaları konusu hatırlanmalıdır. O halde bu bilgiler nedir, nasıl ve hangi amaçla biriktirilmiştir?

Coğrafi bilgi birikiminin artmasına paralel olarak bilinen dünya kavramının kapsamı da genişlemeye başlamıştır. Bu, özellikle devletlerin yayılma politikaları üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Devletler kendi sınırları dışında kalan alanlar ile ilgili bilgi sahibi oldukça daha da genişleme çabası içine girmişler, genişleme çabası dünyanın farklı yerlerinden bilgi edinme isteğini artırmıştır. Edinilen bilgiler sadece yazılmamış, ilk zamanlardan bu yana haritalar halinde de sunulmuştur. Haritalar, bilinen dünyanın somutlaştırılmasında sürekli etkilendikleri değişim ve gelişim rüzgarlarıyla, neredeyse 19. yüzyıla kadar gelecek olan keşif yolculuğuna eşlik etmişlerdir. Bütün bu birikimler tekrar gözden geçirildiğinde, İlkçağ dünyasının keşiflere katkısı daha açık ortaya çıkar. Farklı İlk Çağ toplumlarında Coğrafi bilginin gelişimi konusuna, kısaca göz atmakta keşiflerin oluşum ve gelişimini anlamada fayda vardır.

Yunan Kolonileri

Genel olarak batı ve güney Akdeniz kıyıları ile Karadeniz kıyılarına doğru yayılmışlar bu alanları bilinen dünyanın bir parçası haline getirmişlerdir. Yunan kolonileri içinde, Miletli, Karadeniz kıyılarını tüm doğal ve beşerî tehlikelerine rağmen kolonileştirmişlerdir. Strabo'dan alınan bilgilere göre, "balıkçılık, özellikle ton balığı, gemi inşaatı için kaliteli kereste, at, koyun ve keçi gibi hayvanlar ve madenler Miletli'nin dikkatinin bu kıyılarda toplamasına neden olmuştur."²⁹ Miletli, Karadeniz kıyılarında bugünkü Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon dışında kuzey ve doğu kıyılarında da büyük nehirlerin ağızlarında koloniler kurmuşlardır. Kıyı ile iç bölgelerle yapılan ticaretin ana konusunu, iç bölgelerde yetiştirilen maden, buğday ve kürk oluşturmuştur. Ayrıca merkezi Kafkasya olan esir ticareti de yapılmıştır. Diğer Yunan kolonicileri Euboealılar ise maden ve orman bakımından zengin olan Trakya ve Güney İtalya yöresinde koloniler kurmuşlardır. Bu bölgede göçebe olarak yaşayan halk ile, Güney İtalya *Büyük Yunanistan* olarak anılmıştır. Burada kurulan Syracuse şehri, barındırdığı yüksek nüfus ile dönemin önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Üçüncü Yunan kolonicileri Foçalılar, Akdeniz'in batı ve kuzey kısımlarında yerleşmişlerdir. En büyük şehirleri Massilia (Marsilya) Ron Nehri ağzında MÖ. 600'de kurulmuştur. Burada yapılan kalay ticareti şehrin büyümesinde önemli rol oynamıştır. Yunanlar bunun dışında, Kuzey Afrika kıyılarında Bingazi'yi kurmuşlar, Mısır ile yakın ilişki içinde olmuşlardır. Mısır ordusunda asker olarak çalışmalarının bu yakın ilişkide payı vardır.³⁰ Dolayısıyla bu etkileşim daha sonra Roma'nın Mısır'ı ele geçirmesine kadar kopmadan devam etmiştir.

²⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 7.

³⁰ William H. McNeill. *Dünya Tarihi*. (Ankara: İmge kitapevi, 2019), 136; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 8, Ayrıca bkz. Tekeli Sevim vd., *Bilim Tarihine Giriş*, (Ankara:Nobel Yayınevi, 2001); Tez *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*.

Yunanlar tıpkı dönemlerindeki diğer milletler gibi kolonileştirme ve ticaret ağları sayesinde bilinen dünyanın sınırları geliştirme çabalarına hizmet etmişlerdir. Öte yandan Yunan dünyasının hem kendi yaşadığı ve yayıldığı alan, hem de onun dışındaki alanlar ile ilgili birçok bilgi derleyerek dünya ortak bilim hazinesine yaptığı katkı daha dikkat çekicidir. Heredot, sayesinde o döneminin dünyasının genişliği hakkında açık bilgi sahibi olunmuştur. Heredot, (dönem dünyasının) sınırlarının tam olarak belli olmadığına altını çizerek³¹ dünyanın keşfedilmemiş yerlerinin olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca Mısır'dan, Nil'in kaynağından, çöl ortamından ve Sibiry'a'nın soğuk steplerinden bahsederek, mekansal özellikleri ile dünyanın çeşitliliğini gözler önüne sermiştir.

Yunan dünyasında, Homer ve Heredot dışında, keşif yapan ve keşif düşüncesine katkıda bulunan başka bilim insanları da vardır. MÖ. 6. yüzyılın başlarında Hekatainos, (MÖ. 472-?) sistematik coğrafyanın kurucularından olup, oldukça ayrıntılı şekilde hazırladığı *Periodus* adındaki kitabı ile bilinen dünyayı tanımlamıştır. Yazdıklarının çoğunun kayıp olduğu bilinen Hekatainos, Asya, Avrupa ve Libya olarak gösterdiği eski dünya kıtalarının haritasını yapmıştır. Bizzat gezdiği Mısır hakkında çok bilgi vermiştir. Diğer Yunan coğrafyacı Ksenophon, (MÖ. 427-325)'dur. Mezopotamya ve Doğu Anadolu'yu güneyden kuzeye kat etmiştir. Aynı dönemde yaşayan Yunan bir tabip olan Ctesias, İran ve Hint hakkında yazmıştır. Hint hakkındaki kitabı ilk olmasına rağmen, efsaneler ile dolu olduğundan ilmi değerinin az olduğu söylenir.³² Doğu ile ilgili bilgilerin efsanelerle bezenmesi bundan sonra da sıklıkla karşılaşılabilecek bir konudur. İlkçağ'dan itibaren gizemli bir havaya bürünen doğu, ancak 19. yüzyılda, Sibiry

³¹ Heredotos, burada dünyanın keşfedilmemiş yerlerinin olduğunu, dünyanın şeklinin de bu nedenle tam olarak bilinemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun dışında, Afrika kıyılarının dolaşmış olmasından dolayı dünyanın etrafının sularla kaplı olabileceği düşüncesine de kapı açmış oluyor.

³² Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 14.

içlerine kadar yapılan seyahatler ile tam olarak gün ışığına çıkabilmiştir.

Yunan dünyasında biriken bilgiler, hemen yanı başlarında onlarla içli dışlı olan, hatta Yunan geleneklerini saraylarına taşıyan Makedonların dikkatinden kaçmamıştır. Saraylarında Yunan adetlerini uygulayan ve Yunan bilginlerden eğitim alma yarışına giden Makedonlar, geline bilimsel seviyenin en yakın şahitleri olmuşlardır. Hatta ünlü Yunan bilgin Aristoteles, Makedon Kralı'nın oğlu İskender'in hocalığını yapmıştır.³³ İyi bir eğitim almış olan İskender'in büyük seferi, askeri ya da siyasi değerlendirmeler bir yana bırakılırsa, bir keşif hareketi olarak görülebilir.

Büyük İskenderin Seferi

Büyük İskender (MÖ 336-323), Makedon Kralı olarak doğuya doğru bir sefer gerçekleştirmiştir. Bu seferle doğu kültürü ile batı kültürü arasında bir köprünün oluşmasını sağlamıştır. İskender'in doğu seferi, aynı zamanda beraberinde birçok bilim adamını da götürdüğü önemli bir keşif gezisidir.³⁴ MÖ. 334'te babasının ölümü ile tahta geçişinin ardından, 35 bin kişilik ordusuyla başlayan doğu seferi serüveni 323'te Babil'de ölünceye kadar devam etmiştir. İskender'in daha doğuya gitme arzusu, dünyanın en doğu sınırına ulaşmak ve onu çevreleyen Okeanos kıyılarını görmek iken, Hindistan, onun son durağı olmuştur. İndus Nehri'ni geçtikten sonra bu yolculuğa dayanamayan askerlerinin zorlaması ile geri dönmek zorunda kalmıştır.³⁵ Geçtiği yerlerde koloniler kurmuş, Türkistan ve Hint, batı dünyası için daha tanınır hale gelmiştir. Bu yolculuk sadece Hint bölgesi ile bağlantı kurmak değil,

³³ McNeill, *Dünya Tarihi* (Ankara: İmge Kitapevi, 2008), 210.

³⁴ İskender'in seferini askeri amaçlarından ziyade, sonuçları açısından değerlendirdiğimizde batı ile doğuyu kaynaştırması, yeni kültürlerin ortaya çıkması açısından 15. yüzyıl keşiflerine benzer sonuçlar içerdiği görülür. Bu nedenle konuya dahil edilmiştir.

³⁵ Davis, *İnsanın hikayesi*, 95.

çok az bilinen Asya'nın güneyi ve doğusundaki kavimlerden de haber almak anlamına gelmiştir. Büyük İskender'in keşifleri ile bilinen dünya biraz daha genişlemiş, İskenderiye ve Rodos ilim merkezi haline gelmiş ve buralarda Eratosten ve Hipparchos gibi ünlü bilim adamları yetişmiştir. Bu bilim insanları da coğrafi bilgiye çok büyük katkılar yapmışlardır. Aynı devirlerde, yine bir Yunan olan Pytheas (MÖ 380-310), Atlas Okyanusu kıyılarından Britanya Adası'na kadar gitmiştir. Böylelikle milat yıllarına yaklaştıkça dünyanın tanınırlığı gittikçe artmıştır. Eratostenes(MÖ 276-194)³⁶, kuzeyde İzlanda Adası'ndan güneyde Nil'in ikinci şelalesine kadar ve doğuda Seylan'a kadar olan alanları eserinde tanımlamıştır.³⁷ Adı geçen tüm isimlerin coğrafi bilgiye katkıları büyük olmuştur. Dünyanın tanınması ve yeni üretilen coğrafi bilgiler sonraki nesillere aktarılarak biriktirilmiştir.

Roma İmparatorluğu

Romalılar, uzunca bir süre hâkim olacakları Kuzey Akdeniz havzası merkezinde, Akdeniz havzasına ve dünya tarihine büyük etkiler bırakmışlardır. İtalya merkezli olarak başlayan Roma devleti, Makedonya, Yunanistan (MÖ146), Asya'daki Selevkos bölgesi (MÖ 64) ve Mısır'ı (MÖ 30) ele geçirmiştir.³⁸ Romalılar, Yunanlar'dan farklı olarak, fethettikleri yerlerin askeri ve ekonomik bilgilerini toplamak, çevrelerindeki yerler ile ilgili fethetme zemin hazırlayacak bilgiler edinmek istemişlerdir. Bu amaçla harita çizmek, ortamı tasvir etmek, mesafe ölçmek, gelirler ve halkın adetleri hakkında bilgi toplamak yöntem olarak tercih edilmiştir. Özellikle yayıldıkları Avrupa kıtasının iç kısımları ve kuzeyde yaşayan

³⁶ Eratosten, (MÖ276) Kirena da doğmuş, Atina'da tahsil görmüş ve İskenderiye'de kütüphane memuru olmuştur. Matematik coğrafya ve ülke coğrafyası alanında çalışmıştır. Coğrafi bilgi birikimine ve bunun bir araya getirilip aktarılmasına büyük katkı sağlamıştır.

³⁷ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 13-14.

³⁸ McNeill, *Dünya Tarihi*, 220.

halklar, Romalılar sayesinde daha iyi tanınmıştır. Roma'nın yolları da bu duruma katkı sağlamıştır. "Engebesiz araziler üzerine uzun süre kullanılacak biçimde inşa edilen bu yollar, İskoçya'dan Arabistan'a kadar uzanmıştır. Yolların kıyısında binlerce kent mantar gibi bitmiştir."³⁹ Böylece eski dünya kıtaları üzerindeki yayılma yerleşilmiş alanın genişlemesine, az bilinen alanların bilinir hale gelmesine neden olmuştur. Roma'nın sürekli sınırlarını genişletme arzusu kuzeyde ve güneyde birçok yerin daha iyi bilinir hale gelmesini sağlamıştır. Bu nedenle, yollar sayesinde ulaşımın kolaylaşmasını, kara içi keşif gezileri için önemli bir fırsat olarak değerlendirmek gerekir.

Coğrafya bilgisinin gelişmesi, özellikle de Roma'nın ilk dönemlerinde İlkçağ mirasının devamı şeklinde ama daha yavaş bir tempoda gerçekleşmiştir. Daha önce söz edilen Roma'nın merkezi ve güçlü bir devlet olması, coğrafi bilginin üretilmesi, kullanılma yerleri ve nakledilme yöntemleri üzerinde etkili olmuştur. Yunan site devletleri şehirlerin kendi içinde oluşturdıkları çeşitlilik ve nispeten özgür ortam yerini Roma'nın hakimiyetine bırakmıştır. Roma genişlemek, büyümek ve yönetmek için gerekli olan bilgilerle ilgilenmiştir. Bu döneme ait coğrafi bilgi kaynakları içinde sayılabilecek çok önemli isimler vardır. Bunlardan Polibos, (MÖ. 208-123) Roma döneminin en tanınmış tarih ve coğrafyacısıdır. Hakkındaki bilgiler Pline (Plinus)'den öğrenilmiştir. *Histories* adlı kitabında Hellenistik Dönem anlatılmıştır. Milat yıllarını geçince, coğrafi bilgiye katkısından söz edilebilecek biri daha karşımıza çıkar. Pline (MS. 23-79), bir ansiklopedi yazarıdır ve *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı kitabı, kendisinden önce gelen bütün bilgilerin toplandığı dünyanın ilk ansiklopedilerinden biridir. İlk kez İskandinavya'dan söz eden eserde, Baltık kıyıları ve boğazları, Kuzey Kutbu Bölgesi, Hint, Arabistan ve ipek üreten uzak doğuda bir yerin anlatıl-

³⁹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 101.

muş olması dikkat çekmektedir.⁴⁰ Roma döneminde milattan önce başlamış olan İpek yolu ticareti sayesinde Asya'nın iç kesimleri ve doğusu ile dolaylı bağlantı kurulmuştur. Buna karşın gelen bilgiler muğlak ve tam bir tanımlamadan çok uzaktır. Bu bilgiler iyi tanımlanmamış ve az da olsa önem taşımaktadır.

Roma döneminde yaşayan Strabo (MÖ. 63 – MS. 25) Amasya'da doğmuş, iyi eğitim almıştır. Tarih hatıraları ve 17 ciltlik *Geographica* (coğrafya) adlı eserini birçok yeri gezip görerek yazmıştır. Bir gezgin olarak yaşadığı dönem ve çok iyi bilinmeyen yerler hakkında edindiği bilgileri, var olanlarla birleştirdiğinde bu 17 ciltlik eser ortaya çıkmıştır. Eserde, İspanya'dan Hindistan'a kadar, İngiltere'den Mısır'a kadar geniş bir alan ile ilgili bilgiler yer almıştır.

Dünyanın, bilinen kısmının özelliklerinin toplandığı bu tür metinlerin önemi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Özellikle, Strabo, dünyayı etrafı okyanuslarla çevrili büyük bir ada olarak tanımlamıştır. Basra, Hazar Denizi ve Akdeniz bu büyük okyanusun kolları olarak anlatılmış ve sürekli batıya doğru gidildiğinde Hindistan'a varılabileceğini belirtmiştir.⁴¹ Bu bilgiler dışında Strabo'daki bilinmeyen dünya ya da dünyanın tümünü ilgilendirecek aşağıdaki şu ayrıntılar, tropikal ve subtropikal bölgeler ile ilgili tespitler içermesi bakımından dikkate değer görülmüştür. Zira bunlar küresel dünya tasavvurunun, iklim ile ilişkilendirilecek kadar gelişkin olduğunu göstermektedir. Strabo, Ekvator'un her iki yanındaki kurak climata⁴²'nın Güneş'in her yıl yarım ay süresince tepede olması nedeniyle karakteristik bir flora ve faunaları olacağını savunmuştur. Ayrıca, kurak, kumlu topraklarda terebentin ağacı ile sıcaklığın kavurduğu belirli birkaç meyveden başka bir şey yetişemeyeceğini, çünkü bu bölgele-

⁴⁰ Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 121.

⁴¹ Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 114.

⁴² Climata: Yunanların küre üzerine çizdikleri çizgilerle dünyayı ayırdıkları paralel dilimlerin her biri. Bkz. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 96.

rin bulutları durduran ve yağmurların düşmesini engelleyen yüksek dağlarla sınırlı olduklarını, önemli hiçbir ırmakları bulunmadığını bu yüzden kaba yapağalı kıvrık boynuzlu çıkıntılı dudaklı ve yassı burunlu yaratıklardan başkasının yaşayamayacağını söylemektedir.⁴³

Pomponius Mela (? – MS 45), dönemin diğer Romalı coğrafyacılardandır. Bilinen dünyayı biraz daha genişleterek tasvir etmiş özellikle Britanya'nın kuzeyindeki ada ve körfezlerden, Shetland Adası, Baltık Denizi ve Çin'den söz etmiştir. Bunun yanı sıra Thule⁴⁴'de kış gecelerinin çok uzun karanlık, yaz gecelerinin ise kısa ve yarı karanlık olduğunu ve yaz soltistinde güneşin hiç batmadığını anlatmıştır.⁴⁵ Thule'nin konumundan dolayı ortaya çıkan coğrafi özellikler yaşanabilecek bir yer görüntüsü vermemektedir. Bu nedenle buradan geçen meridyenin ötesine geçmek düşünülmemiştir.

Roma döneminde, son olarak söz edilebilecek coğrafi bilgi birikimi ve keşiflere katkısı olan bilim adamı Batlamyus (Ptolemaios, MÖ. 108-168) İlkçağ'ın en büyük ve son coğrafyacısı olup Mısır'da doğmuştur. *Megale Syntaxis*,⁴⁶ adındaki eseri astroloji ve dünya ile ilgilidir. Diğer eseri *Geographike Hyphegesis*⁴⁷ ise harita tasviri şeklindedir. İçinde 8000 yer adı geçen eserde, bu yerlerin enlem ve boylamları da belirtilmiştir. Haritasında enlem ve boylam çizgilerine yer vermesi dünyayı küre şeklinde göstermesi onun günümüze kadar gelen ününün kanıtlarıdır. Ayrıca Hint Okyanusu ve daha önce Kuzey Denizi'ne açılmış şekilde gösterilen Hazar Denizi ilk kez kapalı olarak gösterilmiştir. İlk meridyen dairesi bilinen dünyanın sonu olarak belirtilen Kanarya Adaları'ndan geçirilmiştir. Batlamyus'un bilinen Dünya haritası, 15. yüzyıl keşiflerine ilham verecek derecede çağının ötesine kadar

⁴³ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 97.

⁴⁴ Polonya sınırları içinde bir yer.

⁴⁵ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 20.

⁴⁶ *Büyük Bileşimler*, yaygın bilinen adıyla *Almagest* veya *Kitap al Macisti*.

⁴⁷ *Coğrafya Klavuzu*.

uzanmıştır. Bu bilgilerin, döneminden çok sonra, neredeyse on beş yüzyıl sonra Avrupa'daki keşif ideallerine ilham olmuştur. Avrupa'nın, Orta Çağ boyunca ekvatorun güneyine inilemeyeceğini savunmasında kutsal kitapların rolü kadar, reddedilen bu İlk Çağ bilgilerinden yoksunluk da etkili olmuş olmalıdır.

Buraya kadar İlk Çağ sonlarına kadar coğrafi bilginin gelişimi üzerinde durularak keşiflerin coğrafi bilginin gelişimindeki rolü ile coğrafi bilginin gelişiminin keşiflere katkısı vurgulanmıştır. Bu karşılıklı gelişme durumu kimi zaman keşiflerin öne geçmesi kimi zamanda biriken coğrafi bilginin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla coğrafya bilimi, keşiflerin hemen öncesi ve sonrasında gerçekleşen her olaydan etkilenmiştir. Batıda modern coğrafyanın doğuşu ile keşifler yüzyılı gelişmelerinin son derece yakından ilişkili olduğu açıktır. Bu ilişkinin bugüne ait coğrafi bilgi alanlarında örneğin genel beşeri ve ekonomik coğrafya, harita bilgisi, jeomorfoloji, jeopolitik, tarihi coğrafya ve diğer ilgili alt dalların konuları içinde yer aldığı bilinmektedir.⁴⁸ Modern coğrafya içeriği ve uygulamaları incelendiğinde keşifler ve sonrasında yaşanan değişimlerin yeri açıkça görülür.

Coğrafya Biliminde Keşiflerin Yeri

Avrupalıların "coğrafi keşif" adını verdikleri ve 15. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıl sonuna kadar yoğunlaşan ama ondan sonra da devam eden hareketler, bütün dünya tarihinde çok önemli bir kırılma noktası olmuştur. Tek başına siyasi tarih ele alındığında, devlet sınırları ve yeni devletlerin ku-

⁴⁸ Bu konu ile ilgili bakılan kaynaklar, Erol Tümerterkin ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekan* (İstanbul: Çantay Kitapevi, 2010); Hayati Doğanay, Ünal Özdemir ve Fevzi Şahin İ., *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya* (Ankara:Pegem Akademi, 2011); Erol Tümerterkin ve Nazmiye Özgüç, *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma* (İstanbul:Çantay Kitapevi, 1997); Erdem Bekaroğlu ve Ali Rıza Özdemir, *Bir Disiplinin İç Dünyası* (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2014); Faik Sabri Duran, *Keşifler Alemi* (İstanbul: Kanaat Yayınları, 1963); Herold Deschamps, *Keşifler Tarihi* (İstanbul:Gelişim Yayınları, 1974).

rulması, bazı devletlerin güçten düşme ve yıkılma sürecine girmesi gibi olaylar gerçekleşmiştir. Buradaki coğrafi keşif kavramında yer alan 'coğrafi' ifadesi keşiflerin niteliği hakkında fikir veren en önemli noktadır. Keşifler tam da mekanla yani dünyanın denizleri ve karalarının bilinir hale gelmesi, tanımlanması ve haritalanması ile ilgilidir. Başka birçok bilim dalının inceleme alanına da giren keşifler, coğrafyanın da incelemesi gereken bir konudur. Coğrafya bilimi açısından keşifleri bazı temel başlıklar altında incelemek gerekir.

Coğrafi Bir Olay Olarak Keşifler

Coğrafya tarihini coğrafi olayların tarihi olarak tanımlayan ve bunu da bilimler tarihi içinde inceleyen Wright,⁴⁹ coğrafi düşüncenin de coğrafi olaylarla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Örneğin yerleşik hayata geçiş insanlık tarihinin dönüm noktasını oluşturan olaylardan biridir. Coğrafyacılar bu olayı hem arazi kullanımı, hem nüfus, hem ekonomik faaliyetler, hem de siyasi coğrafya alanlarındaki çalışmalarda öncelikle ele alırlar. Çünkü, bugünkü dünya düzeninin en önemli parçası yerleşik hayat ve onun üretimleridir. Bu bağlamda keşifler öncesi dünya ve sonrası dünya arasında tıpkı yerleşik hayata geçiş gibi birçok farklılıklar meydana gelmiştir. Daha sonra incelenecek bu farklılıkların her biri aynı zamanda coğrafi birer olay olarak ele alınabilir. Keşifler sırasında yeni karaların ve okyanusların bulunması ve Macellan'ın seyahati dünyanın tamamının bilinir hale gelmesinde büyük rol oynar. Kolomb'un keşifleri, Ümit Burnu keşfi ve bu süreçte küresel şekliyle insan hakimiyeti altına giren dünya, tütün, mısır ya da koka yapraklarının tarınması, atın Amerika'ya geçişi hepsi ayrı ayrı küresel etkilere sahip olaylardır. Dolayısıyla keşiflerin kendisi bütünüyle coğrafi bir olaydır. Ancak keşiflerden sonra gerçekleşen bir dizi siya-

⁴⁹ John K. Wright. "History of Geography: A Point of View," *Annals of Association of American Geographers*, 15, no. 4, (Dec.1925):192-201.

si, ekonomik, toplumsal ve kültürel olay da coğrafyadan ayrı tutulamaz. Tüm bunlar 15. yüzyıl ve sonrasında gerçekleşen keşiflerin hem bir coğrafi olay, hem de başka coğrafi olaylara sebep olan bir etken olarak coğrafyanın inceleme alanına girdiğini göstermektedir.

Coğrafi Çevrenin Çeşitlenmesi Bağlamında Keşifler

Coğrafi çevre doğal ve beşeri unsurları ile birlikte sürekli bir değişim içindedir. Tarih içinde eski dünya kıtaları olarak adlandırılan Asya, Avrupa ve Afrika, 15. yüzyılın bilinen dünyasını oluştururken, keşifler ile eski dünyaya yeni kıta ve okyanuslar katılmıştır. Eski dünya kıtalarının kuzey yarımkürede bulunması, güney yarımkürede toprakları bulunan Afrika'nın güney bölümünün Büyük Sahra Çölü sayesinde büyük oranda izole edilmiş olması dönemin coğrafi çevresinin aşağı yukarı ılıman kuşak kuzey enlemleri arasında kalmasına neden olmuştur. 15. yüzyıl öncesi yerleşme dağılışına bakıldığında da her üç kıtanın ılıman kuşakla sınırlı alanlarında yerleşmenin yoğunlaştığı ve tüm bu sistemin kalbinin de Akdeniz'de attığı açıkça görülür.⁵⁰ Coğrafi çevre olarak eski dünya kıtalarının yerleştiği ılıman iklim bölgesi, keşifler sonucunda dünyanın diğer iklim kuşakları ile doğrudan ya da dolaylı bağlantılar kurmuştur. Portekizliler, Afrika kıyıları boyunca ilerlerken kuzeyden güneye ılıman iklim, ekvatorial iklim ve güney yarımkürenin ılıman iklimlerini geçerek, Asya, Afrika ve Avustralya'nın çevrelediği Muson bölgesi ile tanışılmıştır. Bu farklı iklim bölgeleri dünya üzerindeki çeşitliliğin ortaya çıkmasına yeni coğrafi ortamların tanınmasına yol açmıştır. Macellan, Güney Amerika'nın en güney ucunda, Antarktika kıtasına çok yakın bir bölgeden geçerken kış şart-

⁵⁰ Burada Braudel'in Akdeniz adlı eseri, Akdeniz havzasının fiziki özellikleri içinde gelişen sosyal ve siyasi olayları anlatırken, fiziki çevre ve beşeri faaliyetler arasındaki ilişkiyi başarılı bir şekilde ortaya koymayı başarmıştır. Bkz. Fernand Braudel, *Uygurılıkların Grameri* (Ankara: İmge Kitapevi, 1966).

larına şahit olmuştur. Daha önce ılıman kuşakta yaşayan eski dünya sakinleri Dünya üzerindeki farklı iklim kuşakları ve lokal iklim bölgeleri ile karşılaşmışlardır.

Coğrafi çevrenin en önemli düzenleyicilerinden biri yer-şekilleridir. Keşifler sonucunda yerşekilleri açısından yeni ve ilk kez karşılaşılan bir durumlar, farklı şartlar altında meydana gelen farklı oluşumlara şahit olunmuştur. Volkanizmayı ilk çağlardan beri tanıyan eski dünya, Hawaii Adası'ndaki volkanik faaliyetlerin farklılığı kıyaslama imkanı vermiştir. Tropikal bölgelerdeki aşırı yıkanma ile oluşan topraklarla ve kutup bölgelerinde yüzeyi tamamen kaplayan buzullar ılıman kuşak için tamamen farklı ortamlardır. Buna ek olarak farklı bitki ve hayvan türlerinin keşfi de coğrafi çevrenin çeşitlenmesini sağlamıştır.⁵¹ Ekvatorial yağmur ormanları, mangrowlar, baobablar ve Madagaskar'ın dünya üzerinde bir benzerlerinin olmadığı canlı türleri...

Keşiflerin ikinci aşamasında bilimsel amaçlı yapılan keşif yolculukları bu coğrafi çevrenin çok daha yakından tanınmasına yol açmıştır. Daha sonraki yıllarda coğrafyacılar Afrika'nın ve Amerika'nın bilinmeyen topraklarında olduğu kadar, Asya'nın Sibiryası'nda da coğrafi çevreyi tetkik etmişlerdir. Keşifler ile başlayan coğrafi çevrenin genişlemesi aynı zamanda sömürgecilik ve yayılma isteği nedeniyle de bir yer kapma yarışına dönüşmüştür. Dünya'nın eskiçağ biliminin gözünden kaçan bütün bölümlerini, örneğin rüzgarların ve suların hareketlerini 16. yüzyıldaki seyahatler ortaya çıkarmıştır.⁵² Sadece doğal ortam değil farklı kültürler, inançlar ve yaşam biçimleri de bu çeşitlilikte yerini almıştır. Farklı üretim sistemleri o yörelerde yetieşn ürünlere bağlı olarak ortaya çıkan yeni faaliyet alanlarının doğmasına neden olmuştur.

⁵¹ Bu konuda Humboldt'un Amerika Etütlerini anlatan esere bakılabilir. Andrew Sluyter. "Humboldt's Mexican Texts and Landscapes," *Geographical Review*, 96, no.3, (Jul. 2006):361-381.

⁵² Özgüç ve Türmertekin. *Coğrafya*, 72.

Kahve, kauçuk, mısır ya da çay gibi ürünler yeni ekonomik sistemlerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Tropikal hastalıklar, ürün yetiştirme güçlüğü, yerleşimin kurulmasında yaşanan sıkıntılar medeniyetin bu alanlara girmesini güçleştirmiştir.⁵³ Keşiflerin; coğrafi çevrenin genişlemesi, yeni ortaya çıkan veya değişen coğrafi bilginin üretilmesi üzerindeki rolü çok daha ayrıntılı olarak incelenmeye muhtaçtır. Burada sadece keşiflerin daha önce Akdeniz havzası ve çevresine dair biriken coğrafi bilgilerin bu alanlardan çok uzaklara doğru giden keşifler sayesinde hızla arttığı ve çeşitlendiği görülmüştür.

Coğrafi Bilginin Yeniden Organize Edilmesinde Keşifler

Coğrafi düşüncenin, coğrafi olaylardan etkilenerek gelişip şekillendiği bir gerçektir. İnsanın kendini ve yaşadığı çevreyi anlamlandırmada kullandığı felsefe, coğrafi düşüncelerin ortaya çıkmasında çok önemli rol oynamıştır. İlk çağlardan bugüne gelişen düşünce tarihi içinde coğrafi düşüncenin de yeri yadsınamaz.⁵⁴ Coğrafi düşünceyi tam olarak tanımlayabilmek son derece zor bir iştir. Özellikle kapsadığı zamanın genişliği, bu zaman dilimi içindeki kültürel çeşitlilik ve mekânsal genişlik coğrafi düşüncenin oluşum ve gelişimini yakından etkilemiştir.

“Coğrafi düşünce, dünya yüzeyinde gerçekleşen coğrafi olayların kendisi ile çok yakından ilişkilidir. Hiçbir başka tür düşünce yoktur ki coğrafi çevre ile böylesine doğrudan

⁵³ Medeniyetin farklı kıtalarda neden farklı hızda geliştiği ve bazı toplumların neden diğerlerine kolaylıkla üstünlük kurabildiklerini coğrafi çevre şartlarının getirdiği avantajlar ile açıkladığı eserinde J. Diamond, tropikal bölgelere Avrupa'nın güçlü silahlarının bile etkisiz kaldığını ironik bir şekilde açıklamıştır. Bkz. Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 15.

⁵⁴ “Coğrafi çalışmaların ne zaman başladığı hakkında bir bilgi olmamakla birlikte konuya adını verenlerin eski Yunanlar olduğu bilinmektedir. O zamanlar dünyayı anlamak, dünya hakkında yazmak anlamına gelen coğrafya eski çağ düşünürleri arasında epey taraftar toplamıştır”. Erol Tümertekin, *Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul de la Blache* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 1.

cevaplansın. Bütün düşünce biçimleri içinde, bir tür olarak coğrafi düşünce yetişmiş coğrafyacıların analiz etmede en uzman oldukları türdür.”⁵⁵

Keşifler, dünyanın bilinen yerlerinin genişlemesine bütünsel bir dünya algısının oluşmasına neden olmuştur. Bu bütünsel yaklaşım, coğrafya çalışmalarını bütünsel düşünmeye ve dünyanın tümünde coğrafi olayların oluş ve gelişimini araştırmaya yöneltmiştir. Ancak bu, o dönemler için sanıldığı kadar basit değildir. Çünkü, dünyanın yeni keşfedilen yerleri eskiden bilinen yerlerinden daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle bir sistematik ya da sınıflandırma ihtiyacı belirmeye başlamıştır. Modern coğrafyanın ortaya çıkış tarihi olarak B. Varenus’un işaret edilmesinde, bu bütünsel yaklaşımın rolü büyüktür.⁵⁶ B. Varenus’un coğrafya incelemelerinde bir sistematik önermesi ortaya çıkan araştırılması gerekli birçok alanın tasnifi ve öğretilmesinde kolaylık sağlamıştır. Aynı zamanda, coğrafyacılar artık dünyanın bütünü üzerinde coğrafi düşünce geliştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla keşiflerin coğrafi düşünce üzerindeki etkisi, genişleyen ve bütünsellik kazanan coğrafi çevre sayesinde tamamen farklı bir boyut kazanmıştır.

Keşiflerin etkilediği başka bazı olayların da coğrafi düşünceyi şekillendirmesinden söz etmek gerekir. Örneğin keşifler çağında birbiri ile paralel gerçekleşen bir dizi olay, Avrupa kıtasında çok büyük değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rönesans, Reform, ulus devletlerin ortaya çıkışı, matbaa, ateşli silahlar, teleskop gibi teknolojik ve bilimsel icatlar, birbirinin nedeni ya da sonucu olarak keşifler yüzyılında ortaya çıkmıştır. Söz konusu olaylar bir tarih kitabından

⁵⁵ Wright, “History of Geography...”, 194.

⁵⁶ “Varenus kısa yaşamı sırasında coğrafyayı teoloji ile bağlantılı olduğu görüşünden ayırmış, yalnızca dünyayla ilgili olarak tanımlayarak, onu gök cisimlerini astronomik incelenmesinden açıkça ayrı tutmuştur ve temel birlik fikrini bütün toprak olguları arasındaki bir dizi sıkı bağların meydana getirdiği tek bir yerküre sistemiyle açıklamaya çalışmıştır.” Özgüç ve Tümerterkin, *Coğrafya*, 86.

kronolojik sıra ile incelendiğinde sebep sonuç ilişkileri açıkça görülecektir. Bu olaylar, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak olan sanayi devrimi, aydınlanma çağı ve modernleşme hareketlerinin zeminini oluşturacaktır. Tüm bu gelişmelerin birbiri ile etkileşim içinde olması, coğrafi düşüncenin döneme ait karakterinin ortaya çıkmasında, sadece doğal ortamın etkisinden söz edilemeyeceğinin açık göstergesidir.

“Üstelik coğrafi düşünce coğrafi çevreye bilinçli entelektüel bir cevaptır, o kendi başına bir coğrafi olay ve incelenmeye değer bir örnek gibidir. Ama diğer coğrafi olaylar gibi sadece coğrafi kökene ya da doğaya sahip değildir. Diğer elementler de resmin içine girer. Coğrafi düşüncenin kalitesi herhangi bir zamanda ya da bölgede insanın yanı sıra yeryüzüne ait çevre tarafından belirlenir ve insanın çevresi tarihi sebeplerin sonucudur.”⁵⁷

Keşifler tarihine coğrafi düşüncenin gelişimi ve değişimi açısından bakmak hem keşiflerin açıklanmasında hem de coğrafya tarihinin açıklanmasında kaçınılmaz bir durumdur. Kolomb’un “batıya doğru giderek doğuya ulaşma fikri” dönemin yeni coğrafi düşüncesi olmuştur. Bu coğrafi düşünce, onu keşfe yöneltirken Kolomb’un keşifleri Macellan’ın coğrafi düşüncesini doğurmuştur. Keşifler ile coğrafi düşünce arasında teoriden pratiğe doğru giden bir döngü oluşmuş, kıtaların ve okyanusların keşifleri sonrasında yerini bu alanların özelliklerinin keşfedileceği daha bilimsel çalışmalara bırakmıştır. Bu bilimsel çalışmaların, coğrafi düşünceye katkısı yadsınamaz. Özellikle bin bir güçlkle yapılmış kutup keşifleri coğrafya tarihine birer armağandır.⁵⁸ Coğrafi düşünce ve ke-

⁵⁷ Wright, “History of Geography,” 194.

⁵⁸ “İşte kuzey kutbu” diye yazmıştı Peary günlüğüne. “Yirmi yıllık düşünüm amacım.” 6 Nisan 1909 günü, öğle sonrasının geç saatlerinde Peary ve ekibi zorlu bir tırmanın ardından son adımlarını atıyor ve Kuzey Denizi’nde yüzen kocaman bir buz kütesinin tepesine, yani kuzey kutup noktasına ilk ulaşan insanlar oluyorlardı. ... Ronald Amudsen 14 aralık 1911’de Kaptan Scott’un oraya ulaşmasından bir ay önce güney kutbuna Norveç bayrağını dikmişti.” Bkz. Matthews Rupert, *Keşifler ve Kaşifler* (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2003), 52-54.

şif arasındaki sıkı bağ, 15. yüzyıldan sonra, günümüze kadar hiç olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. “Coğrafi düşünce keşif olarak adlandırılan çok az bilinen ülkelere yapıldığında ve dünyanın daha iyi bilinen bir parçasında arazi çalışmaları yapıldığında ilk elden elde edilir.”⁵⁹ Keşiflerin doğrudan coğrafi düşünceyi şekillendirmesi ve ona katkıda bulunması açıktır.

Keşiflerin daha önceki coğrafi düşünceyi değiştirmesi de söz konusu olmuştur. Dünyanın dolaşılması sonrasında bütününün haritalanması gündeme gelmiştir. Bu durumda kürenin düzleme aktarması sorunu ortaya çıkmıştır. Coğrafi bilgiler küre üzerinde düşünüldüğünden yarımkürelere ayrılma söz konusu olmuş, başlangıç meridyeni ve Ekvator küresel konumlandırmada ön plana çıkarak standardize edilmiştir. Coğrafi olayların açıklanmasında küresel özelliklerden yararlanılması söz konusu olmuştur. Örneğin sürekli rüzgarlar, akıntılar, basınç-sıcaklık kuşakları, levha hareketleri gibi oluşumların teoriye dökülmesi küresel dünya düşüncesi üzerinden gerçekleşmiştir.

Ortaya çıkan yeni coğrafi düşünce, eski dünya kıtaları üzerindeki yerleşik alan geleneği üzerinde de dikkate değer bir değişime neden olmuştur. Eski dünya kıtalarının birbirlerine göre farklı değerlendirilebilecek konumları keşiflere kadar hemen aynı kalmıştır. Bu konumsal roller içinde Akdeniz, kıtaların ortasında çok önemli bir merkez olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla, jeopolitik güçler dengesinin bilinen mekanlar üzerindeki stabil durumu, keşiflerin hemen sonrasında bozulmuş, okyanusların, güney yarıkürenin, yeni kıtaların devreye girdiği farklı bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzenle bozulan dengeler, iki dünya savaşı sonunda belli bir durgunluğa ancak kavuşabilmiştir.

⁵⁹ John K., Wright. “A Plea for The History of Geography” *ISIS*, 8, no. 3, (Jul.1926): 485.

Keşifler Sonrası Coğrafyacılar için Yeni Dönem

Son olarak keşiflerin coğrafyacılar üzerindeki etkisinden söz etmek gerekir. Coğrafyacılık ve coğrafya biliminin Avrupa'da ilk kez keşifler çağında ortaya çıkması tesadüfi bir olay değildir. Avrupa üniversitelerinde coğrafya kürsülerinin kurulması, buralara görevli ve maaşlı olarak coğrafya profesörü atanması ilk olarak Barthel Stein (1476-1521) ile başlamıştır.⁶⁰ Devamında, Sebastian Münster (1498-1552), Josias Simler (1530-1576), Conrad Gessner (1516-1565), B. Keckkerman (1572-1609) ve Varenius (1622-1650)⁶¹ gelmiştir. Bu atama tarihlerinin keşiflerin ilk meyvesini verdiği 1492 Amerika'nın keşfi ve 1498 Hindistan Yolu'nun keşfinin hemen kısa süre sonrasında olması oldukça manidardır.

"On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Avrupa ülkelerinin denizaşırı topraklara ilgi duyması sömürgeler edinmesi ya da var olan sömürgelerini değerlendirmesinde coğrafyacılar büyük rol oynamıştır. Coğrafya birlik ya da dernekleri bir yandan bu sömürgeci yayılmadan büyük yararlar sağlarken bir yandan da sayıları hızla artmıştı: 1865'te dünyada yalnızca 16 coğrafya derneği varken 1885'de (20 yıl içinde) bu sayı 94'e çıkmıştı ki bunların yüzde 80'i de Avrupa'da (26'sı Fransa'da 24'ü Almanya'da) kurulmuştu."⁶²

Elbette Avrupa'da keşifler sonrası coğrafyacıların artan sayısı anlaşılabilir birşeydir. Keşifler ile yeni bulunan alanları tetkik edecek ve bütünsel raporlar oluşturacak alan coğrafya olmuştur. Bu sayıca artışın devamı da gelmiş ve çok tartışmalı sömürge coğrafyasına doğru giden bir yol ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak oluşan jeopolitik söylemler de elbette coğrafyadan doğrudan etkilenmiştir.⁶³ Bu önemli sonuçlar

⁶⁰ Özgüç ve Tümertekin, *Coğrafya*, 83.

⁶¹ Özgüç ve Tümertekin, *Coğrafya*, 128.

⁶² Tümertekin ve Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekan*, dipnot 5.

⁶³ Büyük keşiflerden sonra yeni kıtaların bulunmasıyla ulusların denizaşırı ülkelerden yeni topraklara sahip olma istekleri denizleri dünya politikasını etkileyen en önemli faktör haline getirmiş dolayısıyla birçok devlet adamı

açısından incelendiğinde bir dönem dünya siyasetinin (dola-
yısıyla da her şeyin) kontrolü, coğrafyacıların ürettiği bilgile-
re bağlı olmuştur.

Burada keşifler döneminde ve sonrasında yaşayan coğ-
rafyacıların kimler oldukları üzerinde durulmayacaktır. Bu başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ancak, keşifler ve
coğrafyacılar arasındaki etkileşimin vurgulanması açısından
bazı örnekler seçilmiştir. Zira görüldüğü gibi keşifler coğraf-
yacıların bilgileri ve denizcilerin cesaretleri ile gerçekleşmiş,
sonrasında da keşfedilen yerler, coğrafyanın bir alan ola-
rak ortaya çıkmasında çok önemli bir katkı oluşturmıştır. Devam eden yüzyıllarda Avrupa'da coğrafya biliminin bu
kadar hızlı gelişmesinin nedeni dünyanın tasvir edilmesine
duyulan ihtiyaçtır. Bu durumun en güzel kanıtı coğrafya-
cı kadrolarının, coğrafya derneklerinin ve diğer kurumların
sayıca artmasıdır. Gelişen olaylara göre coğrafyacıların po-
zitivizmden, posibilizme savrulmaları, bölgesel coğrafya ve
planlamaya odaklanmaları da hep bu küresel ihtiyaçlardan
dolayı gerçekleşmiştir.⁶⁴

Keşifler coğrafyanın modern bir bilim olarak ortaya çık-
masında önemli rol oynamıştır. Ancak burada karşılıklı bir
etkileşim olduğu açıktır. Keşifler öncesi coğrafi bilgiler keşfe
yöneltilmiş keşifler sonrası yeni yerler coğrafi bilgiyi zengin-
leştirmiş, coğrafyacılığın bir meslek olarak kurumsallaşma-
sında ve yaygınlaşmasında rol oynamıştır. İkinci bölümde
15-19 yüzyıl arası keşifler kronolojik sıraya dikkat edilerek
verilmiştir.

denizlere egemen olanın dünya politikasına egemen olabileceği görüşünü
benimsemişti... Mahan'ın kara hakimiyeti, Mckinder'in Heartland'ı, Spycman'ın
Rimland'ı dünya devletlerinin politikalarını ciddi şekilde etkilemişti. Bkz. Kamil
Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü* (İstanbul:Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994).

⁶⁴ Bkz. Öztürk ve Karabağ, "Coğrafyada Paradigmalar."

Bölüm II

Keşifler Tarihi

Bu bölümde kısaca keşifler tarihi ele alınmıştır. Esas konuyu oluşturan 15. yüzyıl ve sonrası keşiflere geçmeden daha önceki zamanlarda yapılan keşif faaliyetlerine değinilmiştir. Ardından 15-19. yüzyıllar arası keşifler ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Bölümün ana başlıkları şöyledir:

- I. 15. Yüzyıla Kadar Farklı Toplumlarda Keşifler
- II. 15. Yüzyıl Keşifleri Öncesi Avrupa
- III. Ümit Burnu ve Hindistan Yolunun Keşfi
- IV. Amerikanın Keşfi
- V. Dünyanın Çevresinin Dolaşılması
- VI. İngiliz Keşifleri ve Kaşifler
- VII. Fransız Keşifleri ve Kaşifler
- VIII. Rus Keşifleri ve Kaşifler
- IX. Avusturalya ve Okyanus Adalarının Keşfi
- X. Antarktika ve Kuzey Kutbunun Keşfi
- XI. Kutup Bölgelerinin Keşfi
- XII. Kara İçlerindeki Diğer Keşifler
- XIII. Son Olarak

15. Yüzyıla Kadar Farklı Toplumlarda Keşifler

Bu başlık altında kısaca 15. yüzyıl keşiflerinden önce dünya toplumlarında gerçekleşen keşif hareketi olarak nitelenebilecek faaliyetler ele alınmıştır. Tarih boyunca keşiflerin nedenleri başlığı altında en büyük yeri, ekonomik faaliyetlerin gerektirdiği girişimler almıştır. Keşif düşüncesinin gelişimi ilk insanla başlatılabilir ancak tarihi belge ve kanıtlar açısından en fazla yazının bulunduğu yıllara kadar gidilebilmektedir. İlk ve Orta Çağ'daki keşifler seçilen olaylar üzerinden genel olarak tanımlanmaya çalışılacaktır. Buradaki amaç 15. yüzyıl keşiflerinden önceki keşifler ile sonra yapılanlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları gösterebilmektir. Aynı zamanda insanlık tarihindeki keşif hareketlerini kronolojik olarak sunabilmektir.

Keşiflerin nedenleri arasında ilk sırada ekonomik faaliyetler gelmektedir. İnsanların yaşamak için beslenme, barınma ve korunma gibi temel bazı ihtiyaçlarını gidermesi gerekir. İlk bu ihtiyaçların bireysel ya da küçük gruplar halinde giderildiği daha sonra toplumsal yapıların inşa edildiği bilinmektedir. İnsan toplulukları bir arda yaşamaya başlayınca yerleşme ve ekonomik faaliyetlere dair bazı düzenler geliştirmişlerdir. Üretim sistemleri ürün fazlasına neden olurken toplumlar arasında ticaret faaliyeti gelişmiştir. Yerleşme ya da mekânı düzenli, etkili ve sistematik olarak kullanma mekânın siyasallaşmasını¹ sağladığından devletlerin ortaya çıkışı bir ölçüde yerleşme, ekonomik faaliyet ve siyasi sistemlerinin organizasyonu ile yakından ilişkili olmuştur. Kurulan sistemlerin devamı ve gelişmesi için en güçlü faktör ticaret olmuştur. Sadece ürün fazlasının dağıtımını değil aynı zamanda başka yerlerde üretilen ürünlerin toplumlar arasında değiş tokuşu çeşitliliği sağlamıştır. Dolayısıyla ekonomik faaliyetler içinde ticaret, keşif için öncü rol oynamıştır.

¹ Bkz. Servet Karabağ, *Mekanın siyasallaşması* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002).

Bazı medeniyetlerin keşif konusunda daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu o medeniyetin ürettiği kültür ile de ilgilidir. Örneğin tüccar Fenikeliler'in faaliyetleri Akdeniz havzasında yeni yerlerin bilinir olmasına katkı sağlamıştır. Mısır medeniyetinde Firavun, Mısır'ın ve tüm yeryüzünün sahibi olarak bilmediği diğer topraklarını tanımak gücüne güç, zenginliğine zenginlik katmak amacıyla keşif gezisi düzenlemiştir. Romalılar askeri ve siyasi güç sistemlerinin devamını sağlamak ve daha fazla genişlemek için çevresindeki bölgeleri bilmek istemiştir. Kısacası kültürel nedenlerin ve medeniyetlerin özelliklerinin de keşif faaliyetlerinin oluşum gelişiminde rolleri vardır.

Keşiflerin ortaya çıkmasında bir diğer faktör dini nedenlerdir. Kutsal topraklara gitmek, din öğretilerinde kutsal sayılan faaliyetleri gerçekleştirmek ya da dini yaymak amacıyla yapılan yolculuklar yeni yerlerin keşfi ve tanınmasına neden olmuştur. Örneğin, Fa Hien'in kendini arayış yolculuğu aynı zamanda Asya'nın içerisine doğru yeni yerlerin keşfini sağlamıştır.² Aynı şekilde çok önemli bir seyyah olan İbn Battuta'nın hac niyetiyle çıktığı yolculuğu hatırlatmak gerekir. "Tanca'yı doğduğum yeri 13 Haziran 1325'te Hacca gitmek niyetiyle terk ettim...kadın olsun erkek olsun tüm dostlarımı geride bırakarak, tıpkı kuşların yuvalarını terk etmeleri gibi evimi terk ettim"³ diyen Battuta, 30 yıl süren yolculuğunun bir bölümünde, Delhi hükümeti tarafından Çin'e elçi olarak atanmış ve doğuya olan yolculuğunda, bu vesileyle Maldiv adaları ve Seylan'ı ziyaret edebilmiştir.⁴ Dini amaçla çıkılan yolculuğa, bir devlet görevi ya da tüccarlık gibi ikinci bir kimlik eşlik etmiştir.

² James Legge, *A Record of Buddhistic Kingdoms* (Newyork: Paragon&Dover, 1965); Thedora Encyclopedia. "FaHien (399-414)." <http://www.theodora.com/encyclopedia/f/fahien.html>

³ Özgüç ve Tümertekin, *Coğrafya*, 47.

⁴ İbn-i Battuta, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005).

Ulaşım sistemleri keşifleri etkileyen unsurlar arasında yer alır. İlk keşiflerin daha kolay ulaşılabilir mekanlara doğru gerçekleşmiş olması bu durumu doğrulamaktadır. Henüz doğal engelleri aşma konusunda yetkin olmayan insanoğlu için bu tercih olağandır. Dolayısıyla medeniyetlerin bulunduğu mekânın özellikleri ve çevrelerindeki alanların ulaşılabilirliği önemlidir. Keşfe götüren yollar kadar keşifleri kolaylaştıran araçlar da önemlidir. Eldeki imkanlara göre yük hayvanları ve tekerlekli taşıyıcılara sahip olma durumu bunlar arasında sayılabilir. Özellikle yeryüzü şekillerinin imkân verdiği yerlerde vadi tabanları, ovaların yamaç ile birleştiği hatlar ve yabani hayvanların açtığı patikalar karalarda tercih edilmiştir. Aynı zamanda çok soğuk ya da çok sıcak iklimlerin görüldüğü alanlar ya da mevsimler, yolculuk için uygun bulunmamıştır. Akdeniz havzası dışında genel olarak ilk yolculuklar karalardan ilerlemiştir. Akdeniz’de ise hem denizin özellikleri hemde adların birbirine yakın sıralanışı deniz yolculuklarını kolaylaştırmıştır. Böylelikle ilk denizcilik faaliyetleri ve kıyılar boyunca yapılan keşifler burada başlamıştır.

Keşifler genel olarak bireysel yapılan faaliyetler değildir. Özellikle ilk zamanlarda güvenlik sorunları kaşiflerin tüccar grupları, kervanlar ve devlet görevlileri ile hareket ettikleri görülmüştür. Kaşifler, gidecekleri yerlere, kendi devlet yöneticilerinin mektuplarını götürmek, anlaşmalar yapmak veya bunun gibi devlet hizmetleri kanalıyla ulaşmayı tercih etmişlerdir. Yolculuklarda karşılaşılabilecek engeller düşünüldüğünde, keşif seferlerinin devlet desteği ile gerçekleştirilmesi daha akla yatkın bir durumdur. Örneğin 15. yüzyılın ikinci yarısında bireysel girişimle Hindistan’a giden Rus tüccar Nikitin’in⁵ zorlu yolculuğu ve devletler ile yaşadığı sorunlar bu tür bireysel girişimlerin neden çok fazla tercih edilmediğini açıklamaktadır.

⁵ Nikitin 10 yıl süren son derece zorlu bir yolculuk ardından üç denizi geçmeyi başarmış ancak memleketine dönmeden Rusya’nın Smolensk şehrinde ölmüştür. Bkz. Nikitin Afanasiy, *Üç Deniz Ötesine Seyahat* (Ankara: Türk Tarih Kumu Yayını, 2013).

Buraya kadar keşifleri etkileyen faktörler üzerinde kısaca durulmuştur. Buradan sonra 15. yüzyıla kadar bilinen keşif faaliyetleri çeşitli toplumlar üzerinden ele alınarak İlk ve Orta Çağ'da keşiflerin amaçları, keşif usulleri ve keşfedilen yerler bakımından özellikleri açıklanmıştır.

İlk Çağ Keşifleri

İlk Çağ dünyası eski dünya kıtaları üzerinde ve merkezinde Akdeniz'in olduğu bir alanda kurulmuştur. Dolayısıyla insan faaliyetleri karada ve denizde gerçekleşmiştir. İlkçağ dünyasının diğer kıtalar üzerindeki seyri hakkında çok fazla bilgi ve belge bulunmaması nedeniyle ilk keşifleri tanımlarken bu alandaki faaliyetler ele alınmıştır.

Eldeki verilere göre, yazının ilk bulunduğu, yerleşik hayata geçişin yaşandığı, tarım devrimini yapıldığı, çeşitli bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin ilk olarak görüldüğü yerler, Akdeniz havzası ve bununla doğrudan bağlantılı olan çevre bölgeler olmuştur. Akdeniz, ılıman kuşağın sıcak kuşak ile sınır oluşturduğu bölgede uzanan, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşme noktasında bulunan, jeolojik, jeomorfolojik, klimatolojik, hidrolojik ve biyocoğrafik özellikleri açısından yerleşmeye uygun şartlar barındıran bir havzaya sahiptir.⁶ Sıcak kuşağın yakınlarında olması, ılıman kuşağın daha kuzeyine doğru sert geçen kış şartlarının bu alana sokulmasını engellerken, yaz sıcaklığı ve kuraklığı bu bölgeyi su ile doğrudan bağlı hale getirmiştir. Yerleşmeler kıyı şeridi ve büyük nehirler boyunca dizilmiştir.

İnsanlar yerleşme için Akdeniz'e açılan nehir kenarlarını seçerek ilk kültür merkezlerini kurmuştur. Akdeniz kıyılarının özellikle Ege Denizi ve kuzey kıyılarda daha belirgin

⁶ Bu konuda Dimond'un (2013) bilinen tezi, insan topluluklarının neden farklı gelişim düzeylerine sahip oldukları sorusunun cevabıdır. Bu cevap, uygun iklim şartlarının bulunduğu orta kuşakta yaşayanların belirgin bir avantaja sahip oldukları şeklindedir. Burada verilen bilgiler de bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

şekilde girintili çıkıntılı olması, bol miktarda doğal liman ve sığınak anlamına gelmiştir. Bu durum ilk denizcileri cesaretlendirmiştir. Yarım adalar, kimi yerlerde kıyıya dik uzanan dağlar ve denize açılan vadiler karadan gelecek malların taşınmasında elverişli bir taşımacılık yolu olmuştur. Birbirine yakın birçok adanın bulunması, yılın büyük bölümünde ikliminin açık güneşli olması, büyük fırtınaların olmaması ve gelgit olayının çok belirgin hissedilmemesi denizcilerin kolaylıkla denize açılmalarını sağlamıştır.⁷ Akdeniz havzasının bu özellikleri bu alanda ilk medeniyetlerin kurulmasını kolaylaştırmıştır.

Akdeniz, genel olarak kıyıya paralel dağ sistemleri ile çevrelenmiştir. Kıyıdan itibaren yükselen dağlar, bazen alçalıp geriye doğru çekildikleri, bazen de akarsu vadileri ile yarıldıklarından, iç bölgeler ile bağlantı kurmak mümkün olmuştur. Sadece kara içleri değil, Cebel-i Tarık ile Atlas Okyanusu dolayısıyla Avrupa'nın batı ve kuzey kıyılarına, Süveyş kıstağı⁸ ile Hint Okyanusu ve Asya'nın güney kıyılarına, İstanbul ve Çanakkale Boğazları sayesinde, Karadeniz ve Sibirya steplerine bağlanabilmektedir.⁹ Akdeniz havzası eski dünyanın her yerine ulaşımında kilit noktası olmuştur.

Elbette bu bölgenin coğrafi şartlarının sunduğu pozitif imkanlar, medeniyetlerin oluşmalarında, hatta birbirleri ile bağlantı kurarak gelişmelerinde önemli rol oynamıştır. Özellikle, Doğu Akdeniz ilk kültür merkezlerine yakınlığı açısından bu gelişmede ön plana geçmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan medeniyetler içinde, Fenikeliler ilk olarak ele alınacaktır. Özellikle Akdeniz havzasında gerçekleştirdikleri faaliyetler, Herodot ve Strabo'un verdiği bilgiler-

⁷ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 1-2.

⁸ Kanal 1869'da açılmıştır. Charles Gordon Smith. "Suez Cahhnel." <https://www.britannica.com/topic/Suez-Canal/History>

⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 1-2.

den anlaşıldığı kadarıyla ilk keşifler olarak tanımlanabilir.¹⁰ O halde ilk keşifleri yapan Fenikeliler kimdi ve bu keşifleri nasıl gerçekleştirmişlerdi?

I.a. Fenikeliler

Denizcilikte en eski kavimler, Mezopotamya, Nil vadisi, Girit ve Ege civarında kurulan uygarlıklar olup, çevreleri ile olan etkileşimlerini deniz yoluyla da sağlamışlardır.¹¹ Bu bilgilere Polinezyalıların hakkında çok fazla şey bilinmeyen göçleri de eklenebilir.¹² İlk denizci kavimler içinde kendilerine has özellikleri ile hemen dikkat çeken Fenikeliler,¹³ Doğu Akdeniz ve Suriye civarında yerleşmiştir. Bu bölgeye, Basra Körfezi kıyılarından geldikleri tahmin edilmektedir. Yerleştikleri alan El Nusayriye dağlarının kıyıya paralel uzandığı bugünkü Suriye ve Lübnan kıyılarıdır. Kıyıda yükselen dağlar nedeniyle dar kıyı boyunca kolay savunulabilecek yerlere yerleşmişlerdir. Doğu Akdeniz gerisinde yükselen dağlar sık sedir ağaçları ile kaplıdır. Kıyıda kurulan liman şehirleri farklı zaman dilimlerinde gelişim göstermişlerdir. Bunlar içinde en önemlileri Sidon ve Tyr (Sayda ve Sur)'dir. Etnik yapıları tam olarak bilinmeyen Fenikelilere bu ismi Yunanlar vermiştir.

İlkçağ Yunan kaynaklarından Fenikeliler hakkında bilgi almak mümkündür. Önceleri kıyıda balıkçılık yapırlarken,

¹⁰ Bkz. Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi İlkçağ* (İstanbul: Say Yayınları, 2015), Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*.

¹¹ Bu konuda Avustralya'nın kuzeyindeki Polinezya adalarına göç eden yerlilerin ilk oldukları ile ilgili bilgiler unutulmamalıdır. Haklarında henüz bir şey bilinmeyen ya da eksik bilgiler olan kuzey Avrasya halkları, Afrikalılar -özellikle de Doğu Afrika kıyıları ile Hindistan bölgesi arasında ticaret ağı milattan öncesine dayanmaktadır- ve diğer bölgeler ile ilgili çalışmalar kitabın konusu olmadığından ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Akdeniz havzasının denizcilik faaliyetleri ise keşif-ticaret-denizcilik ilişkisinin çok eskiden beri var olduğunu göstermek açısından etkili bir örnek olduğu gerekçesi ile tercih edilmiştir.

¹² Bu noktada maalesef Amerika ve Avustralya kıtalarının yerli halkları hakkında fazla bir bilgi yoktur. Eski dünya kıtaları içinde ise en doğu uçta kalan Çin, kuzey Avrasya halkları ve Afrika'nın güney ucundaki halkların İlkçağ'daki keşif faaliyetleri ile ilgili doyurucu bilgi bulmak oldukça güçtür.

¹³ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 2-5.

sonradan denizci ve tüccar olmuşlardır. Bu durumun oluşmasında çevrelerinde bulunan kadim medeniyetlerin tüketim potansiyeli ve nüfus gücü etkili olmuştur. Mısır'ın üretim fazlasının elden çıkarılması ve ihtiyaç duyulan malların dışarıdan getirilmesi, bölge ekonomisinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Akdeniz'in kuzey kıyılarındaki Anadolu ve hemen doğu kıyıları gerisinde bulunan Basra havzası da benzer potansiyel taşıyan iki önemli bölgedir. Fenikeliler bu alanlar arasında örülecek ticaret ağındaki boşluğu görerek tam bir uluslararası sistem kurmuşlardır. Tek başlarına güçlü bir devlet ve otorite olmaktan öte, başka devletlere bağlı ya da uyumlu bir politika izlemeyi tercih ederek savaştan uzak durmuşlardır. Böylelikle birer güç olarak birbirleri ile çarpışan Mısır, Anadolu ve Mezopotamya bölgeleri arasında ticaret organize etmişlerdir. Fenikeliler faaliyetlerini kıyılarda geliştirdikleri koloniler ile yürütmüştür.

Fenikeliler, sadece ticaret ile kalmayıp bazı önemli üretimler de yapmıştır.¹⁴ Bu üretimin nedeni kolonizasyon ile elde ettikleri topraklardaki hammaddeleri daha iyi fiyata satma düşüncesidir. Örneğin çeşitli madenleri işleterek buralardan elde ettikleri bakır, demir gibi metallerden savaş silahları yaparak oldukça etkili bir ticaret anlayışı geliştirmişlerdir. Başlıca ürünleri arasında, cam, boya üretimi, silah ve kumaş sayılabilir. Bazı ürünlerde bölgede tekel olmaları konu ile ilgili başarılarını da gösterir. Örneğin bir nevi midye kavkısından elde edilen müreks ya da firfiri denilen bir boya üretmişler ve bunun ticaretini yapmışlardır. İlkçağ geleneklerine uygun olarak ilk yerleştikleri kıyılardan koloniler kurarak açılmışlar ve faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. İlk olarak hemen yakınlarında bulunan, demir ve bakır açısından zengin Kıbrıs Adası'na yerleşmişlerdir.

Kıbrıs, Mısır, Suriye ve Anadolu arasındaki konumu nedeniyle önemli bir ticaret limanıdır. Bu limanlarda da tıpkı

¹⁴ Bauer, *Dünya Tarihi İlkçağ*, 100.

Kıbrıs maden ocaklarında olduğu gibi Fenikeliler imtiyaz sahibi olmuştur. Buğday, keten, kenevir ve şarap dışında, adanın zengin selvi ve sedir ormanları temel ticaret mallarıdır. Fenikeliler, Anadolu kıyılarından sonra Rodos'a gelmişler, oradan İtalya, Sicilya'ya geçmişler ve Batı Akdeniz'e doğru devam etmişlerdir. Denizdeki adalar boyunca ilerlemeleri batıya doğru, Malta, Sardinya, Baleer Adaları ve İspanya'ya kıyılarına kadar sürmüştür. Sardinya'da bakır ve kurşun madenleri işletmişler, İspanya'da Endülüs bölgesinde Guadalquivir Nehri boyunca iç bölgelerdeki gümüş madenini çıkarıp bu nehir yolu ile taşımışlardır. Cadiz şehri bu faaliyetler sonucu kurulmuştur. İlkçağ ticaretine zenginlik katan bu gelişmeden sonra, Akdeniz'in en batısını aşarak Cebel-i Tarık ötesinde Afrika kıyılarında Tanca'yı kurmuşlardır. Batı Avrupa kıyıları boyunca kuzeye doğru gitmiş olmaları da muhtemeldir. O dönemde oldukça değerli olan kalay madenince zengin Galiçya ve Britanya adaları Fenikelilerin gözünden kaçmamıştır.¹⁵ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Akdeniz kıyıları ve girebildikleri iç kesimleri tanınır hale getirerek bu alanlarda koloniler kurmuşlardır.

Fenikeliler ile ilgili bilgiler, çevrelerine doğru yayılma faaliyetlerinin temelinde ticaretin olduğunu göstermektedir. Doğal ortamın onlara sunduğu imkanları değerlendiren Fenikeliler, hemen yanı başlarındaki Mısır ya da Anadolu medeniyetleri gibi tarıma dayalı bir ekonomi yerine, kendi sistemlerini kurarak diğer medeniyetlerden farklı bir yapı oluşturmuşlardır. Fenikelilerin faaliyetlerinde konuyu ilgilendiren kısım, doğal kaynakların bulunup, işlenmiş ya da işlenmemiş halde ticarete konu edilmesidir. Bu sayede dünyanın bilinen ve bilinmeyen yerlerinin birbiriyle tanışmasına aracı olmuşlardır.

¹⁵ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 2-5.

Fenikeliler hakkında bilgi veren Heredot,¹⁶ MÖ. 2. yüzyılda Firavun Nechao (Nahav) tarafından bu denizci milletin büyük bir keşfe gönderildiğini yazar. Kızıldeniz'den başlayan keşif, Cebel-i Tarık'tan 3 yıl sonra dönüş ile son bulmuştur.¹⁷ Sonuç itibarıyla bu faaliyet ile ilgili bize ulaşan bilgiler o dönemde Afrika'nın batı kıyılarının çok fazla bilinmediği ve Akdeniz havzasının da bu alanlarla bağlantı kurmak istediği şeklinde yorumlanabilir. O halde bu faaliyetler ilk keşif faaliyetleri olabilir. Elbette tüm bunların sebebi, bir şekilde ticaretle ilgili olmalıdır. Afrika'nın etrafında yapılan böyle bir gezi hakkında daha fazla bilgi yoktur. Ama keşifler tarihinde daha sonraki yüzyıllarda bu çapta bir hareket dünyadaki dengelelerin değişmesine neden olacaktır.

Haklarında kısaca bilgi verilen Fenikeliler, keşif kavramı ve keşifler düşüncesinin şekillenmesi konusunda başlangıç olarak değerlendirilebilir. İlk denizci kavimlerin denizlere açılma gerekçelerinden birisi ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesidir. Bu faaliyetlerin başında da ticaret gelmektedir. İlkçağ toplumları için ticaret, üretim fazlasının elden çıkarılması ve gelişen refah şartlarında bölgede olmayan ya da az olan maden başta olmak üzere diğer ürünlerin elde edilmesine dayanmaktadır. Ticaret bir nevi ekonominin denge tahtası gibidir. Bu faaliyet yeni bakır yerlerin bulunması ve kaynakların elde edilmesinin yolunu da açmıştır.

I.b. Kartacalılar

İlkçağ toplumları içinde faaliyetleri ile keşiflere hizmet etmiş bir diğer kavim Kartacalılar'dır. Denizci olan Kartacalılar M.Ö. 813'te Tunus'ta kurulmuşlardır. Fenikeliler daha önce bu bölgede bir koloni kurmuşlar ve Kartacalılar da onun devamı olarak bölgede faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kartacalılar'ın keşif tarihinde önemli görülen faaliyeti,

¹⁶ Bkz. Heredot, *Tarih*.

¹⁷ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 2-5.

generalleri Hannon'un yaptığı, keşif ve koloni kurma amaçlı yolculuktur. Kaynaklara göre MÖ. 5. yüzyılda Batı Afrika kıyılarına yapılan bu yolculuk 50 gemi ile ve 30000 kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. MÖ. 470 senesinde küçük Melita (Malta)'ya hareket eden kabile, Cebel-i Tarık boğazını geçerek, Afrika'nın batı kıyılarını güneye doğru takip etmiştir. Beraberindekilerin bir kısmını Cerne Adası'na bıraktıktan sonra Senegal olduğu düşünülen geniş ve içinde timsah, hipopotam gibi hayvanların bulunduğu bir nehre gelinir. Nehir içinde birkaç gün süren yolculuktan sonra tekrar Cerne Adası'na gelinerek daha güneye olan yolculuğa devam edilir. Yolculuğun nerede son bulduğu tam olarak bilinmese de aktarılan bilgilerde yer alan "ağzından duman ve ateşler çıkaran bir dağ ve yakalanıp gemiye konulduğu söylenen goriller" yaklaşık Kamerun kıyılarına kadar inilmiş olunduğunu gösterir.¹⁸

İlkçağ'da yapıldığı ifade edilen Kartacalıların Afrika seyahati çok önemli bir keşif yolculuğu olarak not edilmiştir. Bunun dışında Avrupa'nın batı kıyılarını keşfetmekle görevlendirilen Kartacalı Hamilton, Britanya Adaları'na kadar gitmiştir.¹⁹ Burada hem bu alanların bilinir hale gelmesi hem de yeni bulunan yerlere koloni kurma fikri bir arada görülmektedir. İlkçağ'da tanınan bu yerlerin bazıları daha sonraları unutulmuş ve 15. yüzyılda bu kıyılara yeniden ayak basıldığında büyük heyecan uyandırmıştır. Dünyanın bilinir hale gelmesi ve en azından eski kıtaların bütünüyle insan zihninde anlam kazanması için İlkçağ'da gerçekleştirilen bu cesur girişimler yeterli olmamış, sonraki çağlarda geriye gidiş yaşanmış 15. yüzyılda ise tekrar bir keşif hareketi başlamıştır.

Fenike ve Kartaca örneğinde görüldüğü gibi yeni yerler bulma konusunda çok önemli bir motivasyon olan ticaret,

¹⁸ Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 50.

¹⁹ Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 51.

keşifler konusunun ilk anahtar kelimesidir. Bundan sonraki tüm diğer keşif faaliyetlerinde de ticaretin baskın rolü devam etmiştir.

Keşiflerden söz ederken, kaşifler ve onların keşfettikleri yeni yerler ilk akla gelen şey olur. Ancak, keşfe gidebilmek için gerekli yol sistemleri ve ulaşım araçları da unutulmamalıdır. Keşifler, bilinen yönleri ile hemen akla deniz yolculuklarını getirir de geçmişte kara içlerine yapılan seyahatler de onlar kadar önemli ve dikkate değer olmuştur. Eğer söz konusu ilk keşiflerse, zaten çok sayıda kara yolundan, az sayıda -onlar da kıyıya yakın bir şekilde gitmek şartıyla- denizyolundan söz edilebilir.

I. c. Karalardaki Keşifler

İlkçağlarda karada yapılan keşifler, binek ve yük hayvanları eşliğinde ve yürüyerek gerçekleşmektedir. Buna yolların ya da yol sistemlerinin yetersiz ve düşük kalitede olması da eklenince, karada yapılan keşiflerin güçlüğü daha net anlaşılabilir. Buna rağmen başka amaçlarla oluşmuş olan yollar bu çağda kaşiflerin işini çok kolaylaştırmıştır. İlk yollar doğal ortamda ortaya çıkan uygun yerçekillerinin olduğu alanlarda yer almıştır. Asurluların MÖ. 7. yüzyılda tekerlekli araçları kullanmaya başlamasıyla²⁰ kullanılan yollar ve Girit'teki taş döşenerek yapılmış yollar ilk yollara örnek olarak ifade edilebilir. Elbette kara ortamındaki yollar söz konusu olduğunda en ünlüleri Roma yollarıdır. Merkezdeki Roma'dan farklı yönlerde inşa edilen yollar, imparatorluk sınırları içindeki ulaşımın hızlı ve kolay olmasını sağlamıştır.²¹ Merkezi yönetimin etkinliğini artırmak çabası başta olmak üzere birçok nedenle inşa edilen bu yollar o dönemde ulaşım ve iletişimi çok kolaylaştırmıştır. Bu da bilinen dünyanın genişlemesine ve farklı

²⁰ Rousseau, *Keşifler ve İcatlar Tarihi*, 33.

²¹ Erol Tümerterkin, *Ulaşım Coğrafyası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987), 623.

yerlerde yaşayan insanların birbirinden haberdar olmasına hizmet etmiştir. Ancak yine de ilk yolların ortaya çıkma nedeni genel olarak malların değiş tokuşunu sağlamak ve ihtiyaçları gidermektir.²² Mal değiş tokuşu yapacak iki yer arasındaki yolun nereden geçeceğini ise mekânın coğrafi özellikleri belirlemiştir. O dönemler için yerşekillerinin genel uzanışlarına uyumlu, doğal ortamın hazırladığı vadiler, kıyı şeritleri ve nisbeten düz alanlar bu yolların güzergahı olmuştur.

Kara içi yolların ülke sınırları dışına taşan ve dönem şartlarında sık sık değişen siyasi sınırlardan bağımsız bir gelenek oluşturan türleri de vardır. Bu yolların en önemli işlevi, ticari faaliyetlerin yürütülmesinde üstlendikleri görev olmuştur. Baharat yolu, Kral yolu, İpek yolu ve daha sonra Çay yolu, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan çok önemli yollar olmuşturlardır.²³ Yolların ticaret ile ilgili görevi beraberinde keşif faaliyetleri için de imkanlar sunmaktadır. Özellikle güvenliği sağlanmış bir yol ve üzerine çeşitli şehirlerin dizildiği rotalar, bir kâşif için bulunmaz nimet olarak görülmüştür.

"Yüzlerce belki binlerce kişi deve sürücülere, tayfalar korucular, tacirler, hamallar ve öteki halk geçimini bu yollarda sağladı. Yazılı kayıtlarda bu kişilerden yeterince söz edilmez. Gene de mola verilen yerlerde yakılan ateşlerin çevresindeki ve limanlardaki tavernalardaki konuşmalarda Suriye'den Çin'e Güney Hindistan'dan Aral Gölü'ne dek Asya'nın tüm pazarlarında bilinen dünyanın her yeri hakkında eğri doğru bilgilerin yayıldığından kuşkunuz olmasın"²⁴.

McNeill'in İpek Yolu ile ilgili bu tespiti çok önemli bir noktanın altını çizme fırsatı doğurmuştur. Ticaret ve onun kurduğu mekansal ağlar hem kara içlerindeki hem de denizlerdeki keşifler için çok önemli bir itici güç olmuş, daha sonraki yüzyıllarda tıpkı Marco Polo'nun yaptığı gibi, geniş

²² Tümetekin, *Ulaşım Coğrafyası*, 624.

²³ Tümetekin, *Ulaşım Coğrafyası*, 297-305.

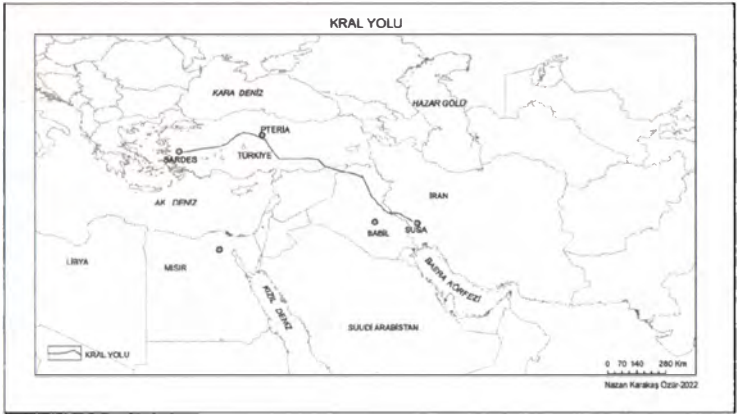
²⁴ McNeill, *Dünya Tarihi*, 239.

çaplı girişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca keşif düşüncesinde kâşifin yaşadığı yer ile gitmek istediği yer arasındaki bağı oluşturan yollar, aynı zamanda bizatihi birer keşif alanı halindedir. Bu yollar boyunca gerçekleşen bilgi akışı, anonim bir halk ansiklopedisi gibidir. Çok uzak yerler hakkındaki bilgiler, kulaktan kulağa, o şehirden diğerine ulaşmış ve bu iş, yolların geleneksel yapısı nedeniyle sistematik bir karaktere sahip olmuştur. Böylelikle, yolların birleştirdiği şehirler, durak noktaları olarak farklı kültürlerin kaynaşma alanı halinde en gerçeğinden en gerçeküstü olanlarına kadar her tür bilgiyi depolamıştır.

İlkçağ'da kara içlerindeki keşif faaliyetlerini incelerken, elbette, dünyanın ekvatorundan kuzeye doğru gidildikçe ve yükseldikçe değişen iklim şartları, yer şekli özellikleri, çöller, balta girmemiş ormanlar gibi aşılması güç bölgelerini de göz ardı etmemek gerekir. Neredeyse 15. yüzyıla kadar birbirinden bu doğal engellerle ayrılmış olan alanlar çok fazla yer tutmaktadır.²⁵ Bir çeşit yalıtılmışlık yaratan bu durum, sadece belli güzergahlar boyunca uzanan yollar sayesinde aşılabilemiştir. İletişim de ticaret yolları vasıtasıyla gerçekleştiğinden, yolların önemi daha çok artmıştır. Böylece keşiflerin yüzlerce yıllık tarihi boyunca, yol sistemleri ile şekillendiği, yerşekilleri, iklim, akarsu, göl ve denizler gibi doğal ortam özelliklerinden etkilendiği söylenebilir. Buna ek olarak birbirinden ayrı bölgelerde yaşamalarına rağmen, güçlenme ve sınırları genişletme eğilimleri nedeniyle sürekli devletler arası bir alan savaşının yaşanması da kara içlerindeki keşifler için önemli bir etken olmuştur. Bilinen ya da bilinmeyen topraklara doğru düzenlenen seferler, askeri amaç için olmasına rağmen, yeni tanınan bölgelerin ortaya çıkmasını, hatta yeni yerleşim alanları kurulmasını beraberinde getirmiştir. Kara içlerindeki yollar hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, dünyanın tanınırlığını artırmada ve keşiflerin gerçekleşmesinde önemli etken olmuştur.

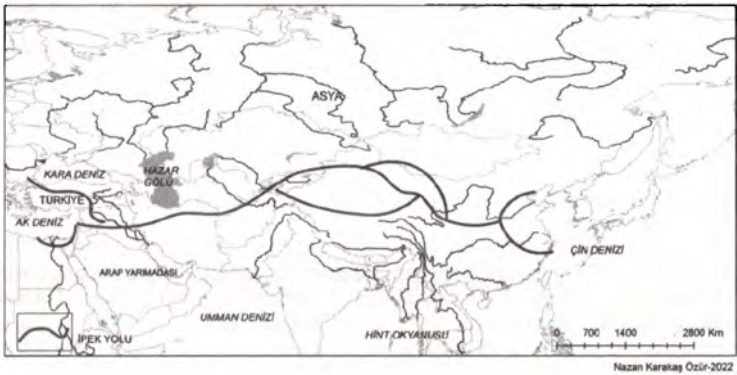
²⁵ Bkz. David Arnold, *Keşifler Tarihi* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001).

Keşifler çağına gelmeden, ulaşımın eski dünya kıtalarındaki durumu daha ziyade bölgesel etkileşimlere olanak verecek şekilde yürümüş, bölgeler arası ticarete ise, mallar el değiştirerek ulaştırılmıştır. Anadolu'daki Kral Yolu²⁶ daha eski tarihli ve kısa mesafelidir. Buna rağmen Anadolu ve Mezopotamya arasında ticaret yoluyla bağlantı kurulmasını sağlamıştır (Harita 1).

Harita 1. Kral Yolu

Büyük çaplı olan İpek ve Baharat gibi transit yollar da İlk Çağ dünyasında kurulmaya başlamıştır. Böylelikle Eski Dünya kıtaları arasında doğu batı yönlü uzun mesafeli bir hareketlilik doğmuştur (Harita 2).

Harita 2. İpek Yolu

²⁶ İlkçağ Anadolu'sundaki önemli bir ticaret yoludur. Sard (Salihli-İzmir)'dan başlar, Sus (İran)'da son bulur.

Tüm bu faaliyetlerin eski dünya kıtaları çevresinde gelişiyor olması, bilinen dünyanın sınırları hakkında bir fikir vermektedir. Eski Dünya kıtalarının orta kesimleri arasında kurulan bu iletişim ağı daha kuzey ve güneydeki alanları kimi zaman dışarda bırakmıştır. Örneğin Sibiry ve Sahraaltı bölgeler uzunca bir süre bu sistemlerin dışında kalmıştır.

Orta Çağ Keşifleri

Orta Çağ dünya tarihinde çok önemli kutuplaşmaların yaşandığı, iki büyük dinin var olma mücadelesi verdiği ve eski dünya karalarındaki yerleşik hayatın yeniden düzenlendiği bir çağdır. Göçler, yeni yerleşmelerin kurulması, yeni etnik yapıların oluşması ve yeni kültürlerin ortaya çıkışı çalkantılı şekilde gerçekleşmiştir. Salgın hastalıklar savaşlar kadar öldürücü olmuş, dünya İslam dini ile şereflenmiştir. Orta Çağ'da keşifler hem karada hem de denizde gerçekleştirilmiştir. Karadaki keşifler daha ziyade ayrı ayrı incelenecek olan, Vikingler, Araplar, Çinliler ve Hintliler başlıkları altında verilecektir. Avrupa'nın Orta Çağ'daki durumu ise 15. Yüzyıl keşiflerinin hazırlanma süreci olarak yeni bir başlık altında daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Kara içlerinde yolculuk için yolların olması ya da söz edilen şartlara hazır olmak yetmemiştir. Bir de ortalıkta dolaşan efsaneler ve bilinmeyen yerlere ilişkin anlatılanlar vardır.²⁷ Özellikle Orta Çağ başlarında Avrupa'da Ekvator güneyinde yaşayan insanlar ile ilgili korkunç hikayeler almış yürümüştür.²⁸ Yollar ve gidilecek yerler ne kadar çok olursa

²⁷ Bu hikayelerin toplandığı dünyanın bilinmeyen yerleri ile ilgili anlatılar için bkz. Gianni Guadalupi ve Antony Shugaar, *Ekvator Hikayeleri* (Ankara:Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2003).

²⁸ Antipode ekvatorun çevresinde geçilmesi olanaksız ve korkutucu bir bölge olarak bilinir ve ekvator bizleri bilinmeyen bu bölgeden ayırır. Hristiyan öğretisine göre Ekvator'un güneyinde yaşayan insanların Adem'in oğulları olmadığı ve İsa'nın öğretilerinin buraya ulaşmadığı düşünülmektedir. Tüm bunların temelinde ise dünyanın küresel olduğunu kabul etmeme ön şartı yatar. Aksi halde ekvatorun güneyinde baş aşağı duran insanlar olabilirdi. Kısa sürede

olsun, inançlar keşifler için en büyük engeli oluşturmuştur. Okyanuslara doğru yapılacak deniz yolculuklarından özellikle kaçınan ve Ekvator'un güneyini yasak bölge ilan eden Avrupalıların bu dar penceresi, bu dönemin keşif yolculuklarına yeni bir boyut getirmiştir. Hristiyanlığın kabulü ile dinlerini yaymak maksadıyla kara içinde doğu batı doğrultusunda dolaşan misyonerler, sadece Asya'nın içlerine doğru ilerleme çabasına girişmişlerdir. Bunun nedeni cennetin doğuda bir yerlerde olduğuna inanmalarıdır.

Orta Çağ'da bilim ve teknolojinin İlkçağ'a göre daha fazla ilerlemiştir. Bu ilerleme daha uzağa gitmek için fırsatlar oluşturmuştur. Akdeniz havzası artık çok iyi bilindiği için yeni hedef açık denizler veya okyanuslar olmuştur. Oysa buralarda yapılacak keşifler için sadece iç denizlerde işe yaran gemi teknolojisi yeterli olmamıştır. Açık deniz şartlarına dayanabilecek gemilerin yapımı ilk çağlardan itibaren denizlere açılan insanlar için kara yolları ile kıyaslandığında biraz daha zaman almıştır. Akdeniz havzasında gerçekleşen denizcilik faaliyetleri, kimi zaman kıyıda çok açılmamak şartıyla eski dünya kıtalarının doğu ve batı kıyılarına doğru olmuştur. Bu anlamda ilk denizcilik faaliyetleri Akdeniz ve ona ulaşan büyük nehirlerde yaygın olarak dikkat çeker. Kuzey Avrupa'da Baltık Denizi'nde ise Hansa Birliği'nin kuruluşuna kadar daha küçük çaplı gerçekleşen faaliyetler görülmektedir. Hansa Birliği ile 13. yüzyılda başlayan ve gittikçe güçlenen bir denizcilik ve ticaret ağı oluşturulmuştur. Baltık Denizi'nin iklimsel şartlarının zorlayıcılığı ve ticaret için gerekli bağlantılar bir yana, bölgede yaşayan Vikinglerin kendilerine has yaşam tarzları denizcilik faaliyetlerinin yürütülmesini etkileyen en önemli unsurlardır. Kuzey Avrupalılar, Hansa Birliği kurulunca, Avrupa'nın kuzeyinde kendi bölge-

eski Yunan'ın çevresini bile hesapladığı küresel dünya tasavvuru böylece bir süreliğine iyi bir Hristiyan olmak için unutulmuştu. Bkz. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*.

lerinde ticari faaliyetler gerçekleştirmişler, Haçlı seferlerine gemi kiralarak Akdeniz havzası ile de bağlantı kurmuşlar ve böylece daha güneydeki deniz yolları ile tanışmışlardı.²⁹ Elbette Akdeniz'deki zengin ticaret ağı, ılıman iklim koşulları ve doğudan gelen malların çeşitliliği, kuzey Avrupa ile ticari faaliyetlerin denizler üzerinden gelişmesinde ve Hansa Birliği'nin etki alanının genişlemesine neden olmuştur. Orta Çağ dünyasının sosyal ve ekonomik düzeni eski dünya kıtalarında farklı yollara sapmıştır. Avrupa kendi içinde veba gibi salgınlarla mücadele ederken, doğudan gelen kavimlerin sürekli akınları, feodalizm, daha sonra Müslümanların batıya doğru hareketi işleri karmaşık bir duruma sokmuştur. Bu arada eski dünyanın başka yerlerinde başka toplumlar sanayileşme ve gelişme yolunda önemli adımlar atmaktadır.

Çin Uygarlığında Keşif

Çin, eski dünyada Asya'nın en doğusunda yayılan kadim bir uygarlık olarak, tarihin bilinen seyri³⁰ dışında bir hikâyeye sahip olmuştur. Dünya tarihi yazarları o nedenle bu uygarlığın tarihini ayrı bir başlıkta incelemeyi tercih ederler.³¹ Tıpkı ilk kültür merkezleri Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi bir ırmak kenarında doğmuştur. Ancak Çin'in mekândan aldığı esin ve onun vasıtasıyla ürettiği kültür diğerlerinden farklı olmuştur. Çin kültürü belki de en çok Şang döneminde günümüze 4 bin yıldır devamlılık göstermesi³² ile dikkat çekmektedir. Çin tarihi, toplamda 5 bin yıl geriye götürülebilirliğine göre, böylesi bir devamlılık oldukça etkileyicidir.

²⁹ Henry Pirenne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 161-180; Tümerterkin, *Ulaşım Coğrafyası*, 105-112.

³⁰ Burada kastedilen Avrupa toplumları ve Avrupa merkezli tarih anlayışıdır. Bu anlayışta toplumlar, bunların gelişimleri ve modernleşmeleri belli bir kalıp içinde ele alınarak anlatılmıştır. 19. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel düşünceler özellikle de sosyologların etkisiyle bu düşünce tarzını reddederek anlamaya ve yorumlamaya dönük bir tarih anlayışı geliştirilmesi tezini öne sürmüşlerdir. Bkz. Gülbekian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor* (İstanbul: Metis Yayınları, 1995).

³¹ Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*.

³² Davis, *İnsanın Hikayesi*, 72.

İlkçağda Çin bölgesinde yaşayan toplumların hakkında her ne kadar sınırlı bilgiler olsa da Çin biliminin MÖ 5 bin yıllarına kadar gittiği bilinmektedir. Özellikle astronomide çok ilerlemiş olan Çinliler, Mısır'dan bin yıl kadar önce güneş tutulmasını kaydetmişlerdir. Kullandıkları "kehanet kemikleri" sayesinde birçok astrolojik olayın yaşını tespit etmişlerdir. Uzayın güçlü kuvvetler ile dolu olduğunu düşünmüşler, yıldız haritaları çıkarmışlar, güneş saatini takvim yapımında kullanmışlar ve bir meridyen yayı ile küresel uzunlukları ölçmeyi başarmışlardır. Bu olaylar Eratosten'den bin yıl öncesinde gerçekleşmiştir. Yine MÖ 2 binden itibaren manyetik pusulalar, sismograflar ve ayrıntılı tutulan kayıtlar da Çin kültüründeki coğrafya bilgisine eklenebilir.³³ Çin'in dünya algısı daha gerçekçi bakışla gözlem ve temel bilgilerin elde edilmesine dayalı bir şekilde üretilen bilimsel bilgilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla keşifler için gerekli olan bilgi birikimine ve onun vasıtası ile üretilen teknolojiye sahip olduğu bilinmektedir. Üstelik Avrupalılar'dan çok önce bilimsel ve teknolojik anlamda üstünlüklerini ispat etmişlerdir. O halde dünyanın diğer yerlerine gitmeleri ve keşifler yapmaları beklenirdi.

Çinliler ve keşifleri hakkında son yıllarda açığa çıkan bazı bilgiler, onların okyanusu 15. yüzyıldan önce aşmış olabileceğini göstermektedir. Bunun, özellikle haritacılık konusunda verdikleri ürünlere dayandırılarak söylendiği bilinmektedir. Çin'in bu noktaya gelmesinde tarihindeki siyasi olayların rolü büyüküdür. Çin'in MÖ 230-221 arasında büyük bir imparatorluk haline dönüşmesi ve ona adını veren Çin sülalesi tarafından yönetilmesi, geleneksel Çin kültüründe önemli bir gelişme olarak görülmüştür.

"MÖ 230 ile 221 arasındaki 10 yılda, batıdaki bir krallığın hükümdarlarıyla diğer bütün Çin devletini ele geçirdi. Böylece Çin ilk kez tek bir ailenin, Çin sülalesinin yönetimi altında birleşti. Bu birleşmiş yeni ülke Avrupa kıtası kadar büyüktü."³⁴

³³ Teresi, *Kayıp Keşifler*, 174.

³⁴ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 73.

Kendi iç dünyasında Avrupa kıtası kadar büyük bir alanı kaplayan Çin, gelişimini sürdürmüş ancak dış dünya ile bağlantı kurma konusunda hep çekimser kalmıştır. Çin'in güçlü bir devlet kurması, batıda Roma sınırlarına dayanmasıyla sonuçlanınca, bu iki medeniyet arasında bir ticaret hareketi doğmuştur. Ama, bu ticareti sağlayan İpek Yolu'nun ortaya çıkması bile, Çin'in kapalı politikasında bazı şeyleri değiştirmemiştir.

"Çinliler ürettikleri ipeği batıdaki ülkelere satıyorlardı ama Himalayaların, Gobi Çölü ve Asya Bozkırları'nın batısındaki halklarla ilgili fazla bir şey bilmiyor, aslında onlarla pek de ilgilenmiyorlardı. Ülkelerini uygarlığın merkezi olarak görüyor, etraflarının yabancılar ile çevrili olduğunu düşünüyorlardı."³⁵

Bu düşüncenin şekillendirdiği dış politikaları sayesinde batı ile yaptıkları ticareti de belli sınırlar içinde tutmuşlardır. Çin kervanlarının MÖ 114 yıllarında Asya Kıtası'nın iç kesimlerinde Fergana'ya ulaştığı bilinmektedir. Karadan kurulan bu bağlantılar dışında, denizlerde de batı dünyası ile karşılaşma ortamları olmuştur. Milat yıllarında, buluşma noktası Malay Yarımadası civarı olan temaslar da sağlanmıştır.³⁶ Çin'in daha çok Asya'nın güney kıyılarından deniz yolu ile Hint, Malezya Adaları, Seylan ve Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeleri jongları³⁷ ile dolaştıkları bilinmektedir.

Çin'in kapalı yapısına karşın bir seyyahın Asya kıtasının batısına doğru yaptığı gezi dikkat çekmiştir. Budist bir din adamı olan Fa Hien'in (MS 399-413) yolculuk notları sayesinde gezdiği yerler hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Fa-Hien³⁸ 18 yıllık bir gezi yapmıştır. Gezisinde, bütün İç Asya'yı, Afganistan'ı, Hindistan'ın Pencap'ı ve Ganj bölgelerini, Seylan ve Cava'yı ziyaret etmiştir. Asya'nın iç kesim-

³⁵ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 74.

³⁶ McNeill, *Dünya Tarihi*, 238.

³⁷ Çinlilerin kendilerine has tekneleri.

³⁸ "FaHien (399-414)" <http://www.theodora.com/encyclopedia/f/fahien.html>

lerine ilişkin gezileri bazı yerlerin daha bilinir hale gelmesi için önemli görülmüştür.³⁹ Ancak Çin'deki bu tür seyyahların sayısı batıdaki girişimlerle kıyaslanmayacak kadar azdır. MS 600-1000 yılları arasında yeni Konfüçyüsçü akım sayesinde "yabancı gördükleri her şeyi reddeden ilk Sung yöneticilerinin izledikleri politika"⁴⁰ Çin'de hakim olmuştur. Söz konusu yönetim Moğol saldırıları son bulan bu yönetim anlayışı Moğollar sonrası Ming Hanedanlığı ile kısmen değişime uğramıştır.

Çin 14. yüzyılda yeni bir yapılanmaya girmiştir. 1368'de "fakir bir çiftçinin zeki oğlu" Chu Yuan Chang, (1328-1398) Moğol istilacılara karşı ayaklanma başlattığında kırk yaşındadır. Yönetimi eline alarak kendini, Ming Hanedanlığı'nın ilk imparatoru ilan etmiştir. Ardından gelen amcası Yung Lo (1368-1644) o güne kadar görülmemiş bir deniz seferi düzenleyerek, Çin İmparatorluğu'nun büyüklüğünü dünyaya göstermek istemiştir. Çin'in daha önceki zamanlarında da benzer bir girişimde bulunduğu dair çeşitli iddialar olmuştur. Somali'den Zanzibar'a kadar uzanan Afrika kıyılarında, T'and (618-906) ve Sung Dönemi (960-1279)'ne ait paralar ve porselenlerin bulunması bu tür gezilerin daha önce de yapıldığına dair kanıt olarak gösterilmiştir.⁴¹ Ancak daha fazla bilgiye ulaşılmamıştır. 15. yüzyıl başlarında gerçekleşen bu son seferler ile ilgili daha fazla bilgi vardır.

Büyük Çin seferinin kaptanı Cheng Ho (1371-1433) olup donaması, otuzyedi bin kişilik mürettebat, üç yüz on yedi parçalık dev filodan oluşmaktadır. ⁴² Bu görkemli filo oldukça profesyonel şekilde hazırlanmıştır. Çinliler bu filo ile yedi sefer yapmışlardır (Harita 3).

³⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 23.

⁴⁰ McNeill, *Dünya Tarihi*, 321.

⁴¹ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 188; Davis, *İnsanın Hikayesi*, 70-87.

⁴² "Filodaki gemiler çeşitli büyüklükteydi. Hazine gemisi 9 direkli 15 metre uzunluğunda 6 metre genişliğindeydi. At gemisi, konaklama gemisi, onarım gemisi, beş direkli ve olağanüstü ölçülerde savaş gemisi de vardı." Bkz. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 187.

ÇİN 15. YÜZYIL KEŞİFLERİ

Harita 3. Çin'in Keşifleri

Bu seferler 1433 yılında sona erdiğinde *Büyük Çin Çekilmesi* diye adlandırılan içe dönüş başlamış, gemicilik faaliyetleri de böylece kademeli şekilde sona erdirilmiştir. Hanedanlığın dışına çıkanlara ağır cezalar verileceğinin ilanı ile başlayan yasaklar, 1500 yılında "ikiden fazla yelken direği olan her türlü yelkenlinin imalinin suç olması" yasasının uygulanmasıyla devam etmiştir. 1551'de çıkan yasa ile casusluk kavramının kapsamı genişletilmiş, ticaret amaçlı bile olsa, denize çok direkli gemi ile açılan herkesi kapsar hale getirilmiştir.⁴³ Avrupa'nın keşifler için hazırlandığı sırada Çin kendi evine kapanmış, kapı ve pencerelerini de sıkı sıkıya kapatmıştır. Çin teknoloji, doğal kaynak, deneyim ve akla sahip olmasına karşın Dünya'ya açılmak ve keşfetmek yerine kendini keşfedilmeye mahkûm etmiştir.⁴⁴ Çin'in bu tarihten sonraki durumunu bu kapalı tutumları belirlemiştir.

Çin'in bu tavrının kültürel yapıları ve inanç sistemleri ile yakından ilgisi vardır. Kendilerini her zaman dünyanın en üstün toplumu ilan etmiş olan Çin, dış dünyadan bir şey talep etmekten çok uzak kalmıştır. Dış dünya ile ilişkisi sadece üstünlüğünü göstermek ve bunu tanıtmaktan ibaret olmuştur.

⁴³ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 196.

⁴⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 197.

Çin için dış dünya, Afrika'dan gelen bir zürafanın cazibesi⁴⁵ dışında hiçbir anlam ifade etmemiştir. 15. yüzyılla birlikte dışa kapalı çizgiye tekrar dönülmüş çok uzun bir zaman sonra⁴⁶ Dünya'nın diğer yerleri ile bağlantı kurmuştur.

Hint Uygarlığında Keşif

Hint Uygarlığı, Çin'in kadim komşusu ve eski dünya kıtasındaki köklü kavimlerden biridir. Batı ile doğu kendilerini Avrupa'nın batı kıyıları ve Asya'nın doğu kıyıları arasında konumlandıkları, Hindistan'ın da içinde olduğu Hazar ve Arabistan'a kadar uzanan bölge bu iki alan arasında kalmaktadır. Çinliler için güney batıda kalan Hindistan, Avrupalıların doğu düşüncesi içinde yer almaktadır. Bu nedenle, Hindistan, dünya tarihinde doğunun ve batının arasında kalan bir denkleme yüzeyi gibidir. Bu mekansal konumlandırma Hindistan'ın durumunu nasıl etkilemiştir?

Kısaca Hint kültürünün ortaya çıkış ve gelişimine bakıldığında oldukça gerilere gittiği görülür. MÖ 2300 yıllarında ilk şehirleri ortaya çıkmaya başlayan Harrapanlar⁴⁷ o dönemin Hint kültürünü temsil etmekteydiler. Sümerlerle yakın temas halinde olan bu uygarlık taş ve metal teknolojisi üzerinde uzmanlaşmıştır.

⁴⁵ Hanedanın sarayına Bengal'den getirilen zürafa, Çin için Portekizlilerin peşinde koştuğu altın, baharat, köle ve güç edinme isteklerinden çok daha önemlidir. Bkz. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 195.

⁴⁶ Çin, tüm dünya keşifler ve sömürgecilik ile meşgulken kendi iç dünyasında yaşama çizgisini devam ettirmeye çalışmış, Afyon savaşları öncesi ve sonrasında yaşananlar, dünya savaşları ve soğuk savaş dönemlerinde bile bu çabanın devam ettiği görülmüştür. 1978'de başlayan dışa açılma politikası günümüze kadar hız kazanarak gelmiştir. Bkz. Çeştepe Hamza, "Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8, no.17, (2012): 45-62.

⁴⁷ "Hazreti İsa'dan önce yaklaşık 2500-1500 yılları arasında yani bin yıldan fazla bir zaman boyunca İndüs vadisinde, Mohenjo-Daro ve Harrapa'da tarihin en parlak medeniyetlerinden biri ışıldadı. Dik açıyla kesişen sokakları kamu binalarını bir araya toplayan bir kalesi, tuğladan güzel evleri, kanalizasyonları ve banyoları, hayalleri durduran dekorlarıyla düzenli bir şehirciliğin dünyada ilk örneklerini veren kentleri..." Bkz. Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2013), 21.

Hindistan ilk kez Moryalar Hanedanı tarafından (MÖ 322-185) birleştirilmiş ve Budizmi kabul ettikten sonra (MÖ 273-232) sınırlarının ötesine yayılmayı başarmıştır. Büyük İskender'in ele geçirdiği bu alanlar iki yüz yıl kadar böyle kalır, daha sonra Kuşanlar tarafından yönetilir (MS 30-244). Hindistan'ın MS 4. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar Guptalar tarafından yönetilmesi özellikle sanat dallarında ilerlemelerini sağlamıştır. Hint rönesansı da denilebilecek bu dönemde mimari, heykeltıraşlık, resim, şiir ve müzikte özgün eserler üretilmiştir. Hint kültürünün temellerinin atıldığı bu dönem Hindu dininin de şekillendiği dönemdir. Hindistan bu tarihlerden sonra Müslümanlıkla tanışmış, Araplar ve kuzeyden Türkler Hindistan'a girerek devletler kurmuşlar, Moğol istilasını görmüş, sonrasında 15. yüzyıla kadar milli bir krallık olarak kalmıştır. Hindistan, ilk Portekizlilerin gelişi ile başlayan süreçte sömürgeciliğin dünyadaki sembol alanlarından biri haline dönüşmüştür.⁴⁸

Hindistan'ın bulunduğu yarımada onu iki yönden kuşatan İndus ve Ganj nehirleri arasında kalmış, Muson ikliminin getirdiği çeşitlilik de eklenince farklı bir kültürün ortaya çıkması için gerekli tüm coğrafi şartlar oluşmuştur. Dekkan Platosu'nun zengin volkanik toprakları, ılıman iklim ve dönemlik yağış şartları, ürün çeşitliliğine imkân vermektedir. Ürettiği ürünlerin doğu ve batı arasındaki dağıtımı için konumu da uygundur. Dekkan Platosu'nun volkanik yapısının sunduğu metalürjik çeşitlilik düşünüldüğünde ekonomik zenginliklerinin boyutu daha iyi anlaşılır.

Hint biliminin, batı dünyasından çok önce geliştirdiği ilkler, bütün dünya bilim tarihi açısından da önemlidir. Örneğin, matematikteki öncülükleri, cebiri keşfetmiş olmaları, tıptaki başarıları, İlk Çağ Yunan dünyasının çok önünde olduklarının kanıtıdır.⁴⁹ Hint tarihinde özellikle Budizm'in etkisiyle oluşan Meru Dağı, simgesel bir anlam taşımaktadır.

⁴⁸ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 70-82.

⁴⁹ Bkz. Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 3-5.

Hinduizm’de ise Himalaya’nın karlı tepeleri ile kutsal bir semboldü.⁵⁰ Dolayısıyla dağlar üzerinde birçok tapınak yapılmış ve bu alanlara yapılan gezi ve ziyaretler arınma vasıtası olmuştur. Müslümanlık ve Arap dünyası ile kurduğu temaslar özellikle Abbasiler döneminde gerçekleştirilen çeviri hareketleri sırasında Hint bilimsel birikimi, İslam bilimi ile birleştirilmiş, bu yolla batıya nakledilmiştir.⁵¹ Kısaca Hint kültürü ve şekillendirici etkiler konusunda verilen bu bilgilerden sonra keşifler ve Hindistan konusu üzerinde durulacaktır.

Hint kültürünün keşiflere ilk ve Orta Çağda yaptığı büyük bir katkıdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu konuda Budistlerin kara içlerine yaptığı seyahatler dışında başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Bir geçiş alanı olan Hindistan bölgesi, doğu ile batının denkleşme yüzeyinde, kendine has yapısı ile ortaya çıkmıştır.⁵² Çok ilgi çekici bir şekilde Hindistan, keşiflerin *faili* olmak yerine, *nesnesi* olarak keşiflerin hayallerini süslemiştir. Büyük İskender’in ömrünü vakfederek vardığı, Portekizlilerin yüzyıl harcadıkları, İspanyolların bu uğurda Atlantik’in bilinmeyenlerine doğru yelken açtıkları *rüya ülkesi* “Hindistan” olmuştur.

Vikinglerde Keşif

Vikingler,⁵³ Avrupa’nın kuzeyinde yerleşmiş bir kavimdir. Orta Çağ başlarında, Avrupa’da her yöne doğru ilerlemişlerdir. Karadan nehir kollarını takip ederken denizden de güneye doğru inmişlerdir. Vikinglerin sadece Avrupa değil, Atlas

⁵⁰ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 84-87.

⁵¹ Halife Memun’un kurduğu Beyt’ül Hikme’de bulunan tercümalardan bir kısmının Hintçe eserleri tercüme ettikleri bilinmektedir. Bkz. Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 155.

⁵² Mc Neill, Hinduların temas halinde oldukları Müslümanlara karşı, Hindu mirasını koruma çabasında olduğunu bunun için yumuşak güç kullandıklarını anlatır. McNeill, *Dünya Tarihi*, 322-325.

⁵³ Avrupa’nın kuzeyinde yaşayan halklar daha sonraları özellikle kavimler göçü ve başka etkilerle güneye doğru hareket etmişler, güneydeki Romalılar da kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Ancak bu kitabın konusunu oluşturan keşif faaliyeti açısından gerçekleştirilen hareketlerdir. O nedenle sadece Vikingler üzerinde durulmuştur.

Okyanusu üzerinde de yolculukları olmuştur. Bu sayede Orta Çağ'ın bilinen en büyük keşfini gerçekleştirdikleri söylenebilir.

Vikingler, İskandinavya ve özellikle bugünkü Norveç merkez olmak üzere Kuzey Avrupa'da yaşamışlardır.⁵⁴ Gerçek kökenleri hakkında net bilgiler olmasa da yaşam tarzları ve toplumsal yapıları hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre ortak bir çerçeve çizilebilmektedir.⁵⁵ Aynı dili konuşan ve ortak bir kültür etrafında birleşen bu topluluğun bazı özellikleri bulunmaktadır.

“Manevi yönleri acımasız dünyalarının günlük gereksinimlerine uygun bir şekilde sözde iyimserlikten ve yalancı umutlardan uzak bir paganizmdi. Tanrıları eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi insanlık erdemlerini temsil etmiyor; bunun yerine birer yoldaş ya da hayat yolunda birer oyuncu gibi davranıyorlardı. Böylelikle savaş meydanında ölmek gibi Valhala'nın kapısını açan büyük bir serüvene eşlik edebiliyorlardı. Kaderciydiler; iyi birer yoldaştlar; savaş sanatında kadınlarda, yağmacılık ve tecavüzde uzmanlardı; vicdanı da iyiliği de kötülüğü de; erdemi de günahı da bilmeyen birer korsandılar. Davranışlarının sınırı dünyalarının sonu yoktu.”⁵⁶

Görüldüğü gibi Avrupa toplumları içinde kendilerine özgü nitelikler taşıyan Vikingler, Avrupa'nın içlerine korku salarak yayılmışlar, Karadeniz'den Arap Yarımadası'na kadar ilerlemişlerdir. Özellikle kiliselere yaptıkları saldırı ve yağma faaliyetleri ile ünlenmişlerdir. Vikinglerin çok vurgulanmayan bazı toplumsal özelliklerinin de gözden kaçmaması gerekir.

“Vikingler uygarlaşmamış barbarlar değillerdir. Onlar basit çiftçiler, çok iyi gemiciler, mükemmel denizciler ve kılavuzlar, açığözlü tüccarlar, becerikli zanaatkarlar olarak göreceli açık ve demokratik bir toplum yaşantısına sahiptiler.”⁵⁷

⁵⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 200-205; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 32.

⁵⁵ Osprey Military Books. *Saxon Viking and Norman* (London: Osprey Book Series, 1979).

⁵⁶ Henry Hobhouse, *Değişimin Tohumları İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki*. (İstanbul: Doğan Kitap, 2007), 257.

⁵⁷ Tracey Ann Schofield. *Vikings*, Teaching&Learning Company, Carthage, 2002, p. 5. <http://gec.kmu.edu.tw/~lc/ecorner/eBook/Vikings.pdf> adresinden 12.12.2014 tarihinde 10:27'de alınmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla 10. yüzyıl civarında, zor şartlar altında yürütmeye çalıştıkları tarımsal faaliyetler, artan nüfus karşısında yeterli gelmeyince yeni yerler bulma zorunluluğu ile hareket etmişlerdir. Yeni yaşam alanları ve kaynaklar bulma ihtiyacı onları sadece kara üzerinde Avrupa içleri ya da Bağdat değil Atlas Okyanusu ötesine kadar sürüklemiştir.⁵⁸ Burada Viking tarihi içinde konuyu ilgilendiren kısım da bu faaliyetlerdir.

Vikinglerin en eski bilinen seyyahlarından Ottar Norveç'in kuzeyinde Laponya'ya ve oradan Kuzey Burnu'nu aşarak, Biarmaland'a (Arhangelsk) varmıştır. Bir Danimarkalı olan Wulfstan⁵⁹ ise Baltık Denizi'nin sonuna kadar gitmiştir. Aynı bölgede yayılan Vikinglerin esas keşif yolculukları için batıya doğru Atlas Okyanusu üzerinden gerçekleştirdikleri seyahatler dikkat çekmektedir. Batıya doğru yaptıkları keşif gezilerinde vardıkları bölgelerde koloni kurdukları ve daha batıya doğru ilerledikleri belirtilmektedir. Vikingler, 7. yüzyıldan itibaren Büyük Britanya'nın kuzeyindeki Oecades, Faroer gibi adalara ve daha önce İrlandalı rahipler tarafından 8. yüzyılın sonlarında (795) gidilmiş olan İzlanda Adası'na gitmişlerdir. Vikinglerin İzlanda'ya gelişleri (860) sonrasında ilk göçmenlerin yerleşmesi 804'ten itibaren gerçekleşmiştir. Adanın "ice land" (buz memleketi) anlamındaki adı, Vikingler tarafından verilmiştir. Adanın ilk keşfinin İngolva adında biri tarafından yapıldığı ve Reykjavik yerleşmesini kurarak bu ismi verdiği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁰

⁵⁸ Schofield, *Vikings*, 5; Magnus Magnusson, Mark Harrison, Keith Durham, Ian Heath and René Chartrand. *The Vikings voyagers of discovery and Plunder*. Oxford: Osprey Publishing, 2006.

⁵⁹ Wulfstan'ın faaliyetleri ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Arkeolojik kazılarla elde edilen bazı bilgiler Baltık havzasındaki ticari ağın zenginliğini kanıtlamaktadır. Wulfstan'da ticaret amaçlı olarak keşif faaliyetlerine çıkmış olabilir. Bkz. Søren Sindbæk. "Routes and long-distance traffic: the nodal points of Wulfstan's voyage." In *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea Region in the Early Viking Age as Seen from Shipboard*. 72-78, Roskilde: The Viking Ship Museum, 2009:73.

⁶⁰ Matthews, *Keşifler ve Kaşifler*, 12-13; Serge Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler* (İstanbul Başkan Yayınları, 1979), 22-30; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 33.

Bir İzlandalı olan Gunnbjörn Ulussönn'ün ortaya attığı batıda daha yüksek bir arazinin varlığı fikri, Viking Erik Raude'nin⁶¹ dikkatini çekmiş, batıya doğru ilerleyerek adayı keşfetmiştir. Kızıl Erik diye de bilinen Viking Reisi, buraya Grönland adını vermiştir. Burada, adanın güneybatı kıyılarında Juliannehab yakınlarında bir koloni kurulmuş ve getirilen göçmenler 986'da buraya yerleştirmiştir. Grönland'daki bu ilk yerleşimcilerin burada başka insanlara ait izler buldukları bilinmektedir. Bu izler, deriden yapılmış kayıklar, yontulmuş taştan bazı eşyalar şeklindedir.⁶² Avrupalı Vikingler, izlerini buldukları ama tanımadıkları bu topluluk ile daha sonra tanışmışlardır. Yüzyılın ortalarına doğru, Amerikalı Eskimolar (Skrelingler) tarafından saldırıya uğrayan ada sakinleri, belki de bu olay sonucu adayı terk etmek zorunda kalmıştır. Vikinglerin Grönland keşifleri böylece sona ermiş ve unutulmuştur. Adadaki yerleşim alanları terk edildikten sonra kaybolmuş ve 16. yüzyılda tekrar keşfedilmesine kadar Grönland Avrupalılar tarafından unutulmuştur.⁶³

Vikinglerin kuzey Atlantik'teki faaliyetleri buradaki adaları keşfetmeleri ile sınırlı kalmamıştır. Erik Raude'nin oğlu Leif Erikssönn, 999'da basit bir tekne ile okyanusu aşmayı başarmıştır.⁶⁴ Batıya geçiş kuzeyde okyanusun daraldığı ve enlem dairelerinin kısaldığı hat boyunca gerçekleşmiştir. Ancak o dönemin ulaşım vasıtalarıyla gemi teknolojisi düşünüldüğünde, okyanusun güçlü dalga ve akıntılarıyla sıklıkla kapalı gökyüzüne rağmen son derece önemli bir iş başarılmıştır. Bu olayın, ilk okyanus aşırı seyahat olarak nitelenmesi tartışma götürse⁶⁵ de Orta Çağ Avrupası için az görülen bir cesaret ve keşif örneğidir.

⁶¹ Kızıl Eric lakabıyla ünlenen Eric Raude, son derece kavgacı bir kişidir. Yaptığı son kavgadan sonra kabilesinden ayrılarak batıya doğru yelken açar. Hakkında ayrıntı için Bkz. Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*.

⁶² Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 33.

⁶³ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 34.

⁶⁴ Matthews, *Keşifler ve Kaşifler*, 12-13; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 34.

⁶⁵ Okyanus aşırı yolculuklar ile ilgili başka kavimlerin deneyimlerinden de söz edilmektedir. Bu konu daha sonra tartışılacaktır.

Vikinglerin Atlas Okyanusu'nun öbür kıyısındaki faaliyetleri bir süre daha devam etmiştir. Torfınn Karlsemne, 1003'de çoğu kadın ve çocuk olan 160 kişi ve üç gemi ile Kuzey Amerika kıyılarına hareket etmiştir. Beraberlerinde hayvan, tarım aleti ve hububat tohumu bulunduğu halde kıyı boyunca seyahat etmişler geçtikleri kıyılarda sırasıyla Helleland, Markland, Vinland adını verdikleri yerlere uğramışlardır. Beraberlerinde götürdükleri malzemelere bakılırsa yeni bir yerleşme kurma arayışı içinde oldukları görülebilir. Zaman zaman yerlilerle mücadelelerle geçen bu yeni kıyılardaki 3 yılın sonunda, Karlsemne, Amerika'da doğan oğlu, karısı ve beraberinde getirdiği üç yerli ile tekrar İzlanda'ya dönmüştür.⁶⁶ Bu girişimin etkisiyle yeni bulunan yerlere başka bir sefer daha düzenlenmiştir. Ertesi yıl Erik Raude'nin damadı Torvald, kardeşleri Helge ve Finnboge ile Vinland'a gittiği yolunda bilgiler bulunmaktadır. Ancak söz konusu yolculuklar sonrasında bu topraklar Viking yurduna dönüşmemiş yerleşimcilerin çoğu geri dönmüş ya da yerliler tarafından yok edilmiştir. Bunlar Vikinglerin 11. yüzyılın başlarında yapılan en son Amerika seyahatleri olarak bilinmektedir. Vikinglerin 12. yüzyılın başlarında ve ortalarında başka bazı seyahatler yapmış olma ihtimalleri vardır. 12. yüzyılın sonlarında Vikingler Spirtzberg Takımadaları'nı ve Jan Mayen Adası'nı da keşfetmişlerdir.⁶⁷ Bölgedeki bu alanların bir kısmını ilk olarak Vikingler yerleşime açmıştır.

Vikinglerin yolculukları bazı açılardan dikkate değer başarılar barındırmaktadır. Örneğin o dönemde gece ya da gündüz yol bulmak için doğrudan gök cisimlerinin takip edilmesi gerekiyordu. Karalarda yerşekilleri, şehirler, akarsular ve göller gibi ayırt edici işaretler zihin haritalarında konumlandırılıp ona göre rotalar tayin edilirken çöller ve denizlerde kutup yıldızı, güneş ve ay en temel yol gösteri-

⁶⁶ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 34.

⁶⁷ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 22-30; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 34.

cilerdi. Vikinglerin okyanusta tekneleri ile yol bulmaları için ne kutup yıldızından ne de güneşten yararlanma şansı vardı. Karşı tarafa geçtikleri hat kutup ikliminin etkisi altında gökyüzünün kapalı, akıntıların çetin olduğu bir özelliktedir. Buna rağmen Vikingler, kuşları, balıkları, akıntıları, sürüklenen ağaçları, denizdeki yosunları, suyun rengini, buzulların parçalanmasını, bulutları ve rüzgarı rehber edinerek yolculuklarını gerçekleştirmişlerdir. Yaşadıkları ortama göre daha uygun yerler arama ihtiyacıyla çıktıkları yolda, cesaretleri en önemli kılavuzlarından biri olmuştur. Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde bu yolculuklar gerçekleşirken, Avrupa kıtasının diğer sakinleri okyanusa açılmanın imkansızlığından şüphe duymuyordu. Hristiyan dünyasının sınırı eski dünya kıtalarından ibaret olacak şekilde kesin sınırlarla çizilmişti.

12. yüzyıldan sonra Avrupa'da meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi değişimler beraberinde daha güçlü merkezi ve milli monarşilerin kurulmasını sağlamıştır. Viking bölgesinde güçlenen Hansa Birliği Baltık havzasında ciddi tehditler oluşturan Viking akınlarının durmasına yol açmıştır. Pagan olan Vikinglerin tarihlerine ait en önemli bilgiler, sözlü edebiyat ürünleri olan Sagalar⁶⁸ tarafından verilmektedir. Viking toplumu Avrupa'daki değişim dalgaları içinde eriyip giderken, pagan dini de Hristiyanlık karşısında etkisini yitirmiştir. Dolayısıyla Vikinglerin daha önce bilinmeyen yerlere yaptıkları Orta Çağ keşifleri kısa bir süre sonrasında unutulmuş ne Avrupa'da ne de Dünya tarihinde 15. yüzyıl sonrasındaki keşiflerin bıraktığı etkileri bırakmamıştır.

⁶⁸ Sagaların tarihi bir kanıt olarak değerleri tartışılmaktadır. Ancak başka kanıtlarla yapılan karşılaştırmalarda görülen uyumlar ve daha başka kaynakların olmaması bunları önemli kılmaktadır. Bkz. R. William Short, "The Sagas of Icelanders as a Historical Source," *Hurstwic*, 2005.
http://www.hurstwic.org/library/arms_in_sagas/sagas_as_historical_source.pdf
05.09.2022'de alındı.

İslam Uygarlığında Keşif

İslam Uygarlığı Arabistan yarımadasında bulunan Mekke şehrinde ilk vahyin gelişi ile şekillenmeye başlamıştır. Burada çok geniş bir zaman dilimine yayılan bu uygarlığın kısaca Orta Çağ dönemi keşifleri ile ilgilendirdiği kadarıyla ele alınmıştır. İlk zamanlar uygarlığın esas bünyesini Araplar oluşturmuştur. İslamiyet, 610 yılında Hz. Muhammed (SAV)'e gelen ilk vahiyle birlikte Asya'nın batı topraklarında doğmuştur. İslam dini kısa sürede yayılmış, inananların devletleşme sürecinin ardından, dört bir yöne doğru, savaşarak ya da diplomatik yollarla, bir yandan Avrupa'nın iç kesimlerine öte yandan Asya'nın güney doğu ucuna ve Afrika'nın kuzey kıyı şeridi boyunca yayılmıştır. Siyasi tarihi ilgilendiren bu olaylar bütünü, bilim tarihi ve keşifler tarihine her zaman kılavuzluk etmiş hatta yönlendirmiştir. Sözü geçen yerlerde otoritesini kuran İslam devleti 9. ve 10. yüzyıllarda artık hatırı sayılır bir siyasi, ekonomik ve sosyal potansiyele sahip olmuştur.⁶⁹ Bu dönemde çağın en önemli ticaret yollarını elinde bulundurmuş doğu ile batı arasında bir köprü görevi görmüştür.

İslam devletinin siyasi ve ekonomik başarısı, bilimsel alanda da kendini göstermiştir. Döneminin çok ilerisinde bilim adamları yetişmiş, üretilen bilgiler modern dünyanın hâlâ üzerinde çalıştığı nitelikte olmuş, yapılan ölçümler kesinlikleri ile dikkat çekmiştir. Ortaya çıkan bu panoramanın en şekillendirici gücü, İslam devletini de var eden İslam dini ve onun takip ettiği kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim olmuştur. İslam dinine göre yeniden şekillenen Arap toplumu, Kuran'ın emirlerine göre, bilgiye ve ilme büyük önem vermiş,⁷⁰ dünyanın bütün bilgi birikimini kısa süre içinde birkaç yerde kurdukları büyük ilim merkezleri ve kütüphanelerde toplamışlardır. Toplanan kitaplar, Sanskritçe, eski Yunanca,

⁶⁹ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve Bilim* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 9.

⁷⁰ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 124-126.

Çince ya da başka dillerden olsa da bunların çevrilmesi için maddi manevi her türlü çaba sarf edilmiştir. Özellikle yakınlığı nedeniyle İlkçağ Yunan mirasına talip olan İslam dünyası, buradan aldığı bilgileri büyük bir titizlikle incelemiş, doğrulamış, gerekirse düzeltmiş, şerhler yazmış ve geliştirmiştir. Bu çok önemli ilmi hareketler beraberinde, keşiflere olanak sağlayabilecek dünya algısının gelişmesini ve teknolojinin de ilerlemesini getirmiştir. Bir yandan matematik coğrafya alanında çalışmalar yapılarak dünyanın şekli özellikleri, bazı coğrafi olaylarının neden ve sonuçları açıklanmaya çalışılmış öte yandan hem sınırlar içinde hem de sınırlar dışındaki yerler gezilerek tasviri coğrafya anlayışı devam ettirilmiştir.⁷¹ Böylelikle önemli miktarda bilgi birikimi ortaya çıkmış, bu birikimler günlük hayata yansiyacak teknolojiye de dönüşmüştür. Mimari, yönetim, mühendislik, tıp ve diğer alanlarda yapılan üretimlerle toplumsal refahı artırmıştır.

İslam dünyası için keşif seyahatleri, kendi sınırları içinde ya da dışında seyyahların gezileri şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da yaşanan bilimsel anlamdaki durağanlık İslam dünyasında görülmemiş, bilakis dünyaya dair bilgi hazinesi artırılmıştır. Bu genel bilimsel bakış açısına ek olarak ekonomik refah ve sosyal düzenin Avrupa ile kıyaslanmayacak kadar yüksek seviyede olması, İlkçağ'da erişilen bilimsel çalışmaların yok olup gitmesini engellemiştir.

İslam dünyasında keşifler ve keşiflere katkı sağlayacak gelişmeler iki açıdan incelenebilir. **Birincisi**, doğrudan seyyahların yaptığı seyahatler ve derledikleri bilgilerden oluşturdukları kitaplardır. Özellikle Asya'nın iç kesimleri ve güney Asya, Uzakdoğu hakkındaki yazılar dönemlerine ışık tutan son derece değerli eserlerdir.⁷² **İkincisi**, kartografya alanın-

⁷¹ Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 154-156.

⁷² İbn Hurdazbih, Ya'kubi, İbn Rusteh, İbn Fakih el hemedani, Kudame bin Cafer, İstahri, ve İbn Havkal'ın eserlerindeki Türkler ve yaşadıkları yerler ile ilgili kısımlarının derlendiği eser bu konuda çok önemli bilgiler içermektedir. Bkz. Yörükhan, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle...*; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001).

da yapılan katkılardır. Batlamyus ve Eratosten⁷³ başta olmak üzere İlkçağ'da dünyanın şekli, boyutları ve koordinat sistemi hakkında yapılan hemen tüm çalışmalar, yeniden gözden geçirilerek hesaplamalar daha doğru hale getirilmiştir. Harita üzerine yeni bilgiler eklenmiş bu sayede coğrafya bilgisi artırılmıştır.⁷⁴ Her iki kanaldan gelen bilgiler bir araya geldiğinde özellikle deniz aşırı yolculuklar konusunda Arap gemicilerin önemli mesafeler kaydettikleri⁷⁵ bilinmektedir. Süleyman el-Mehri ve İbn Vahhab adındaki iki Basralı tüccarın deniz yolu ile Çin'e yaptıkları seferler bu konudaki girişimlerin ilk örnekleri olarak bilinmektedir. Bu seyahat hakkında birisi, bizzat Süleyman el Mehri tarafından yazılmış olduğu belirtilen iki kitap olup bunlarda Çin yolunda gözlemlenen doğal ve beşeri özellikleri anlatılmıştır.⁷⁶ Bu eserler daha sonra Avrupalıların keşif faaliyetlerinde de kullanılmıştır.

İslam dünyası bilimsel birikiminin Avrupa'ya nakledilmesi doğrudan ya da dolaylı yollarla gerçekleşmiş ve bunun sonunda Avrupa, keşiflere ön hazırlık oluşturacak çok önemli bilgileri elde edebilmiştir.⁷⁷ İdrisi, 1099'da Septe'de doğmuş,

⁷³ "İslamda coğrafyanın bilimsel incelenmesi Yunan etkisi altında başlamıştır. Özellikle Halife el-Me'mun döneminde Yunanca yapıtların Arapça'ya çevrilmesi yaygınlaşmış ve Batlamyus Araplarca tanınmıştır." Bkz. Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 267-287.

⁷⁴ Birçok İslam coğrafyacısı içinde Ebu Reyhan el-Biruni'nin Tahdid nihayet el emakin (Şehirlerin koordinatlarının belirlenmesi), Hindistan, Eski Milletler Tarihi ve Kanun el Mes'udi adındaki eserleri bu gelişmeye en güzel örnekleri sunar. Ayrıca büyük seyyah İbn Batuta'nın Tuhfet'ün-Nuzzar (Gözlemcilere Hediye) Ortaçağ'ın en önemli coğrafya eserleri arasındadır. Bkz. Nasr, *İslam ve Bilim*, 42-43.

⁷⁵ "Arap ve Fars denizcilerin Hindistan, Cava, Sumatra ve Çin gibi uzak ülkelere yaptıkları geniş çaplı geziler dikkatleri deniz coğrafyasına çekmiş ve bu dönemde Çin ve Hindistan konusunda ilginç kitaplar yazılmıştır." Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 271.

⁷⁶ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 25.

⁷⁷ Bu konuda yaptığı çalışmasında Rönesans'ı Reendülüsans olarak adlandıran Dereköy, verdiği birbirinden önemli örneklerde Avrupa'ya İslam biliminin nasıl girdiğini ve burada nasıl kullanıldığını, sonrasında bu durumun yol açtığı sonuçları açık bir şekilde anlatmıştır. Bkz. Sefa Dereköy, "Rönesans Aslında Bir Reendülüsans Mı?", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, no. 26, (Bahar, 2013): 144-160.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi26_pdf/derekoy_sefa.pdf adresinden 12.12.2014 tarihinde 12:06'da alınmıştır.

Cordoba Üniversitesi'nde öğrenim görmüş, Fransa, İngiltere ve Akdeniz çevresini gezmiştir. Avrupa kıtası hakkında diğer coğrafyacılar göre döneminin en sağlam bilgilerini veren kişi olmuştur. 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Sicilya'da Prens II. Roger⁷⁸ ın sarayında yaşamıştır. Prens coğrafi çalışmalarla ilgili olması ve bu konuda iyi bir birikim yapmış olması İdrisi'nin işine yaramış, bilgi ve görgüsünü artırma fırsatı bulmuştur. Bu şekilde haritalarla birlikte hazırladığı eseri sayesinde "Arapların Batlamyus'u" ünvanını almıştır. İdrisi 1154'ten biraz önce, bir yer küresi yapmış ve *Roger'in Kitabı* adlı eseri yazmıştır. Kitapta 70 paftalık dünya haritası yer almakta olup o döneme değin bilinen dünyanın mükemmel bir tasvirini vermeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır. Eser haritacılık tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁹ Eserinde verdiği bilgilerle daha sonra bazı iddialara temel oluşturacak olan İdrisi, gemici Sinbad'ın hikayelerine, Portekizli denizcilerin Atlas Okyanusu'nda yaptığı büyük keşif yolculuğuna ve bazı şüpheli kalmış olan keşif yolculuklarına yer vermiştir.⁸⁰ Bu bilgiler tartışmasız ki keşif yolunda çok önemli bir katkı sağlamıştır.

İslam dünyasında gezdiği gördüğü yerleri eserinde toplayarak coğrafi bilgiye katkı sağlayan İbn Battuta bir diğer önemli seyyahıdır. İbn Battuta, döneminin gezginleri arasında en geniş alanı gezen kişidir. Büyük seyyah Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş (1303), burada hukuk ve teoloji öğrenimi görmüştür. 1324 yılında, hac maksadıyla yola çıkmış, bu yolculuktan ancak 24 sene sonra vatanına dönebilmiştir.

⁷⁸ "1060'da Normanlar Sicilya'yı fethedince buradaki İslam bilim birikimini sahiplenmişlerdir. Bunlar içinde Kral II. Roger (1101-1151) Arapça öğrenmiş, Arapça yazılan bilim ve felsefe eserlerini toplamıştır" Bkz. Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 249-250.

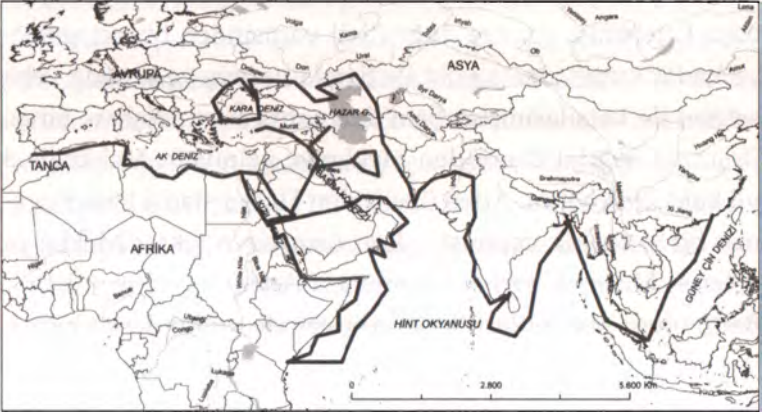
⁷⁹ Tekeli vd. *Bilim Tarihine Giriş*, 195.

⁸⁰ Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 287; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, s. 27; Emel Akay Bozdoğan, *Şerif El İdrisi* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021).

Battuta yeni yerler görme merakı ile Kuzey Afrika'yı baştan başa kat etmiş, güneye doğru Nil vadisinden birinci şelaleye kadar inmiş, deniz yolu ile Şam'a varmış ve burada veba salgını ile karşılaşmıştır. Şam'dan sonra İran, Isfahan, Şiraz, Basra ve Bağdat üzerinden Mekke'ye gelmiştir. Mekke'de 3 yıl kaldıktan sonra, Aden üzerinden Habeşistan'a kadar uzanan bir yolculuk yapmıştır. İran üzerinden tekrar Mekke'ye gelerek Mısır ve Suriye devamında Anadolu'yu gezmiştir.⁸¹ Battuta'nın seyahatleri ile kara içlerinde ve kıyılarda birçok yer ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olmuştur. Bu anlamada doğu ile batının birbirini keşfetmesini sağlayan önemli bir rol oynamıştır. Burada gezip gördüğü yerlerin yazılmış olması, 15. yüzyılda Afrika kıyılarını, Güney ve Doğu Asya'yadaki baharat ticaretini hedefleyen Avrupalı kaşifler için yol gösterici olmuştur (Harita 4).

⁸¹ Sinop üzerinden Kırım'a Kefe Limanı'na, oradan da Altın Ordu Krallığının merkezlerinden biri olan Saray'a giderek Muhammed Uzbek Han'ın misafiri olmuştur. Burada çevreyerleri, Kazan yakınlarına kadar gezme imkanı bulmuştur. Daha sonra Han'ın Bizans Prensesi olan eşini, İstanbul'a götürme görevini alır. Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca görkemli bir kabile ile ilerleyerek Tuna ağzını geçerler ve İstanbul'a gelirler. İstanbul'u da böylece gezme fırsatı bulan Batuta, misafir olduğu 36 günün sonunda Kıpçak ülkesine geri dönmüştür. Daha doğuya doğru ilerleyişini sürdürmüş, Volga'yı aşıp, Hive, Buhara ve Semerkant üzerinden Afganistan ve oradan Hindistan'a varmıştır. Delhi'de, İslam hükümdarı Muhammed Şah'ın himayesinde geçirdiği birkaç senenin ardından elçi olarak Çin'e gönderilmiştir. Yolda kafillesi yağmalanır ve Batuta firar etmeyi başarır. İlerleyişini sürdürerek doğuya doğru Malabar kıyılarına varır. Kalikut'ta uygun deniz rüzgarlarını bekler, Maldiv adarlı ve devamında bölgede yaşadığı maceraların ardından Sumatra'ya vardı. Sumatra'nın hükümdarı Batuta'ya yardım ederek Çin'e 71 gün süren bir yolculuk yapıldı. Çin'de pek çok yeri gezdi ve tekrar Sumatra, Kalikut ve Hürmüz üzerinden evine doğduğu şehre döndü. Tarihler 1349'u göstermekteydi ve Batuta'nın seyahatleri henüz bitmemişti. Fas hükümdarı onu Sahra'nın güneyindeki kavimleri tanımak için göndermişti. Timbuktu'ya kadar inerek ekvatorial bölgeyi de tanımış oldu. Bkz. Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 27-32.

İBN BATTUTANIN SEYAHATLERİ

Harita 4. İbn-i Battuta'nın Seyahat Güzergahı⁸²

Battuta'nın maceralı hatta kimi zaman tehlikeli geçen yolculukları sırasında seyahat notları kaybolmuştur. Gezip gördüğü yerler ve anıları, Fas sultanının emri ile El Kelbi adında biri tarafından yeniden kaleme alınmıştır.⁸³ Fas sultanının görevlendirmesi ile son yolculuğu olacak olan, Batı Afrika seyahati Portekizlilerin Afrika kıt-yılarında yapacağı keşifler açısından çok önemlidir. Battuta son yolculuğunda Sahra'yı kat eder, Nijer Nehri'ne ulaşır. Burada Timbuktu'yu ve çevre yerleşim alanları gezerek Büyük Mali Krallığı'na kadar ulaşır.⁸⁴ Bu gezi raporu, daha sonradan Portekizlilerin bu kıyılara gelerek başlatacakları sömürgecilik faaliyetleri için önemli bilgiler içermektedir. Battuta, Fas kralı için bu bölgenin değerli mallarını, insanlarını ve ticaret imkanlarını araştırmıştır. Söz konusu seyahati, Avrupa ve Afrika arasındaki altın ticareti ile ilişkilendirilebilir. Bu ticaret kuzey Afrika kıyı şeridinde bulunan Arapların aracılığı ile yapılmaktadır. Yerli üreticiler tarafından Afrika'nın iç kesimlerinden özellikle Batı ve Orta Afrika havzasından Timbuktu'ya kadar getirilen altın (genelde toz halinde) buradan kervanlarla kuzey Afrika kıyılarına

⁸² http://www.egyptsearch.com/forums/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic;f=15;t=008781

⁸³ Bkz. İbn-i Battuta, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*.

⁸⁴ Serge Bertino, *Yeryüzünde Keşifler ve Kaşifler* (İstanbul: Başkan Yayınları, 1979), 33.

ulaştırılmaktadır. Kuzey Afrika limalarında zengin bir tüccar topluluğu bulunmaktadır. Burada Cenevizli, Venedikli, Katalan ve Yahudi tüccarlar altını alarak Avrupa'ya götürmekte ve maden bakımından fakir olan Avrupa'nın ekonomisindeki altın ihtiyacı bu şekilde giderilmektedir.⁸⁵ Avrupa, Afrika'da altın olduğunu bilmekte ancak Kuzey Afrika'daki Müslüman arap devletlerinin oluşturduğu bariyeri bir türlü aşamamaktadır. Böylece, Avrupa 15. yüzyıldan önce altın ihtiyacını sağladığı yerleri, bu bariyeri aşarak tamamen ele geçirme isteğine kapılmıştır. Battuta'nın Afrika hakkında anlattıkları bu nedenle son derece kritik bilgiler olarak değerlendirilmiştir. 1377 ya da 1384 yılında öldüğü düşünülen Battuta, *büyük seyyah* unvanına sahiptir.⁸⁶

Battuta, İslam dünyası için olduğu kadar keşifler tarihi için de önemli bir seyyahdır. Bilinen dünya sınırları içinde olduğu halde yerel kalmış ve hakkında çok fazla şey bilinmeyen alanları gezerek, buralarda yaşayan insanların yaşam tarzları hakkında bilgiler vermiş, keşif bilgilerini tazelemiş ve zenginleştirmiştir. Kara içinde bilinmeyen yerlerin bilinir hale gelmesi süreci, Battuta'nın yaptığı gibi zor ve geniş çaplı geziler sonrasında neredeyse 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Asya'da yaşayanlar için batı toplumları, Avrupa'da yaşayanlar için doğu toplumlarının bilinir hale gelmesi karşılıklı keşif faaliyetleri ile devam edegelmiştir. Sonuçta keşifler tarihinin ilk ve Orta Çağ kısmında, ilk keşfi kimin yaptığı sorusu bir türlü cevap bulamamıştır. Dağlar ve okyanuslar gibi büyük su kütleleri doğal engeller oluşturmuş, savaşlar ve başka diğer faktörler uzun mesafeli hareketleri sınırlandırmış, Dünya'nın geri kalan kısmında ne olduğu bu yüzyılda henüz açığa çıkmamıştır.

⁸⁵ Bkz. Arnold, *Keşifler Tarihi*, 24.

⁸⁶ Gümüşçü, *Coğrafyaya Davet*, 72; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 27-32; Nasr, *İslam ve Bilim*, 43.

15. Yüzyıl Keşifleri Öncesi Avrupa

Bugün Orta Çağ diye bilinen zaman dilimi keşifler açısından tam bir kavşak noktasıdır. Günümüz dünyasını şekillendiren ve gerçekten köklü değişimlere neden olan 15. yüzyıl keşiflerinin ön hazırlıkları Orta Çağ'daki gelişmelerle yaşanmıştır. Bu hazırlıkları anlamak için kısaca Orta Çağ boyunca ve 15. yüzyıla kadar Avrupa'nın nasıl bir değişim ya da dönüşüm geçirdiği ortaya konulmalıdır. Bu zaman diliminde özellikle keşif hareketlerini doğrudan etkileyebilecek olaylar ön plana çıkarılarak, Avrupa'nın okyanuslara yelken açmaya nasıl başladığı ortaya konulmuştur.

Siyasi İstikrarsızlıklar

Roma İmparatorluğu'nun kurulması ile Akdeniz havzasında bazı değişimlerin yaşandığı bir gerçektir. Roma, İtalya'dan başlayarak Avrupa'nın iç kesimlerine, kuzeyinde Britanya Adaları'na kadar, Afrika kıyıları boyunca ve Anadolu'da hakimiyet kurmuştur. Bu oldukça geniş toprakların yönetimi ikiye ayrılınca kadar yaklaşık (MÖ 27 -MS 476) 500 yıl boyunca tek elden gerçekleşmiştir. Dünya tarihinin önemli bir dönemi olarak nitelenebilecek bu dönem, İlkçağ ile Orta Çağ arasındaki geçişin en belirleyici faktörü olmuştur.⁸⁷ İnsanoğlunun yeryüzünde yayılma serüveni de elbette bu siyasal hareketten oldukça etkilenmiştir. Roma yayılması, kurulduğu dönemi takiben siyasi olduğu kadar kültürel ve ekonomik olarak da bölgeyi etkilemiştir. Berry, bu etkilenmeyi açık bir şekilde ifade etmiştir;

“Karanlık çağların başlangıcı MÖ 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başladığı kabul edilir. Fakat, bilim dikkate alındığında bu çağların başlangıcı İmparatorluğun başlarına yerleştirilebilir. MÖ 31 yılındaki Actium Savaşı'ndan sonra, geleceğin İmparatoru

⁸⁷ Daha fazlası için bkz. David Abulafia, (Hazırlayan), *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2005.

Augustus, bilinen dünya üzerinde mutlak bir egemenlik kurduğunda entelektüel ve maddi ilerleme aşağı yukarı on üç yüzyıl süren bir duraklama dönemine girdi.”⁸⁸

Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığında doğu Roma Bizans olarak yoluna devam etmiş, Batı Roma ise sıklıkla çalkantılı dönemler geçirerek bir daha Roma İmparatorluğu’nun önceki gücüne ulaşamamıştır. Hristiyanlık öğretileri bir yandan kiliseleri ve merkezi otoriteyi halktan koparıırken öte yandan Kavimler Göçü’nün yarattığı dalgalanmalar güç kaybına yol açmıştır. Hunların Roma’ya kadar ilerleyen atakları güçlkle savuşturulurken Doğu Roma yani Bizans tehdidi ile de sıklıkla karşı karşıya kalınmıştır. Avrupa’da merkezi otoritenin zayıflığı ve yaşanan karmaşalar erken Orta Çağ’dan itibaren yeni bir sistemin doğmasına yol açmıştır.

Ekonomik Düzen

Feodalizmin ortaya çıkışı ile Avrupa bir süre sosyal, siyasi ve ekonomik bir değişim içine girmiştir. İlk olarak Avrupa’nın önemli ekonomik zenginlik kaynaklarından biri olan Akdeniz ticareti, İslam Devleti’nin güçlenmesi ile kısa sürede canlılığını yitirmiştir. Bu olay 8. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa’nın tarıma dönmesine neden olmuştur. Sistem toprağa bağlı olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Toplumda katı bir hiyerarşik düzen oluşmuş en üstte, sahip olduğu mülkler gücünün işareti olan kilise yer almıştır. Okuma, yazma ve kayıt işlerini düzenleme gücü de kilisenin elinde olduğu için, manevi otoritesinin yanında aynı zamanda büyük bir mali güçkonumuna gelmiştir.⁸⁹ Bu güç kilisenin dini temsilden gelen mutlak hakimiyetini perçinlemiştir.

⁸⁸ Adrian Berry, *Bilimin Arka Yüzü* (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kiyapları, 1996), V.

⁸⁹ Bu dönemde son derece zayıflayan ticaret, Yahudi tüccarlar tarafından yapıyordu. Yahudiler ile bu iş öyle özdeşleşmişti ki mercator (tüccar) kelimesi ile Yahudi aynı anlamda kullanılıyordu. Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının ...*, 16- 20.

Orta Çağ'ın ilk bölümü ve devamında Avrupa'da yaşanan sıkıntılı süreçler, en başta ekonominin bir darboğaz içine girmesine neden olmuştur. Bu darboğaz Haçlı seferleri ile kurulan İslam dünyası ve doğu bölgeleri ile kurulan temas sonrası daha fazla etkisini hissettirmiştir. Veba önemli bir toplumsal bunalım yaratmış, karşı konulamayan bu durum Avrupalıların kendi sorunları üzerinde düşünmelerini sağlamıştır. Avrupa kendi içinde Rönesans ve Reform diye adlandırılan büyük değişimler geçirmiştir.⁹⁰ Orta Çağ ve daha öncesinde toplumlardaki bu çapta değişimlerin savaşlar ve istilalar yoluyla yeni bir yönetimin başa geçmesi şeklinde gerçekleştiği bilinmektedir. Avrupa bir istila ya da savaş yerine kendi dönüşümünü kendi sağlama çabası göstermiştir. Bu nedenle de Yeni Çağ'da sürekli bir değişim rüzgârı esmiştir. 8. yüzyılda Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kuran Şarlman (Charlemagne) Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bölümünü uzun bir süre bir arada tutmayı başarmıştır.⁹¹ Bu dönemde Hristiyanlık, hayatın tüm alanlarında kendini ağır bir şekilde göstermiştir. İnsanların nasıl yaşayacağı ve ne düşüneceği sıkı kontrol altına alınarak kutsal metinlerle belirlenmiştir. Ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi, gelişme ve zenginleşmeye dönük faaliyetler en baştan öğretilerin denetimi altına alınmıştır.

“Toprak, Tanrı tarafından insanlara burada, aşağıda, ebedi kuruluşlarını sağlamak üzere yaşayabilmeleri için verilmiştir. Çalışmanın amacı zengin olmak değil, fakat fani hayat ebedi hayata dönüşene kadar insanların doğdukları zamanki durumlarını koruyabilmelerini sağlamaktır”⁹².

Bu düşüncenin anlamı, ticaretin paranın veya diğer dünya kazanımlarının iyi bir Hristiyan için gereksiz kılınmış olmasıdır. Elbette hiçbir ekonomik sistem, ticaretsiz bir düzeni uzun süre hayatta tutamaz. Avrupa'da Orta Çağ son dönemi-

⁹⁰ McNeill, *Dünya Tarihi*, 363.

⁹¹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 133.

⁹² Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının ...*, 22.

ne doğru, bu nedenle bazı kıpırdanmalar olmaya başlamıştır. 9. yüzyıldan sonra, daha önce lanetlenen ticaret ve para kazanma hırsı, Akdeniz’de tekrar yelken açmaya başlayan gemiciler sayesinde canlanmaya başlamıştır. Burada sivrilen Venedik, kısa sürede Akdeniz ticaretinde ön sıraya geçmiştir.⁹³ Bu canlılık Avrupa’nın iç bölgelerine de sirayet etmeye başlamıştır. Fransa ve İngiltere’de gücü eline alan merkezi otorite, yasalar ve vergiler konusunda ilerleme kaydetmektedir.⁹⁴ Sadece siyasi güç ya da hukuk değil, toprağın kullanımı ve yerleşim alanları konusunda da bazı değişimler gerçekleşmektedir.⁹⁵ Ekonomik canlılık nüfusu artırmış, bu da çarkların dönmesi, madenlerin işletilmesi ve yeni tarım alanlarının açılması anlamına gelmiştir.

On birinci yüzyılda Cisterian⁹⁶ manastırlarının kurulması el değmemiş alanların tarıma açılması ve yeni bir tarım anlayışını da beraberinde getirmiştir.⁹⁷ Avrupa’nın artan nüfusu bu yeni tarıma açılan alanlara kanaliz olmuş ve birçok kişi bu yeni⁹⁸ ve özgür faaliyetten etkilenerken daha önce tarıma açılmamış toprakları işlemeye, orada özgürce faaliyet göstermeye başlamıştır. Böylece Avrupa içinde yerleşme tarihi bakımından dikkatle incelenmesi gereken koloni yerleşmeleri oluşmuştur. Burada kazanılan toprak açma ve ev kurma pra-

⁹³ Venedik’te *Muda* sistemi, Avrupa’ya dağıtılacak Hindistan baharatını ve ipeği, Memlük araçlarından satın almak ve gerekli işleri düzenlemek amacıyla Ortaçağ sonlarında kurulmuştu. Bu sistem devletler arası ticaret ile doğrudan bağlantı kurmaktaydı. Bkz. Palmira Brummet, *Osmanlı Deniz Gücü* (İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2009), 228; Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının ...*, 163-164.

⁹⁴ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 134.

⁹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Jacques Le Goeff, *Avrupa’nın Doğuşu* (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2008); Umberto Eco, *Ortaçağ (Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar)* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014).

⁹⁶ Cisterian: Beyaz rahipler ya da Bernardine olarak adlandırılan 1093’te kurulmuş olan Roman Katolik kilisesi düzeni üyeleridir. İsimleri Dijon yakınlarındaki Burgundy’de bulunan Citeaux’dan gelir. <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/118670/Cistercian>’den 13.10.2014’te 11:35’te alınmıştır.

⁹⁷ Bkz. David R. Montgomery, *Toprak Uygarlıkların Erozyonu* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010).

⁹⁸ Yeni tarım teknikleri, drenaj ve diğer ekim faaliyetlerinin gerçekleşmesi, tohum ve yeni türlerin denemesi şeklinde gerçekleşmiştir.

tikleri, Amerika keşfedilince, bu ıssız kıtanın bakir topraklarının kısa sürede yerleşmeye açılmasını sağlamıştır. Avrupa'da 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar süren⁹⁹ bu faaliyet tarımı canlandırma dışında başka ekonomik faaliyetleri de etkilemiştir. Bilindiği üzere, tarımsal faaliyetler el sanatlarını ve basit de olsa ikincil üretim faaliyetlerini destekleyen bir alandır. Ortaya çıkan ürün fazlası ve diğer alanlarda üretilen ürünler ticareti beraberinde getirmiştir. Bu sisteme her zaman döneme göre isimleri değişse de yeraltı kaynakları eşlik etmiştir.

Avrupa'da yeni açılan tarım alanları ve işletilen madenlerle gelişen ve canlanan ekonomi, panayırların artmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, ticaret, para ilişkileri ve tüccar sınıfı tüm bu gelişmelerden olumlu etkilenmiştir. 13. yüzyılın sonuna kadar gelişim devam etmiştir. Tüccar sınıfının ihtiyacı olan hesap, ticari bilgiler ve gerekli yazışmalar için dil bilgisine sahip kişilere ihtiyaç doğmuş ve bu kişilerin yetiştirilmesi için okullar açılmıştır. Bu okullar kiliselerde verilen müfredattan farklı olarak bağımsız ilk laik okullardır. İtalya'da başlayan bu gelişim ve değişimler daha başka alanları da etkilemiş beraberinde Rönesans'ı¹⁰⁰ getirmiştir.

Avrupa'nın Orta Çağ'daki değişim ve dönüşüm çabasında, birçok şeyi çok yakından ve olumsuz etkileyen bazı olayları da hatırlamak gerekir. 1315' den sonra başlayan felaketler zincirinin ilk halkası olan 1315-17 arasındaki kıtlık, binlerce kişinin ölümüne yol açmıştır. Daha sonra gelen veba (kara ölüm) salgını, 1347'den 1350'ye kadar Avrupa nüfusunun üçte birini kırmıştır. Avrupa aynı dönemde merkezi otoriteyi sağlamaya çalışan güçlerin çatışma odağı halindedir. Yüzyıl Savaşları (1337-1453)¹⁰¹ bu çatışmanın en önemlilerinden biridir.

⁹⁹ McNeill, *Dünya Tarihi*, 363.

¹⁰⁰ Rönesans; 1350 yıllarında İtalya'da doğup biçimlenen sanat ve düşüncede meydana gelen değişimlerdir. Roma ululuğunun anılarıyla birlikte eskiçağa dönüş akımı sayesinde eski metinler incelenir ve bunların etkileri sanat, mimari, düşünce ve teknikte dönüşerek açığa çıkar. McNeill, *Dünya Tarihi*, 444.

¹⁰¹ McNeill, *Dünya Tarihi*, 375.

Avrupa’da 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başına gelindiğinde ekonominin kendini toparlamaya başladığı büyük ticari şirketlerin kurulduğu bilinmektedir. Bu şirketler sayesinde merkantinizmin¹⁰² denilen sistem doğmuştur. Bu sistem bugüne kadar gelerek küresel boyut kazanan, ekonomik, askeri, siyasi, sosyal ve kültürel nitelikleri ile kompleks hale gelen kapitalizmin ilk nüvesidir.¹⁰³ 15. yüzyılda Avrupa, nüfusunun çok ciddi şekilde etkilendiği felaketleri atlatmış olsa da henüz yaşadığı tehditler son bulmamıştır. Avrupa, İstanbul’un fethi ile doğudan gelen Osmanlı Devleti ve batısındaki Endülüs arasında sıkışarak Akdeniz’de varlık mücadelesi vermektedir. Ekonomisi kırılgan ve dışardan gelecek mallara muhtaç durumdadır. Kıta içinde ülkeler arasında kurulup yıkılan ittifaklar, taht kavgaları ve evlilikler yoluyla kaybedilen ya da kazanılan topraklar sorun oluşturmaya devam etmektedir. Kilisenin baskıları teknoloji üretmek için gerekli bilimsel bilgilerin kontrolü, madencilikte tarımda ve ticarete gündelik hayat pratiklerinin aksamasına yol açmakta tepkiler birikmektedir. Avrupa’nın içine düştüğü hal kelimenin tam anlamıyla sıkışmışlık durumudur.

Bilim ve Teknoloji

Keşfin kişisel olan merak ve keşif düşüncesi gibi boyutları kadar çevresel koşullar, başta inanç olmak üzere kültürel özellikler, ihtiyaçlar, ekonomik faaliyetler, bilimsel ve teknolojik faktörler ile de ilişkisi vardır. Özellikle bir yerden bir yere kara veya deniz yoluyla gitmek, sadece gitmek değil burası ile bağlatı oluşturmak bilgi ve teknoloji desteği gerek-

¹⁰² “Merkantinizm; 16. yüzyılda İngiltere’de dış ticaretle ilişkili olarak ortaya atılmış bir teodir. Bu sistem paraya büyük önem vermekte olup, para ve para getiren servetleri tek kuvvet olarak kabul etmektedir. Bu sebeple bunlar, bir milletin dış ticaretinin ihracat fazlası ile kapanmasının refahın devamını getireceğine inanmışlardır” Bkz. Fethi Açıl, *Ekonomi I*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 1984), 311.

¹⁰³ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa’sının ...*, 163-164.

tirmektedir. Bu nedenle Avrupa'daki bilimsel faaliyetler ve teknolojinin seyrine kısaca bakmakta fayda vardır.

İlkçağ insanların özgür düşünsel üretimleri, Orta Çağ'da, Hristiyanlığın hızla yükselen ve hayatın tüm alanlarını saran tutucu düşüncesi karşısında eriyip gitmiştir. Pagan kabul edilip yok edilen kitaplar, yakılan kütüphaneler özellikle de İskenderiye kütüphanesinin başına gelenler bunun örneğidir. Peki keşif faaliyetinin ihtiyacı olan bilgiler neler olabilir? Bu sorunun ilk cevabı yer ve konum bilgileridir. Zira gidilecek yönü hareket ettikçe değişen gök cisimlerinin konumunu günün saati ve takvim bilgilerini bilmek gereklidir. Gidilmesi planlanan yöne doğru mekanın, örneğin yer şekilleri, iklim, flora, fauna, nüfus, yerleşme ekonomik faaliyetler ve kültürlerinin nasıl olacağı ile ilgili ön bilgilere ihtiyaç vardır. En azından daha önce hiç bilinmeyen bir yer bile olsa Dünya'nın diğer tarafları hakkında mekan bilgisine sahip olmak kolaylaştırıcı olacaktır. Örneğin bazı bitkilerin zehirli olabileceğini bilmek hayat kurtarır. Yükseltiye göre hava şartlarının değişeceğini bilmek, yerüstü sularının fiziksel ve kimyasal nitelikleri hakkında ön bilgiye sahip olmak önemlidir. Çöl deneyimine sahip olmak -ki Akdeniz Havzasında kurulan ilk medeniyelerin tümünün çöl deneyimi ve bilgisi vardır- Asya çöllerinde son derece işe yarayacaktır. Denizlerde rota tayini karalara göre çok daha zor ve teknik bilgi gerektirmektedir. Gece ve gündüz hem iklimatik hem de astronomik bilgilere ihtiyaç vardır. Kısacası keşif faaliyetlerinin başlamasında yani nereye gidileceğine karar verirken, keşif yolculuğu sırasında ve ilk kez görülen o yere ulaşıldığında sahip olunan coğrafi bilgiler son derece önemlidir.

Dünya hakkında bilinen genel bilgiler kaşiflerin işini her zaman kolaylaştırmıştır. Büyük İskender'e doğruya doğru ilerlemesini ilham eden hocası Aristoteles olmalıdır. Şüphesiz bu ilhamın arkasında Aristoteles'in küresel olarak tanımladığı Dünya'ya dair bilgileri yatmaktadır. Bu nedenle Avrupa'nın

keşiflerden önce sahip olduğu bilgi ve teknoloji üzerinde biraz durmak gerekir.

Dünyanın şekli ve boyutlarına dair tasavvurlar, hesaplamalar, küresel dünya düşüncesi ve keşfedilecek yerleri işaret eden birçok bilgi birikimi Antik Yunan mirası olarak MS 2. yüzyılda Batlamyus'un kitapları ile en ileri düzeye ulaşmıştı. Ancak tüm bu bilgiler, Hristiyanlığın yaratılış ile ilgili öğretileri ile uyuşmayınca reddedilerek uzaklaştırılmıştır. Yerini TO haritaları ile simgelenen bir dünya anlayışı almıştır. Eski dünya kıtalarını çevreleyen okyanuslar aşılması imkansız bir set gibi Hristiyan dünyasını çevrelemiş, settin arkasında ise dünya dışı olaylar, varlıklar ile ilgili efsaneler türemiştir. Karalarda genel olarak yapılan seyahatler dinin yayılmasını amaçlayan misyoner hareketleri ile kutsal yerlerin ziyaret edilmesi şeklinde olmuştur. İlkçağ'daki coğrafi bilgi birikiminin Avrupa tarafından göz ardı edilmesi, şimdiye kadar yükselen bilimsel bilgi artışı grafiğinin birden eksi değerlere düşmesi anlamına gelmiştir. Mekan bilgisinin en uzmanlaşmış hallerinden biri olan haritalar da bu gerilemeden etkilenmiştir.

"Söz konusu dönem içinde eldeki en iyi astronomik verilere dayanılarak oluşturulan enlem boylam sistemleri içine ustaca yerleştirilmiş kıyı şeritlerini, ırmakları ve dağları, Batlamyus'u yok sayarcasına unutan kilise çizgisindeki coğrafyacılar, ancak dinsel karikatür olarak tanımlanabilecek çizimleri Dünya haritası olarak sunmaya çalışmışlardır"¹⁰⁴.

Eldeki bilgilerin Sümerler, Mısırlar ve Yunan dünyası eliyle toplanarak yüzlerce yılda oluşturulduğu düşünüldüğünde, Avrupa'nın görmezden geldiği coğrafi bilginin kıymeti daha da iyi anlaşılabilir. Avrupa, Orta Çağ boyunca yok saydığı bilimsel birikime Ortaçağ sonuna doğru tekrar dönüş yapmış bilgi açığını kapatmak için matbaaların yaygınlığı

¹⁰⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 102.

önemli rol oynamıştır. Ancak bazı şeylerin telafisi için zaman geçmesi gerekiyordu. Bu durumda *coğrafya* sözcüğünün İngilizce'ye 16. yüzyılda ancak girebilmesine¹⁰⁵ şaşmamak gerekir. O halde yok sayılan bu birikimin yerini ne almıştı? İşte bu sorunun oldukça somut kanıtları bugüne kadar ulaşabilmiş binlerce harita ile açıkça ortadadır.

Orta Çağ coğrafya bilgisinin doğrudan Hristiyanlık¹⁰⁶ ile bağlantılı olarak aldığı yeni şekil bir bakıma gerçek yerine İncil'in de ışığında hazırlanan bilgilerden ibarettir. Bilimsel çalışmalarda amaç, doğanın bilgilerini İncil'in hükümlerine uygun hale getirmektir. Keşif düşüncesi, öncelikle insanın dünya tasavvuru ile ilgili olduğu için, Avrupa'nın Orta Çağdaki dünya tasavvuru keşif çabalarında çok etkili olmamıştır. Gerçekdışı bilgilerle, gerçeğe ulaşmanın imkansızlığı ortadadır.

Coğrafyanın ayrılmaz bir parçası olan kartografya ve onun ürünü olan haritalar, Orta Çağ Avrupası'nın coğrafi bilgi düzeyi ve anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Bunlar içinde Roma haritaları diye belirtilen ve ülke sınırları içindeki yol ağını göstermeye odaklanmış çizimler dışında, kendi içinde evrimleşerek sonunda TO haritası adını alan haritalara, Orta Çağ kitaplarının arasında sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu haritalara İncil'de verilen bilgiler aktarılmıştır. Haritaların merkezinde Kudüs olması burasının dünyanın merkezi olarak görülmesindendir. Haritanın üç kıtayı göstermek amacıyla üçe ayrılmış görüntüsü ikonik olarak T harfine benzetilmiş ve bu üç bölge kutsal adlarla isimlendirilmiştir. Nuh'un oğul-

¹⁰⁵ Özgüç ve Tümerterkin, *Coğrafya*, 70-72, Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 102.

¹⁰⁶ Hristiyanlık dininin tüm yaşam alanlarını kuşatan ve ciddi şekilde değiştiren dört temele dayanıyordu. "**Birincisi**; Yaratılış, Tanrının korunması, eylemi ve ihtimamını gerektiren devam edegelen bir süreçtir. **İkincisi**; İnsanlık Tanrının gözünde doğadan ayrılmıştır, bu yüzden doğa alemi ile insanlık alemi arasında açık bir ayrım vardır. **Üçüncüsü**; Doğanın ürünleri insanlık için var edilmiştir-urbada kast edilen doğayı kollayacak olanların da insanlar olduğudur. **Dördüncüsü** Adem ile Havva'nın Tanrıya itaatsizlik ettiklerinde insan ile çevre arasındaki siirsel ilişkiyi de kopardıkları ve bu yüzden de insanlığın lanetli bir çevrede çalışıp didinmek zorunda kaldığıdır." Özgüç ve Tümerterkin, *Coğrafya*, 49.

larınun adları kıtalar üzerine Asya için Sam, Afrika'ya Ham ve Avrupa'ya Yafes şeklinde yazılmıştır.¹⁰⁷ Haritalarda üst kısım bugünkü doğu tarafındaki yerleri temsil etmektedir. İnaruşa göre cennet, büyük sel baskınlarına karşı korunaklı olsun diye yukarıda bir yere Tanrı tarafından yerleştirilmişti (Resim 1).

Resim 1. Dünyanın Nuh'un Oğullarına Göre Ayrılarak Hazırlanmış Haritası
Jean Mansel¹⁰⁸

¹⁰⁷ Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 229.

¹⁰⁸ Harita http://cartographic-images.net/Cartographic_Images/205.2_Examples_of_T-O_maps.html'den alınmıştır.

Bu kartografik imajlar gerçek dünyayı yansıtmaları da o dönemdeki Avrupa'nın gerçek durumunu göstermektedirler. Üstelik sadece kartografya değil onu destekleyen başka alanlarda da Avrupa'nın dünya algısı biraz gerçeküstü şekilde biçimlendirilmiştir. Örneğin edebiyat bu alanların başında gelmektedir.

"Orta Çağ edebiyatının en ünlü örneklerinden "Cennete Geziler"de Büyük İskender Hindistan'ı fethettikten sonra çok geniş bir nehre varır. Bu sözü geçen nehir Ganj Nehri'dir ve İskender beş yüz adamı ile gemiye binerek nehre açılır. Bir ay sonra da dürüst ruhların kıyamet gününe kadar yaşadıkları büyük duvarlı bir kente ulaşır. Burası, elbette yeryüzündeki cennettir"¹⁰⁹.

Avrupa'da yüzyıl boyunca arka planda meydana gelen sosyal, siyasi ve ekonomik olayların dış çerçevesini Hristiyanlık çizmiştir. Dolayısıyla gerek TO haritalarının oluşması gerekse dünya tasavvurunun değişmesi Hristiyanlık düşüncesi ile çepeçevre sarılmıştır. Mekânı anlatan kitap sayfalarında bu tarz çizimlerle karşılaşmak mümkündür (Resim 2).

Resim 2. TO Haritası¹¹⁰

¹⁰⁹ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 104.

¹¹⁰ By Isidore of Seville - This file has been extracted from another file, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=164605>

Sevillalı İso-dore (560-636) kitabına ek yaptığı haritasında cenneti haritanın üst kısmında, Adem ve Havva'nın resimlerini ve yılanı bir dağ tepesinde göstermiştir. Bazı Orta Çağ rahipleri tasvir edilen cenneti aramak için, doğruya doğru çileli kara yolculukları yapmıştır. Orta Çağ'ın hayal ile gerçeğin birbirine karıştığı keşif düşüncesine bir örnek de Aziz Brendan'ın Atlas Okyanusu'ndaki macerası¹¹¹dir. Aziz Brendan adlı keşişin, batıya doğru yelken açtığı ve başından geçen çeşitli olayların anlatıldığı bu hikâyede bir de adadan söz edilmektedir. Atlas Okyanusu'nda bulduklarını söyledikleri efsanevi ada çizimi, uzun zaman bir haritadan diğerine aktarılmıştır. Bu gösterime rağmen bugün tam olarak adanın yeri tespit edilememiştir.

Bir diğer öykü üç rahibin cenneti aramasını konu etmektedir. Hindistan'ın vahşi bölgelerinde köpek başlı insanlar, cüceler, yılanlar ve son noktada cenneti simgeleyen tapınakları anlatmaktadır. Devler ve konuşan kuşlara ek olarak, mağarada bir aslan ile yaşayan Aziz Macarius da bu öykünün bir parçasıdır. Bir başka öykü gerçekten dünyayı sarsacak sonuçlar doğurmuştur. Aziz John adındaki rahip, Hindistan taraflarında yaşamakta olup başarılı bir komutan ve devlet adamıdır. Anlatılanlara göre söz konusu rahip komutan hem Müslümanların saldırılarına hem de Moğollara karşı başarılı şekilde karşı koymuştur. Onikinci yüzyılın Avrupası'nda Haçlı seferlerinin başarısızlığı sonrasında düşülen umutsuz durum ekonomik siyasi ve askeri bir bunalım hali yaşanmaktadır. Burada anlatılan doğudaki Hıristiyan rahip kral hikayesi adeta bir ümit ışığı gibi görülmüş dilden dile anlatılmıştır. Hatta onun tarafından Fransa kralına yazıldığı söylenen bir mektup, bütün Avrupa'da büyük heyecan yaratmıştır. Kral rahip John, mektupta "Müslümanlara karşı Fransa kra-

¹¹¹ Hikâyeye göre Aziz Brendan (484-578) cennetin Atlas Okyanusu ortasında bir yerde olduğuna inanmış, batıya doğru giderek bir adaya ulaşmış ve burayı cennet olarak ilan etmiştir. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 105.

İna yardım edeceğini” yazmıştır. On sayfa olan mektup içinde birçok olağanüstü olay ve canlıdan söz eder ki bunların en dikkat çekici olanı Gog ve Magog denilen canlılardır.¹¹² Doğuda böyle bir Hristiyan gücün olması, Müslümanlar karşısında aciz düşen Avrupalıları heyecanlandırmıştır. Böylelikle Avrupa’nın kıtadan dışarı çıkmak için motivasyonu bu tarz hikayeler olmuştur.

Orta Çağ boyunca dünyanın küreselliği ve diğer özellikleri ile ilgili gerçekler bu olağanüstü hikayeler ile perdelenirken, rahipler, gerçek dünya üzerinde cenneti aramaya devam etmiştir. Kudüs başta olmak üzere birçok yere doğru yapılan bu yolculuklar, yeryüzündeki cenneti keşfetmek amacını taşımaktadır. Bu gezilerin özellikle 10. Yüzyılda yoğunlaştığı bilinmektedir. Aynı dönemde doğuya doğru gitmek için Müslüman topraklarından geçmek gerektiğinden söz konusu rahipler sıklıkla Müslümanlarla temas etmekte bu temaslar görece bir hoş görüşle karşılanmaktadır.¹¹³ Öte yandan doğudan gelen kavimler Anadolu’yu hedef almıştır. Önce Alp Arslan’ın Anadolu’ya giriş yapması, Anadolu beylikleri ve ardından Selçuklular doğuya giden misyoner rahiplerin faaliyetlerini önemli ölçüde engellemişlerdir.

Asya ile bağlantılarının kısıtlandığı yaklaşık on birinci yüzyılın sonu, on ikinci yüzyılın başında Avrupalılar, Hristiyan olarak Avrupa’nın güneyine doğru hareket eden ve Sicilya krallığını (1130) kuran Normanların etkisi altında kalmışlardır. Sicilya’da kurulan Norman krallığı’nın sunduğu özgürlük ortamı, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar’ı bir araya getirerek fikirleriyle sanatlarını paylaşma imkanı vermiştir. Söz konusu çeşitlilik erken Rönesans’ın başlamasını sağlamıştır. Bu bölgenin bilimsel ve teknolojik faaliyetlerde

¹¹² Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 106-108.

¹¹³ Hristiyanlar için kutsal olan Kudüs o dönemlerde ciddi bir şekilde bu gezgin rahiplerin akınına uğramaktaydı. Oysa 638’de Hz. Ömer tarafından Kudüs fethedilmişti. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 119.

de öncü üretimler yaptığı bilinmektedir. Bunlardan biri gemicilerin kullandığı haritalardır.

Avrupa'da Akdeniz havzasının yeri bilgi transferi ve çeşitlilik bakımından iç bölgelerden farklı tutulmalıdır. Burası Avrupa'nın Dünyaya açılan penceresi olmuştur. Özellikle dış ticaretin büyük kısmı buradan yürütülmektedir. Deniz ticaretinin yürütülmesi için bilgili gemicilere ihtiyaç vardır. Dini semboller ve efsanelerle çevrili harita taslakları, gemicilerin işine yaramamıştır. Onlar da kendi gerçek haritalarını ortaya çıkarmışlardır. Portolan¹¹⁴ denilen bu haritaların en eskileri 1296-1300 tarihli Carta Pisano haritasıdır. Bu haritalar Akdeniz havzasında üretilmiş, anonim bir geçmişe sahip olup gelişimleri elden ele dolaştıkça eklenen bilgilerle sağlamıştır. Gemiciler arasında kıymetli bir hazine gibi görülmüştür. Kıyı gözlemleri ile çizilen bu haritalar adalar, limanlar, tatlı su kaynakları gibi gemicilik için gerekli olabilecek tüm bilgileri içermektedir. Zaman içinde geliştirilen bu haritalar büyük keşifler döneminde okyanuslara açılan keşiflerin ellerindeki en önemli kılavuzları olmuştur.¹¹⁵ Böylece büyük keşifler için gerekli olan temel araçlardan biri yani harita 15. yüzyılda gerekli olgunluğa ulaşmıştır.

Avrupa'da bilim, gündelik hayatta ticaret, miras ve vergilendirme işini görecektik kadar matematik; maden çıkarma

¹¹⁴ Portolano ya da Portulan da denilmektedir. Liman rehberi anlamına gelmektedir. Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 235. "Daha çok XIII. yüzyılın başlarından itibaren Cenovalılar tarafından ortaya çıkarılan portolanlar (limanları gösteren harita) Katalan, Portekiz ve İtalyan gemicilerinin ellerinde gelişmiştir. Gemiler için sığınabilecekleri limanların, kıyıların, adaların, ikmal ve durak yerlerinin belirtildiği portolanlar, alışverişin daha yoğun olduğu Akdeniz'de Doğu ve Batı haritalarındaki ortak özelliklerin bir araya getirilmesiyle zenginleştirilmiştir. Uzakdoğu denizlerindeki ada gruplarına ulaşan Doğulu gemicilerle devamlı hareket içindeki Batılı gemicilerin çalışmalarıyla kuşaktan kuşağa gelişen portolanların yapımında hangi tarafın önde olduğunu belirlemek güçtür." Fikret Sarıcaoğlu, "Harita," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16, (1997):210-216.

¹¹⁵ Portolanların en son örnekleri Kolomb dönemi ile sona ermektedir. Piri Reis'in meşhur haritaları da bu türdedir, özellikle de 1528 tarihli harita Amerika'nın keşfinden sonra yapılan, bu türün en son ve güzel örneklerinin başında gelir. Sarıcaoğlu, "Harita,"

ya da mum gibi basit üretimlere yetecek kadar fizik kimya; ev, köprü yol ya da Akdeniz’de yüzecek gemi yapacak kadar mühendislik bilgisiyle sınırlı kalmıştır. Bu bilgilerin çoğu bilimsel kökenden ziyade geleneksel birikimler ve aktarımlara dayanmaktadır. Daha fazlasını yapmak için yeni bilgilere ihtiyaç vardı ama bunların kabul görmesi herşeyden önce kilisenin engeline takılıyordu. Avrupanın 15. yüzyıl öncesi panoramasında din önemli bir yer kapmakatadır.

Din Savaşları

Hıristiyanlığın Roma tarafından kabul edilmesi ve sonrasında tüm Roma topraklarına yayılması, Avrupa kıtasının IV. yüzyıldan sonra yaşadığı dönüşümlerde bu dinin baş rol oynamasına yol açmıştır. Tüm bu olaylar Avrupa tarihinde çok önemli etkiler bırakmıştır ancak özellikle Haçlı seferleri diye adlandırılan bir dizi sefer, kıtanın değişim ve dönüşümüne katkıları bakımından özellikle incelenmelidir. 18 Kasım 1095’te Papa II. Urban’ın Clermont’ta, Avrupa’nın çeşitli yerlerinden gelen Hıristiyanların toplandığı konsüldeki konuşması bir çağrıdır. Kutsal bir savaş çağrısı.

“Kudüs dünyanın merkezidir. Kudüs öyle bir ülkedir ki başka hiçbir ülkenin olamadığı kadar cennetin tüm harikalarına sahiptir. Bu ülke insanlığın kurtarıcısı tarafından aydınlatılmış, onun yaşamıyla süslenmiş, onun tutkusu ile takdis edilmiş, ölümüyle kurtarılmış ve gömülmesiyle mühürlenmiştir. Bu şahane dünya merkezindeki kent şimdi düşmanların elindedir. Tanrıya inanmayan bu düşmanlar onu putatarlık törenlerinde kullanmaktadır. Kudüs özgürlüğünü bellemekte ve bunu ummaktadır. Yardımına gelmenizi yadsınamayacak bir şekilde dilemektedir. Herkesten fazla sizden yardım beklemektedir; çünkü dünyadaki hiçbir ulusa nasip olmayacak biçimde Tanrı’nın zafer ihsan ettiği bir ulussunuz! Günahlarınızı bağışlatmak kesin olan ve sizleri cennete götürecek zaferi elde etmek için bu yolculuğa katılın”¹¹⁶.

¹¹⁶ Sarıcaoglu, “Harita,” 120-121.

Bu konuşma 1095-1272 yılları arasında dokuz kez gerçekleşen Haçlı seferlerinin başlangıcı olmuştur.¹¹⁷ Haçlı seferlerinin askeri yönü bir kenara bırakılırsa, büyük miktardaki nüfusun doğuya doğru gerçekleştirdiği bu hareket, her seferinde doğuyu daha yakından tanımaya imkân vermiştir. Doğudaki cennet algısı, İslam devletlerindeki zenginlik ve düzen ile bütünleşerek daha doğudan gelen çeşitli mallar, Doğu Akdeniz limanlarının zenginliği, Hristiyan dünyasında bambaşka bir sayfanın açılmasına neden olur. Efsaneler hayali anlatımlar bir yana gerçek zenginlik ve refah Avrupalılar'ın apaçık gözlerinin önündedir. Giyim eşyaları, yiyecekler, evlerin düzeni ve daha birçok şey, haçlı seferleri boyunca karşılaşılan çeşitli yaşam biçimleri, Avrupalı köylüleri derinden etkilemiştir. Haçlı seferleri Hristiyanların amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayamamış, Kudüs Müslümanlar'da kalmıştır. Hristiyanlar'ın kutsal mekan olarak Roma'yı belirlemeleri Kudüs'e bir türlü sahip olamamaları sonrasında ortaya çıkan bir sonuç olmuştur. Kudüs ise gelecek yüzyıllar için bir şekilde tekrar sahip olmaya and içtikleri bir hedef olarak kalmıştır. Haçlı seferleri ile Avrupalılar'ın doğuya gitme arzusu biraz daha artmıştır. Zira seferler sonrasında geri dönebilenlerin beraberinde sadece kumaşlar, baharatlar, takılar, işlemeler, halılar, silahlar değil haritalar, tedavi yöntemleri ve ilaç yapımı gibi birçok alanda kritik bilgiler içeren kitaplar da bulunmaktadır. Haçlı seferleri ile transfer edilen bilgiler, Avrupa'nın değişiminde bir sonraki çağa hazırlanmasına etkili olmuştur.

Dış İlişkiler

Orta Çağ'da Avrupa'nın ilişkide bulunduğu tek topluluk Müslümanlar değildir. Söz konusu dönemde Moğollar ile de bağlantılar kurulmuştur. Bu bağlantıların temelinde

¹¹⁷ Haçlılar için bkz. Sayime Durmaz, "Haçlılar, Bizans ve Selçuklular," *İçinde Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, 37-55, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Avrupa'nın ticaret kanallarının kapanması yatmaktadır. 1250'den sonra Moğolların ilerlemesi daha önce Ortadoğu'da Müslümanlar tarafından durdurulan Avrupalı tüccarların İpek Yolu'nu kullanarak bizzat Asya'nın doğusu ile bağlantı kurmasını sağlamıştır. *Demir perde* diye nitelenen Halep ve Şam'ın doğusuna, artık kendi kervanları ile gitme şansına erişen Avrupalılar, o zamana kadar efsaneleriyle yetindiği doğunun, gerçek yüzünü görmeye başlamıştır.

Ticari faaliyetler ile rahiplerin misyonerlik amacıyla yaptıkları seyahatler de tekrar başlamıştır. Burada konuyu ilgilendirdiği için bu faaliyetler ve keşif açısından önemleri üzerinde durulmuştur. Misyonerler çoğu kez bir devlet görevi nedeniyle aynı zamanda elçilik yaparak yolculuklar yapmıştır. Bu dönemde karayolu ile yapılan yolculukların ilki, 1245'te Papa IV. Innocent' in Moğollarla bir anlaşma yapmak amacıyla Karakurum'a bir elçi göndermesi ile başlamıştır. Bu yolculuk için Piano Del Carpin (Jean de Plan Carpin) görevlendirilmiştir.¹¹⁸ Esasen, Avrupalıların İslam dünyasına karşı birleşerek bir savaş yürütme yolunda gerçekleştirdikleri Haçlı Seferleri'nden istenilen sonuçların alınamaması bu ittifak arayışını ortaya çıkarmıştır. 1245'de Lyon'dan hareket eden Carpin, 1248'de Avrupa'ya geri dönmüştür. Carpin, yol boyunca gördüklerini doğru ve ayrıntılı şekilde, otuz sayfa rapor ederek, Avrupa'nın bu alanlar hakkında o güne kadar tam olarak bilmedikleri birçok yeni bilgi edinlelerini sağlamıştır. Kısa süre sonra Rubruquis (Rubruk ya da Rahip William) adındaki rahip, bu kez Fransa kralının görevlendirmesi ile Karakurum'a gönderilmiştir. 1252'de Akka limanından başlayan yolculuk, Kırım üzerinden ve Carpin'in takip ettiği güzergahtan devam etmiştir. Rubruk dönüşte Anadolu üzerinden Akdeniz kıyılarına inerek yolculuğunu tamamlamıştır. Rubruk da bir seyahat raporu ile dönmüş Avrupalılar'ın doğuya dair bilmedikleri birçok bilgiyi aktarmıştır. Don ve

¹¹⁸ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 34.

Volga vadilerini, Hazar'ın bir göl olduğu ve Çinlilerin yaşıntısı hakkında ilk bilgiler onun notlarından öğrenilmiştir. Rubruk bilgilerini dönüş yolculuğunda karşılaştığı Roger Bacon ile paylaşılmış, Bacon bu bilgileri 1268'de yazdığı *Opus Majinus* adlı eserinde kullanmıştır. Rahip Rubruk'un metinleri uzun süre unutulduktan sonra 1600'de Richard Hakluyt (1553-1616) tarafından kaleme alınan bir kitap ile yeniden gündeme gelmiştir.¹¹⁹ Avrupa'nın dışa açılmasında Moğolların iletişime açık tavırlarının rolü büyük olmuştur.

Bazı siyasi gelişmeler beklenmedik bir şekilde Avrupalı'nın dünyasını değiştirmeye başlamıştır. Başarısız Haçlı seferlerinden sonra güneye olmasa da başka bir dünyaya doğru kapılar açılmıştı. Bu Moğollar ile kurulan ilişkilerin sonucunda gerçekleşmiştir. Moğolların kabul ettikleri elçilerle gönderdikleri mektuplar, bugün dönem tarihine ışık tutan önemli belgelerdir. Moğol sarayının diplomatik trafiği bu iletişimin boyutlarını göstermek bakımından dikkat çekicidir.¹²⁰ Diploması karşılıklı ticari ilişkileri de etkilemiştir. Misyoner Rahip ve devlet görevlisi kaşiflerin yanı sıra tüccar kaşifler de bölgede seyahat etmeye başlamıştır.

Avrupa'nın doğu ile ilgili olarak daha net bilgi edindiği 10. ve 12. yüzyıllar arasında son derece önemli bir başka seyahat de Polo ailesi ve Marco Polo'nun Çin yolculuğudur. İlk temas, Venedikli tanınmış tüccarlar olan Niccolo ve Maffeo Polo'nun at sırtında Güney Rusya'ya, bölgenin Moğol hükümdarına mücevher satmaya gitmeleri,¹²¹ ile başlamıştır. Tüccarlar dönerken, Karadeniz yolunun kapalı olması nede-

¹¹⁹ Bkz. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 133-134; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 35-36. Rahip Hakluyt, Kuzey Amerika keşiflerinde İngiliz yerleşimleri ile ilgili çalışmaları ile bilinmektedir.

¹²⁰ "Yüce Hanın sarayına gelen bir Latin elçi, dünyanın dört bir yanından Moğollara boyun eğmiş ya da eğmemiş ülkelerden gelen yüzlerce delege arasında kaybolup giderdi. Polonyalı Benoit kendi zamanında bu elçilerin üç bin, Jean du Plan Charpin ise dört bin civarında olduğunu söylemiştir." Jean Poul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006), 310.

¹²¹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 137-138; Ayrıca Bkz. Polo Marco, *Dünyanın Hikaye Edilişi* (İstanbul: İtaki Yayınları, 2012).

niyle Orta Asya'nın içlerine doğru hareket etmişler, Hülagü Han aracılığıyla Kubilay Han¹²²'in huzuruna kadar çıkmayı başarmışlardır. Kubilay Han'ın kabul edeceği heyette yer almaları sayesinde Hanbalık'ta, hanın huzuruna çıkan ilk Avrupalılar olmuşlardır. Pololar'ın bu Asya yolculuğu 15 yıl sürmüş, ardından Venedik'e dönmüştür. Bir süre sonra 17 yaşındaki oğul Marco Polo da yanlarında olduğu halde Çin'e tekrar gitmişlerdir. Marco Polo'nun 1271'de başlayan seyahati, 24 yıl sonra tamamlanmıştır. Marco Polo, gidiş dönüş güzergahı (Harita 7) dışında, Çin'de kaldığı yıllar boyunca birçok şehri gezmiş ve buralar hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler toplamıştır.¹²³ Polo'nun yolculuğu sonrasında getirdiği bilgiler, Avrupa'da yankı uyandırmıştır. Kimileri bu bilgilerin gerçekliğinden şüphe ederken, bazılarının çok derinden etkilendiği bir rehber olmuştur. Nitekim daha sonra K. Kolomb'un keşif yolculuğuna hazırlanırken Marco Polo'nun verdiği bilgilerden yararlandığı bilinmektedir (Harita 5).

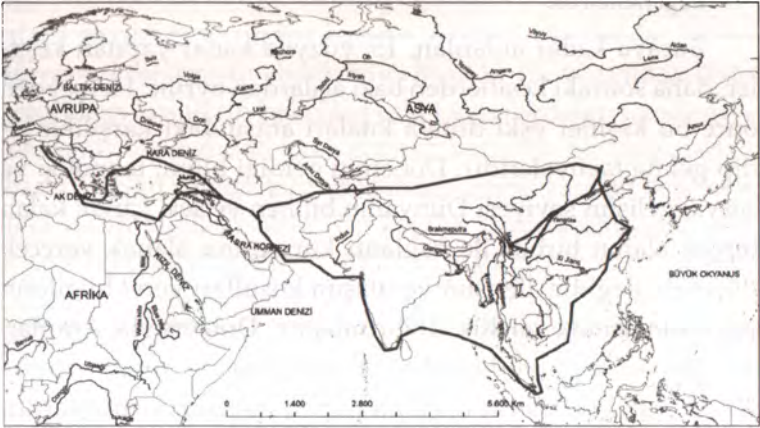
“Çin, diye anlatıyordu Marco, dünyadaki en büyük hükümdara, hükümdarın buyruklarını her yere anında ulaştıran habercilere, (şaşırtıcı biçimde) basılı paraya, büyük miktarda ipeğe ve ipekten dokunmuş sırmalı kumaşa (Avrupalı tacirlerin aklını en çok çelen şeyler) sahiptir. Görmediği ama hakkında bilgi sahibi olduğu Japonya'nın da saymakla bitmez zenginlikleri vardır.”¹²⁴

¹²² Kubilay Han (1260-1294) yılları arasında Moğolları yönetmiştir. Bkz. Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, 306.

¹²³ Polo'nun seyahat anıları, *Dünyanın Hikaye Edilişi I-II* olarak iki cilt halinde Türkçe'ye çevrilmiş ve İtakhi Yayınları arasından 2014'te çıkmıştır. Polo Marco, *Dünyanın Hikaye Edilişi*. Ayrıca Bkz. Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 36-46.

¹²⁴ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 138.

MARKO POLONUN SEYAHATLERİ

Harita 5. Marco Polo'nun Seyahat Rotası¹²⁵

Bu bilgiler Avrupalı için doğu algısını lüks eşyalar, yüksek yaşam standardı ve zenginlik olarak şekillendirmiştir. Orta Çağ ticaretinin en yükseldiği dönemlerde bile, panayırlarında sadece yerel ürünlerin satıldığı Avrupa, doğunun egzotik ürünleri ve çeşitliliği karşısında hayranlık duyması şaşırtıcı değildir.

Orta Çağ sonlarında, artık hem Avrupa'da hem de dünyada çok ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler yaşanmaktadır. Avrupa'nın Moğollar aracılığıyla kurduğu bağ sadece bir yüzyıl sonra 14. yüzyılda tekrar kopar. Bunun en önemli nedenleri Moğol İmparatorluğu'nun yıkılması ve Anadolu'da güçlenmeye başlayan Osmanlı Devleti'dir. İstanbul'un fethi ile birlikte bir dizi olay ve değişimlerin birbiri ardına geldiği Yeni Çağ'a girilmiştir. Bu dönem tüm dünyada Keşifler Çağı olarak bilinen ve 15. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar devam eden bir zaman dilimini kapsamaktadır.

¹²⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/The_Travels_of_Marco_Polo adresinden alınmıştır.

Değerlendirme

Buraya kadar anlatılan, 15. yüzyıla kadar yapılan keşifler, daha sonraki keşiflerden bazı açılardan ayrılır. Herşeyden önce bu keşifler eski dünya kıtaları arasındaki karşılıklı gidi-p gelme faaliyetleridir. Dönemin geldiği bilim, teknoloji ve sosyal gelişim seviyesi Dünyanın bilinen yerleri içinde kalan birçok alanın birbiri ile bağlantı kurmasına olanak verecek düzeyde değildir. İletişim ve ulaşım koşulları yerel bilgilerin paylaşılmasında güçlük doğurmuştur. Dolayısıyla Araplar, Avrupa'nın bazı yerlerinden, Avrupalılar da kendi toprakları dışındaki yerlerin özelliklerinden habersiz kalmışlardır. Böylelikle, Avrupalı bir seyyah, Orta Asya içlerine gittiğinde, o alanlarda yaşayan insanlar ve kültürlerle temas ettiğinde orayı *keşfetmiş* olur, Arabistan'da yaşayan bir Arap da Avrupa'nın içlerine, ya da daha uzak bir mesafeye sahip olan İskandinavya'ya gittiğinde orayı keşfetmiş olur. Her iki taraf da kendi literatürünü kendi keşfi üzerine kurgulayınca, gerçekte keşif var mıydı sorusunu düşündürür. Keşif, insanlık tarihi kadar eski olduğundan gün geçtikçe yeni bilgilerin birbirine eklendiği güncellenen bir harita ortaya çıkarmıştır. İlk keşfi kim yaptı ya da burayı ilk kim keşfetti sorusunun cevabını vermek bu nedenle mümkün görünmemektedir.¹²⁶ Zira birilerinin keşfettiği yerlerde yaşayan insanlar için bu keşfin bir anlamı yoktur. Bir Asyalı'nın Avrupa'yı keşfetmesi, Avrupalı'nın da Asya'yı keşfetmesinden çok da farklı değildir.

Bu bakış açısı dünya tarihine tamamen yeni bir pencere açmaktadır. Bu sayede Avrupa merkezli tarih anlayışından farklı bir tarihçilik yolu benimseyenler de ortaya çıkmıştır.¹²⁷

¹²⁶ Bkz. Thor Heyerdahl, *Ra'nın Araştırma Seferleri* (İstanbul: İlke Yayınevi, 2011).

¹²⁷ "...ve başlangıç noktamız olarak *"tarihsiz halklar"* kavramını ele alacağız. Başka pek çok şeyi olduğu gibi bu kavramı da Amerika'nın fethedilmesine yol açan denizcilik hataları ve maceralarına borçluyuz. Bu kavramın sırf bir kral ya da kraliçe adına sallandırılan bir bayrakla meşrulaştırılmış olan şiddet ve talan olduğu kadar kapsamlı bir ayrımcılık temrinine de vesile olduğu gayet iyi bilinir." Ranajit Guha, *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih* (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 21.

Eğer, ilk insanın Afrika'da ortaya çıktığı ve buradan diğer kıtalara yayıldığı fikrinden hareket edilirse, Afrikalılar bütün dünyayı keşfetmiştir denilebilir. Burada 15. yüzyıldan önce gerçekleşen keşiflerin belirtilen eski Dünya kıtaları içinde gerçekleşmiş olmasından kaynaklanan karşılıklı bir tanışmadan ibaret olduğu söylenebilir. Bu kıtalar dışına yapılan keşiflerle ilgili kısıtlı bilgiler vardır. Bu keşifler gerçekleşmiş bile olsa sonrasında herhangi bir büyük çaplı değişim oluşturmamıştır. Örneğin günümüzden 4 bin yıl önce Amerika'ya ilk ulaşanların aslında Mısır ve Fenike denizcileri olduğu belirtilmektedir. T. Heyerdal, Mısırlıların papirüsten yaptıkları sallarla Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na açılıp, Amerika'ya ulaştıklarını söylemektedir. Homet'in Amazon bölgesinde yaptığı bir araştırma gezisinde bulduğu kaya yüzeyleride Mısır hiyeroglifi ile işlenmiş yazılar görmesi diğer bir iddiadır.¹²⁸ Vikinglerin 10. yüzyılda Amerika kıyılarındaki kolonizasyon hareketleri, Müslüman Araplar ve Çinlilerin Amerika'ya gitmiş olabilecekleri ile ilgili anlatılara daha önce değinilmişti.¹²⁹ Asya'nın güneyinde ya da Avrupa'nın kuzeyinden okyanus ötesi deniz yolculuklarının yapıldığına dair başka görüşler de vardır.¹³⁰ Tüm bu keşifler bir araya getirildiğinde yolculukların bir kez ya da çok az sayıda olması ve devamlılık sağlamaması ortak özellik olmuştur. Bu nedenle de etkisi belirlenememiş, sonuçları sadece gerçekleştikleri yıllar ile sınırlı kalmış tarih akışında büyük bir değişime yol açmamıştır. Bu nedenlerle, Amerika'ya ilk kimin ayak bastığı¹³¹ konusu yukarıda belli bir çerçevede kalmaya mahkumdur.

¹²⁸ Heyerdal ve Homet'ten, aktaran Maden, "Sunuş," içinde Kristof Kolomb, 11.

¹²⁹ Bkz. Fuat Sezgin, *Amerika Kitasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2013).

¹³⁰ Fuat Sezgin bu konuda Arapların okyanusu aşmış olabileceklerini iddia ederken, Çinlilerin Kolomb'dan önce Amerika'ya gitmiş olabilecekleri, Vikinglerin Kuzey Amerika'ya gittikleri çeşitli kaynaklarda işaret edilmiştir. Bkz. Sezgin Fuat, *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik* (İstanbul: İslamda Bilim ve Teknoloji, 2009).

¹³¹ Burada simgesel olarak verilen *Amerika'ya ayak basma* ifadesi ilk keşfi kimin yaptığı şeklinde de değerlendirilebilir. Bu konular kayıp Mu kıtasının esrarına kadar giden tartışmalarla doludur. İlk insanlar nerede yaşadı ve dünyaya nasıl dağıldı konusunda ilginç bir araştırmadır. Bkz. James Churchward, *Kayıp Kıta Mu* (İstanbul: Meta Yayınları, 2009).

15. yüzyıl sonrası yapılan keşifler, önemi hiç bilinmeyen yerlerin ortaya çıkarılması açısından değil¹³² devamında meydana gelen olaylar ve bugünkü dünya düzeninin ortaya çıkmasına katkısı açısından ele alınmalıdır.

15. Yüzyıl Keşifleri

“Yeryüzünün tüm öteki halkları, kabuğuna sığmayan ve rahatsız edici yollarla yaşamlarına burunlarını sokan Avrupalıları karşılarında buldular. Onlara karşı yavaş yavaş bazı köklü önlemler almak zorunda kaldılar. Batının, tüm yerkürenin her yerinde egemen konuma yükselişi Yeniçağ Dünya tarihinin ana konusudur.”¹³³

Eski Dünya kıtalarının merkezi olan Akdeniz havzası ve onu çevreleyen karalarda yeni bir dönem başlamak üzere iken, bu alanlarda yaşayanlar bu çağa *Yeni Çağ* adını verdiler. Yeni çağ adına yaraşır şekilde yenilikler, değişimler, farklılıklar içeren olaylar getirmiştir. Bu olaylar sadece Avrupa kıtası değil bütün dünyada değişime yol açacaktır. Avrupa tarihinin, dünya tarihi ile ciddi şekilde kesişmeye başladığı bu dönemde gerçekleşen olaylar zincirini birbirinden bağımsız düşünüp değerlendirmek imkansızdır.¹³⁴ Avrupa’da 10. yüzyıldan sonra yavaş yavaş başlayan değişim, Asya’dan Anadolu’ya gelen Türkler ve Arap Yarımadası’ndan yayılan İslamiyet aynı potaya girmiştir. İnsanlık, eski dünya kıtalarına sıkışıp kalmış çıkış noktası için atılacak ilk adım beklenmektedir.

Keşifler tarihi, tüm dünyanın çehresini değiştiren kaderini etkileyen olaylar bütünü olsa da bir yerden başlamak gerekirse ilk önce iki ülkenin adı zikredilmelidir. Keşifleri

¹³² Çünkü bu durumda daha önce o bölgelere ulaşmış olabilecek kavimlere ait tarihi gerçekler yok sayılmış olunur. Bu konu araştırmaya muhtaçtır ve burada ele alınmayacaktır.

¹³³ McNeill, *Dünya Tarihi*, 420.

¹³⁴ Bkz. B. Sıtkı Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961).

başlatan bu ülkelerden biri Portekiz, diğeri İspanya'dır. Bu iki komşu ülke, Batı Avrupa'da "*Tanrı Adına*" ve "*Hıristiyan Dünyası*" için daha da çok ekonomik nedenlerle 15 yüzyıl ve sonrasında yapılacak keşiflerin ilk adımlarını atmışlardır.

Yeniden Fetih (Reconquista)

Avrupa'nın keşifler çağına hazırlanma süreci uzun ve sancılı geçen birçok yıl boyunca gerçekleşmiştir. Bu sürecin siyasi, dini, sosyal ve ekonomik birçok ayağı vardır. Tüm bunlar bir arada Avrupa'nın dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Eğer keşiflerin başlamasını simgesel bir ifade ile anlatmak gerekirse, *yeniden fetih (reconquista)* en uygunudur. Çünkü yeniden fetih sadece İspanya'nın Endülüs'teki topraklarını Müslümanlar'dan geri alması ile ilgili değildir. Dünya güçler dengesinin tekrar ele geçirilmesiyle, Hıristiyan ve Müslüman çatışmasıyla ve hatta Kudüs ile ilgili bir durumdur.

Avrupa'da 10. yüzyıl sonrasında ticaretin güçlenmeye başlaması feodal beyler karşısında tüccarların güçlenmesine neden olmuştur. Ticaret vergilerinden merkezi otorite beslenmiş, kendi ordusunu güçlendirmiş, ateşli silahlar feodal beylerin kalelerini yıkmıştır. Bu bir siyasal kararlılık kazanma sürecidir. Devletler, monarşik yapı ve onları destekleyen sürekli orduların bir bir kurulmasıyla daha sağlam bir zemine oturmuştur. Din, Orta Çağ boyunca aşırı baskı ve savaşımlara neden olan bir olgu olarak reform görmüştür¹³⁵ ve Protestan olan merkezi devletler, kiliselerin mallarına ve haklarına el koymuşlardır.

Katolik olarak Papa'ya bağlı kalan Fransa, İspanya ve Avusturya'da bile vergi ve atamalar devlet kontrolüne alınmıştır. Askeri örgütlenme ve özellikle şövalye düzeni değişmeye, barut ve topa eşlik eden yeni bir savaş düzeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu düzenin lojistik altyapısı için, maden ve gerekli teçhizatı işleyen yeni bir sınıf doğmuştur.¹³⁶ Tüm

¹³⁵ 1517'de Wittenberg Kalesi Kilisesi'nin kapısına 95 maddelik bir bildirge asarak değişim hareketini başlattı.

¹³⁶ McNeill, *Dünya Tarihi*, 436.

bu siyasi toplumsal ve ekonomik değişimler Avrupa'nın 15. yüzyıla hazırlanma süreçlerinde gerçekleşmiştir. Esasen İstanbul'un da elden gitmesi ve gittikçe güçlenen Osmanlı Devleti'nin atakları iç karışıklıklar bir yana bırakılırsa en temel sorunlardan biridir.

Orta Çağ başlarından itibaren, İslam İmparatorluğu'nun hızlı yükselişi sayesinde Avrupa, doğudan ve batıdan kuşatılmıştır. Kendi iç dinamikleri ile hayatta kalmaya çalışırken, yaşadığı iç çekişmeler, salgın hastalıklar ve toprak kayıpları Avrupa'yı yormuştur.

Akdeniz havzasındaki üstünlüğünü de yavaş yavaş kaybetmiştir. İbn Haldun¹³⁷ (1332-1406) 14. yüzyılın sonlarında "Hristiyanlar burada artık bir tahta bile yüzdüremezler"¹³⁸ diyerek Müslümanlar'ın Akdeniz'deki hakimiyetlerini çarpıcı şekilde ifade etmiştir. Ancak Portekizlilerin bundan kısa bir süre sonra Haçlı seferi ile Ceuta¹³⁹'yı ele geçirmeleri (1415) bir şeylerin değişmekte olduğunun habercisidir. Müslümanlara karşı yürütülen bu tür girişimler kısa bir süre daha cılız kalacak 1492'de Granada'nın düşmesiyle Avrupa'nın batısındaki Müslümanların gerilemesi kendini gösterecektir. Arapların İslamiyet'le tanışmaları sonucu yükselen yıldızları kısa süre içinde karalarda oldukça geniş bir alana yayılmalarını sağlamıştır. 1157'de Müslümanların yayıldıkları alan 3 kıtanın topraklarını da kapsar hale gelmiştir. Müslüman nüfusun hızla artarak Türkler arasında da yayılması, 14. ve 15. yüzyılda özellikle Asya'nın güneyine ve Orta Asya içlerine kadar genişleme sağlamıştır. Bu yayılma 14. yüzyıldan sonra daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrağı altında gerçekleşmiştir. Avrupa 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Akdeniz havzası ve çevresinde meydana gelen güç değişimlerinden¹⁴⁰

¹³⁷ Tahsin Görgün, "İbn Haldun," TDV İslam Ansiklopedisi, 19, (1999): 538-543.

¹³⁸ Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının ...*, 11.

¹³⁹ Ceuta, Arapların ifadesi ile Septe, 1415'te Portekizliler tarafından ele geçirilmiş, daha sonra İspanyolların eline geçmiştir. Bugün İspanya'nın Afrika kıyılarındaki özerk ili statüsünde bulunan şehrin 19 km²'lik alanı vardır. Bkz. "Ceuta," <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceuta>

¹⁴⁰ İslam devletlerinin gerilemesi ve Haçlı seferleri ile geri alınan kuzey Akdeniz limanları bu ticaretin canlanmasına katkı sağlarken, doğudan gelen Moğollar ilginç bir şekilde Avrupa ticaretine nefes aldırılmıştı. Moğollar sonrasında güç

etkilenmiştir. Osmanlı'nın yayıldığı topraklara bakıldığında güçler dengesinin nasıl değiştiği görülecektir. Tüm bunlara ek olarak reform ile ikiye ayrılan toplumlar, kökleri derine kadar inen eskiden beri sürdüren etnik ve başka nedenli sür-tüşmeler¹⁴¹ Avrupa'daki devletleri fazlaca meşgul etmektedir. Avrupa'nın büyük devletleri bu sıkıntılarla meşgul iken en batıda kısmen bu sorunlardan uzakta iki devlet dikkat çek-mektedir. Bunlar İspanya ve Portekiz'dir. Özellikle Portekiz Akdeniz'e kıyısı olmayan ve tek kara sınırını İspanya ile pay-laşan küçük bir ülke olarak kıta içinde yaşanan çekişmeler-den ve doğudan gelen saldırılardan uzak kalabilmiştir.

Ümit Burnu ve Hindistan Yolu'nun Keşfi

Portekizliler 15. yüzyıl keşiflerinin öncü milleti olarak kendilerine has bazı özelliklere sahiptiler. Akdeniz'e kıyıları-nın olmaması yüzyıllardır burada gerçekleşen deniz mücade-lelerinden uzak kalmalarına neden olurken bu durum okya-nusları en iyi tanıyan millet haline dönüşmelerini sağlamıştır.

Portekiz

Portekizliler, keşifleri başlatan ülke olarak tarihe geçmişlerdir. Bugünkü Portekiz'in sahip olduğu 92391 km² alanda Azor ve Maderia Adaları grubu da yer alır. Komşusu İspanya ile olan 1214 kilometrelik sınırına karşın Atlas Okyanusu'nda 1793 kilometrelik kıyı şeridinde sahiptir.¹⁴² Tarihte birçok kavim tarafından işgal edilen Portekiz toprakları, ancak Burgundy hanedanı I. Alfonso geldiğinde, 1143'te bağımsız-lığına kavuşmuştur.¹⁴³ Avrupa'nın tümü düşünülürse bu ol-

tekrar Müslümanların eline geçmişti. McNeill, *Dünya Tarihi*, 372; Pirenne, *Orta Çağ Avrupa'sının ...*, 81.

¹⁴¹ McNeill, *Dünya Tarihi*, 432.

¹⁴² Timothy L. Gall and Susan B. Gall (Ed). "Portugal," Junior Worldmark Encyclopedia of the Nations (Michigan: Fifth U•X•L, 2007).

¹⁴³ 1580-81 arasında İspanya kralı II. Philip'in Portekiz tahtında hak iddia etmesi ile ortaya çıkan kısa süreli karmaşa daha sonra yatıştırılmış ve özellikle IV. John döneminde Braganca Hanedanlığı ile yeni bir çağ başlamıştır. Bkz. Gall and Gall, *Portugal*, 4-5.

dukça erken bir vakitte elde edilen siyasi sınırlar günümüze kadar pek değişmeden gelmiştir (Harita 6).

“1373 yılında erkek vâris bırakmadan ölen Portekiz Kralı’nın kızıyla evli olan Kastilya Kralı, Portekiz tahtında hak iddia edince ortaya çıkan halk ayaklanması 1383-1385 Krizi’ne yol açtı. Sonradan I. John¹⁴⁴ (João) olarak Portekiz tahtına geçen Avizli John ve General Nuno Álvares Pereira yönetimindeki bir kısım soyludan ve halktan oluşan birlikler Aljubarrota Savaşı’nda Kastilya birliklerini yendi.”¹⁴⁵

PORTEKİZ

Nazan Karakaş Özür-21

Harita 6. Bugünkü Portekiz¹⁴⁶

¹⁴⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 159.

¹⁴⁵ “Portekiz” <http://tr.wikipedia.org/wiki/Portekiz> adresinden 06.11.2014 tarihinde, 16:24’te alınmıştır.

¹⁴⁶ “Portugal Map” <http://www.ezilon.com/maps/europe/portugal-physical-maps.html> adresinden alınmıştır.

Tarihlerinde, fetih hareketi (conquista) olarak tanımladıkları bu olayın üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden, Kral John'un (Jao') 6 oğlundan üçüncüsü olan Henry'nin tarih sahnesine çıkmıştır. Portekiz Prensi Henry (Infante Henriqueo Navegador) Gemici Henry¹⁴⁷ lakabıyla daha çok ün salmıştı.

Portekizliler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra bir devlet olarak ekonomik düzenlerini kurmak ve aynı zamanda sadık bir Katolik olarak, dinlerine hizmet etmek için Avrupa'daki çeşitli faaliyetlere katıldılar. Bunların en önemlisi Haçlı seferlerine verdikleri destek olmuştur. Ancak diğer Avrupalı devletler ve özellikle de komşusu İspanya'dan farklı bir bakış açısı sergileyerek Avrupa'da başlayan cadı avına¹⁴⁸ pek fazla iştirak etmemişlerdir.¹⁴⁹ Portekiz halkının ırksal, bölgesel ya da dinsel ayrımcılık olmaksızın ortak sergilediği tavır onun keşiflere giden yolda çok önemli bir üstünlük sağlamasına yol açmıştır. Portekiz'in diğer din ve etnik gruplara olan hoşgörüsü esasen atalarının Keltler, İngilizler ve İberyalılar gibi karışık köklerden gelmesidir. Afrika'ya olan yakınlıkları Afrikalı ve Asyalılarla evlilik yoluyla kurulan bağları çoğaltmış, tüm bu özellikleri ile Portekiz, Hristiyan, Yahudi, Müslüman gibi birçok toplumun karıştığı küçük bir Amerika modeli olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁰ O sıralarda Avrupa'da Yahudi ve Müslüman karşıtlığının zirve yapmasına karşın Portekiz hoşgörüsü, Avrupa'dan kaçan Müslüman

¹⁴⁷ "Hakkındaki bilgilerin hemen tümü Gomes de Zurara'dan elde edilmiştir. Bir tarihçi ve biyografi yazarı olan Zurara (1410?-1474) 1452'de sarayın resmi vakanüvisi oldu. Kral V. Alfonso, onu Prens Henry'nin hayatı ile ilgili eldeki tüm bilgileri toplaması için görevlendirdi. Bu bilgilerin çoğu 1453 yılında krala takdim edilen *Gine Vakayinamesi* adlı eserde bulunmaktadır."Bkz. Mark A. Kishlansky, *Batının Kaynakları I* (İstanbul: Açımlar Kitap, 2009), 475.

¹⁴⁸ Cadı avı Müslüman ve Yahudilere karşı yürütülen asimilasyon faaliyetlerinin tümüdür.

¹⁴⁹ Burada bu iyi tutumun, Portekizlilerin 1500'den sonra Hint Okyanusu'nda Müslüman hac gemilerine ve sivil halka karşı acımasız davranışları ile çelişkili bir davranış tarzı olduğu açıktır. Bu nedenle konunun Portekizlilerin başka dinlere karşı saygılı ya da ilgili olduğu şeklinde okunmaması sadece mevcut durumdan yararlanmayı başarması anlamında okunması daha doğru olur.

¹⁵⁰ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 157.

ve Yahudiler için sığınma kapısı olmuştur. Böylece bu halkların bilgi ve görgülerinin Portekiz’de toplanması için elverişli bir ortam oluşmuştur. Elllerinde topladıkları bu bilgi gücü onlar için önemli kapıları açmıştır.

Gemici Henri ve Keşif Hazırlıkları

“Bütün bu Portekiz yayılma girişimleri ise iki faktör yüzünden gerçekleşebilmişti: Birincisi Portekizlilerin kuzey Atlantik’te daha önceki ticari ve balıkçılık amaçlı yolculuklarından edindikleri denizcilik deneyimlerinin birikimi ve ikincisi de İslam coğrafyacılarından aldıkları bilgilerdi.”¹⁵¹

Portekizlilerin keşifleri başlatmalarında kendilerine has özellikleri etkili olmuştur. Örneğin toplumsal yapısındaki çeşitlilikten kaynaklanan farklı mecralardaki bilgi birikimine erişebilme üstünlüğü bunlardan biridir. Diğer, gemicilik konusundaki çalışmaları kraliyet eliyle desteklemeleri olup söz konusu bilimsel bilgilerin işe yarar hale getirilmesinde büyük kolaylık sağlamıştır. Bir yandan konum belirlemeye yönelik çalışmalar, gemilerin teknolojik olarak iyileştirilmesi, öte yandan elde edilen bilgilerin uygulamaya dönüştürüleceği seferlerin tertip edilmesi, keşif hareketinin son derece planlı gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Bu yolculukların tehlikeli ve riskli olması giden gemilerin bir kısmının geri dönmeme-leri çok önemli bir problem olmuştur.¹⁵² Özellikle de maddi açıdan büyük kayıplara rağmen, sağlam bir irade ve sabırla desteklenen yolculuklar uzun süre devam ettirilmişdir.

Bütün bu çalışmaları, çok fazla denize açılmamış olduğu halde “gemici” lakabı verilen Prens Henry gerçekleştirmiştir. Prens Henry’nin hayatı Cebel-i Tarık’ın ötesinde Afrika kıyı-larında bulunan Septe (Ceuta)’ye 1415’te¹⁵³ düzenlenen Haçlı

¹⁵¹ Özgüç ve Tümer, *Coğrafya*, 53.

¹⁵² “Deniz yolculukları boylam derecelerini kesin olarak saptayabilecek hiçbir yöntem bilinmediği için sağlam bir deniz kronometresinin (1760) icat edilmesine dek belirli değişmez bir rotaya sahip güvenilir girişimler durumuna gelememi.” Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*, 424.

¹⁵³ Kemal Beydilli, “Portekiz,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, (2007):328.

seferlerine katılmasıyla değişmiştir. Son derece dindar olan on dokuz yaşındaki Henry, bu yolculuğunda Papa tarafından kutsanmıştır. Seferden zaferle dönerken, yağmaladığı Septe şehrinden oldukça etkilenmiştir. Çünkü un, tuz, pirinç, baharat, halı, kumaş, altın ve diğer değerli eşyaların alınıp satıldığı bir pazar yeri olarak Septe çok zengin bir şehirdir. İşgalden sonra Portekiz garnizonu kurulan şehir, ticari potansiyelini tümüyle yitirse de Henry için Afrika ve bölge hakkında bilgi edinebileceği bir kapı açılmıştır. Bölgede altın çıkarıldığı ve ticaretinin yapıldığı bilgisi de bunlar arasındadır. Avrupa ekonomisinin altın konusunda dışa bağımlı olması bu bilgiyi daha değerli hale getirmiştir.

“Henry “sessiz ticaret”in öyküsünü öğrenmişti. “Fas’tan yola çıkıp Atlas Dağları’nı aşarak Senegal Nehri kıyılarına yirmi günde ulaşan Müslüman kervanları, tuz, mercan ve ucuz işlenmiş ürünler taşıyordu. Çeşitli altın madenlerinin yakınlarında yaşayan yerli kabileler Fas’tan gelen bu malları altınlarla değiş tokuş etmek için ortaya çıkıyorlar, istedikleri malların yanına bir torba altın bırakıp gidiyorlardı. Daha sonra da tüccarlar ya altını alıp gidiyorlar ya da malları altına göre ayarlayıp azaltıyorlardı.”¹⁵⁴

Afrika’da kendine özgü bir ekonomik sistem kurulmuştur. Yerliler üretimlerini kıta içinde ve özellikle de Sahra altında kurulan bir ağ ile değiş tokuş ederek yürütmektedir. Sahra’nın kuzeyi ile bağlantı sadece bölgede yaşayan göçebe Arap kabilelerinin aracılığıyla gerçekleşmektedir. Avrupalılar bu sistem içine henüz doğrudan dahil olmamıştır. Henry, daha zengin yerlerin olduğu bilgisi elde edince yeni bir Haçlı seferi girişimine başlamıştır. Amacı Afrika’nın kuzey kıyısından devam ederek daha doğuya doğru ilerlemek, elde edeceği zenginlik sayesinde Müslümanlar karşısında güçlenmek ve hatta kutsal Kudüs’ü ele geçirmektir. Bu düşünceler ile tertip edilen sefer, babası Kral John tarafından engellenmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 160.

¹⁵⁵ “Portekiz’in Ceuta limanını ele geçirmesi keşifler çağına başlangıç tarihi olarak verilir. 1437’de Tanca’da Portekiz kuvvetleri kesin bir yenilgi alırken, kuzey

Bu olay Henry'nin saraydan uzaklaşmasına neden olmuştur. Batlamyus ve Marinus'un Kutsal Dağlık Burun (Cape Saint Vincente) diye adlandırdığı Avrupa'nın en batı ucundaki yere giderek burada 40 yıllık bir inzivaya çekilmiştir. Yerel dilde Sagres¹⁵⁶ denilen mevkiide Henry tarafından denizcilik, gemicilik ve kartografya akademisi kurulmuştur. Burada toplanan bilim adamlarıyla konum ve yer ile ilgili problemler çözülerek kartografya alanında doğru haritalar oluşturacak çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Portekiz'in keşif planı Atlas Okyanusu kıyılarından güneye doğru hareket etmek şeklinde olmuştur. Okyanus kıyısında bulunan Portekiz balıkçılık ve kıyılar arası taşımacılık faaliyetleri sayesinde okyanuslara yabancı değildir. Kıyı boyunca okyanuslarda gemi yüzdürdürme pratikleri nedeniyle güneye gerçekleşecek yolculuk da yine kıyıyı gözden kaybetmeden planlanmıştır.

Güneye doğru değişen deniz suyu sıcaklıkları, hava akımları ile ona bağlı rüzgâr yönleri ve fırtınalar daha önceki bilgi ve birikimlerinin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu yeni karşılaşılan durumlar özellikle gemicilik teknolojisinde bazı değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir.

"Bu alanda Portekizliler, gemi direklerinin sayısını artırarak ve hiç değilse ortadaki en uzun direklere birden çok yelken takarak başı çektiler. Bu yenilikler gemicilere yelkenlerini farklı yel ve dalga koşullarına uyacak biçimde ayarlama olanağı verdi. Geminin manevra yeteneği açık denize dayanıklılığını artırdı."¹⁵⁷

Yapılan bu değişiklikler okyanus sularında ilerlemede ve manevra kabiliyetinde önemli kolaylıklar sağlamıştır. Buna benzer başka değişikliklerin de yapılması Prens Henry'nin

Afrika'da daha ileriye gitme işi Müslümanların dirençleri ve daha sonra denizde ve karada güçlenen Türkler nedeniyle mümkün olmadı. Bu durum Portekizliler için başka arayışların ciddi ciddi düşünülmesine yol açtı." Arnold, *Keşifler Tarihi*, 17.

¹⁵⁶ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 161.

¹⁵⁷ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 161.

kurduğu denizcilik ve coğrafya enstitüsünde gerçekleştiren çalışmaların uygulamaya geçirilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Her seferden sonra kaptanlar, seyir notlarını ve gözlemlerini bu merkez ile paylaşmış¹⁵⁸ ortaya çıkan sorunlar çözülmeye çalışılmıştır.

Güney ile ilgili daha öncelerden bilinen bazı bilgiler vardı. Bu bilgiler Portekiz gemilerinin ilk etapta Kanarya adalarına ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Normandiyalı Jean de Bethencourt ve La Rochelle'li Gadifer de la Salle ile Kanarya adalarına 1402'de bir sefer tertip edildiği bilinmektedir. Onlardan da önce 1393'te, İspanyol gemicileri bu adalar hakkında bilgi getirmeye başlamışlardı bile.¹⁵⁹ Bu keşifler okyanusa açılma konusunda gemicileri yüreklendirmiştir. Özellikle Avrupa'da gemiciler arasında yaygın şekilde anlatılan doğaüstü varlıklarla gemileri parçalayan canavarların bulunduğu güney yarımkürenin tekrar bilinir hale gelmesini sağlayacak girişimlere açısından önemlidir.

Portekiz'in keşif faaliyetlerindeki akılcı tutumu, bu faaliyetleri sadece gemicilerin açık deniz macerası olmaktan çıkarmıştır. Çünkü güneye indikçe, akıntılara, güçlü tropik rüzgarların oluşturduğu dalgalara ve öngörülemeyen diğer tehditlere karşı her seferinde kendilerini geliştiren bir gemicilik sektörü oluşturdular. İlk keşif gemileri *barka* ya da *barinale* denilen nehir yükü taşıyan kare yelkenli gemilerdir. Oysa güneye doğru gittikten sonra kuzeye tekrar dönüş yolculuğunda sürekli esen rüzgara bu gemilerin yelkenleri dayanamamaktadır. Bunlar yerine daha küçük, Latin yelkeni denilen özel bir yelken sistemi ile iyi tasarlanmış, basit işleyen ama denize dayanıklı olan karevelalar geçmiştir. Bu gemilerin ilham kaynağı ise Umman Denizi ve Hint Okyanusu'nda

¹⁵⁸ Çünkü Prens Henry bunu şart koşmuştu. Kaptanlarından seyir sırasında sadece anılarını yazmaktan öte dikkatli birer gözlemci olmalarını ve her şeyi titizlikle not etmelerini istiyordu.

¹⁵⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 46.

rüzgarlar karşısında korkusuzca dolaşan Arap yelkenlileri olmuştur.¹⁶⁰ Portekiz'in farklı kültürlerden gelen bu bilgileri sorunları çözmede yeni teknik ve teknolojiler üretmede kullanması zorlu güney yolculuklarının sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır (Resim 1).

A-Dhow

B-Kog

C-Karavel

D-Karaka

Resim 3. Dönemin Çeşitli Gemi Tipleri

Gemiler daha sağlam, güçlü ve büyük olarak inşa edilirken bu bilinmeyen diyarlara gitmek için gerekli güven duygusunu oluşturan silahlarla da donatılmıştır. Gemi gövdelelerinin tasarlanmasından silahların yerleştirileceği yere kadar birçok ayrıntı bu tasarlarda yer almıştır. Okyanusa açılacak gemilerinin daha büyük, daha sağlam olması savaş teknikleri konusun diğerlerine göre üstünlük getirmiştir. Bünyesinde ağır toplar da taşıyabilen Portekiz gemileri, deniz savaşlarında üstünlüğü ele geçirmiştir.¹⁶¹ Bu üstünlük sadece Afrika'nın batı kıyıları boyunca değil doğu kıyılarda Umman Denizi'ne

¹⁶⁰ "Araplar yüzyıllardır Mısır ve Tunus kıyılarında da Yunan balıkçı teknelerine benzeyen *caravosları* kullanmaktaydı. Dhow'lar Arapların taşımacılıkta kullandıkları küçük, pratik ve hızlı araçlardı. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 163; Berry, *Bilimin Arka Yüzü*, 4.

¹⁶¹ McNeill, *Dünya Tarihi*, 425.

ulaşıldığında, aralarında Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu bölge ülkeleri için de ciddi bir tehdit olmuştur.

Portekiz'in keşif seferleri kıyıdan çok uzaklaşmadan Afrika'nın batı kıyı çizgisine paralel şekilde gerçekleşmektedir. Elbette bu hareketin gerçek bir de amacı vardır. Bu amaç Afrika kıyıları boyunca giderek bir şekilde Afrika'nın etrafını dolaşmak ve Hint adalarına varabilmektir. Burada zengin ticaret imkanlarının bulunduğu Avrupa'nın çok pahalıya mal ettiği baharatlara ulaşmanın mümkün olacağı düşünülmektedir. Ancak bir diğer beklenti de doğudaki efsanevi Rahip John'un ülkesine ulaşmak ve onlarla işbirliğinde bulunabilmektir.

"Prens Henry'nin düşüncesi, Afrika'nın güneyinden dönüp, Hristiyanlığın savunuculuğunu ve yayılmasının öncülüğünü yapan yarı efsaneleşmiş bir kişi olan Prester John ile bağlantı kurmaktır. Afrika kıyıları boyunca toplanacak kölelerin ve öteki malların ticaretinden sağlanacak kazançlar bu girişimi desteklemiş olmakla birlikte girişimin baş amacı değildi."¹⁶²

Bu yorum, her ne kadar keşiflerin amacını dini nedenlere dayandırmaktaysa da Portekizlilerin Afrika kıyıları boyunca birkaç aşamada gerçekleşen keşif hareketlerine ilk günden itibaren eşlik eden koloni kurma yağmalama ve ürün devşirme faaliyetleri dikkatlerden kaçmamalıdır. Daha ayrıntılı şekilde bu seyahatler incelendiğinde işin içindeki ekonomik boyut hemen görülecektir.

Hindistan Yolunda 100 Yıl

Portekiz'in Batı Afrika kıyılarındaki keşif hareketleri esasen Septe'yi işgal ettiği 1415'te başlatılmıştır. Bir nevi Afrika topraklarına ayak basmanın sembolik karşılığı olarak düşünülen bu tarihten sonra gelişmeler, kimi zaman hız kazanan

¹⁶² John Morris Roberts. *Avrupa Tarihi*, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2015), 256; McNeill, *Dünya Tarihi*, 423.

kimi zaman yavaşlayan şekilde ancak hiç doğrultu değiştirmeden devam etmiştir. Portekiz'in Hindistan'a ulaşma süreci 1415'ten sonra uzun yıllar süren bir faaliyetler bütünü olduğundan belli dönemlere ayırarak incelenmiştir. İlkın, 1415-1434 arasında gerçekleşen dönem olup burada keşif hareketlerinin en önemli olayı 1418'deki Maderya (Maderia) adalarının keşfedilmesidir.

Maderia Adaları ve Bojador Burnunun Aşılması

Maderia Adaları bugün Atlas Okyanusun'da Portekiz'e bağlı bir takım adadır. Kuzeybatısında Azor Adaları ve güney doğusunda Kanarya adaları yer alır. 1418 civarında Joao Gonçaves Zarco ve Tristao Vaz Teixeira adındaki iki Portekizli, sefer sırasında fırtınaya kapılarak bu adalara sürüklenerek kıyıya ilk çıkan olmuşlardır. İki yıl sonra tekrar gelmişler, burayı Maderia (ormanlık ada) olarak isimlendirip, göçmenler yerleştirmişlerdir.¹⁶³ Belki de on beşinci yüzyıl keşifler tarihini burada gerçekleşen faaliyetler ile başlatmak gerekir. Daha önceki keşifler ile bundan sonraki keşifler arasındaki en belirgin fark keşiften sonra yaşananlarda olmuştur. Çünkü keşifler aynı zamanda bir yerin haritalanması, devletin siyasi sınırlarının genişlemesi yani savaş dışında toprak kazanma, adım atılan yerin zenginliklerini elde etme şeklinde gerçekleşmiştir. Keşiften sonra yeni bulunan yere nüfus taşınması, kültürün aktarılması -başlıcası kilise yapımı ve misyonerliktir-, tarım sistemi başta olmak üzere geleneksel ekonomik düzenin değiştirilmesi ve mevcut sistemin geri dönüşsüz yok edilmesi gelmiştir. Maderya'da olanlar bunun en güzel örneği olarak verilebilir.

"Adamları Maderya Adasına çıktıklarında 1420 yılında yollarını kesen bazı ağaçları temizlemek için yaktıkları ateş yedi yıl sürmüştü. Hiç tasarlamadıkları halde ya-

¹⁶³ Peter Higgs. "Portuguese exploration in the 15th century and the naming of Canada" <https://unl-pt.academia.edu/PeterHiggs>; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 48.

nan ormanların külleri daha sonra Girit'ten getirilerek bu adaya diktikleri Malmsey üzümeleri için çok iyi bir gübre olmuştu. Bugün bile ünlü olan Maderya şarapları bunun sonucudur."¹⁶⁴

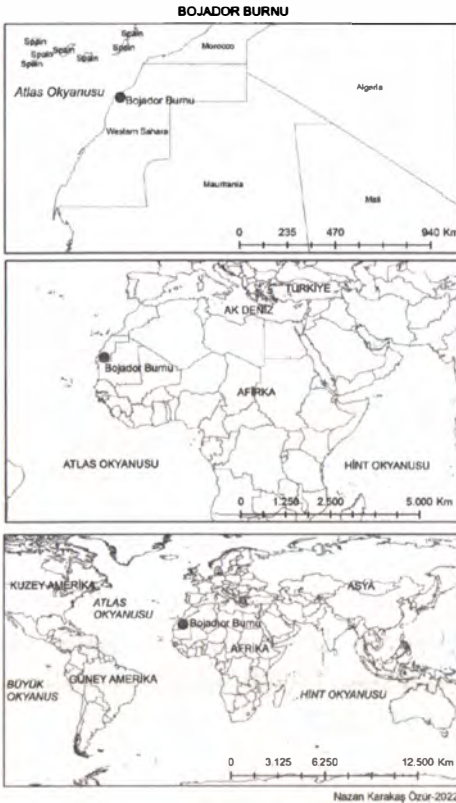
Maderya adasına yerleşen Portekizliler'in yaktığı ateş gerçekten yedi yıl sürmüş müdür bilinmez ama şurası açıktır ki keşifler boyunca sıklıkla rastlanacak mekânın transformasyonu sürecini başlatmışlardır. Bu bölümde keşif olayları sıralandığından adanın daha sonraki dönüşümü ve bugünlere yansımaları son bölümde tekrar tartışılacaktır. Portekizlilerin nihai hedefi Maderya adasına yerleşmek ya da bu bölgede bulunmak değildi. Gemiciler Henry için esas hedef daha ötelere Afrika'nın en güneyine doğru gitmektir. Afrika kıyılarında Bojador Burnu'na kadar olan yerler bilinmektedir ama sonrası ile ilgili kimsenin fikri yoktur. Gemicilerin batıl inançları belki de doğal engellerden bile daha güçlüdür ve Bojador efsanelerin kapısıdır.¹⁶⁵ Gemiciler arasında daha güneye inildiğinde ciltlerinin kavrulacağı ve siyah derili Afrika halkına benzeyecekleri şeklindeki Orta Çağ inancı yaygın olarak bilinmektedir.¹⁶⁶ Güneye doğru inildikçe artan sıcaklıklar bu inancı pekiştirmektedir. Gemiciler Henry, gemiciler arasındaki bu batıl inancı yenme ve direnci kırmak için çok çaba sarf etmiştir. Güneyde olağanüstü varlıkların olduğu konusundaki hikayelerin gerçekdışılığı ancak oraya gitmekle ispat edilebilecekti. Çöl olarak uzanan bu kıyı şeridinde hiç hayat belirtisinin olmaması devamında da yaşanabilir yerlerin olabileceği ümidini zayıflatmaktadır. Bu korkunun giderilmesi ve keşif yolculuklarının devamının sağlanması Sagres'teki gemicilik akademisinin çabalarına bağlı olmuştur. Gemiciler Henry, Afrika'nın batı kıyıları boyunca 1424-1434 yılları arasında 15 keşif heyeti göndermiştir.

¹⁶⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 165.

¹⁶⁵ "Bojador burnu kıyıda fiziki bir engel olarak hemen hiç fark edilmeyecek bir yapıda olmasına rağmen ünü cesur Portekizli denizcileri gölgesinden bile korkacak hale getirmişti." Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 165.

¹⁶⁶ Berry, *Bilimin Arka Yüzü*, 3; Rousseau, *Keşifler ve İcatlar Tarihi*, 119.

Bojadora kadar olan yerlerin 1418’de keşfedilişinden neredeyse 14 yıl sonra, Gemicî Henry’nin adamlarından Gomez Eannes de Azurara’nın bildirdiğine göre 1434’te Bojador Burnu’nu aşılmıştır (Harita 10). Bu burnun aşılması gemicilerde özgüvenin artmasına ve keşif seferlerinin hız kazanmasına yol açmıştır. Aradan geçen zorlu 26 yıl içinde Portekizliler sadece Guinea Körfezi kıyılarına kadar ulaşılabilmiştir.¹⁶⁷ Seferler adım adım ve sabırla ilerlerken, halkın bu keşif seferleri hakkındaki desteği zamanla değişmeye ve tepkiler oluşmaya başlamıştır. Yıllardır devam eden bu faaliyetin gözle görünür bir getirisinin olmaması tepkilerin en önemli sebebidir (Harita 7).

Harita 7. Bojador Burnu

¹⁶⁷ Öngör, *Keşifler ve Tettik Seyahatleri*, 48.

Bojador Sonrası Gelişmeler ve Gemici Henry'nin Ölümü

Bu dönem Henry'nin 1462'de ölümüne kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Alfonso Baldaya, bugünkü Rio de Oro (Oro Nehri) kıyısına, 1441'de Nuno Tristao ve Antao Gonçalves, Blanco burnuna ondan iki sene sonra da Arguin koyuna ulaştılar. 1444'te Eannes'in Portekiz'e getirdiği iki yüz yerli esir¹⁶⁸ bu yolculukların şimdiye kadar pek tatmin edici olmayan mali boyutunun değişmeye başladığının kanıtı olmuştur. 1445' de Diniz Diaz, Senegal Nehri ağzına ve Cabo Verde'ye (Yeşil Burun) ulaşmıştır. Ekvatora yaklaştıkça kıyıdaki çöl görüntüsü kaybolmaya başlamıştır. Böylelikle güneye indikçe, buraların sadece çöl olarak tarif edildiği eski coğrafi bilgilerin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Bu alanlar önceden bilinenin aksine yeşillik ve kalabalık nüfusa sahip yerlerdir. Güneye doğru uzanan Afrika kıyıları Portekizliler için gün geçtikçe cazip olmaya başlamıştır. 1445'ten itibaren, bu bölge ile Portekiz arasında canlı bir esir ticareti başlaması bunun en güzel delilidir. Biryandan daha güneye ilerleme devam ederken öte yandan Portekiz Afrika kıyılarında kurduğu kolonilerle ticaret yapmıştır.

Portekizlilerin kıyı boyunca ilerleyişleri, özellikle nehir ağızları gibi uygun geçiş alanlarından zaman zaman iç bölgelere geçmek şeklinde de gerçekleşmiştir. 1455'te Venedikli Alvise Cadamosto (Ca'da Mosto), Senegal ve Gambiya Bölgesi'ne gelerek bu iki nehir boyunca iç bölgelerde incelemeler yapmış ve devamında bir yıl sonra Yeşil Burun adalarını keşfetmiştir.¹⁶⁹ Cadamosto bu gezilerinde, ilginç kabile gelenekleri, tropik bitkiler, fil ve su aygırlarından söz etmiştir. Afrika'nın Ekvator bölgesi hakkındaki önceki bilgiler bizzat Portekizliler'in gözlemleri yoluyla doğrulanmaktadır. Özellikle de Prens Henry'nin daha önce duyduğu *sessiz ticaret* bu bölgedeki nehirlerin yataklarından elde edilen altınlar ile

¹⁶⁸ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 166.

¹⁶⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 48.

gerçekleşmektedir. Kıyılar boyunca korunaklı alanlarda kendi kolonilerini kurarak ilerleyen Portekiz için Afrika'nın batı kıyıları zenginlik vaad etmektedir. Böylece sessiz ticaretin artık bir ortağı daha vardır.

Prens Henry, daha güneye inme konusundaki girişimlerini ölümüne kadar sürdürmüştür. Düzenlediği son seyahat 1456 yılında Diego Gomez idaresinde, bugünkü Portekiz Guinea'sına yapılan seyahattir. Gemici Henry'nin düzenlediği son seyahati takiben Açores Adaları da dahil Gine Körfezi'ne kadar olan alanlar, 1462 itibariyle Portekizliler tarafından bilinir hale gelmiştir. Keşfedilen bu kıyı şeridinde karşılıklı gemiler gidip gelmeye başlamıştır.

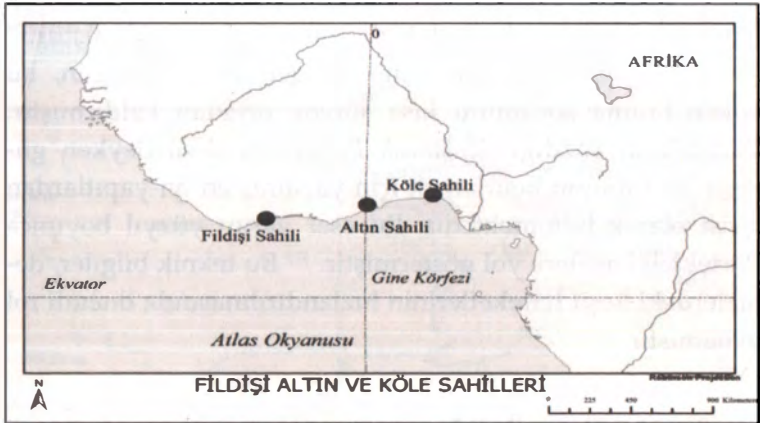
Anlaşmalı Kaşiflik ve Sömürgecilik

Gemici Henry'nin ölümü sonrasında Portekiz tahtında meydana gelen bazı karışıklıklar bir süreliğine bu keşif hareketlerinin duraklamasına neden olsa da 1470'li yıllarda Kral V. Alfonso zamanında tekrar canlanmıştır. Kral V. Alfonso ülkenin maddi sıkıntılarının keşifler yolu ile çözülebileceğini düşünmektedir. Bunun için Fernandao Gomez adındaki zengin Lizbonlu ile o güne dek hiç duyulmamış türde bir anlaşma yapılmıştır. Gomez, gelecek beş yıl boyunca Afrika kıyısının her yıl üç yüz milini keşfetmeye söz verirken karşılığında Gine ticaretinin tekeli almıştır. Krala da belli bir yüzde vermeye razı olmuştur. Bu sayede Gomez'in beş yılda aldığı yol, Gemici Henry'nin denizcilerinin otuz yılda aldıklarından fazla olmuştur. Bu anlaşma ile Portekiz keşiflerinde yeni bir sayfanın açıldığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Zira Gemici Henry'nin çabaları ve emeklerinin meyveleri, Kral V. Alfonso'nun hesabına geçmiştir. Bu şekilde 1470-1475 arasında, ekvatorun 2° güneyindeki Catherine Burnu'na kadar inilmiştir.¹⁷⁰ Bu alanda Portekizliler çeşitli mevkilerde koloni-

¹⁷⁰ Schaffer Dagmar, Portuguese Exploration to the west and the Formation of Brazil (Rhode Island: The John Carter Library, 1988), 8.

ler kurarak, esir, fildişi, altın tozu başta olmak üzere canlı bir ticaret ağı oluşturmıştır.¹⁷¹ Portekiz gemileri denizcilik bakımından zor bir güzergâh olan kuzey güney istikametinde ekvatoru da geçerek mal taşıma konusunda eski korkularını yenip uzmanlaşmaya başlamışlardır.

1481’de yönetime gelen Kral II. John artık zenginliklerin ülkeye akmaya başladığı dönemi yönetmektedir. Bölgenin zenginliğinin dışa yansıması Portekiz’in bu kıyılara verdikleri isimlerde ortaya çıkar. Afrika’nın batı sahillerine verilen bu isimler aynı zamanda ilk sistematik sömürgecilik faaliyetlerinin başladığını da göstermektedir. *Tahıl sahili* (Portekizliler *karabibere cennetin tahılı derdi*), *Fildişi Sahili*, *Altın sahili* ve *Köle sahili* bu kıyılarda kurulan Portekiz kalesi Fort Elmina tarafından korunmaktadır (Harita 8).¹⁷²

Harita 8. Fildişi Altın ve Köle Sahilleri

¹⁷¹ J.O. Ljoma, "Portuguese Activities In West Africa Before 1600 The Consequences," *Transafrican Journal of History*, 11 (1982): 139. Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 48.

¹⁷² Peter Kwame Womber, "From Anomansa to Elmina: The Establishment and the Use of the Elmina Castle – From the Portuguese to the British," *Athens Journal of History*, 6, (2020): 1-23; Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 168.

Güneye İnişin Hızlanması

Portekiz keşif hareketlerinin bir sonraki aşamasında 1482'de çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir diğer dönem başlamıştır. Diego Cao ilk seferinde Kongo Nehri ağzına kadar inmiş, ikinci yolculuğunu 1484-85'te 22° paralelindeki Cross Burnu'na yapmıştır.¹⁷³

Portekizlilerin keşif macerası yaklaşık 70 (1415-1485) yıldır devam etmektedir. Afrika'nın batı kıyılarında ilerleyen Portekizlileri artık uzak denizler ve yerler ile ilgili efsaneler ilgilendirmemektedir. Kral II. John, bu dönemin yönetilmesinde son derece etkili kararlar vermiş ve bunları uygulamaya koymada başarılı olmuştur. Örneğin, güneye inildikçe kaybolan kutup yıldızı, nedeniyle gemiciler enlem bulma konusunda sıkıntı yaşamıştır. Sorun kısa sürede Salamanca Üniversitesi'nden Yahudi bilgin Abraham Zacuto'nun İspanya'yı bırakarak Portekiz'e gelmesiyle çözülmüştür.¹⁷⁴ Zacuto önemli miktarda bilgi ile gelerek Portekiz'in, bu enlem bulma sorununu kısa sürede ortadan kaldırmıştır. Zacuto'nun yazdığı *Almanach Perpetuum* denizdeyken güneşin durumunu belirlemek için yazılmış en iyi yapıtlardan birisi olarak bilinmektedir. Bu eser yarım yüzyıl boyunca Portekizli kaşiflere yol göstermiştir.¹⁷⁵ Bu teknik bilgiler, denizlerdeki keşif hareketlerinin hızlandırılmasında önemli rol oynamıştır.

Bartelmi Diaz ve Ümit Burnu

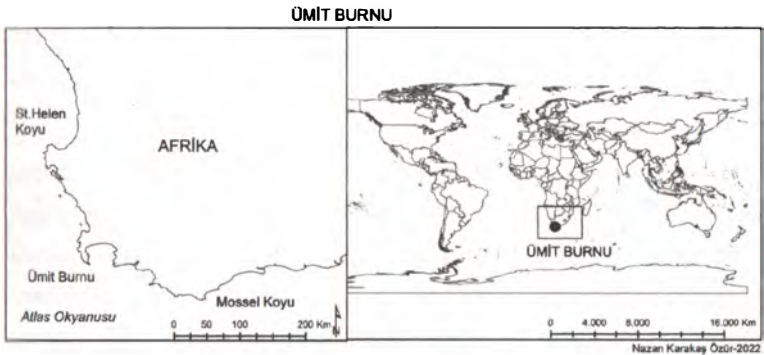
Afrika kıyıları boyunca ilerleyen Portekiz için önemli bir dönüm noktası gemici B. Diaz ile gerçekleştirilmiştir. Bartelmi Diaz, 1487'de Lizbon'dan hareket etmiş, güneye doğru ilerlerken St. Helena koyundan itibaren fırtına nedeniyle kıyıdan açılmak zorunda kalınmıştır. Gemi kıyıya

¹⁷³ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 49.

¹⁷⁴ 1492'de İspanyolların, ülkelerinde yaşayan Yahudilere dinlerini değiştirme, aksi halde ülkeyi üç ay içinde terk etme kararı bir fırsat olmuştur. Birçok bilim adamı Portekiz'e gelmiştir.

¹⁷⁵ Boosrtin, *Keşifler ve Buluşlar*, 168.

doğru tekrar dönünce bugünkü Mossel Koyu'na kadar gelinmiştir (Harita 9). Burası daha önce bilinmeyen bir kıyı olup yerlilerin saldırısına uğrayan gemiciler geri dönme kararı almıştır. Dönüşte kıyıdan giderek, daha önce fark etmedikleri Afrika'nın en güney ucu olan burnu keşfedilmiş olurlar. Buraya Cabo Tormentoso (Fırtınalar Burnu) adı verilmiştir.¹⁷⁶ Bu yolculukla artık Afrika'nın en güney ucu bilinir hale gelmiş ve bu uzun soluklu keşif macerasında önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Dönüşte Portekiz kralı burnun ismini *Ümit Burnu* (Cabo da boa Esperança) olarak değiştirmesi bu nedenle oldukça manidardır. Ümit Burnu'nun¹⁷⁷ geçilmesi, Portekiz keşif seyahatleri tarihinde çok önemlidir. Afrika'nın en güney ucuna vardıktan sonrası ise bir anlamda daha kolay görülmüştür. Zira Afrika'nın doğu kıyıları Eski Dünya Kıtaları sakinleri tarafından Baharat yolu nedeniyle bilinen bir alandır (Harita 9).

Harita 9. Ümit Burnu

Portekiz, Afrika kıyıları ve Ümit Burnu ile ilgili elde ettiği üstünlüğü diğer Avrupa ülkeleri karşısında korumaya çalışmıştır. Bu nedenle gezilere ilişkin bilgiler ve belgeler için sıkı bir güvenlik politikası yürütülmüştür.

¹⁷⁶ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 50.

¹⁷⁷ Portekizlilerin keşfettiği bu topraklar, yakın dönemlere kadar Avrupalı sömürgecilerin ellerinde kaldı. 1802'de Hollandalıların eline 1814'te ise İngilizlerin eline geçti. Ömer Lütfi, *Yüzyıl Önce Güney Afrika-Ümit Burnu Seyahatnamesi* (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006), 13.

“Dias ve Gama ile seyreden Portekizli Kaptan Pere d’Alemquer ülkesine döndüğünde, krallık sarayında yalnızca küçük yelken gemisini değil, herhangi bir gemiyi Gine sahiline götürüp geri getirebileceğini övünerek açıklamıştı. Kral II. John onu herkesin önünde azarladı, ama hemen sonra da başkasının işine burnunu sokanların yalnızca cesaretini kırmak için bunu yaptığını onu bir kenara çekerek söyledi. Denizci Prens Henry ve onun halefleri, Afrika’nın kendileri tarafından yeni olarak keşfedilen sahilleri ile ticaret üzerinde bir tekel kurmak ve korumak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Bunun anlamı şuydu: Keşfettikleri yerlerin nerede oldukları ve oralara nasıl ulaşılacağı hakkında dünyanın bir şeyler öğrenmesine olanak tanımamak.¹⁷⁸

Bu gizlilik politikası, maalesef sonraki dönemlerde tarihçilerin elinde olayları inceleyebilecekleri belgelerin ulaşamamasına da yol açmıştır. Hatta bu konudaki yazışmalar, notlar, haritalar o kadar azdır ki olayların ayrıntılarını ortaya çıkarmak son derece güçlüğüle olabilmektedir. Bütün bu gizlilik çabaları aslında, Güney Asya’daki ticareti bütünüyle elde tutma amacı içindir.

Diaz’ın dönüş yolculuğu son derece zorlu geçmiş, hareketlerinden 16 ay 17 gün sonra Portekiz’e ulaşılmıştı. Lizbon limanına yaklaşan gemiyi karşılayanlar arasında daha sonra İspanya saflarında göreceğimiz Kristof Kolomb¹⁷⁹ da bulunmaktadır. Kolomb ilk önce Portekiz adına seferler planlamış ama kraldan istediği cevabı alamamıştır. Bu keşif yolculuklarından gelecek bilgilerle bu nedenle fazlasıyla ilgilenmektedir. Portekiz keşif sürecine büyük katkı sağlayan Diaz’ın bundan sonraki yaşamı birkaç önemsiz görevle geçerken, hayatı 1500 yılında bir okyanus seferi sırasında Brezilya açıklarında denizde son bulmuştur.

¹⁷⁸ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 261.

¹⁷⁹ Kolomb orada olduğunu Pierre de Allys’in kitabı *Imago Mundi*’nin kenarına düşüşü notta belirtmişti. Aktaran Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 172.

Portekizlilerin hedefi olan Hindistan'a ulaşma çabaları bu gelişme ile çok kolaylaşmış görünmektedir. Afrika'nın doğu kıyıları belli bir noktaya kadar zaten dönemin dünyası tarafından bilinmektedir. Bu kıyılarla, Hindistan ve Kızıldeniz üçgeninde zengin ve karmaşık bir ticaret ağı gerçekleşmektedir. Ümit burnu yolu ile bölgeye Avrupalılar giriş yapmaya başlayacaktı. Peki, bundan sonrası nasıl olacak? Elbette Portekizliler, Afrika kıyılarının sadece batı kısımlarının zenginlikleri ile yetinmeyecektir.

Tordesillas ile Dünyanın İkiye Ayrılması

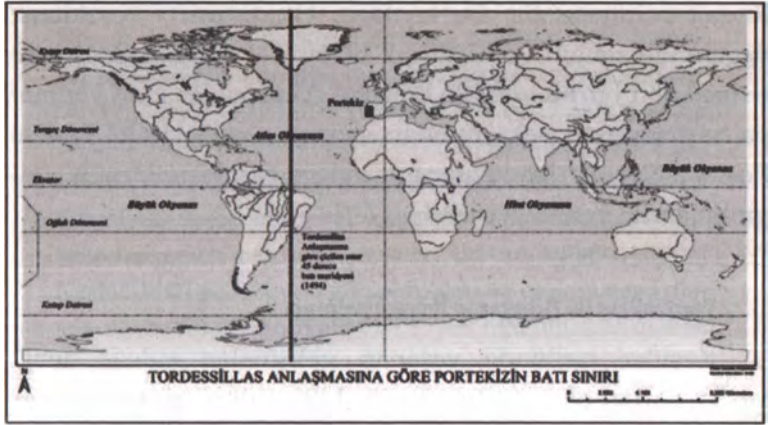
Keşifler tarihinde yaşanan gelişmeler sadece deniz ve kıyılarda olmamıştır. Tarih 1493 yılını gösterdiğinde, Portekiz'in gündemine yeni bir konu gelmiştir. Portekiz'in sınır komşusu İspanya, Atlas Okyanusu'nu doğu batı yönünde 1492'de geçmişti. Kolomb'un keşif seferinden dönüşü 1493 yılında olmuştu.¹⁸⁰ Bu gelişme Portekiz ve İspanya arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmasına neden oldu. Portekizlilere göre Atlas Okyanusu'nda yeni bulunan adalar Portekiz'e ait olmalıydı. İki ülkeyi savaşa doğru sürükleyen bu tartışma Papa'nın önyak olduğu 7 Haziran 1494 tarihli Tordesillas Anlaşması'yla sonlanmıştır.¹⁸¹ "İspanya ve Portekiz Verde Adaları'nın batısında kuzeyden güneye uzanan Papa'nın çizdiği üçyüz yetmiş fersahlık çizgiye razı oldular."¹⁸² Böylece

¹⁸⁰ Kolomb'un İspanya için gerçekleştireceği gezi en baştan Portekizlileri rahatsız etmiş olmalıdır. Bu geziyi hiç olmadan engelleme girişimleri bilinmektedir. Kolomb'un kendi şeyir defterinde de bundan şöyle söz etmiştir. "Amiral, Hierro adasından gelen bir kareveladan, bu yörelerde üç Portekiz karevelasının dolaştığını, amaçlarının kendisini yakalamak olduğunu öğrendi. Perşembe 6 eylül." Bkz. Kristof Kolomb, *Seyir Defterleri* (İstanbul: Çekirdek Yayınları, 1999), 23.

¹⁸¹ "Papa İsa'nın temsilcisi olma yetkisine dayanarak tüm halkları, ülkeleri, adaları ve denizleri bu iki halka açıkça hediye eder. Yerküreyi bir elma gibi elene alır ve 4 Mayıs 1493 tarihli fermanla bir bıçakla keser gibi ikiye ayırır. Ayrım Çizgisi Yeşil burun Adalarının yüz legua (eski bir mil ölçüsü) ötesinde başlar... Portekiz huysuzlanınca sınır çizgisi biraz daha batıya kaydırılır ve 7 haziran 1494 tarihli Tordesillas anlaşmasıyla iki yüz yetmiş legua batıya kaydırılır." Stephen Zweig, *Macellan* (İstanbul: Can Yayınları, 2014), 36.

¹⁸² Zweig, *Macellan*, 173.

Atlas Okyanusu'nun ortasında çizilen bu çizgi bir süreliğine de olsa bu iki devleti birbirinin işlerine karışmadan yollarına gitme konusunda rahatlatmıştır (Harita 10).

Harita 10. Tordessillas Anlaşması'na Göre Portekizlilerin Batı Sınırı

Portekizlilerin yeni hedefi Afrika'nın en güneyinden kuzeye doğru doğu ilerlemek doğu Afrika sahillerine oradan da Hindistan ve Güney Asya adalarına ulaşmaktır. Gerek doğu Afrika kıyıları gerekse iç kesimlerden bu kıyılara gelen mallar Hindistan Kızıldeniz üçgeninde karmaşık ve yoğun bir ticaret bölgesi ağı kurulmasını sağlamıştır. Bu nedenle, bu kıyıları batı Afrika kıyılarındaki olduğu gibi ıssız ve bilinmeyen bir alan değildir. Aksine devletler arası oturmuş bir sistem ve bir güç mücadelesi bulunmaktadır. Portekizliler için Doğu Afrika başkalarının bölgesine girme riski taşımaktadır. Memlûklular ve Osmanlılar bölgenin iki önemli gücüdür ve Portekizlilerin ilerlemesi bundan sonra başka zorluklar ile yüzleşecektir.

1495 yılında yirmi altı yaşında tahta geçen Kral Manuel'e *şanslı*¹⁸³ lakabı verilmiştir. Manuel döneminde kralın ülkesinden bu kadar uzak bir yere ticaret ve hatta işgal olanaklarını kullanmak üzere askeri güç göndermesinin başlı başına bir

¹⁸³ Bu lakab, ona kalan büyük bir yatırım yüzünden verilmişti. Zira keşiflerde önemli bir yol kat edilmiş, Afrika'nın kıyıları boyunca önemli miktarda değerli mal ve köle Portekiz'e akmaya başlamıştı. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 173.

risk olduğu açıktır. Buna ek olarak, bölgede bulunan ülkeler bu zenginliği onlarla paylaşmak ya da onlara kaptırmak isteyecekler miydi? Kral bu risklere karşı, bu iş için gemiciliği, cesareti, askerliği ve diplomatlığına güvendiği Vasco de Gama'yı seçmiştir.

Vasco de Gama ve Kaliküte Varış

Birçok açıdan riski olan son keşif yolculuğu, iki yıllık bir hazırlık sürecinden sonra dört gemilik filo ile 8 Temmuz 1497'de¹⁸⁴ Lizbon limanından başlamıştır. Gama'nın seferi hakkındaki bilgiler, onun yanında sefere katılan bir kişinin notlarından elde edilmiştir. Sefere iki tane dörtgen biçimli alçak sularda yüzebilen gemi, bir tane karevela ve bir iki yüz tonluk erzak gemisi katılmıştır. Gemilerde, üç senelik erzak, yerlilerle mübadele için kullanılacak eşyalar, kitap, harita ve çeşitli denizcilik aletleri yüklenmiştir. Toplam 170 kişilik mürettebat içinde çok ağır işlerde çalıştırılmak için kullanılacak ölüm mahkumları da vardır.¹⁸⁵ Gemilerin hazırlanma şekilleri, gerektiğinde kıyıya yanaşabilme, haritacılık faaliyetlerini devam ettirebilme, kıyılardaki yerleşim alanları, buradaki insanlarla bağlantı kurabilme ve savaş tehlikesine karşı hazırlıklı olmaya göre planlanmıştır.

1497'de Portekiz'in Lizbon limanından hareket eden filonun çizdiği rota, tam olarak bilinmese de açık denizden yani Atlas Okyanusu'nun ortalarından bir yerden güneye inmiştir. Atlas Okyanusu'nun orta kesimlerinden geçen rota artık haritalanmış, bilinen Afrika kıyısına yakın yerlerden geçip zaman kaybetmek yerine, açık denizden daha pratik ve hızlı bir şekilde ilerleme sağlanmıştır. Üstelik, K. Kolomb, 1492'de batıya doğru geçtiğinde karşı kıyılar tanınmaya ve okyanusun kapladığı alan belirginleşmeye başlamış olup gemiciler için artık Atlas Okyanusu korkulacak bir yer olmaktan çıkmıştır.

¹⁸⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 173.

¹⁸⁵ S. Öngör gemide bulunanları 150-200 kişi olarak bildirmiştir. Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 51. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 176.

Buna karşın, Ümit Burnu döndükten sonra, Hint Okyanusu bölgesi tuzaklarla doludur. Akıntılar, kimi zaman mücadele edilen, kimi zaman dost olan yerliler ve Muson rüzgarları başlıca problemlerdir. Gama, güneye doğru inerken ters akıntılar ve rüzgarla boğuşmuş, nihayet Ümit Burnu'nu dönüp St. Helena koyuna geldiğinde 93 gün ve 3700 mil yol kat etmişti.¹⁸⁶ Yolculuğun rotası kuzeye doğru döndüğünde, Mozambik'ten itibaren Hindistan limanları da dahil Arap hakimiyet bölgesine girilmiştir. Bu alandan sonra yanlarına aldıkları Müslüman Arap kılavuzlar sayesinde Muson bölgesinde yollarına devam edebilmişler ve 20 Mayıs 1498'de Kaliküt¹⁸⁷ yakınlarında demirlemeyi başarmışlardır¹⁸⁸. Burada üç ay kalan Gama, Kaliküt kralını "bu bölgede bulunan Hıristiyanları bulmaya geldiklerine" ikna etmeye çalışmıştır. Kral ise Gama'nın değerli hediyeler getirmemesinden hiç hoşnut olmamıştır. Gama Ağustos 1498'de Kaliküt'ten geri dönüş amacıyla ayrılmıştır (Harita 11).

Harita 11. Vasco de Gama'nın Yolculuğu

Gama 1499'da Portekiz'e döndüğünde 630 gün ve yaklaşık 24000 millik seyahat yapmıştı (Harita 11).¹⁸⁹ Portekizliler

¹⁸⁶ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 174.

¹⁸⁷ Calicut batı Hindistan kıyılarında bir liman şehri.

¹⁸⁸ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 53-54.

¹⁸⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 54.

hiç vakit kaybetmeden Güney Asya-Ümit Burnu-Portekiz yolunu aktif hale getirdiler. Çok kısa bir süre sonra Portekiz Avrupa için çok kıymetli olan baharatların bol miktarda kıtaya girişini sağlayarak tekel oluşturmuştur.

Gerek Kaliküt gerekse doğu Afrika kıyılarındaki limanlarda, Avrupalıların bilmediği veya çok zorluklarla ulaşabildikleri mallar, ürünler, altın, altın tozu ve çeşitli madenlerin oluşturduğu zengin ticaret hayatı vardı. Bölge ticareti, Muson Asyası denizlerinde gemi yüzdürmeye Arapların elindeydi. Portekizlilerin 100 yıllık mücadele sonucu bulmayı başardıkları Ümit Burnu yolu sayesinde bölgedeki yerleşik düzen değişmiştir. Portekizliler yerel yönetimlerle kurdukları bağlantılar ve Araplarla mücadele ederek burada üstünlük kurma çabasına hemen girişmiştir.

Bölgenin 16. yüzyıla kadar gelişimi belli bir süreç içinde şekillenmiştir. 1250-1500 arasındaki dönemde, Levant yani doğu Akdeniz ülkeleri, iktisaden bütünleşmiş iç kesimleri de (hinterlandı) kapsayan bir alana sahiptir. 1500'deki büyük keşiflerden önce Doğu ve Batı arasındaki mal alış verişinin en canlı bölgesi Levant'tır. Bölgenin en önemli gücü Osmanlılar, 1300-1453 döneminde önce Fırat'tan Tuna'ya, Kırım'dan Ege Adaları'na kadar Anadolu ve Balkanları fethederek tüm bölgeyi egemenlikleri altında birleştirdiler. 1453'te ise batıdan gelen haçlı tehdidine rağmen İstanbul'u fethederek şehri imparatorluk başkenti yaptılar. Boğazlar etrafında Anadolu ile Balkanları kapsayan büyük bir imparatorluk meydana getirdiler. 16. yüzyılın başında imparatorluklarına Suriye, Mısır, Arabistan ve Yemen (1516-1517) gibi Arap topraklarını da kattılar ve Hint Okyanusu'na çıkış kapılarına sahip oldular. Böylelikle Uzak Doğu ticari faaliyetlerinin paydaşı oldular.¹⁹⁰ Bu dönemde Portekizliler de bölgeye giriş yaptılar. Böylelikle

¹⁹⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye II* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 2014), 315-316.

Osmanlılar ile Portekiz, Kızıldeniz, Basra körfezi ve Umman Denizi’de hem ticaret hem de hac yolculukları için gidip gelen gemilerin güvenliği noktasında karşı karşıya kalmışlardır.

Hindistan Ticareti ve Portekizin Sonu

“Vasco de Gama Doğu Afrika kıyısına ulaştıktan topu topu 4 yıl sonra 1498’de namluları havaya dikilmiş, topraklarla dolu bir filoyla geri geldi ve Zimbabwe’nin altın ticaretinin denetimini elinde tutan Doğu Afrika’nın en önemli limanı Kilwa’yı teslim olmaya zorladı.”¹⁹¹

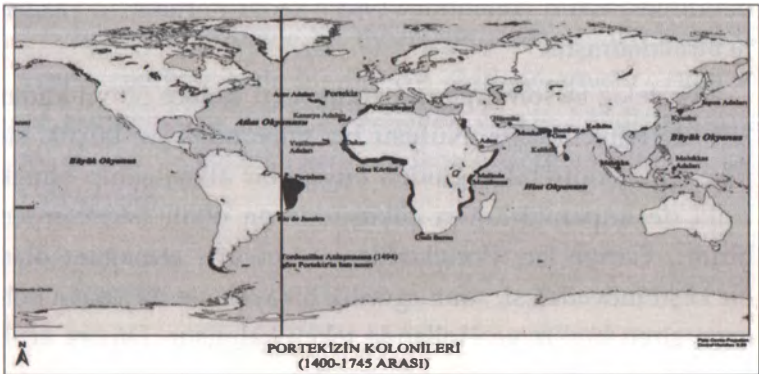
Portekizliler, sabırla adım adım ilerleyerek, neredeyse 100 yılda Avrupa’ya ve Hristiyan dünyasına zenginlik getirerek güçlendirecek kaynaklara birinci elden ulaşmayı başardılar. Dönemin en zengin ticaret ağının içine hızlı bir giriş yaparak kendilerini gösterdiler. 1502’de daha 4 yıl önce sadece barışçı amaçlarla geldiklerine ikna etmeye çalıştıkları Kaliküt’ü, Portekiz kolonisi haline getirecek bir filo Lizbon’dan yola çıkmıştı. Gemiler, Malabar kıyılarına geldiğinde, Mekke’den dönen hacıları taşıyan bir gemiyle karşılaştı. Bu karşılaşma bölgenin gelecekte yaşayacaklarının özeti gibi olmuştur. Gama’nın yönetimindeki Portekiz gemileri içinde yüz seksen erkek, birçok kadın ve çocuk olan bir Mekke gemisine yanaşarak on iki bin duka değerindeki mallarını yağmalamıştır. Gemiye de içindekilerle birlikte yakmıştır.¹⁹² Sonrasında Portekizliler Kalküta’yı ele geçirmiş ve bu sularda kalıcı olacaklarının göstergesi olarak deniz güçlerini burada bırakmışlardır. Gama’nın bıraktığı beş gemi, burada bir deniz imparatorluğu kurulacağını işaretidir.

Portekiz sırasıyla 1507’de Hürmüz, 1510’da Goa’yı alınca Siyam, Moluccas, ve Çin arasındaki ticaret yolunu ele geçir-

¹⁹¹ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 527.

¹⁹² David Northrup, “Vasco da Gama and Africa: An Era of Mutual Discovery, 1497-1800,” *Journal of World History*, 9, no. 2, (Fall, 1998): 195; Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 176.

miş oldu. Avrupa'ya pahalı şekilde gelen baharatların Ümit Burnu yolu ile Avrupa'ya ilk elden taşınması hemen etkisini göstermeye başlamıştır. 1503'te Lizbon'da karabiberin fiyatı, Venedik'tekinin beşte biri olarak satılmaya başlandı.¹⁹³ Bu gelişmeler Avrupa ülkelerinde birçok farklı yankılar bulacaktır. Portekiz kısa sürede cüssesinin çok ötesinde bir alanı yönetir hale gelmiştir. "Büyük" veya "Mutlu" lakabıyla anılan I. Emanuel (Manuel) zamanında (1495-1521) Portekiz, yükselmesinin doruğuna çıkmıştır. Asya'nın güneyindeki sömürgelerinde Mısır ve Osmanlılara karşı mücadele etmiş, bölgedeki Goa (1510), Malakka (1511), Hürmüz, Diû (1515) ve Seylan (1517) gibi önemli ticaret merkezleri ve dolayısıyla büyük gelir getiren baharat ticaretini ele geçirmiştir. Macao'da (Çin) bir ticaret kolonisi kurulmuş, Afrika kıyılarında Loanda, Mozambik, Mombasa gibi birçok bölge sömürge haline getirilmiştir. Afrika'daki Hristiyan Habeşliler'e destek verilerek Müslümanlara karşı 1541'de ittifak yapılmıştır. Brezilya'nın Kabral (Pedro Álvares Cabral) tarafından keşfedilmesiyle (1500) Portekiz sömürgeciliği Güney Amerika'ya da taşmıştır. Böylelikle Portekiz'in deniz imparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Dünyadaki o döneme kadar bilinen tüm kıtalarda toprak sahibi olmuştur (Harita 12).

Harita 12. Portekizin Kolonileri

¹⁹³ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 176-177.

Portekiz'in dünya tarihinin bu kesitindeki yükselişi çok uzun sürmemiştir. Ani yükseliş beklenmedik (ya da öngörülemeyen) bir olayla duraklamaya dönüşmüştür. Portekiz tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturan bu olay, I. Emanuel'in İspanya tahtıyla akrabalık oluşturmak için Ferdinand ve Izabella'nın kızlarıyla iki izdivaç yapması olmuştur. Bu izdivaçlar daha sonrasında iki devletin birleşmesine neden olacak bir dizi olayı beraberinde getirmiştir. 1581'de İspanya kralı Portekiz tahtının da varisi olduğunu iddia ederek iki ülkeyi birleştirmiştir. 1640'a kadar devam eden bu birliktelik Portekiz'in bazı sömürgelerini İngiltere ve Hollanda'ya kaptırmasına neden olmuştur. Bu zorunlu birleşmeden kurtulmak birçok karmaşa ve çatışmalar eşliğinde çok uzun sürmüştür. İngilizlerle yakınlaştığı bu karmaşa dönemde 1703 Methuen Antlaşması'nı yapmıştır. Portekiz birçok problemlili dönem geçirir. Napolyon istilasından, İspanya ile yapılan 1807'deki paylaşım anlaşmasından henüz kurtulmuştur ki İngilizler fark ettirmeden yönetimi ele geçirmiştir. Kralın, Brezilya'ya kaçmasını fırsat bilen İngilizler, kendi idarelerinde bir meclis kurarak ülkeyi yönetmiştir. Portekiz, ne 1820 ihtilali ne de Afrika'da kalan son sömürgelerinin gücü ile eski günlerine dönememiştir. Çıkan halk ayaklanmaları, devrimler, askeri yönetimler 1968'e kadar Portekiz'in yakasını bırakmamıştır.¹⁹⁴

Portekiz'in sömürge imparatorluğu sadece 50 yıl kadar zirvede kalabilmiştir. Nüfusu bir milyondan az küçük bir ülke için, sindirebileceğinden büyük bir alana sahip olmak belki de imparatorluğun çöküşünde en etkili faktörlerden biridir. Geriye ise, Portekizlilerin dünyaya armağanı olan bir keşif mücadelesi, sömürgecilik hikayesi ve sonradan bölgeye giren İngiliz ve Hollanda tekeli kalmıştır. Dünya artık

¹⁹⁴ Beydilli, "Portekiz"; Almeida Borges Graça, "The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy," *e-Journal of Portuguese History*, 12, no. 2, (December 2014):1-26.

Ümit Burnu'nun keşfinden önceki durumundan çok farklıdır. Üretim de tüketim de artmış, ekonomik faaliyetler siyasetin önüne geçmeye başlamıştır. Sonradan çıkan I. ve II. Dünya savalarının temelinde de ülkelerin ekonomik çıkarları ve yer paylaşım kavgaları yatmaktadır. Keşifleri başlatan Portekiz'in hikayesi burada sona ermiştir. Keşiflerde ikinci perdeyi aralayan İspanyollar olmuştur.

Amerikanın Keşfi

İspanyolların, Atlas Okyanusu'nda gemi yüzdürdükleri bilinmektedir, ancak kayda değer görülen ilk faaliyetleri (aynı zamanda en önemli faaliyetleri de olacak olan) Kolomb'un liderliğinde batıya doğru hareket eden keşif gezisidir. Amaç, Portekizlilerin de hedefinde olan Hindistan bölgesine ulaşmak, Asya'nın doğu kıyıları ile bağlantıyı başka bir yoldan kurmaktır. Ümit Burnu'nun bulunması Akdeniz havzasında ve Batı Avrupa'da büyük heyecan yaratmıştır. Bu yol ile ilgili bilgi ve belgeler ise Portekizlilerin elindedir. Dolayısıyla bu yoldan gitmek İspanyollar için güvenli görülmemiştir. Ama eğer başka yoldan Asya kıyılarına ulaşmak mümkün olursa o zaman İspanya da buradaki zengin ticari ağdan kendine düşeni alabilecektir.

İspanya'nın böyle bir eylem planı üzerinden kâşif arayışına çıktığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ama kâşif Portekiz'den gelen K. Kolomb, elinde Hindistan girişimi projesi ile İspanya sarayını ikna edebilmek için çok çaba harcamıştır.

İspanya

Bugünkü İspanya, doğu ve güneydoğudan Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatıdan Atlas Okyanusu ile kuşatılmıştır (Harita 13). Ülke, batısında Portekiz, kuzeyinde Fransa ve Andorra ile komşudur. Yönetimi altındaki Balear,

Chatarinas (Akdeniz) ve Kanarya (Atlas Okyanusu) adaları ile Afrika kıyılarındaki Ceuta (Septe) ve Melilla şehirleri dahil yüzölçümü 504.783 kilometrekaredir.¹⁹⁵ Tarih sahnesinde milattan önce 1000 yıllarında, Fenikeli ve Yunan kolonileri ile belirmeye başlayan bu bölge, Avrupa'nın en batısında olmasına rağmen, Avrupa'daki hareketliliklerden etkilenmiştir. Kavimler göçü ile doğudan gelen kavimler nüfus yapısını etkilemiştir. Daha sonrasında Hristiyanlığın bu bölgelerde yayılması önemli bir Katolik konsül merkezi olmasına neden olmuştur.

İSPANYA

Nazan Karakaş Özür-2022

Harita 13. Bugünkü İspanya¹⁹⁶

¹⁹⁵ Beydilli, "İspanya."

¹⁹⁶ <http://www.mapsofworld.com/spain/> adresinden alınmıştır.

Tarık bin Ziyad'ın Afrika'dan İber Yarım Adası'na geçerek, Müslümanları Avrupa'ya taşıması ve bir devlet kurmaları 711'den sonra gerçekleşmiştir. Yeniden fetih ise tam anlamıyla çok uzun süren mücadeleler sonucunda olmuştur. 1469'da Aragon ve Kastilya tahtları bir evlilikle birleştğinde yarımada istikrar ve yükselme devri başlamıştır.¹⁹⁷ Katolik mezhebinin en ateşli savunucuları olarak İspanya, elde ettikleri bu güç ile Müslümanlara karşı yeni zaferler kazanmaya hazırlanmıştır. 1492'de Granada'nın düşmesiyle bölgedeki Müslüman devletlerin sonuncusu da ortadan kalmıştır. Katolik krallar İslamla mücadelelerinde yönlerini Kudüs'e çevirmiştir. Ancak bu mücadele için öncelikle kaynağa ihtiyaç vardır. Kaynak bulma konusunda keşif fikrini kral ve kraliçeye teklif eden K. Kolomb olmuştur.

İspanya'nın keşif fikri Portekizlilerde olduğu gibi bizzat kraliyet ailesinin imkanlarının seferber edildiği bir çalışma ile ortaya çıkmamıştır. Kendi iç birliğini 15 yüzyılda henüz sağlayan İspanya, bir çıkış arayışında iken kendisine gelen teklifi değerlendirmiştir. Bu teklifi desteklemesi için araya giren hatırlı kişiler ve tüccarlar nasıl bir maceraya atıldıkları hakkında muhtemelen fikir sahibi olamamışlardır. Ama iyi hazırlanmış bir dosya ve kâşif onları bu maceraya ikna etmek için kapılarını çalmıştır.

Kristof Kolomb ve Keşif Projesi

Kristof Kolomb¹⁹⁸, 1446 ya da 1447 yılında Cenova'da doğmuştur. Babası tüccar olduğundan bir süre bu işle uğraşmış ama daha sonra Akdeniz'de denizciliğe atılmıştır. Cenova Marco Polo'nun meşhur gezilerinin yazıldığı yer, gemicilik ve ticaret merkezi olarak kaşiflere ilham kaynağı

¹⁹⁷ Bkz. Beydilli, "İspanya."

¹⁹⁸ Adı farklı dillerde şu şekilde geçer. İngilizce; Christopher Columbus, İtalyanca; Cristoforo Colombo, İspanyolca; Cristóbal Colón. Biz burada Türkçe okunuşunu kullanacağız.

olabilecek bir şehirdir. Kolomb da Cenova'da denizcilik işleri ile uğraşmaktadır. Bu konudaki kişisel merakı, onu babasının işini yürütmekten alıkoymuştur. 1476 yılında Hollanda bandıralı bir Cenova ticaret konvoyunda yolculuk yaparken, Cebel-i Tarık yakınlarında Fransız donanmasının saldırısına uğraması ve bulunduğu geminin Lagos yöresinde batması onun için yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Kıyıya çıkan Kolomb'un kaderi artık Portekiz topraklarında yazılmaya başlamıştır.

Yöre insanının yardımıyla Lizbon'daki kardeşi Bartholomew'in yanına gitmeyi başaran Kolomb, artık Atlas Okyanusu kıyılarındaki Lizbon'a yerleşmiştir. Kardeşi ile yeni gelişen denizci yolculuk çizelgeleri yapım ve satış işini yapmaya başlamıştır. Bu iş bir nevi denizci gazetesi gibi, her yolculuk sonunda değişen bilgilerin yenilenmesi anlamına gelmektedir.¹⁹⁹ Kolomb'un Portekiz'de bulunması, keşifler ile ilgili haberlere kolayca ulaşmasını sağlamış ve Portekizlilerin Afrika kıyılarındaki keşiflerini yakından takip edebilmiştir.²⁰⁰ Bu bilgiler Kolomb'un kendi keşif planını tasarlamasına önemli katkı sağlamıştır ancak yeterli değildir. Kolomb'un keşif fikrinin olgunlaşmasında etkisi olan başka aktörler de bulunmaktadır.

Orta Çağ ve sonrasında Yeniçağ'ın başlarında Avrupa'da coğrafya bilgisi Batlamyus'un yeniden keşfi dönemini yaşamaktadır. Bu sayede Batlamyus'un haritası dönemin şartlarına göre yeniden organize edilmiştir (Harita 17). Bu haritada gösterilen bilinen dünya, bilinmeyen kısımlar için yol gösterici olarak kullanılmıştır. Kolomb'da bu haritayı çok yakından incelemiştir. Haritanın üzerinde sunulan İlk Çağ bilgileri yetersiz ve kısmen hatalı olsa da elden ele dolaşmaya başlamıştır. Avrupa'da coğrafya biliminin henüz istenilen düzeyde değildir. Hatalardan en bariz olanı Batlamyus haritasında, Hint Okyanusu'nun kapalı bir deniz olarak tasvir edilmesidir (Resim 4).

¹⁹⁹ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 220.

²⁰⁰ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 55-56.

Resim 4. Batlamyus'un Dünya Haritası (MS. 2. yüzyıl)²⁰¹

Bir yandan Akdeniz'de gemicilerin anonim şekilde geliştirdikleri portolanlar, öte yandan Batlamyus'un tekrar gündeme gelmesi ile başlayan tartışmalar bilgilerde bir çeşitlilik oluşturmuştur. Portekizliler, yaptıkları dikkatli tetkikler ve daha önce belirtildiği gibi kurdukları denizcilik akademisi ile ulaşabildikleri her yerden topladıkları bilgiler sayesinde Afrika'nın en güney ucu ve Hint Okyanusu'nun kapalı bir deniz olmadığı düşüncesini çözmüşlerdir.²⁰² Kolomb'un da bu gelişmelerden haberdar olduğu, keşif seyahatlerini işi gereği yakından takip etmesi nedeniyle açıktır.

²⁰¹ "1561 yılında sferik projeksiyon tarzında modifiye edilerek hazırlanmış olan Batlamyus haritası. İstanbul'un Fatih tarafından fethinden sonra İtalya'ya götürülen değerli yazma eserler arasında bulunan Batlamyus'un kitabı ve haritası İlk Çağ dünyasının temel başyapıtları arasında sayılmaktadır." Gümüşçü, *Coğrafyaya Davet*, 52.

²⁰² Burada Sezgin'in 10. yüzyıldan beri çok gelişmiş olan Arap haritalarının Avrupa'ya, Endülüs, Anadolu veya Sicilya kanalıyla girişinin keşif hareketlerindeki önemli rolünü vurgulaması dikkat çekicidir. Özellikle Avrupa'da üretilmiş bazı haritaların, daha önce yapılmış olan Arap haritaları ile benzerliği bu görüşün somut kanıtları olarak verilmiştir. Avrupa'nın kısa bir sürede ve belirgin bir altyapısı olmadan ciddi bir coğrafi bilgi birikimine ulaşmasında hem haritacılık hem astroloji hem de mekana ait diğer bilgiler açısından Arap kaynakları tarafından beslendiğini gösterir. Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi*

Kolomb, Portekizlilerin coğrafya ile ilgili oluşturdıkları bilgi birikimine ne kadar vakıftı? Keşifler ile ilgili gelen haberler dışında dosyasında hangi belgeler ile Portekiz kralının huzuruna çıkmıştı? Bu soruların cevapları, Kolomb'un nasıl bir planı olduğunu anlamada çok önemlidir. O dönemde bilim insanları arasında bile çok çarpıcı ayrılıklar varken, doğru bilgiye ulaşmak, bilinmeyen okyanusta gitmek kadar zorlayıcı olabilmektedir. Avrupa'nın içine düştüğü bilgi karmaşasının ortasında, Kolomb'un kendi okumalarını da yaptığı bilinmektedir.

Konuyla ilgili bazı isimlerden söz etmek gerekir. Bunlardan biri mektuplaştığı Toscanelli'dir.²⁰³ Portekiz Kralı V. Alfonso'nun on yıl önce görüşünü aldığı²⁰⁴ dönemin önemli bilginlerinden Toscanelli, İlk Çağlardan bugüne gelen birikimleri kullanarak yaptığı haritasında batıya giderek Asya kıyılarına ulaşmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Kolomb 1481 sonu ya da 1482 başlarında Toscanelli'ye yeni bir mektup yazarak daha fazla bilgi istemiştir. Toscanelli' den cevaben bir mektup ve bir de şemanın geldiği ve Kolomb'un da bunları yolculuklarında yanından ayırmadığı²⁰⁵ bilgisi doğru ise,²⁰⁶ bu mektuptan çok etkilendiği açıktır.

Ancak, Kolomb sadece Toscanelli'nin mektubuna dayanarak bu keşfi kurgulamamıştır. Hristiyan inancında dünyanın büyük bölümünün karalarla kaplı olduğu düşüncesi

²⁰³ Toscanelli'nin ilk mektubu konusunda belirsiz kanıtlara karşın, mektubun kapağına düşülen 1414 tarihi yazılış tarihi olarak kabul edilir. Öte yandan Kolomb'a giden ikinci mektubun tarihi bilinmemektedir. Vignaut, eserinde tarihi olaylar ve belgelerden yararlanarak Toscanelli'nin mektuplarının izini sürmüş ve döneme ait oldukça ilgi çekici görüşler ortaya atmıştır. Bkz. Henry Vignaut, *Toscanelli and Columbus the Letter and Chart of Toscanelli* (London Sands&Co., 1902), 32.

²⁰⁴ Helen Wallis, "What Columbus Knew." *History Today*, 42, (May1992): 18.

²⁰⁵ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 220.

²⁰⁶ Toscanelli'nin orijinal mektubu kayıptır ve Kolomb'a yazdığı söylenen ikinci mektup hakkında yapılan çalışmalarda bu mektubun birincinin aynısı olduğu yönündedir. Wallis, "What Columbus Knew," Vignaut, "Toscanelli and Columbus the Letter ..."

İncil’de bizzat belirtilmektedir. “Altı bölüm kurumuştı diye açıklamıştı Edras”²⁰⁷ bu açıklamaya göre Dünyada tek bir okyanusun vardır.

Bunun dışında başka bir gerçek -onlara göre- daha vardı ki o da Asya’nın büyüklüğü ile ilgilidir. 360 derecelik dünya üzerinde Çin ile Portekiz arası farklı kaynaklarda farklı ifade edilmiştir. Bunlardan biri doğru olmalıdır ama o dönemde bunu belirlemek oldukça güçtür. 1375 tarihli Katalan Atlası’nın 116⁰, Fra Mauro’nun 125⁰, Batlamyus 177⁰, Tyreli Marinos’un 225⁰ ve Martin Behaim’in 234 olarak tahmin ettiği bu mesafenin gerçek uzunluğu 131 derecedir. Ancak burada verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere aynı dönemlerde bu ölçüm farklılıkları kafa karıştırıcıdır. Kolomb bu rakamları bilmektedir ancak sadece birine göre hareket edecektir.

Kolomb’un okumaları içinde Batlamyus’un *Geography*, Platurch’un *Lives*, Pliny’nin *Natural History*, Strabo’un *Georaphy*, Seneca’nın *Natural Questions*,²⁰⁸ Aeneas’ın *Historia Rerum Ubique Gestarum*²⁰⁹’sı da gösterilmiştir. Dikkatle okunan bu eserler (belki birkaç kez), Kolomb’a batıdan giderek doğuya ulaşmanın daha kolay olacağı ilhamını vermiştir. Bu eserler ile olan bağlantısını, onlarla konuşurcasına yazdığı değerlendirme notlarında açıkça görmek mümkündür. Bu notlar kitapların üzerine düşülmüştür. Örneğin, “onlar batı denizi hakkında konuşmamışlardır, ama onların doğu ile ilgili tanımlamalarından Hindistan, Avrupa ve Afrika’nın komşusu olduğu iddia edilebilir”²¹⁰ gibi. Aynı şekilde Sylvius’un eserinde vurgulanan “Çin insanının barışçıl doğası” ile ilgili

²⁰⁷ Esdras: MÖ 5. yy’da yaşamış Yahudi din adamı. Yazdığı adını taşıyan dört kitaptan ikisini Hristiyan kilisesi de benimsemiştir. Burada yapılan atıf bu kitaptır. Bkz. Kolomb, *Seyir Defterleri*, 205, (37. dipnot).

²⁰⁸ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 225.

²⁰⁹ “Kitabında uygun rüzgar ve gemi ile İspanya kıyılarından birkaç günde Hindistan’a gidilebileceğini ifade etmiştir.” Wallis, “What Columbus Knew.”; David Buisseret, “The Cartographic Background to the Voyages of Columbus,” In *Columbus&New World*, 67-83, New York: P. Lang, 1998.

²¹⁰ Wallis, “What Columbus Knew,” 18.

bölüme Kolomb tarafından şöyle not düşülmüştür “...ve bu doğruca İspanya ve İrlanda’nın karşısında olan Hindistan’ın başlangıcıdır.” Kolomb, bu araştırmalarını yaparken adeta kendi fikirlerini sağlamlaştırma çabasına girmiş ve bunun için bir dizi bilim adamını takip etmiştir. Zaten son derece motive olmuş olan Kolomb, bu eserlerde fikirlerinin doğruluğunu araştırıyor ve haklı çıktığını(!) bir bir görüyordu.

Asya’nın öğrenilmesinde Kolomb’un en önemli kaynağı Marco Polo olmuştur. Marco Polo’nun gezilerini anlattığı eserin Kolomb tarafından özetlenmiş hali²¹¹ elinden düşmeyen kaynaklardan biridir. Bu nedenle Amerika kıyılarına geldiğinde gözleri hep Polo’nun anlattığı yerleri aramış, onlara benzeyen şehirleri bulmaya çalışmıştır. Buna ek olarak, Mandeville’in çeşitli kaynaklardan (bunlar içinde Plan de Carpin ve Vincent de Beauvais yer alır) derleyerek yazdığı çok popüler seyahat kitabı okuma listesinde sayılan diğer eserdir.

Kolomb’un Portekiz’de yaşarken, 1481’de Mina gemisi ile Diogo d’Azambuja komutasında Gine kıyılarına kadar inmiş olabileceği²¹² bilinmektedir. Dolayısıyla Kolomb, aynı zamanda kendi denizcilik deneyimlerine de güvenmektedir. Okyanuslarda gemi yüzdürmenin kuzey güney yönünde birçok probleme yol açabileceğini görmüştür. Elbette, denizciler arasında dolaşan efsaneler ve hikayeleri²¹³ de duymuş, bunlar onun keşif düşüncesinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Tüm bunlara ek olarak, İrlanda kıyılarında, kıyıya vurmuş bir kayıkta bölge insanlarına benzemeyen ölmüş bir kadın ve erkek bulunması, dalgaların okyanusun doğu kıyılarına getirdiği, üzerinde oymalar, nakışlar ve insan yüzlerinin

²¹¹ Buisseret, “The Cartographic Background”, 69; Wallis, “What Columbus Knew”, 18.

²¹² Wallis, “What Columbus Knew”, 19.

²¹³ Örneğin Vikinglerin Amerika maceralarının Kızıl Erik’in Sagası (Eriks Saga Rauda)’ndan öğrenilmesi. Bkz. Sait Maden, “Sunuş” *Kristof Kolomb Seyir Defterleri*, İstanbul: Çekirdek Yayınları, 1999, 11.

bulunduğu tahta parçaları, batıdaki (Asya olduğunu düşündüğü) karanın çok uzakta olamayacağını kanıtları olmuştur.

Kolomb'un kaynakları arasında, Arap coğrafyacı astronom Al Fergani'nin hesaplamalarının da olabileceği belirtilmiştir.²¹⁴ Bu son derece önemli bilgi, Arapların titiz hesaplamalarının en azından Kolomb'un keşif yolculuğu açısından daha gerçekçi sonuçlar doğuracağı anlamına gelir. Ama Kolomb bunlardan ne kadar yararlanmıştı bilinmemektedir. Çünkü, Kolomb yanlış mesafe hesaplaması nedeniyle dünyanın önemli bir bölümünü yok sayarak yola çıkmıştır. Kolomb'un, sonuçtan hareket ederek bunu delillendirmeye çalışması, ortada birçok rakam dolaşırken bunların kendi fikri ile uyumlu olanını tercih etmesine neden olmuştur. Bu nedenle de Portekiz ile Asya arasındaki okyanusun bazı kaynaklarda sadece 130 derece olarak gösterilmesi Kolomb'un işini oldukça kolaylaştırmıştır. Aynı dönemlerde Kardinal Pierre d'Ally'nin yaptığı *Imago Mundi*²¹⁵ adlı eser de bu düşüncüyü destekler nitelikte olunca, Kolomb fikirlerini sağlamlaştırmıştır. Bu haritanın da Batlamyus'tan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiş olması, Batlamyus'un yaptığı ölçüm hatasının aynen taşınmasına neden olmuştur. Ancak bu hatada, Henricus Germanus Martellus'un haritasının (1489) da payı vardır. Üzerinde enlem ve boylamların bulunduğu bu dünya haritası, Asya ile Avrupa'nın en uç noktası arasını 270 derece olarak göstermiştir. Bu mesafe arada 90 derecelik bir açıklığı işaret eder ki bu da 2400 deniz mili (yaklaşık 4445 km) eder. Öysa söz konusu mesafe 10000 deniz mili (18520km) kadardır. Martellus'un haritasının Martin Behaim'e ilham olma-

²¹⁴ Vignaut, "Toscanelli and Columbus the Letter ...", 84.

²¹⁵ "Pierre d'Ally (1350-1420) Fransız tanrıbilimcisi, Paris Üniversitesi başhocaı, coğrafyacı. Dinsel konularda 170'in üzerinde kitap yazdı. Yapıtlarının en önemlisi o güne dek yerküre konusunda yazılmış en kapsamlı çalışma sayılan *Imago Mundi*'dir. Yerkürenin yuvarlak oluşunu Kolomb'dan önce, dünyanın kendi ekseninde döndüğünü Kopernik'ten önce ileri sürmüştür. "Bkz. Maden, "Sunuş", 12.

sı, meşhur kürenin yapılmasında fikir vermesi ise akla yatkın görünmektedir.²¹⁶ Behaim'in küresi döneminde oldukça ünlenmiştir.

İşte Kolomb'un zihin haritası ile tüm bu haritalar arasında oluşan bağ, dünyanın batısından doğusuna doğru yapılacak yolculuğu her açıdan kolaylaştırmıştır. Kolomb "Hindistan Girişimi" adını verdiği projesinin zihinsel altyapısını –kendine göre- çok fazla sağlamlaştırmıştır. Öyle ki, Amerika kıyılarına ayak bastığında kendinden son derece emindir. Zaten orada olduğunu çok iyi bildiği Asya'nın doğu kıyılarına ulaştığından bir an olsun şüphe duymamıştır.

Kendinden emin Kolomb artık, -Asya'nın olduğundan çok büyük gösterilmesi ve Avrupa ile arasında sonradan ortaya çıkacak iki okyanus ve Amerika kıtalarına rağmen- Marco Polo'nun bildirdiği Asya'nın en doğusundaki Zipangu (ya da Cipangu bugünkü Japonya)' ya doğru yelken açmaya hazırdır. Şimdi böyle bir yolculuğa destek verecek, kendisini himaye edecek birilerini bulmak için çeşitli yerlerle bağlantı kurmuştur.²¹⁷ Bu amaçla 1484'te Portekiz kralı II. Jean'a başvurmuştu. Portekizliler, Afrika kıyılarında henüz Kongo yakınlarına varmışlar ve beş bin deniz mili kat edilmişti. Kolomb'un hesaplamalarına göre ise, güneye gitmektense, batıya doğru yapılacak bir seferde Asya kıyıları sadece iki bin

²¹⁶ Buisseret, "The Cartographic Background ...", 70.

²¹⁷ Piri Reis 1513 dünya haritası kenarındaki notta olayı şöyle anlatır. "Meselâ mezbur Kolonbonun eline bir kitap girmiş ki Magrip Denizinin nihayeti yani gark (garp) tarafında kenarlar ve cezireler ve türlü türlü madenler ve dahi cevahir dağı vardır deyu bu kitapta bulur. Mezbur kitabı tamam mütalea ederek Cineviz ulularına bu kaziyeleri bir bir serh edip eydür : gelin, bana iki pare gemi verin, varayım, ol yerleri bulayım, der. Bunlar eydürler: ey epter, Magrip deryasının nihayeti payanı ve haddi(mi) bulunur? Buharı zulmetle doludur, derler. Mezbur Kolonbo görür ki Cinevizlerden çare yok, sürer, Ispanya Beyine varır, hikâyeti bir bir arzeder. Anlar dahi Cinevizli gibi cevap verirler. Velhasıl bunlara Kolonbo hayli ibram eder. Ahir Ispanya Beyi iki gemi verip bunun muhkem yaragın görüp eydür: ey Kolonbo, eger senin dedigin gibi olursa, seni ol diyara kapudan ideyin, deyip mezbur Kolonboyu Bahri Magribe gönderdi. Piri Reis Haritası 1524, V. madde, Çev. Yusuf Akçura, *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

dört yüz deniz mili uzaktadır.²¹⁸ Fakat bu başvuru kabul görmez. Portekiz kralının uzmanları Kolomb'un iddia ettiği bu mesafeyi inandırıcı bulmamışlardı. Portekizlilerin coğrafi bilgi ile ilgili oluşturdukları altyapının sağlamlığı, Kolomb'un kurguladığı planın hatalarını görmeye yetmişti. Kolomb'un hesaplamalarında Batlamyus'un yaptığı hatanın aynen kabul edilmesinin de büyük rolü vardır.

Portekizliler, Batlamyus'u en iyi okuyan Araplardan doğrudan ve dolaylı olarak yardım almışlardı ve hatayı görmüşlerdi. Söz konusu ölçümler konusunda daha deneyimlidirler ve özellikle haritacılık ile ilgili meselelerde dönemin en iyi isimleriyle çalışmışlardı. Bu nedenle gerçek mesafe konusunda daha etkili bir öngörüye sahip olmuşlardır. Kolomb'un planında gördükleri hata Kanarya Adaları'ndan Japonya'ya gerçek havayolu mesafesi onbin altıyüz deniz milidir Portekizliler bu mesafelerdeki ölçüm hatasını görmüş olmalıdır.

Kolomb Portekiz'de geçirdiği zaman boyunca Portekiz tahtının projesini kabul etmesini beklemiştir. 1484'teki ilk girişimin ardından bir süre daha beklemiş, ancak geçen zaman içinde bir ilerleme olmamıştır. Başka bir ülkeden yana şansını denemek için İspanya'ya gittiğinde nedeni bilinmemekle birlikte tekrar Portekiz'e dönüp, bir kez daha şansını Portekiz'den yana denemiştir. Ancak onun bu teklifi ile 1488'de Ümit Burnu'nun bulunması, aynı döneme denk gelince, Kolomb için Portekiz sarayının kapıları tamamen kapanmıştır. Portekizliler yıllardır bulmaya çalıştıkları yolu zaten bulmuşlardı. Artık her şey çok daha kolay olacaktı. Yeni bir maceraya da gerek yoktu.

Kolomb, şansını başka bir yerde denemeye kararlı olduğundan 1485'te İspanya'ya geçer. Burada Kral Ferdinand ve Kraliçe İsabella de Castille tarafından kabul edilir. İspanya

²¹⁸ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 222.

bu teklif karşısında bir müddet kararsız kalır. İşte Kolomb bu kararsızlık döneminde yukarıda ifade edildiği gibi Portekiz'e giderek şansını bir daha dener ama yine yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı kabul edilmez. Kolomb, teklifinin kabulü için İspanya'da senelerce bekler ve tam da vazgeçip şansını başka bir ülkede, Fransa'da, denemek için yola çıkacakken, İspanya tahtı ile geniş yetkili bir kontrat imzalamayı başarır.²¹⁹ Öyle ki bu görev için gerekirse "tacındaki mücevherleri verecek" olan Kraliçe İsabella, onun en büyük destekçisi olmuştur. Kolomb'un senelerce peşinde koştuğu projesi artık gerçekleşmek üzeredir. Kolomb'un keşif fikrine tam olarak ne zaman kapıldığı bilinmese de mutlaka Portekiz'deki yıllarından beri bunu düşünmektedir ve bu da en az 16 (1476-1492) senelik bir bekleyiş demektir. Bu bekleyiş artık sona ermiştir.

Batıya Doğru Hint Ülkelerine

İspanya'nın zengin ailelerinden Pinzon ailesinin yardımlarıyla amiral gemisi Santa Maria ve beraberinde iki gemi yolculuğa hazır hale getirilir. Beraberlerinde 120 kişilik mürettebat olduğu halde 3 Ağustos 1492'de İspanya'nın Palos limanından yola çıkmıştır.²²⁰ Tam da tarih sahnesindeki iki olay bu limanda ve aynı zamanda birbiriyle çakışmıştır. Bu tarih hem İspanya tahtının Yahudilere ülkeyi terk için verdiği 3 aylık sürenin son günüdür hem de Kolomb'un batıya doğru yelken açış günüdür.²²¹ Avrupa'da başlayan Müslüman ve Yahudi avı son noktasına gelmiştir.²²² Limandan ayrılan Kolomb, bu iki olayın ne denli önemli olduğunu seyir defterinin önsözünde de vurgulamıştır.

²¹⁹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 57.

²²⁰ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 20; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 58.

²²¹ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 227.

²²² "Girata'nın fethedilmesi "İber Yarımadası'na egemen olmak için Hristiyanlık ile İslamiyet arasında sekiz yüzyıldan beri süren mücadelenin son Hristiyan zaferini kazandılar. Bu İspanyol Hristiyanlar için bir annus mirabilis (şaşırtıcı olaylar yılı) olan 1492'nin başlıca üç olayından ilkiydi. Bu olmadan ne ikincisi ne de üçüncüsü mümkün olabilirdi." Bkz. Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler* (İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 3,25.

“Bu 1492 yılında Siz Yüce efendilerimiz, Avrupa’yı egemenlikleri altına alan Mağripliler’e karşı sürdürülen savaşı iyi bir sonuca ulaştırdınız, pek ünlü Granada Kenti’nde sona erdirdiniz... Siz yüce Efendimiz Katolik Hristiyan oluşları nedeniyle kutsal dinimize ve onun savunmasına gönül vermeleri Muhammed inanışına ve her türlü zındıklıkla puta taparlığa düşman olmaları nedeniyle, beni, ben Kristof Kolomb’u adı geçen hükümdarlarla ülkelerini ziyaret edip durumlarını ve bütün başka ayrıntıları incelemek ve onları kutsal dinimize döndürmek için kullanılması uygun düşecek yöntemi araştırayım diye oralara göndermeye karar verdiler. Karadan doğuya doğru gitmememi bunun alışılmış bir yol olduğunu, ama bugüne değin kesin bir tek bilgi edinemediğimiz bunun da hiç kimsenin gitmemiş olduğunu gösterdiği batı yolunu tutmaklığımı buyurdular; yine o ocak ayında beyliklerinizden ve topraklarınızdan bütün Yahudileri sürdükten sonra yeterli sayıda gemiyle adı geçen Hint ülkelerine gitmekliğimi istediler.”²²³

Bu oldukça uzun metin bir yönü ile İspanya ve Avrupa’nın içinde bulunduğu şartları özetliyor gibidir. Müslümanların yüzyılı aşan işgali (!) son bulunca, Yahudiler ve Müslümanlar için hiç yaşam hakkı tanımayan Hristiyanlar karşı atağa geçebilecektir. Her şey, Hristiyanlığın başarısı içindir ve dünya bunu görmelidir. Bu düşüncelerle çıkılan yolculuğun seyir defterleri de hep bu fikir etrafında dönen notlarla doludur. Bütün bu yapılanlar öncelikle yüce din ve onun yeryüzündeki temsilcileri olan kralları içindir. Ele geçecek her şey de haliyle onların olacaktır.

Birinci Yolculuk

Kolomb’un birinci yolculuğu planlandığı gibi 1492 yılının ağustos ayında başlamıştır. Batıya doğru çizilen rotada yolculuğun 130⁰’lik mesafe sonrasında son bulması öngö-

²²³ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 20.

rülmüştür. Ancak, denizde ilerledikçe beklenilen olmamış günler geçtikçe tayfaların sabırsızlığı artmış zaten zorlu olan yolculuk tehlikeli hale gelmiştir. Kolomb denizde bir isyanın ne anlama geleceğinin farkında olarak bu durumu idare etmeye çalışmıştır. Seyir defterinden anlaşıldığına göre, karayı ilk görecektir olan kişi, kralların vereceği hediyeler dışında, Kolomb tarafından da ipek bir hırka ile ödüllendirilecektir.²²⁴ Tüm mürettebatın dikkati deniz ve ufukta toplanmıştır. Bu sırada denizde önlerine büyük yeşil ot yığınları çıkmaya başlamıştır. Bu otların karadan yeni kopup gelmiş gibi görünmesi yakınlarda bir ada olabileceğini düşündürmüştür. Amiral Kolomb'a göre buralarda kara yoktu ve defterine "ben karanın daha uzakta olduğu görüşündeyim"²²⁵ şeklinde not etmişti. Gerçekten de batıya doğru durmaksızın yol almalarına rağmen ufukta herhangi bir kara işareti yoktu. Gemilerde dünyanın sonuna doğru gittiklerini düşünen tayfalar²²⁶ vardı ve denizdeki otlar daha önce görmedikleri bir şeydi.

Geldikleri yer, Atlas Okyanusu'nun ortalarında *sargas* adlı yosunların oluşturduğu beş milyon metrekairelik *Sargas Denizi*'dir.²²⁷ Gemiciler için denizde ilerlerken gece ve gündüz gözlemledikleri herşeyin önemi büyüktür. Hava şartları, yosunlar, kuşlar, balinalar, çağanozlar ve diğer deniz canlılarından bu bilinmeyen yolculuğa dair ipuçları aranmıştır. Gördükleri kuşlara bakarak, karanın yakın olduğu düşüncesine kapılıp her gün karayı görme ümidi ile uyanan gemiciler arasında hoşnutsuzluk artmaktadır. Yüzyıllardır eski dünya için karada ve denizde önemli bir yol gösterici olan kutup yıldızının, güneye doğru gidildikçe görünmez olması ve daha önce görmedikleri *Sargas Denizi* kötüye işaret olabilirdi.

²²⁴ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 34.

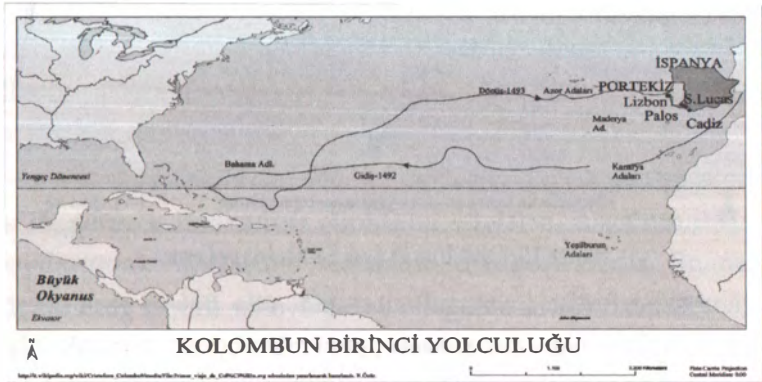
²²⁵ Yola çıktıktan 44 gün sonra, 16 eylül pazar, Kolomb, *Seyir Defterleri*, 25.

²²⁶ Orta Çağ'da Atlas Okyanusu'nun ötesinde Dünya'nın sonlandığına dair bir görüş yaygındı. Gemiciler okyanusun sonuna gelindiğinde aşağı düşmekten korkuyorlardı.

²²⁷ Kolomb, *Seyir Defterleri*. 1492-1494: Wendy R. Childs. "Columbus and the Discovery of America," *The Economic History Review*, 48, no. 4, (Nov., 1995): 754-768. 763.

Gemicilerin efsanelere ve hurafelere yatkın bir kültürleri vardır ve bu tür söylentilerin tayfalar arasında yayılması amiral için istenen bir durum değildir. Kolomb, gemicileri bir nebze rahatlatmak için bir noktadan sonra seyir defterinde gidilen yolu daha az göstermeye yani eksik tutmaya başlar. "18 eylül Salı bugün ve gecesi boyunca yol aldı ellibeş fersahtan çok ilerlediler ama, ancak kırksekiz diye yazdı."²²⁸ Bu oyunda, geminin yol almadığı zamanlar ve daha hızlı ilerlediği zamanlar arasında dikkatlice yapılan azaltmaların nedeni, tayfalarının sabrını taşırmadan bir şey fark etmemelerini sağlamaktır.

11 Ekim gecesi, günler süren bekleyişten ve birçok kez tekrarlanan yanlış haberlerden sonra, artık çok yaklaştıklarının farkında olarak tüm mürettebat tetikte beklemektedir. Gece görür gibi oldukları kara, 12 Ekim sabahı tüm açıklığı ile ortaya çıkmıştır (Harita 14).

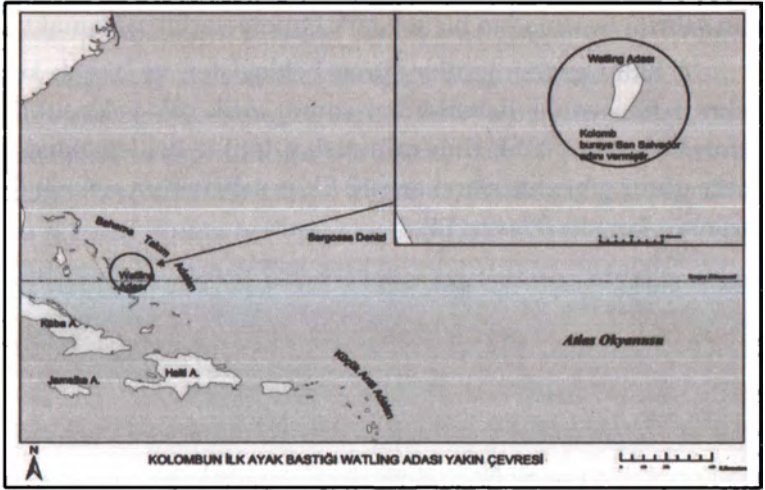
Harita 14. Kolomb'un Birinci Yolculuğu

"Amiral iki kaptanla birlikte seferin tutanakçısı Rodrigo de Escovedo'yu, Segovialı Rodrigo Sanchez'i ve yere atlayan öteki adamları yanına çağırırdı. Adı geçen iki kişiden herkesin gözü önünde bu adaya el koyduğuna yasal tanıklık etmelerini istedi ve böyle bir durumda zorunlu bütün biçimlerle bu konuda hazırlanmış belgelerde çok daha ayrıntılı olarak görülebileceği gibi adaya gerçekten de el koydu."²²⁹

²²⁸ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 25.

²²⁹ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 35.

İspanya adına karaya ayak basan Kolomb ve diğerleri vardıkları yeri kendi toprakları ilan ederken, ne oracıkta olup biteni izleyen Bahama takımadaları sakinleri, ne de bu yeni efendiler, tarihin seyrini nasıl değiştirdiklerini bilmiyorlardı. Yerliler, Kolomb'a göre mutlaka ki Asya'nın doğusundaki adalardan birine aittiler. Bu nedenle günlüğünde onlardan *Hintliler-Indians* olarak söz etmiştir. Büyük kaşif, adayı ve buradaki insanları şöyle tarif etmiştir (Harita 15).

Harita 15. Kolomb'un İlk Ayak Bastığı Ada ve Çevresi

"Silahları yok ne olduğunu da bilmiyorlar, kılıçlar gösterdim, öyle bilgisizler ki keskin tarafından tutuyor parmaklarını kesiyorlardı. Demirden yapılmış hiçbir şeyleri yok. Mızraklarında demir uç bulunmuyor; kimileri bunun yerine ya balık kılıcı takıyor ya da rastgele bir şeyler."²³⁰

Ayak bastıkları adaya, San Salvador Adası²³¹ adını veren Kolomb, bu mercan adasında demirin bulunmamasına dikkat çekmiştir. Tropik bölgede bulunan adalar bitki türleri ve özellikle kuş çeşitleri açısından zengindir. Tüm bu çeşitlilik, Kolomb ve tayfaların dikkatlerini çekmiştir. Tropiklerde

²³⁰ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 36.

²³¹ Bugün Atlas Okyanusu'nun batı tarafında yer alan bir takımadada ülkesi olan Bahamalar'a ait adalardan birisi de Watling Adası yani San Salvador'dur.

yaşayan yerlilerin geri kalmış yaşantıları, yeni sahipler için cesaret verici bir durum olmuştur. Bu daha sonraki yıllarda bambaşka bir kimliğe bürünecek olan yerleşme ve yayılma sürecinde, çok trajik olaylara da kapı aralayacaktır.

Kolomb için bu adaya ayak basması sadece bir başlangıçtır. Çünkü onun işi henüz bitmemiş, görevini tamamlamamıştır. Bunu notlarında da açıkça anlatır. "Ama görevimin anakaraya, Kinsay kentine dek gitmek Büyük Hakan'a siz Yüce Efendimiz'in mektuplarını sunmak bunun yanıtını elde edip geri getirmek olduğunu unutmuş değilim."²³² Burada adı geçenlerden, *Kinsay* Asya'nın en doğu kıyılarında Moğol Devleti'nin en önemli şehirlerinden biri ve *Büyük Han* da Marco Polo'nun sıklıkla sözünü ettiği Moğol hükümdarıdır. Kolomb'un bu konuda Polo'nun kitabını okuduğunu ve kafasında bu yerler ile ilgili bir zihin haritası oluştuğunu bir kez daha belirtmek gerekir. Zira Kolomb, ömrünü Zipangu (Japonya-Japon adaları), Büyük Han ve Kinsay imgelerini aramakla geçirmiştir.

Kolomb, Bahama Adaları'nı güneye doğru kırdığı rotası ile geçerek ilerlemiştir çünkü bu adaların, Asya'nın doğu kıyılarındaki adalardan olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle esas hedefi olan Zipangu (Japonya) adasına ulaşmak için Sansalvador'da fazla oyalanmamış yolculuğuna devam etmiştir. Karşılaştığı diğer Bahama Adaları'nı da keşfetmiş ve bazılarını isimler de vermiştir. Örneğin yerlilerin Samoa dedikleri adaya Isabelle adını vermiştir. Sadece isim vermekle kalınmamış yanaşılan her karaya bir haç dikmiştir.²³³ Böylelikle keşifler ile ilgili iki özellik burada belirmiştir. Birincisi yer adları ve dini semboller aracılığıyla kültürel yayılma ikincisi yerlerin sahiplenilmesiyle siyasi yayılmanın başlamasıdır.

²³² Kolomb, *Seyir Defterleri*, 51.

²³³ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 71.

Avrupa kıyılarından çok uzakta ve günlüklerde anlatıldığına göre farklı doğal özelliklere sahip bu adalar ilk günden yeni bir yer tanımına uymaktadır. Ancak Kolomb geldiği yerin Asya kıyıları olduğundan o kadar emindir ki buralara yeni ve farklı bir gözle bakmamıştır. Bu nedenle de buralarda bulunabilecek altın gibi zenginliklere çok fazla odaklanmamış yerlilerden Büyük Han'ın yaşadığı yer ile ilgili bilgiler almaya daha fazla önem vermiştir. Bu şekilde Kolomb, keşif gezilerine yerlilerden aldığı bilgiler ışığında devam etmiştir. Sadece amacına ulaşmak için bilgi toplamak maksadıyla durup, oyalanmaktadır.

Böylece bölgede başka adalar ve daha üst düzey medeniyetlerin yaşadığı yerlerden söz edildiğini öğrenebilmiştir. Yerlilerden elde ettiği bilgiler onun şüphe duymadan doğru yolda olduğunu düşünmesini sağlamıştır. İlk kez geldiği bu bölge ile ilgili tek bilgi kaynağı, karşılaştığı yerlilerdir. Bu nedenle yerlilerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, adamlarını özellikle yerlilerin onayı olmadan onlardan bir şeyler almaları konusunda sıklıkla uyarmıştır. Günlüğünde de bu konuya sıklıkla yer verir. Kendisi de bu konuda örnek olma amacıyla yerlilere bir şeyler vermiş, yerliler de ona karşılığında bazı şeyler getirmiştir. Yerlilerin getirdikleri malzemeler ve iletişim kurma istekleri geri çevrilmez. Ancak Kolomb'un mürettebatının beklentilerinin aksine bu hediyeler çok değerli şeyler değildir. Bu durum belki de amiral dışında kimsenin hoşuna gitmemektedir. Kolomb'un iyi ilişkiler kurma konusundaki vurgusu, günlüğünün hemen her satırında dolaylı ya da doğrudan görülür. Amiral bu işi kişisel kazançlarından ziyade daha büyük bir amaç için yapmaktadır.

"Onların gemi sandallarına yüze yüze geldiklerini görüyorduk; bize papağanlar, pamuk ipliği yumakları, mızraklar getiriyorlardı, bir sürü de ıvır zıvır. Bütün bunları bizim önerdiğimiz ufak tefek şeylerle, küçük sırça gerdanlıklarla, çingiraklarla değiş tokuş ediyorlardı. Bir

sözcükle kendilerine sunulan her şeyi alıyor, karşılığında en küçük bir duraksama göstermeden ellerinde ne varsa veriyorlardı.”²³⁴

Bu bilgiler, yeni dünyanın zenginlikleri ile ilgili ilk ve-
rileri oluşturmaktadır. Özellikle pamuk daha sonra kıtanın
önemli plantasyon ürünlerinden biri olacaktır. Kolomb uğra-
dığı adalardaki doğal ortamdan çok etkilenmiş, hayranlıkla,
bazen de şaşırarak söz etmiştir. Bu konudaki ayrıntılar gün-
lüğünde mevcuttur.

Ama, şimdilik bunların Kolomb için bir değeri yoktur.
Baktığı her yer onu hedefine götürecek bir vasıttan başka
bir anlam ifade etmez. Sadece bu yerlerin güzellikleri ile bü-
yülenmiş, havasından suyundan insanından övgüyle söz et-
miştir. Bu insanlara iyi davranma gerekçesi ise misyonerliktir.

Yine aynı günlükte, burada yaşayan insanların Kolomb
ile seyahat etmede istekli davrandıkları ve iletişime açık ta-
vırları birçok kez belirtilmiştir. Her ne kadar dillerini bil-
mese de Kolomb’un bölgedeki rotasını belirlemede arala-
rında kurdukları bu olumlu iletişimin rolü büyük olmuştur.
Yerliler onların göklerden gelmiş olduklarına inanmaktadırlar,
bu nedenle de korku ile karışık bir saygı duymaktadırlar.
Anlaşıldığına göre, Kolomb’un güneye doğru inmesi,
yerlilerin onu bu yöne yönlendirmeleri sayesinde. Aynı
zamanda yerlilerin işaretler ile gösterdikleri yer, Kolomb’un
elindeki haritalardaki bilgiler ile örtüşür görünmektedir. Bu
durumda Kolomb doğru yolda olduğunu ve Hindistan’ın çok
yakınlarda olduğunu düşünür.²³⁵ Topladığı bilgiler, daha ilerilerde bazı gelişmiş medeniyetler olduğu yönünde olunca,
yeni bir dünya ile ilk temasları kurduğunu fark edemeden,
Çin’e doğru gittiğinden emin bir şekilde ilerlemiştir.

²³⁴ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 35.

²³⁵ Kolomb günlüğünde sık sık bulunduğu yerin Hint Adaları olduğunu vurgular. Gerek ada sakinlerine *Indian-Hintliler* derken, gerekse “*Hint ülkesine geldiğimizden beri...*” (s. 46) gibi ifadelerle bu düşüncesinden ne kadar emin olduğunu ortaya koyar. Bkz. Kolomb, *Seyir Defterleri*.

“Yanım sıra gelen adamlar bu adanın çok geniş olduğunu söylüyorlar, anlıyorum. Çok alışveriş olurmuş: demek adada çok altın, çok baharat, büyük gemiler tüccarlar var. Batı-güneybatı yönüne gidersem oraya varabileceğimi açıkladılar. Ben de bu düşüncedeyim. Çünkü bütün Hintliler’in (*yerlilerden söz ediyor*) hem bu adadakiler hem de gemimde getirdiklerimin el kol işaretleriyle anlatmaya çalıştıklarından (el kol işareti diyorum çünkü konuştuklarını anlamıyorum) çıkarabildiğime göre bu olağanüstü şeylerin bulunduğu ada Sipangu adası, yerküre çizimlerine, şimdiye dek gördüğüm haritalara göre bu adanın tam da buralarda olması gerekiyor.”²³⁶

Burada, Sipangu diye söz ettiği ada aslında bugünkü Küba Adası’dır ve uzun görünüşüyle gerçekten de Japon adalarını andırır. Ancak çok önemli bir farkla, Japon adaları genel olarak kuzeydoğu-güneybatı uzantılı iken, Küba kuzeybatı-güneydoğu uzantılıdır. Kolomb dönemin şartlarında ve elbette kafasındaki hayalin etkisi ile bu kıyıları iyi konumlandırıramamış olabilir. Kıyıların uzanışlarını haritalama konusunda neler yaptığı hakkında çok ayrıntılı bir bilgi yoktur, ancak haritalama yaptığı dolaylı yollardan bilinmektedir.²³⁷ Yaptığı haritanın kayıp olması bu konuda bir çıkarım yapmayı güçleştirir. Kolomb’un haritası ile ilgili ip uçlarının yüzlerce yıl sonra 1926’da Topkapı Sarayı’nda bulunan Piri Reis’in haritasında yer alması ilginç bir gelişme olmuştur. Piri Reis’in 1513’te çizdiği bu kıyıları da gösteren dünya haritasının üzerindeki notta, Kolomb’un haritasından da yararlanıl-

²³⁶ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 53.

²³⁷ Piri Reis, 1513 tarihli dünya haritasının kenarına düştüğü notta; “Merhum Gazi Kemalın İspanyalı bir kulu vardı, mezbur kul Kolonbo ile üç defa ol diyara vardım, deyu merhum Kemal Reise hikâyet edip eydür: evvel Septe Boğazına vardık, dahi oradan gün batısı Iodosun ikisinin ortasına... rast dört bin mil yürüdükten sonra karşımızda bir ada gördük...” diye devam eder ve bu alanlar ile ilgili oldukça ilginç bilgiler verir. Bu bilgilere nasıl ulaştığını ve haritayı nasıl hazırladığını ise şöyle anlatır; “...sekiz Caferiyeden ve bir Arabî Hint hartisinden ve dört Portukalın şimdi telif olmuş hartilerinden kim Sint ve Hint ve Çin diyarları hendese tariki üzerine ol hartilerin içinde mesturdur ve bir dahi Kolonbonun garp tarafında yazdığı hartiden bir kıyas üzerine istihraç edip bu şekil hâsıl oldu.” Bkz. Akçura, *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*.

dığı yazılıdır. Bu bilgi dünyada büyük bir heyecan yaratmıştır. Dolayısıyla bu kıyıların ilk seferden itibaren haritalanmış olması muhtemel görülmüştür. Bu haritalar bugün elde olsalardı Kolomb'un ada ada dolaştığı bu kıyıları nasıl tasvir ettiği de görülebilecek, Küba Adası ve Japonya'yı neden ayırt edemediği ortaya çıkacaktı (Harita 16).

Harita 16. Küba ve Japon Adalarının Karşılaştırılması

Kolomb geldiği bu kıyılardaki arayışına devam ederken çevresinde gördüğü her şeye çok dikkatle bakmaktadır. Kıyıların durumu, denizin ve adaların özellikleri onu, aradığı ülkeye götürecek ipuçlarını taşıyor olmalıdır.

“Şurası kesin ki diyor Amiral, burası anakaranın bir parçası ben de birbirinden aşağı yukarı yüz fersahlık bir uzaklıkta bulunan Zayto ile Kinsay'ın önlerinde bulunmaktayım. Bunu denizin durumundan anlıyorum, görünüşü buraya dek tanıyıp bildiğimizden daha değişik, bir de dün kuzeybatıya doğru yol aldığım sıralarda havanın daha soğuduğunu anladım.”²³⁸

Kolomb seyahati öncesinde yaptığı gibi, seyahat sırasında da aynı akıl yolunu izlemiştir. Sonuçtan hareketle delil aramaktadır. Geçtiği her kıyıda Asya'yı çağrıştıran kanıtlar toplamaya çalışmıştır. Bu çağrışım işi, bazen hiç olmayacak noktalara kadar da gidebilmiştir. Örneğin, yoluna devam ederken Küba kıyılarına gelmiştir. Burada karşılaştığı yerli-

²³⁸ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 60.

lerden “çok uzak olmayan Cubanacan (Orta Küba demek)’da altın olduğunu” öğrenir. Kolomb bu ismi El Gran Can (Çin’in Büyük Hanı) olarak uyarlamıştır.²³⁹ Zengin bir ülkeye gelmiş olmaları, burasının mutlaka Asya’nın doğusu olduğuna yeterli bir kanıt olarak görülebilir miydi? Akılda yeni bir kara parçasına dair hiçbir düşünce yok muydu?

Küba Adası’na geldiklerinde uygun bir yerde demirlenip, yerlilerin söz ettiği zenginlik aranmıştır. Bu zenginlik arayışları Küba Adası’nın iç kesimlerine doğru düzenlenen bir keşif gezisi sonrasında bulunan elli kadar kulübe ile sonuçlanmıştır. Kolomb, henüz kafasındaki doğunun ihtişamlı şehirlerine ulaşamamıştır, vakit kaybetmemeli Küba’da daha fazla kalmadan yoluna devam etmelidir. Buradan sonra yakınlardaki diğer büyük ada Haiti’ye gelinir. Bu adanın da adı İspanyol kültürüne uygun şekilde Hispanyola (Hispaniola) olarak değiştirilir. Adaya İspanya kral ve kraliçesi adına el koyularak haç dikilir ve kutsanır. Böylece okyanus ötesinde İspanya toprakları henüz kralın da haberi olmadan gün ve gün büyümektedir (Harita 17).

Harita 17. Haiti Adası ve Yakın Çevresi

²³⁹ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 232.

Haiti oldukça büyük bir adadır. Kıyıları boyunca dolaşarak, çeşitli köylerde durulmuş hem bilgi almak hem de buraların doğal kaynakları hakkında fikir sahibi olmak amaçlanmıştır. Tüm bu süreçte yerlilerle iletişim kurulmuş dostane mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Özellikle kıyidan gördüğü köyler ile bağlantı kuran Kolomb, yerlilerin ateş yakarak onun dumanı ile birbirleri ile haberleştiklerini fark etmiştir. Adanın kıyılarında gemilerinden birinin kuma saplanması nedeni ile bu geminin yükünü ve bir kısım adamlarını burada bırakmak durumunda kalır. Böylece burada Navidad²⁴⁰ adındaki ilk İspanyol kolonisi kurulur. Bu koloni, yeni dünyadaki ilk koloni olarak, altın kaynaklarına yakın ve yerleşime uygun olduğu düşünülen bir alanda kurulmuştur. Kolomb bir miktar altın, çeşitli bitki türleri, birkaç köle ve çok az bilgi ile 1493'te İspanya'ya geri döner.²⁴¹ Kolomb'un birinci yolculuğu bu şekilde sona ermiştir.

İkinci Yolculuk

Dönüş yolculuğu son derece zorlu geçmiştir. Zaten gidiş yolculuğunun da kolay geçtiği söylenemez. Daha önce bilinmeyen bir rotada, okyanus dalgalarına karşı verilen mücadele, rüzgarın yüz çevirmesi ve daha birçok risk sayılmazsa, tayfaların ve diğer gemilerin kaptanlarının itaatsiz ve isyana hazır tavırları Kolomb'u daha giderken çok yormuştur. Özellikle kendisi gibi düşünmeyen, bu yolculuğu bir kişisel zenginleşme aracı haline getirmeye çalışan kaptanlar ve tayfalar onun yüce ideallerini hiç anlamamışlardır. Günlüğünde yer alan ifadeler bu durumundan Kolomb'un da şikayetçi olduğunu göstermektedir. "Bundan sonra tövbe dedi. Düzenbazlara namussuzlara yer vermeyeceğim yanımda; kendilerini adam edene aldırıyor, canlarının istediği gidi davranmakta haklı

²⁴⁰ Noel ve doğuş anlamında.

²⁴¹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 64.

olduklarını sanıyorlar.”²⁴²Kolomb, bu düşüncelerinden emin olsa da yeni topraklarda bundan sonra gerçekleşecek olaylar onun kontrolünden çoktan çıkmıştır.

Kolomb’un sağ salim dönmesi ve beraberinde getirdiği değerli bilgiler, İspanya’da büyük yankı uyandırmıştır. Bilindiği gibi komşu ülke Portekiz 1487’de Afrika’nın en güneyine inmiştir. Bu olay karşısında öne geçmek isteyen İspanyollar için bu yolculuk önemli bir olay olmuştur. Keşifler yarışı hız kazanmaktadır ve bu nedenle, Portekizliler, daha Hindistan’a varmadan, İspanyolların Asya’ya ait olduğunu düşündükleri²⁴³ adalara varmış olmaları bir üstünlük işaretidir. Bu durum, İspanya’da Kolomb’un coşku ile karşılanmasını sağlamıştır. İspanyol asiller, saray çevresi ve zenginlik peşindeki tüccarlar ise, gemi kıyıya yanaşır yanaşmaz başka hesaplar yapmaya başlamışlardır. Keşiflerin ekonomik boyutunun çok fazla ön planda olduğu bu hesaplar, daha sonra yol açacağı katliam ve sömürülerden de açıkça görüleceği gibi, “yeni bir dünya düzenine” geçişin işaretleridir.

Kolomb, amacına ulaşamamanın²⁴⁴ getirdiği tutkuyla, diğerleri ise bu yeni yerlerden ne kadar mal, şan şöhret kazanırsın düşüncelerinin beslediği iştahla, ikinci keşif yolculuğu hazırlıklarına başlanmıştır. Bu kez 14 karavel ve 3 nakliye gemisinden oluşan 1500 kişilik ekip Cadiz’den 1493’te Atlas Okyanusu’na doğru yelken açmıştır. Bu seferki rota üzerinde atlas Okyanusu’ndaki Küçük Antiller ve Porto Riko Adası keşfedilir ve bu adalara çeşitli yeni isimler verilir.

Kolomb’un ikinci yolculuğu bazı ilklere de sahne olmuştur. Daha önce olmayan bir uygulama ile yeni bulunan yerlerle ilgili bildirge imzalanması bunlardan biridir. Bu seyahatte Kolomb’un yanında olan Juan de La Cosa, Kolomb tarafından

²⁴² Kolomb, *Seyir Defterleri*, 133.

²⁴³ Kolomb bu düşüncesini ölünceye kadar saklı tutmuştur. Burasının yeni bir kıta olduğunu öğrenemeden de ölmüştür.

²⁴⁴ Amacı kendi ifadesi ile *Kinsay’a ulaşmak, Büyük Han’ın huzuruna çıkmak ve başarılı ticaret anlaşmaları yapmaktır.*

hazırlanan Küba'nın bir ada olmadığı bildirgesini imzalamıştır. Oysaki Cosa, çok kısa bir süre sonra 1500'de yapacağı dünya haritası ile Küba'yı ada olarak göstermiştir. Anlaşılan o ki Kolomb, bu imza meselesini bir nevi kendini garanti altına almak için uygulamaktadır. Varılan yerlere ait tutanaklar tutulmuş tayfalar da bunu onaylamak durumunda kalmıştır.²⁴⁵ Portekizliler de buna benzer tutanaklar tutmuştur. Ümit Burnu yolculuğunda, yolculuğa devam etmek isteyen Diaz'a karşı, tayfaların geri dönmek istemesi üzerine de bir tutanak tutulmuştu (Harita 18).

Harita 18. Kolomb'un İkinci Yolculuğu

İkinci yolculuk, geride bırakıp gittikleri Navidad'ta son bulmuştur. Kolomb ve beraberindekiler, Navidad'a geldiklerinde kurulan bu ilk koloninin vahşice saldırıya uğramış olduğunu gördüler.²⁴⁶ Ancak bu olay bir yerleşim alanı kurma düşüncesinden vaz geçmeye neden olmamıştır. Hispanyola üzerindeki başka bir mevkide, bu kez daha büyük bir başka koloni kurulur ve buraya "Ciudad Isabella" adı verilir. Burası, kilisesi, depoları, idari binaları ve sokakları ile yeni

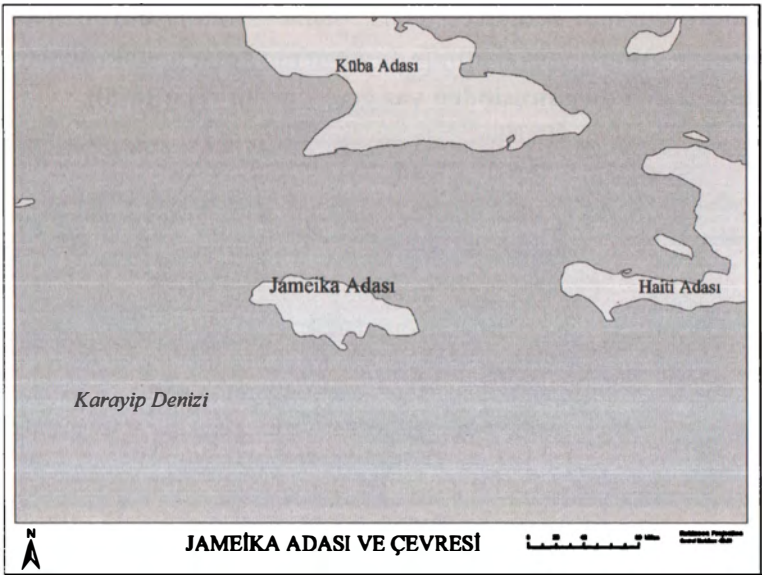
²⁴⁵ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 236.

²⁴⁶ Tüm İspanyollar öldüğünden bu işin nasıl olduğu anlaşılamadı. Yerliler başka kabilelerin saldırılarından söz ediyorlardı. Çünkü kendileri de zarar görmüşlerdi.

dünyanın ilk şehri olarak tarihe geçmiştir. Bu yerleşme bölge ile bütünleşme yolunda ilerlemiş yerlilerle yerel ürünlerin ticareti yapılmaya ve tarımsal faaliyetlere başlanmıştır. Sebzeler, İspanya'da 20 günde geldiği büyüklüğe, burada 8 günde gelmektedir. Şimdilik yerleşimcilerin ihtiyacına dönük deneme amaçlı yapılan ekim dikişim işeri gelecekte daha yoğun şekilde sürdürülen tarımsal faaliyetlere dönüşecektir.

Olumlu olarak sayılan birçok özelliğe rağmen ortam şartları İspanya'dan gelen insanlara iyi gelmemiştir. Buraya gelen yerleşimciler arasında hastalıklar baş göstermiştir. Hastalar bir miktar altınla ve saraya yazılmış bir mektupla İspanya'ya gönderilmiştir. Mektupta yeni yerleşim alanına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. "Buradaki en büyük eksiklerimiz, kuru üzüm, şeker, badem, bal ve tuz. Bunlardan bol bol gönderilmesi gerekir... İspanya'dan getirdiğimiz ilaç konusunda da aynı durumdayız, çoğu bitti, hastamız çok da ondan."²⁴⁷ Kolonide görülen hastalıklar, ümit edilen miktarda altına erişilememe, ortam koşullarının zorlayıcılığı, kolonide kargaşa ve disiplinsizliklere neden olmaktadır. Bu şartlar altında Kolomb, asıl amacı olan Zipangu'yu keşif işine vakit ayıramamaktan endişe ederek, koloniden keşif maksadı ile ayrılır. Denize açılarak daha güney doğuya doğru ilerler. Bu yolculuk sırasında Jameika Adası'nı keşfedilir. Burada yerlilerle kurduğu temaslardan edindiği bilgiler ona, Asya kıtasına çok yaklaşmış olduğunu düşündürür (Harita 19).

²⁴⁷ Kolomb, *Seyir Defterleri* (II. yolculuğa ait mektuptan), 173.

Harita 19. Jameika Adası

Kolomb'un yeni dünyadaki hayatı isyancılar ve muhalifler tarafından tehdit edilir hale gelmiştir. Hakkında İspanya'ya giden şikayetler sonunda bir soruşturma açılması-na neden olmuştur. Bu şartlar altında İspanya'ya gidip güven tazelemesi gereken Kolomb, dönmek isteyen İspanyolları da alarak 1496'da İspanya'ya dönmüştür.

Üçüncü Yolculuk

Kolomb'un İspanya'ya dönüşü üzerinden geçen iki yıllık bir dönem, yeni bir yolculuk için gerekli izinleri alma ve kaynak toplama çabası ile geçmiştir. 1498 'de daha önceki yolculuklara gösterilen ilgiden yoksun şekilde Kolomb, üçüncü kez batıya yelken açmıştır. Bu seyahatte, daha güneyden giderek Trinidad²⁴⁸ Adası ile Güney Amerika kıyıları arasındaki dar boğazdan geçerek, bu alanları bilinir hale getirmiştir. Burada yaşayan halkın daha önceki yerlilerden üstün bir medeniyete

²⁴⁸ Bu ismi ada üzerindeki üç çıkıntıdan esinlenerek kutsal üçlemeye atfen vermiştir.

sahip olduğunu, zengin bir ticari potansiyel olduğunu gözlemlemiştir. Ama bu seyahatinde de Asya'nın güneyindeki adalarda dolaştığı düşüncesinden vaz geçmemiştir (Harita 20).

Harita 20. Kolomb'un Üçüncü Yolculuğu

Kolomb, Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasında kalan Karayip Denizi'nde tam bir daire çizdiğinde, bir çıkmaza girdiğini kendisi de fark etmiştir. Onu Hint Yolu'na ulaştıracak olan geçit²⁴⁹ buralarda bir yerde olmalıdır ama onu bir türlü bulamamıştır. İspanyollara Karayip Denizi'nin kapılarının açılmasını sağlayan bu yolculuk, esasen birçok adanın ve kara bölgesinin hüküm altına girmesine, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının işletilmeye başlanmasına imkan vermiştir. Bu bölgede seyrederken Kolomb'un yaptığı haritalar ve getirdiği bilgiler vakit kaybetmeden İspanya'daki fırsatçıların eline geçmiştir. Örneğin, üçüncü yolculukla bilinir hale gelen Karayip bölgesi haritası önce Fonseca, sonra da Alonso Hojeda'nın eline geçmiştir.²⁵⁰ Harita, bu yerlerin, daha ihtiraslı İspanyolların iştahla demirleyeceği limanlar haline gelmesine kolaylık sağlayacak bir anahtar görevi görmüştür. Kolomb ise civar adaları keşfederek Hispanyola'ya geri döner (Harita 21).

²⁴⁹ Bunun Malay Yarımadası'nın güney ucu olduğunu düşünmektedir.

²⁵⁰ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 43 numaralı dipnottan, 208.

Harita 21. Karayip Denizi ve Çevresi

Hispanyola kolonisinde karışıklıklar sürmekte idiyse de bazı gelişmeler olduğu da açıktır. Yerleşme kısa sürede iyice kök salmaya başlamıştır. Kolomb, İspanya'dan gönderilen Francisco Bobadilla adındaki bir komiser tarafından tutuklanıp zincire vuruluncaya kadar, işlerin iyi gittiği bile söylenebilir. Kolomb, bu tutuklanma olayını, daha sonra çıktığı dördüncü yolculuğunda kaleme aldığı bir mektubunda şöyle anlatmıştır.

“Yirmi sekiz yaşımdayken hizmetinize girdim. Bugün saçında ağarmayan tek tel yok. Bedenim çöktü elimde neyim varsa alındı satıldı. Kardeşimle benim sırtımızdaki kazaklar bile, sorulup edilmeden onurumu beş paralık ederek üzerimizden alındı. Bütün bunlar siz yüce efendimizin buyruklarıyla yapılmamıştır inanmak isterim buna (7 Temmuz 1503 Jameika adası).”²⁵¹

Kolom'un yeni keşfedilen yerlerden bu son dönüşü eleri kelepçelenmiş olarak gerçekleşmiştir. Çok değil birkaç yıl önce kahraman gibi karşılanan birinin, 1500 yılında Cadiz limanına böyle kelepçelenmiş dönmesi düşündürücüdür. İlerleyen yaşına ve bu olaya rağmen Kolomb'un dördüncü sefere çıkma isteği engel tanınmamıştır.

²⁵¹ Kolomb, *Seyir Defterleri* (IV. yolculuk mektuplarından), 228.

Dördüncü Yolculuk

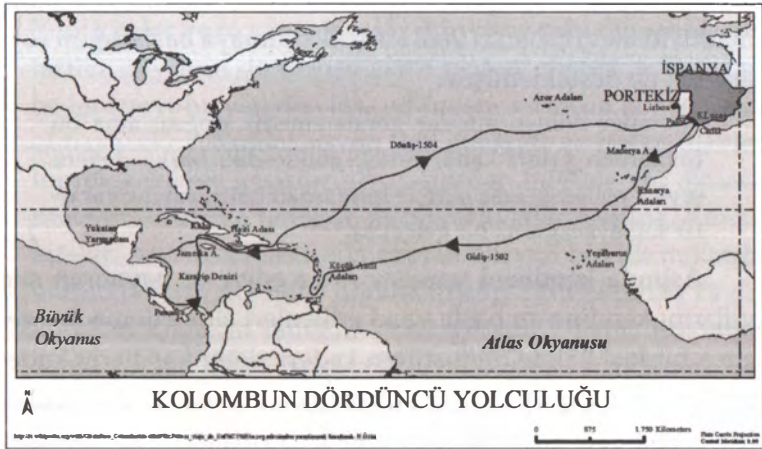
İspanya tarafında dedikodular ve çekemeyen asillerin tuzakları ya da iftiraları, Kolomb'un gözden düşmesine yol açmıştır. Belki de asıl neden, Kolomb'un ideallerinin başka hiç kimsenin idealleri ile örtüşmüyor olmasıdır. Hatta bu genellemeye kral ve kraliçe de dahil olabilir. Bu nedenle, kral ve kraliçe onu tekrar huzurlarına kabul etmişlerse de görevine iade etmemişler ve yeni dünyadaki işlerden uzaklaştırmışlardır. Başlangıçta ilk sefre çıkarken verilen söz, Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek, Büyük Han ile iş birliği yapmak ve elde edilen güç ile Hırısıyan Dünyasını tekrar güçlendirmek şeklindeydi. Müslümanları yenerek Kudüs'ü ele geçirmek ise en birinci amaçtı. İspanyol sarayı keşfedilen bu yeni toprakları hiçbir şeyi gözetmeden yağmalamaya girişince daha doğuya gitme konusu bir süreliğine gündemden uzaklaşmıştır. Sadece kralın görevlendirdiği resmi seferler değil, bireysel girişimcilerin yaptığı yolculuklar da artmaya başlamış, Hint Yolu'nu bulma düşüncesi yerini henüz adaları ve kıyıları bilinen yeni kıtayı keşfetmeye bırakmıştır.

Kolomb cephesinde ise ilk düşüncesini gerçekleştirmek için bir sefer daha düzenleme çabası vardır. Bu arada, komşu Portekizlilerin Vasco de Gama ile Hindistan'a 1498'de ulaşmaları bir adım öne geçmelerini sağlamıştır. Bu gelişme Kolomb'u Hindistan Girişimi projesine yeniden dönmek için harekete geçirmiştir. Eğer Hindistan'a bütün Afrika'yı dolanan oldukça uzun Ümit Burnu yolundan daha kısa bir yol bulabilirse, İspanya'yı yarışın önüne taşıyabilecektir. Bu amaçla dördüncü ve son olacak bir seferin daha hazırlıklarına başlanmıştır.

Bu yolculuk için dört küçük ve eski karavel yanı sıra seyahatin notlarını tutacak bir noter, iki Arap tercüman ve 150 kişi ile 11 Mayıs 1502'de Cadiz'den hareket edilmiştir.²⁵²

²⁵² Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 73.

Birçok maceranın ardından, bugünkü Hondras, Nikaragua, Kostarika ve Panama kıyıları, kara gözden kaybedilmeyerek kat edilmiştir. Kıyı boyunca zaman zaman da karaya çıkılarak yerlilerle temas edilmiştir. Bu alanlarda farklı ve zengin bir başka topluluğun bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yolculuk devam ederken gemilerin eskiliğinin çıkardığı sorunlar ve Kolomb'un rahatsızlığı nedeniyle Hispanyola'ya geri dönme kararı alınmıştır. Yolda fırtınaya yakalanmışlar gemileri kullanılamaz hale gelmiş ve Jameika Adası'nda mahsur kalmışlardır. Aylarca zor şartlar altında Hispanyola'dan gelecek kurtarmayı beklemişlerdir. Sonunda, gelen iki gemi ile önce Hispanyola'ya oradan da 1504'te İspanya'ya dönmüştür. Kolomb'un dördüncü yolculuğu da bu şekilde son bulmuştur (Harita 22).

Harita 22. Kolomb'un Dördüncü Yolculuğu

Büyük kâşif, hayatı boyunca keşif hayali peşinde koşmuş ancak gelinen noktada, yaşlı, hasta ve beş parasız şekilde geri dönmüştür. Seyir defterinde belirtilen anlaşmada vaad edilenlere sahip olamamıştır. Kendisine bağlanan maaşla yaşamaya çalışırken, 1506'da ölmüştür.²⁵³ Mezarı yeni dün-

²⁵³ Kolomb bulduğu yerlerin Asya'ya ait birer kara parçası olduğunu düşünerek öldü.

ya ile eski dünya arasında birkaç kez yer değiştirmiştir.²⁵⁴ Kolomb'un yaşadıklarını ve bu uğurda ne kadar çok sıkıntı çektiğini kendi notlarından öğrenmek mümkündür.

“Anakarayı bulabilmek için giriştiğim bu yolculuk boyunca otuz üç gün gözlerimi hiç kırpmadan uyku nedir bilmeden beklemiş, uzun bir zaman görme yeteneğimi hemen hemen yitirmiştim. Gözlerim şimdiye kadar hiç böyle ağrımamış, böyle kan çanağına dönmemişti.”²⁵⁵

Mektuplarında yazdıkları nasıl bir durumda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kendisinin haklı davasının bütün Hristiyan dünyası için yapılmış olduğuna inanarak, bu keşfin haksız yere yargılandığını ve özellikle de maddi açıdan yetersiz bulunmasının acele bir yargı olduğunu ifade etmiştir. Bunu Portekizlilerin yüz yıla yakın süren Afrika'nın batı kıyılarını keşif macerasını örnek vererek, onların harcadığı maddi manevi çabanın yeni karşılık bulmaya başladığını söyleyerek de desteklemiştir.

“Gemiler dolusu altınlar gönderemedik doğru: ama bu cevherden yeteri kadar örnek gönderdik, başka değerli şeyler yolladık: kısa sürede bunlardan hatırı sayılır yararlar sağlayacağımız bir gerçektir.”²⁵⁶

Aslında kendisini yargısız infaz eden ve hayatının son yıllarını kendine en başta vaad edilenleri elde edemeden geçiren bir kişi haline dönüştüren kaderi, diğer kaşiflerin kaderinden farklı değildir. Tıpkı, Diaz'ın öncesinde Afrika sahillerini bilinir hale getiren Portekizli kaşiflerin adının anılmaması gibi, hatta Ümit Burnu'nu bularak en önemli kapıyı aralayan Diaz yerine, Vasco de Gama'nın anılmasında olduğu gibi. Kolomb'dan sonra gelecek olan *İspanyol Conquistadorlar* da hayalini kurdukları zenginliğe kavuşmadan yoksulluk içinde ölmüşlerdir.

²⁵⁴ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 75.

²⁵⁵ Kolomb, *Seyir Defterleri* (III. yolculuk mektuplarından), 196.

²⁵⁶ Kolomb, *Seyir Defterleri* (III. yolculuk mektuplarından), 207.

Kolomb, keşif düşüncesinin simgesi haline gelerek daha sonra hız kazanacak deniz aşırı yolculuklara ilham vermiş, dünyanın dolaşılması, diğer kıta ve adaların keşfine de yol açmıştır. Atlas Okyanusu'nu doğu batı yönünde geçerek denizciler arasında yaygın olan efsaneleri bitirmiş, farkında olmadan yeni dünya düzeninin başlatıcısı olmuştur. Başardığı işin etkileri daha sonraki yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Kendisi neden bu yolculuğa kalkıştığını şöyle açıklamıştır.

“Bu yolculuğa bu deniz seferine zengin olmak şan şöhet kazanmak için kalkışmadım ben. Kimsenin kuşkusu olmasın bundan, öyle şeylerden umut keseli çok oldu. Bütün iyi niyetimle bütün şevkimle geldim Siz Yüce Efendimiz’e, yalan söylemeyi de bilmem üstelik (7 Temmuz 1503 Jameika adası).”²⁵⁷

Bu amaçlar için çıkılan yol, yeni bir dünyaya açılmıştır. Yeni kıtalar ve okyanuslar eski dünya ve yeni dünya arasında tarihin seyrinin de değişmesine neden olmuştur. Dünyanın bedeni ve ruhu yeniden inşa edilmiştir ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Kolonizasyon, köle ticareti ve başka ülkelerin topraklarını ele geçirme, ilk çağlardan bugüne var olmasına rağmen, Amerika'nın keşfi ile bu faaliyetler Avrupa, Amerika kıtaları ve Afrika arasında çapraz işleyen büyük miktarlara ulaşan bir sistem haline dönüşmüştür. Yeni bulunan ya da el konulan kıtaların tamamı sömürgeleştirilmiştir. Kolomb'un açtığı yoldan giden İspanyollar, çok kısa bir süre içinde, kıtanın iç kesimlerine ve ulaşabildikleri her yere yayılmaya başlamışlardır. Bu yayılmayı gerçekleştiren lider ruhlu İspanyollar Conquistadorlar olarak anılmaktadır.²⁵⁸ Conquistadorlar genel olarak Amerika kıtalarının keşfinde izledikleri katı, acımasız ve kişisel çıkar odaklı tutumları ile bilinirler. Kıtaların kıyıların ve okyanuslardaki adaların bilinir hale gelmesi, kara içlerine yerleşme ve bu alanların tanınması ile ilgili

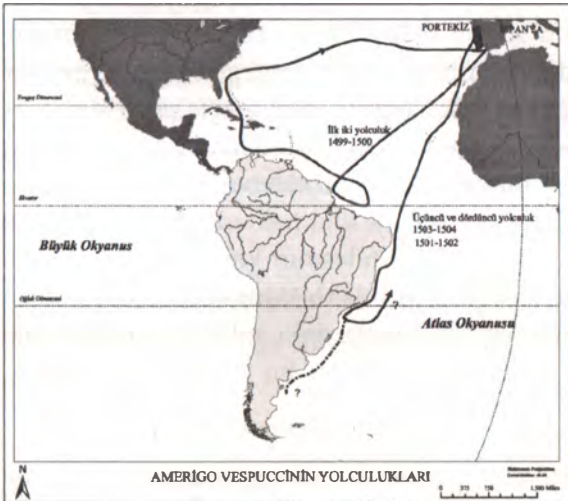
²⁵⁷ Kolomb, *Seyir Defterleri*, (IV. yolculuk mektuplarından), 228.

²⁵⁸ İspanyolca'da fatih anlamına gelen sözcük Amerika'daki yayılmacılar ile terimsel bir anlam kazanmıştır. Bir dönem ardarda gelen conquistadorlar kısa sürede kıtanın en doğu kıyılarından batı kıyılarına kadar ele geçirmeyi başarmışlardır.

yüzlerce keşif hikayesi daha eklenebilir. Ancak Kolomb ve Vasco de Gama'nın gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerden sonraki gelişmeler için sadece bazı kişiler ve olaylara daha yakından bakılmıştır.

Amerigo Vespuccinin Yolculukları

Kolomb ile aynı dönemde Amerika kıtasına giden kişilerden biri *Amerigo Vespucci* 'dir. Floransalı Vespucci, Kolomb'un da arkadaşıdır. 1454 yılında Floransa'da tanınmış bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çevresindeki Rönesans bilginlerinden etkilenecek coğrafya bilgisi kazanmıştır. Özellikle kitap okuyarak, harita toplayarak kozmografya ve astronomi alanında kendisini geliştirmiştir. Büyük bir tüccar aile olan Medici ailesinin işleri için, 1492'de İspanya'ya gitmiştir. Böylece keşiflerin merkezine gelmiş ve bundan sonra Amerika'ya gitme şansı elde etmiştir. Ancak kaç kez gittiği ve ilk ne zaman gittiği konusunda kaynaklarda netlik yoktur. Onun, 1497, 1499, 1501 ve 1503'te olmak üzere dört kez Amerika'ya gitmiş olduğu belirtilmektedir. Bu tarihler ve geziler ile ilgili net bilgi, sadece ikinci ve üçüncü yolculuklara ait olanlar dışında biraz şüpheli görülmüştür (Harita 23).

Harita 23. Vespucci'nin Yolculukları

Vespucci'nin keşiflere en önemli katkısı, yeni bulunan yerlere yerleşme sürecinde, diğer Conquistadorlar altın ve mal arayışı içinde iken, daha çok gözlem ve haritalama amaçlı seyahatler yapmasıdır. Genel olarak, Güney Amerika'nın kuzey kıyılarında incelemeler yapmış ve bu yerlerin daha önce bilinmeyen bir kara parçası olduğunu yazdığı mektuplarda ve tutuğu notlarda dile getirmiştir.²⁵⁹ 18 Mayıs 1499'da Alonso de Ojeda'nın başını çektiği İspanyol filosuyla yola çıktığında, Asya'nın doğu adalarına doğru gittiğinden şüphesi yoktur. Zira, Güney Amerika'nın kuzey kıyıları görüldüğünde inci sahilini aramak için kuzeye yönelen Ojeda'nın gemilerinden ayrılarak, Catigara'ya (Cathay-Çin) doğru güneydoğu yönünde yol almayı tercih etmiştir. Bu araştırma sonrasında yazdığı cümleler dikkat çekicidir.

Bir sahilde sürekli olarak dört yüz fersah ilerledikten sonra, bunun ana kıta olduğu sonucuna vardık. Bu kıtanın Asya'nın doğuya doğru son sınırlarında ve batıya doğru da başlangıcında olduğunu anladık."²⁶⁰

Vespucci'nin bu tespiti ilk yolculuğu sırasında Amerika'nın kıyılarını Asya'nın güney kıyılarına benzettiğinin kanıtıdır. Bu kıyılar boyunca batıya doğru daha fazla devam etmek istese de gemilerin zarar görmesi nedeniyle,

²⁵⁹ "Arkadaşı Floransalı Lorenzo de Medici'ye 18 Temmuz 1500 ve Mayıs 1503 arasında yazdığı beş mektupta Amerigo Vespucci, 1499-1500 ve 1501-02 arasında Amerika'ya olan iki yolculuğunu anlatmıştır. Bunlar çağdaş kayıtlarda fazlasıyla doğrulanmıştır. İkinci yolculuk 1499'da Güney Amerika kıyılarının Brezilya'daki 6? Güney enleminden Venezuela'daki Maracaibo körfezinin biraz batısındaki Cape de la Vela yöresine kadar olan kısımlarını keşfetti ve İspanya topraklarına kattı. Üçüncü yolculuk 1501'de Portekiz adına 50 güney enleminden Patagonya'daki 50 güneydeki Brezilya burnu civarına kadar sahil boyuca gidildi. 1503 tarihli mektupta Portekiz yolculuğundan önce İspanya için batıya iki yolculuk yapıldığını iddia eder ama ilk yolculuğun detayları verilmemiştir. 1504 Eylül'ünde Vespucci Floransa'da yönetici olan Pier Soderini'ye yazdığı yayınlanmış bu mektuplardan başka onun Amerika'da yaptıkları ile ilgili bir kanıt yoktur. Anlatımları içeren bu mektuplar, 1505 ya da 1506'da *Dört Yolculuk* adıyla ve Latince, Almanca ve Fransızca baskılarıyla Avrupa'da on yıl içinde yayıldı." Bkz. Arthur Davies, "The First Voyage of Amerigo Vespucci in 1497-8." *The Geographical Journal*, 118, no.3, (sep. 1952): 331. Özgüç ve Tümerterkin, *Coğrafya*, 54.

²⁶⁰ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 241.

Seville'ye dönmek zorunda kalır. İlk yolculuğunda yeni bir kıtaya karşı karşıya olduklarını anlamamıştır. Ancak hemen yeni bir yolculuk için hazırlıklara başlamış olması, onun aslında gördüğü şeylerin farklı ve yeni bir çağrışımının olduğu hissetmesi ile ilgili olabilir.

Yolculuklarından 1501 tarihli olan 3.'sünü, Lizbon'dan ayrılarak, 3 karevela ve Portekiz bayrağı ile yapmıştır. Bunun nedeni güneydoğuya doğru çıkıntı yapan Brezilya kıyısının devamının Portekiz toprakları olmasıdır. Zira, İspanya ve Portekiz bu bilinmeyen dünyayı bir meridyen çizgisi ile kendi aralarında ikiye bölmüşlerdi.²⁶¹ Vespucci de bugünkü Brezilya topraklarının Portekiz tarafında kalmasından dolayı bu kıyılara yapacağı yolculuğu Portekiz bayrağı altında gerçekleştirmiştir. Vespucci'nin bu seyahatindeki gözlemleri, bazı düşüncelerinin netleşmesine neden olmuş ve burasının yeni ve başka bir toprak olduğunu dünyaya ilan etmiştir. Yazdığı mektupta açıkça düşüncesini şöyle ifade etmiştir. "Birçok bakımdan yeni bir kıta olarak gözlemlediğimiz yeni bir toprağa ayak basmıştık."²⁶² Bilinen kıtalar dışında yeni bir yer olması nedeniyle de isimlendirilmesi gerektiğini ifade ederek buraya "Yeni dünya" anlamında "Mundus Novus" ismini vermiştir.

Vespucci'nin yazdığı mektuplar bir başka haritacı ve girişimci Martin Waldseemüller tarafından basılınca, Avrupa'da Kolomb'un daha önce yayımlanan mektuplarından fazlaca yankı uyandırır. Dört yolculuktan kalan notlar ve Mundus Novus'un bilgileri Martin Waldseemüller tarafından yazılmış bir başka eser içinde de yer almıştır.²⁶³ Dönemin matbaacısı Waldseemüller'in "Cosmographiue Introductio" adlı eseri-

²⁶¹ Papa'nın 1493'te belirlediği çizgi sonrasında, Tortisillas Anlaşması (1494) ile 46 derece batı boylamının böldüğü dünyanın batı yakası İspanyolların, doğu yakası da Portekizlilerin olmuştu.

²⁶² Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 245.

²⁶³ Bkz. Toby Lester, *Dünyanın Dördüncü Kıtası Amerika* (İzmir: Şenocak Yayınları, 2012).

nin içinde, bu yeni kıtanın adının Amerigo olması konusunda iki ayrı vurgu vardır.²⁶⁴ Hatta kitabın içinde basılan dünya haritasında da bu isim Güney Amerika topraklarının üzerine yazılmıştır. Daha sonra bu öneri 1509'da çıkan bir derginin yayınında dikkate alınmış ve desteklenmiştir. Burasının yeni bir kıta olduğunu söyleyen Amerigo Vespucci'nin adı, 1520'de Pompenius Mela'nın yeniden basılan dünya haritasında yeni bulunan bu kara parçalarının üzerine yazılıvermiştir.²⁶⁵ Olayların bu kadar hızlı gelişmesi kıtayı bulan kişinin Vespucci değil, ölümü üzerinden 14 yıl geçmiş olmasına rağmen Kolomb olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Kolomb, yeni bir kıta bulduğundan ve projesi "Hindistan Girişiminin" dünyanın yeniden şekillenmesine yol açacak bir dönüm noktası olduğundan habersiz ölmüştür. Yeni dünyanın isminin değiştirilmesi ile ilgili sonradan yapılan girişimler işe yaramamıştır.

Conquistadorlar

Amerika, artık Avrupa'dan bireysel ve devlet organizasyonları ile çeşitli şekillerde gelen çok sayıda girişimciyi ağırlamaktadır. Kolomb'un ikinci seferi ile iştahları kabaran tüccarlar, soylular, maceraperestler ve bir şekilde şansını başka yerlerde arayanlar, karşı kıyıya geçmek için sıraya girmiştir. Onların başında ise korkusuz ve acımasız Conquistadorlar vardır. Bu isimle adlandırılan kişilerin sayıları tam olarak bilinmez. Ancak yeni kıtanın bilinmeyen topraklarını ele geçiren ve keşiflere bu yolla katkıda bulunan Conquistadorların bazıları, tarih sahnesinde keşifler açısından çok önemli roller oynamışlardır. Kıyıdan iç kesimlere doğru yapılan maceralı seferlere öncülük etmişler, yeni kıtanın yerlilerini eşine az rastlanır bir şekilde orantısız güç kullanarak etkisiz hale ge-

²⁶⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 249.

²⁶⁵ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 76-77.

tirmişlerdir. İspanya'nın fakir taşra bölgelerinden, zenginlik ve şöhret tutkusuyla gelen bu kişilerin bazıları ve faaliyetleri şöyledir.

Vasco Nuez de Balboa (1475-1519)

Bolboa conquistadorların ilklerindendir. Kolomb'un bu kıyılara gelmesi üzerinden çok fazla geçmemiştir. Küçük yaşta yeni dünyaya göç etmiş, burada birçok işte başarısız olmuşsa da azmi ve hursı ile dikkat çekmiştir. Hispanyola'dan Güney Amerika'nın kuzeyindeki yeni koloniye gitmekte olan gemiye kaçak olarak binmiş, daha sonra da isyan çıkarak gemiyi ele geçirmiştir. Geminin vardığı Santa Maria del Antigua kolonisinin yönetimini ele almış, burada yerliler ile iletişime geçmiştir. Koloninin yerini değiştirerek, daha güvenli bir yerde Santa Maria de la' Antigua del Darien kolonisini kurmuştur. Buradaki yerlilerin reisinin kızıyla evlenerek, uzlaşma ve ittifak ortamı sağlanmıştır. Bu sayede yerlilerden özellikle altın ve değerli madenlerin bulunduğu yerleşim alanları hakkında birçok bilgi edinilmiştir.²⁶⁶ Yerlilerden, daha önce Kolomb'un geldiği bu kıyıların, dar bir kara parçasıyla başka bir denizden ayrıldığını öğrenmiştir. Bu kara parçasından diğer kıyıya geçiş yollarını gösterme konusunda yerlileri ikne etmiştir. Kastedilen yer bugünkü Panama kıstağıdır. Bu kıstak boyunca kuzey-güney doğrultulu olarak İstmus dağları uzuanmaktadır. Bu nedenle geçmek için en uygun yer ancak bölge sakinlerinden yardım alarak belirlenebilmiştir. Altın bakımından zengin olduğu söylenen yer ise Güney Amerika'nın Batı kıyılarında bugünkü Peru topraklarındadır (Harita 24).

²⁶⁶ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 252.

Harita 24. Balboa'nın Kolonisi ve Büyük Okyanus Yolculuğu²⁶⁷

Balboa, bu yerlere gitmek için, doğrudan krala mektup yazarak yardım istemiştir. Beklediği yardım geldiğinde 1513'te yola çıkmıştır. Yolculuk, kendi adamlarından yüz doksan kişi ile kılavuz ve hamal olarak birkaç yüz yerliden oluşan kabile ile yapılmıştır. Panama'nın Isthmus Dağları boyunca kuzeye doğru, bir süre denizden, sonra da batıya doğru biraz karadan ilerleyerek, kıstağı geçmeyi başarmışlardır. Bu yolculukta tropikal kuşağın ortam şartları, yoğun bitki örtüsü, sıcak, nemli bir hava ve yağışlar, en az zehirli okları ile ne zaman pusu kuracaklarını bilmedikleri yerli kabileleri kadar tehlikeli olmuştur. Balboa'nın yolculuğu esasen eski dünya insanların Büyük Okyanus'un bu kıyılarını ilk kez görmesi anlamına gelmektedir. Yeni bir keşif yapılmıştır ancak Balboa ve askerleri tarafından yolculuk sırasında karşılaştıkları yerli Quareguaslardan altı yüz kişi vahşice katledilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁷ Collierexplorers.3.weebly.com/de-balboa.html adresinden yararlanılarak hazırlandı.

²⁶⁸ Bu kabile ile ilgili Peter Martyr'ın naklettiğine göre "Vasco Queregua köyünde birçok rezaletin söz konusu olduğunu duymuştu. Kralın kardeşi ve birçok soylu erkek, kadın gibi giyinmiş ve tanıkların ifadelerine göre de bu erkekler gerçek

Balboa okyanusu ilk gördüğünde, ona ulaşmaya sadece dört günlük bir yürüyüş mesafesi kalmıştır. Büyük bir çaba ile aştıkları dağın yamacından, gördükleri okyanus, en az yeni bir karanın bulunması kadar önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Daha önce öngörülemeyen böyle bir su kütesinin bulunması, Balboa'nın kısa ömrünün en önemli olayı olmuştur. Dört günlük bir yürüyüş sonunda kıyıya ulaşılmıştır. Balboa, burada okyanusa doğru yürüyerek²⁶⁹ "Güney denizini bütün kıyıları, limanları ve adalarıyla birlikte kral ve kraliçe namına ebediyen sahiplendiğini" yüksek sesle ilan etmiş, beraberindeki noter tarafından da bu seramoni kayıt altına alınmıştır.²⁷⁰ Gidiş ve dönüş yolunda topladığı altınlar ve yeni bulunan yerler ile büyük bir başarı kazanmış olan Balboa, burada bulduğu denize Mar del Sur²⁷¹ adını vermiştir. Balboa, bölgeye ait keşif raporunu İspanya'ya şimdiye kadar yeni dünyadan gönderilen en büyük servetle birlikte gönderdiğinde, İspanya'dan başka bir gemi kendisini tutuklamak için yola çıkmıştır. Bu önemli keşif ve elde edilen altınlar, Balboa'ya şans getirmemiş sonuçta henüz 42 yaşında iken ölüme mahkum edilmiştir.²⁷²

bir kadın gibi cilveli tutkulu davranmışlardı. Vasco kırk tanesinin giysilerinin köpekler tarafından parçalanmasını emretti."Bkz. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 253.

²⁶⁹ Bu sahne Boorstin'de "Tehlikeli bir hareket yaparak Balboa zırhını giydi ve kılıfsız kılıcını beline takarak, kıyıda köpüklü dalgalar içinde ağır ve güçlüklerle ilerledi ve Castile Eyaleti'nin (İspanya) bayrağını havada dolaştırdı ve kendi Katolik bağımsızlığı için resmen bu Mar del Sur'un yani Güney Denizi'nin mülkiyetini üzerine aldı." şeklinde nakledilmiştir. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 254.

²⁷⁰ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 79.

²⁷¹ Mar del Sur (South Sea) güney denizi anlamında verilen isim.

²⁷² Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 80.

Resim 5. Balboa'nın Büyük Okyanus Sularına Doğru Yürüyüp
Buraya El Koymasını Canlandıran Resim

Fernando Cortez (1485-1547)

Yeni dünyada yayılma her yöne doğru ve hızla gerçekleşmektedir. Güneyde, Panama kıyılarında bir koloni kurul-

masından sonra, kuzeyde bugünkü Meksika kıyılarından iç bölgelere doğru da bir sefer tertip edilecektir. Bu iş ile ilgili olarak, tıpkı Balboa'nunkiler gibi karakteristik özelliklere sahip olan ünlü Fernando Cortez atanmıştır. Conquistadorlar halkasının önemli üyelerinden biri olan Cortez, 1485'te Küba Adası'ndaki koloni olan Havana'dan ayrılmıştır. Yanında top ve atlı birlikler ile oldukça önemli bir askeri güç götürmüştür. Çünkü, bu bölgede daha önce karşılaştıkları yerlilerden farklı, büyük bir imparatorluk olduğu duyulmuştur. Bu imparatorluğu kuranların, buraya daha kuzeyden gelerek yerleştiği ve burada güçlü bir medeniyet kurduğu bilinmektedir. Diğer keşif faaliyetlerine göre oldukça fazla gibi görünen bu silahlı güç aslında karşılaşacakları imparatorluk gücü yanında sayıca çok küçük bir gruptur. "... 20 atla ve 10 küçük top-la desteklenen 600 kişilik ordusuyla, 5 milyon kişilik Aztek İmparatorluğu'nu yerle bir eden Hernan Cortez (Fernando Cortez)'di."²⁷³ Cortez'in bu büyük başarıyı nasıl elde ettiği hakkında birçok fikir ortaya atılabilir.

Her şeyden önce atlı birlikler ve Amerika yerlilerinin daha önce görmedikleri savaş makinaları üstünlük kurmada çok etkili olmuştur. Ancak İspanyolların Aztekleri yenmeleri sadece top, tüfek ve atlı birliklerle gerçekleşmemiştir. Çünkü Aztekler, Kolomb'un karşılaştığı aciz yerlilerden farklı olarak savaşçı bir halktır. Hatta, ilk çatışmada İspanyolları yenerler, ama tanrılara kurban etmek için onları tümüyle yok etmezler, bu durum, Cortez'in gidip daha güçlü şekilde dönmesini sağlamıştır. Cortez'in mücadelesi, çeşitli entrikalarla bölgedeki diğer halklarla anlaşarak ve onlardan destek alarak devam etmiştir. Son olarak, yeni dünyaya Avrupalıların hediye ettiği çiçek hastalığının²⁷⁴, Aztek komutasının üst kademelerini kırıp geçirmesi bu zaferde etkili olmuştur.

Meksika bölgesi 1520'li yıllarda artık Azteklerden alınmıştır. Hızla kolonileştirilen bölgenin nüfusu da aynı hızda

²⁷³ Ali Çimen, *Tarihi Değiştiren Keşifler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 141.

²⁷⁴ Bkz. Çimen, *Tarihi Değiştiren Keşifler*, 146.

artmıştır. Cortez, bölgedeki keşiflerine devam etmiş ve aşağı Kaliforniya'ya kadar olan kısım keşfedilmiştir. Cortez'in yöneticiliği, yerine tayin olan başkası nedeniyle sona erince, 1540'ta İspanya'ya geri dönmüştür. Bir zamanlar yerlilere korku salan, İspanya'ya gemiler dolusu ve önemli bir kısmı altın olan serveti kazandıran Cortez, bir köyde fakir, yalnız bir şekilde ölmüştür.²⁷⁵ Keşiflerin hazin kaderleri bu kez de şaşmamıştır.

Francisco Pizzaro (1471/6?-1541)

Diğer bir conquistador Francisco Pizzaro'dur. Cortez ve Balboa ile aynı yerde 1471'de doğmuş olması, İspanya'nın Estramadure bölgesinin, Conquistadorların beşiği olarak anılmasına neden olmuştur. Fakir bir çocukluk devresinden sonra, 1510 yıllardan itibaren keşif seyahatlerine katılmıştır. Okuma yazma bilmemesine rağmen, kaptanlık ve liderlik görevlerine gelmesi dikkat çekicidir. Onun keşiflere katkısı ilki- ni 1524'te gerçekleştirdiği Güney Amerika'nın Pasifik kıyılarına yaptığı yolculuklardır. Bireysel girişimlerle ve üç ortak ile başlayan, ilk yolculukta başarı elde edilememiştir. 1526'da yapılan ikinci yolculukta da istenilen sonuca ulaşılamayınca, 1528'de bizzat İspanya kralından destek alınmış, gerekli araç gereç temin edilmiş ve 1531'da son yolculuk gerçekleşmiştir. Panama'daki koloniden güneye doğru yapılan yolculuk, güneyde 5° güney paraleline kadar devam etmiştir. Bu kıyıda kurulan koloni, ile daha iç kesimlere doğru hareketin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Önceki seferlerde buradaki yerlilerle kurulan temaslarla yakınlardaki İnka İmparatorluğu hakkında birçok bilgi edinmişlerdir. İmparatorluğun taht kavgaları yaşadığı bir dönemde burada olmanın avantajı kullanılmıştır. Yeni dünyanın kaderini belirleyecek büyük bir güç gösterisi olan Cajamarca Savaşı ise, İnka'lar ile İspanyollar arasındaki mücadelede bir dönüm noktası olmuştur.

²⁷⁵ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 88.

İnka İmparatoru Atahulpa, 80 bin kişilik ordusuyla 16 Kasım 1532'de Peru'nun bir dağ kasabası olan Cajamarca denilen yerde İspanyolları karşılamıştır. İspanyollar, Panama'daki kolonilerinden 1500 kilometre kadar uzakta olan bu yerde, sadece 162 piyade, 62 atlı asker ve bir top ile kendisinden neredeyse 500 kat fazla bir yerli birliğine karşı savaşıacaktır.²⁷⁶ Böyle bir durumda kazananın kim olacağı ise tümüyle bundan sonraki olayların akışını belirleyecektir. Pizzaro, isteklerini İnka imparatoruna açıkça dile getirmiştir.

“Ben tanrının bir rahibiyim ve Hristiyanlara Tanrı'nın işlerini öğretirim, bunları aynı şekilde size de öğretmeye geliyorum. Öğrettiğim şeyler bu kitapta Tanrı'nın bize söylediği şeylerdir. Bu yüzden Tanrı ve Hristiyanlar adına sizden rica ediyorum, onların dostu olun, çünkü Tanrı'nın isteği budur, bu sizin de iyiliğinizdir.”²⁷⁷

Hristiyanlık dini şöyle dursun, daha önce beyaz adamdan da haberdar olmayan İnkalar için bu girişimin anlamı tam olarak neydi bilinmez. İnka tarihinde dönüm noktası oluşturan bu olay, maalesef İnkaların kendi tarihlerini yazmamaları nedeniyle sadece tek taraflı aktarımlarla günümüze ulaşmıştır.

Anlatılanlara göre, İnka İmparatoru Atahulpa, kendisine uzatılan kutsal kitaba şöyle bir göz atıp yere atar. Bu hareket, İspanyolların karşılarındaki binlerce kişiye karşı ilk akını gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Kısa bir süre sonra Pizzaro, Atahulpa'yı esir almış ve yerlilerden 7000 kişiyi öldürmüştür. Sağ kalanlar ancak kaçıp kurtulabilenlerdir. Pizzaro, esir aldığı Atahulpa'nın İnka toplumunda tanrısal bir gücü olduğunu fark etmiştir. İmparatorlarının özgürlüğü karşılığında tarihin en büyük fidyesini İnkalar'dan almış olsa da sözünü tutmayarak Atahulpa'yı öldürmüştür. 1531 yılı itibarıyla İnka İmparatorluğu, İspanyol İmparatorluğu'na ilhak

²⁷⁶ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 72.

²⁷⁷ Davis ise bu ifadelerin bir rahip tarafından bizzat Atahulpa'ya iletildiğini yazıyor. Davis, *İnsanın Hikayesi*, 185; Bkz. Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 78.

edilmiştir.²⁷⁸ Böylece Güney Amerika'da yapılacak yayılma faaliyetleri ile ilgili karşılırlarına çıkabilecek başka bir güç kalmamıştır. İnka İmparatorluğu'na son verilmesi hem bu kıtanın tarihi hem de dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Buradaki eski medeniyetler ve İnkalar hakkındaki bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılan öykülerden kalanlardır.

İnka İmparatorluğu egemenlikleri altındaki alanlarda iyi bir haberleşme ve ulaşım ağı kurmuşlardır. 30 bin kilometreyi bulan bu yollar, İnka medeniyetinin gelişmişliğinin göstergesidir. Patates ve lama toplumlarının zenginlik kaynağı ve simgesidir.²⁷⁹ İspanyollar kısa süre içinde, buradaki madenleri, özellikle gümüş madenlerini, işletmeye başlamışlar, yerli halkı madenlerde ölümcül şartlar altında çalıştırmışlar, Avrupa'dan getirdikleri hastalıklarla kitlesel ölümlere yol açmışlardır.

Atahulpa'nın hayatı karşısında alınan fidye ise 5 metre eninde 7 metre boyunda ve 2,5 metre yüksekliğindeki bir odayı dolduracak altından ibarettir.²⁸⁰ Bu fidye kolay ele geçirilen İnka İmparatorluğu'nun topraklarının sömürölme sürecinde ancak çok küçük bir meblağı oluşturmaktadır. İspanyollar, ele geçirdikleri her yeri hiç vakit kaybetmeden bir meta haline dönüştürmüşlerdir. Altın hırsı yüzünden, efsanelerin peşine takılan birçok İspanyol, kıtanın iç kesimlerinde kaybolup gitmiştir. Bu efsanelerin en ünlüsü "El Dorado"²⁸¹ adındaki yerdir. Burayı bulmak için gidilen iç kesimlerdeki çöller, balta girmemiş ormanlar ve hastalıklar onları bir nebze durdurabilmiş, ama engelleyememiştir.

²⁷⁸ Arnold, *Keşifler Tarihi*, 33.

²⁷⁹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 181-186.

²⁸⁰ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 72-78.

²⁸¹ "El Dorado" (erken dönem ispanyol kâşifleri tarafından aranan, Güney Amerika'daki efsanevi hazine şehri, ç.n.) ve iç kısımlardaki zengin uygarlıklar hakkında işittikleri şeyler onları cesaretlendirdi. "El Dorado", kâşifler zamanında, hayali zenginlikler ülkesi anlamına gelmekle birlikte conquistadors'lar bu tabiri, yıllık bir tören sırasında kutsal bir gölde yıkanmadan önce güya vücudu altın tozuyla kaplı olan bir krala, altınla kaplı bir adama atfettiler." Arnold, *Keşifler Tarihi*, 32.

Diego de Almagro Valdivia (1475-1528)

Güney Amerika kıyıları boyunca 32° güney enlemine kadar olan yerler kısa sürede İspanya toprakları haline dönüştürülmüştür. Birçok kanlı çatışma sonunda İnka Devleti'nden kalanlar da ortadan kaldırılmıştır. İnkalara tapınak, saray ve evlerindeki birçoğu altın olan değerli eşyalar yağma edilmiştir. Bütün bunlar, İspanyolların tek bir can kaybı olmadan yaklaşık 150 piyade ve 84 süvari ile gerçekleştirdiği, binleri bulan yerlinin öldürüldüğü çatışmalarla mümkün olmuştur. İspanyollar, burada daha sonra 45° güney enlemine kadar ilerlemişler, 1541'de, bugünkü Santiago şehrini kurarak, Şili'yi İspanyol toprağı haline dönüştürmüşlerdir.

Şili'nin fethi için görevlendirilen Valdivia, yönetici olarak bölgede kaldığı 8 yıl boyunca diğer İspanyollar'dan çok farklı bir tutum izlemiştir. Altın hırsına kapılmak yerine koloninin tarım hayatının gelişimine destek vermiştir. "Tanıdığım en iyi maden buğday, şarap ve hayvandır" diyerek bu yeni topraklardaki siyasetini ifade etmiştir.²⁸² Genellikle "Tanrı'ya ve Majesteleri'ne hizmet etmek, karanlıktakilere ışık vermek ve zenginleştirmek"²⁸³ conquistadorların görevi olarak söylenir. Ama uygulamalarına bakılınca ne dine hizmet ne de toplumsal çıkarların hiçbirini, kişisel zenginlik hırslarının önüne geçememiştir.

Gonzalo Pizarro(1510-1548)

Conquistadorların benzer tutumları, Amerika kıtası topraklarında her yerde yaşanmaktadır. Örneğin diğer bir keşif hikayesi Gonzalo Pizarro²⁸⁴'nın 1539'da And Dağları'nı aşarak, Amazon Nehri'nin kaynak noktasına doğru yaptığı yolculuktur. And Dağları'nı aşmak son derece güç olmuş, de-

²⁸² Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 95.

²⁸³ Arnold, *Keşifler Tarihi*, 32.

²⁸⁴ Peru kaşifi Francesco Pizarro'nun kardeşidir.

vamında gelinen yerde, ekvatorial bölge ormanlarının nemli, sıcak iklim şartları bir başka engel teşkil etmiştir. Bu şartlar altında, hastalıkların baş göstermesi kafilenin ilerleyemez duruma gelmesine neden olmuştur. Bu arada keşif heyetinde bulunan Orellana'nın komutasında bir grup, nehir boyunca keşif ve yiyecek bulmak için gönderilmiştir. Onların bir türlü geri dönmemeleri, Pizzaro ve ekibinin devam etme konusundaki çabalarını sona erdirmiştir. Orellana ve ekibinin kaybolduğunu düşünerek geldikleri yoldan geri dönmüşlerdir.²⁸⁵ Pizzaro ve grubu And Dağları üzerinden, Güney Amerika'nın batı kıyılarındaki kolonilerine gelmiştir.

Bu gezi, And Dağları'nın aşılması ve Amazon Nehri'nin yukarı çığırının tanınması açısından değer taşır. Ekvatorial bölgenin tipik özelliklerinin yaşandığı Amazon havzası, ilk etapta balta girmemiş ormanları, nemli ve sıcak iklim şartları ve hastalıkları ile kendini göstermiştir. Bu Avrupalıların bilmediği yabancı oldukları bir ortamdır. Kaybolduğu düşünülen Orellana ise, nehir boyunca salla yapılan yolculukta, geri dönmenin yani akıma ters gitmenin zorluğu nedeniyle, nehrin akış yönü doğrultusunda devam etmek zorunda kalmıştır. Burada zaman zaman yerlilerle mücadele etmişler zaman zaman da değiş tokuş yolu ile ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Bu güzergahta kadınlardan oluşan ve kendilerine Amazonlar diyen bir kabile ile karşılaşmışlar ve seyahat ettikleri nehre bu kabilenin adına ithafen Rio de las Amazonas²⁸⁶ denilmiştir. Daha doğuda ise Karayipler denilen yamyam bir kabile ile karşılaşmışlar, yolculukları 7 ay sürmüş, nehrin ağız kısmından okyanusa açılarak, Paria'da bulunan İspanyol kolonisine geri dönmeyi başarmışlardır.²⁸⁷ İşte bu yolculuk, önce başka amaçla başlasa da, önemli bir keşif haline dönüşmüştür.

²⁸⁵ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 96.

²⁸⁶ Bugünkü Amazon Nehri de böylelikle batılılar tarafından adlandırılmış oldu.

²⁸⁷ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 96.

Hemen hemen bütün kıtayı batı doğu doğrultulu kat eden Amazon nehri boyunca yapılan seyahat, bölgenin tümünü tam olarak temsil etmese de en azından iç bölgedeki tropikal bölge şartları hakkında önemli bilgiler edinmeye katkı sağlamıştır.

Geri dönen Orellana, İspanya kralına keşif raporunu sunduktan sonra, “Yeni Endülüs” adı verilen bu bölgenin daha ayrıntılı keşfi için görevlendirilmiştir. Bu noktada kıtaya geldikleri andan itibaren karşılarında hiçbir engel tanımayan İspanyollar, sıtma başta olmak üzere diğer tropikal hastalıklarla yüzleşmeye başlamışlardır. Böylece tropikler Avrupa insanının engel tanımaz hallerini, kendi doğal yöntemleriyle biraz durdurmayı başarabilmiştir.

İspanyol İmparatorluğunun Sonu

Eski dünyanın tarihi bambaşka olaylarla meşgulken, 1492’de bu yeni dünyaya ilk kez ayak basan İspanyollar, 1540 yılına gelindiğinde; Güney Amerika’da; Amazon havzasının kuzey bölümü, Orta Amerika’nın tamamı ile Kuzey Amerika’da; Mississippi Nehri’nin orta kesimlerine, Güney Appalaşlara, Kayalık Dağları etekleri, Kaliforniya ve Büyük Kanyon’a kadar uzanan alanları ele geçirmişlerdi. Büyük İspanya İmparatorluğu, iki kıtanın da içlerine doğru nüfuz edebildiği kadar ilerlemiş, ele geçirdiği alanlarla, kendi limanları arasında, ciddi bir ticari trafik başlamıştı. Bu durum keşifleri başlatan ve Amerika’ya giden ilk yolu açan İspanya için uzun sürmemiştir. İspanya da Portekiz gibi yutamayacağı bir lokmayı çiğneyip durmaktadır (Harita 25).

dünyanın diğer kıtalarında sahip olduğu sömürgelerle birleşince, İspanyol İmparatorluğu tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır.

1556'da Avrupa'daki mücadeleler ve Reform'a karşı daha fazla direnememe durumu ve Kral V. Karl'ın tahtını oğlu II. Philip ve kardeşi Ferdinand arasında paylaştırarak tahttan çekilmesi İspanya için işleri değiştirmiştir. Tüm mücadelelere rağmen, ekonomik istikrarsızlıklardan kurtulamayan İspanya, Avrupa'da kendine bağladığı devletlerin zamanla bir bir kopmasını engelleyemez. Akdeniz'in en doğusu ve batısında konuşlanmış iki güç olarak Osmanlı ile iki farklı dinin cihat anlayışını benimsemeleri yüzünden anlaşamazlar. Osmanlı Devleti, İspanya'nın gücünü diğer Avrupa devletleri ile yaptığı ittifaklarla zayıflatmaya çalışmıştır. Araya giren Otuz Yıl Savaşları, önce ilhak edilen Portekiz'in tekrar kendi kendini yönetmeye dönmesi, Kral II. Karlos'un çocuğunun olmaması sonrasında çıkan veraset savaşları ve Avrupa'daki topraklarının 1713 Utrecht Antlaşması ile ellerinden çıkması birbirini takip etmiştir. III. Karlos zamanında (1759-1788) bir iyileşme görülse de devamında gelen Fransız işgali ile bu sırada Amerika kıtasındaki kolonilerde başlayan bağımsızlık ayaklanmaları kötüye gidişi devam ettirmiştir.

1824 itibariyle Arjantin'den Meksika'ya kadar uzanan yerlerdeki İspanyol hâkimiyeti sona erdirilmiştir. Böylelikle 1492'de başlayan keşif ve yayılma süreci 300 yılı aşkın bir süre devam etmiş, geriye ellerinde sadece Küba ve Porto Riko kalmıştır. 19. yüzyılda da İspanya yönetiminde karmaşalar eksik olmamış, yıkılıp kurulan hükümetler, tahtan indirilen krallar, kraliçeler ve monarşinin gelişi 1873'te ilan edilen cumhuriyete kadar devam etmiştir. Ancak iç karışıklıklar sona ermemiştir. Avrupa dışında sadece Fas'ın kuzey bölgesi İspanya'nın

Şarlken) 1516'da Kastilya ve Aragon kralı, 1519'da Alman imparatoru olarak İspanyol ve Habsburg topraklarının şahsında birleştiği büyük bir imparatorluğun başına geçti.

nüfuz sahası olarak tanınmıştır.²⁸⁹ İspanyollar keşifler sonucu elde ettikleri toprakları ya kaybetmişler ya da satmışlardır. Sonuçta 1975 yılına kadar süren, uzun bir karmaşa dönemi geçirmiştir.²⁹⁰ Keşiflerden sonra yeni dünyada koloni kuran diğer devletler ise İspanya ve Portekiz'in kaderini bu kadar kısa sürede paylaşmamışlardır.

Keşifler Avrupalılara bir kapı açmıştır. Bu kapıyı arayan İspanya ve Portekiz hızla yayılmaya başladığı dünyanın sınırlarını çizmeye çalışır. Ümit Burnu'nun dönülmesi, Hindistan'a Afrika kıyılarından ulaşılması, Atlas Okyanusu'nun geçilmesi, iki yeni kıta parçası ve onların sonrasındaki denizin tespit edilmesi dünyanın önemli bir kısmını bilinir hale getirmiştir. Ama hâlâ başarılması gereken çok önemli bir görev vardır o da dünyanın çevresinin bir seferde dolaşılmasıdır.

Dünyanın Çevresinin Dolaşılması

Bazı kaynaklar keşifler çağı ifadesini 15-17. yüzyıllar arası için kullanır. Bu kitapta keşif konusu, dünyanın bilinir olması anlamında kullanılmıştır. Dünyanın tüm kara ve denizlerinin haritalanması esasen keşiflerin sonlanması anlamına gelmektedir. Bu iş en son kutup bölgelerine de gidilmesiyle gerçekleşmiştir. Okyanusta bulunan adaların bazıları dar alanlı kayalık halinde olanlar henüz ayak basılmamış durumda olsa da bugün tüm bu alanları uydu aracılığıyla taramak ve hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Böylelikle keşifler anlatımı Dünya'nın tümünün bilinir olduğu 20. yüzyıla kadar getirilmiştir.

Keşiflerin ilk döneminde Portekiz ve İspanya'nın faaliyetleri anlatılmıştır. İkinci dönem ise Avrupa kıtası ülkelerinin

²⁸⁹ Fransa ile yapılan bir anlaşma ile 3 Ekim 1904.

²⁹⁰ Enrique Moradiellos, „Franco's Spain and the European Integration Process (1945-1975),“ *Bulletin for Spanish and Portuguese Historical Studies*, 41, no. 1, (2016): 67-78.

dünyanın dört bir yanına yayılarak bu alanları gözlem ve inceleme yoluyla haritalaması, raporlaması, buralara yerleşerek ekonomik çıkar elde etmesi şeklinde gerçekleşen olaylar bütünüdür. Bu olaylar bütünü sömürgecilik, yayılma, yeni sınırlar bağlamında askeri ve siyasi konularla da yakından ilişkilidir. Kitapta sözü edilen konuların tümüne değinmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle coğrafya penceresinden önemli görülenler seçilmiştir. İkinci dönemin ilk olayı dünyanın etrafının dolaşılmasıdır. Böylelikle bütünün dış sınırlar çizilmiş geriye henüz ayak basılmamış alanların bilinir hale getirilmesi kalmıştır. Bu yerler öncelikle Avustralya ve Antarktika'nın bulunduğu iki önemli kara parçası ve Okyanuslardaki diğer adalardır.

Bu keşifler daha ziyade deniz yoluyla yapıldığı için kendi içinde benzerlikler gösteren özelliklere sahiptir. Diğer tarafta daha önce bilinen ama iç kesimlerinin Dünyanın geri kalanıyla henüz tanışmadığı kara parçaları da mevcuttur. Başta İç Asya ve Afrika'nın Sahra Altı kesimleri olmak üzere eski Dünya karalarının da iç kesimleri haritalanmamış ve yeniden keşfedilmemiştir. Dolayısıyla bu bölümde yine belli olaylar seçilerek 3 ana konu üzerinde durulacaktır. İlki Dünya turlarının gelişimi, ikincisi Okyanuslarda keşifler: Okyanusya ve Antarktika kıtaları son olarak da Kıta içlerindeki önemli keşifler şeklinde başlıklandırılmıştır.

Eski dünya kıtası halkları ilk keşifler sonrasında okyanuslarda gemi yüzdürürken, yeni bulunan okyanus bugünkü Büyük Okyanus, henüz aşılmamıştır. Zaten onun aşılması demek, dünyanın tümünün dolaşılması anlamına gelmektedir. Sonraki yıllarda da bu konu zaten "Dünyanın çevresinin dolaşılması" şeklinde anılmıştır. Oysaki, Macellan'ın dünya turu Büyük Okyanus'un keşfidir yani Büyük Okyanus'un bilinen dünya sınırları içine dahil edilmesidir.

Ferdinand Macellan

Macellan hakkındaki bilgilerin son derece az olduğu var olan bilgilerin de birbiriyle çeliştiği açıktır.²⁹¹ Portekiz’de geçen hayatının saray çevrelerine yakın zamanları dışında denizcilik esas mesleği haline gelir. Portekizlilerin Ümit Burnu yolunu bulmalarının ertesinde, hızla o bölgeye doğru düzenledikleri seferde yer almasının çok fazla bilinmemesi henüz yirmi dört yaşında olması ve önemli bir görevde bulunmaması nedeniyle doğaldır. Denize açıldığında denizcilerle birlikte her işi yapan Macellan, bu sayede denizciliği öğrenmiş gelecekteki başarıları için bilgi biriktirmiştir. Katıldığı ilk savaş olduğu düşünülen Kananor savaşı, Portekiz sömürge tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. 16 Mart 1506’da Kaliküt Mihrace’sinin iki yüz gemisi, Portekizlilerin on bir gemisine ani bir saldırıda bulunurlar. Portekizlilerin zaferiyle sonuçlanan bu savaş sonrası, Hindistan kıyıları ele geçirilir.²⁹² Savaş sonunda yaralıları arasında Macellan da vardır. Macellan, bir süre Afrika’da kaldıktan sonra Portekiz’e döner. 1507’deki Malay kuşatmasında da cesareti ve kararlılığı ile kendini gösterir. 1517’de yine Güney Asya’da ilerleme amacıyla

²⁹¹ Bu konuda kısaca bakılan kaynaklardan bazı alıntılar. “Magalhaens 1470’de Portekizde Traz-os-Montes’de doğmuştur. Babası arazi sahibi bir çiftçiydi. Tahsilini sarayda yaptı. Matematik coğrafya ve gemicilik öğrendi. 1495’te kralın hizmetine girdi.” Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 101; “Soylu bir aileden gelen Ferdinand Magellan’ın (1480-1521) doğduğu yer olan Portekiz’in kuzey parçasının dağları bu ülkede yaşayan ülke halkınca ‘dokuz ayı kış ve üç ayı cehennem’ bir yer olarak bilinir. ...Ferdinand Magellan bir uşak olarak yükseldiği yer olan Kral II. John’un eşi Kraliçe Leonor’un sarayının tatlı yaşamına katıldı.” Boorstin, 1994, s. 255; “Hakkında bilinen tek şey 1480 yılında doğmuş olmasıdır. Ama doğum yeri bile tartışmalıdır. Daha sonra tarih yazarları onun Tras-os-Montes bölgesindeki Sabrosa’da doğduğunu söyleseler de bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. ...Macellan büyük bir olasılıkla Porto’da doğmuştur.” Zweig, *Macellan*, 43. Ayrıca bkz. Charles McKew Parr, *So Noble a Captain The life and voyages of Ferdinand Magellan* (London: Robert Hale, 1955); Martin Torodash, “Magellan Historiography,” *The Hispanic American Historical Review*, 51, no. 2, (May, 1971): 313-335.

²⁹² Savaş öncesi Ludovicode Varthema adındaki bir gezginin Kaliküt Mihracesinin Mısır ve Venedik desteği ile hazırladığı ordusu ile Portekizlileri bekledikleri ve ani bir baskın yapacakları haberini alması Portekizlilerin bu baskından haberdar olmasını sağlar. Zaferin ortaya çıkmasında bu bilginin önemi büyüktür. Bkz. Zweig, *Macellan*, 46.

yapılan ve zaferle sonuçlanan ikinci kuşatmada da kendini kanıtlamıştır.

Denizlerde geçirdiği zamanlar, Macellan'ın daha önce kimsenin girişmediği bir işe girişme cesareti göstermesine neden olur. Macellan, Amerika kıyılarının güneyinde batıya doğru açılan bir geçidin olduğunu ve buradan geçilerek doğu Asya kıyılarına ulaşılabilirliğini bilmektedir.²⁹³ Bu kararlılıkla projesini hayata geçirmek için girişimlerde bulunur.

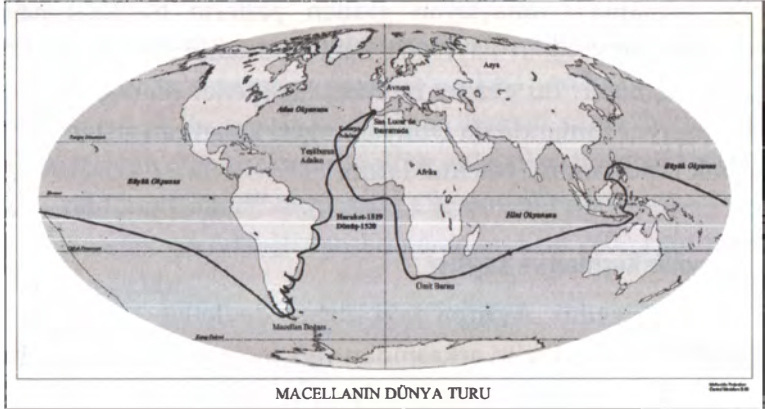
Bu bölümlenme, yani dünya kürelerinin doğu ve batı diye ayrılması ve İspanya ve Portekiz arasında paylaştırılması daha sonra dünyanın etrafını dolaşacak olan Macellan'ın da işine yaramıştır. Macellan, İspanyol tahtından yardım isterken "yapacağı seyahatin onların lehine sonuçlanacağını zira batıya doğru gidileceği için yeni bulunacak yerlerde hak sahibi olacaklarını" söyleyerek ikna etmeye çalışmıştır.²⁹⁴ Oysaki her iki taraf da nihai hedefleri olan Güney Asya'da kaçınılmaz bir şekilde yine karşılaşmıştır.

İspanyolların bulduğu yeni kıtanın etrafından dolanarak Asya'ya gitmenin mümkün olup olmayacağı meselesi, denizcilikte uzmanlaşmış Macellan'ın yeni projesidir. Belki de böyle bir keşif, Avrupa ile Asya arasındaki yolu daha da kısaltabilirdi. Bu nedenle hazırladığı teklifi Portekiz kralına sunar ama bu kabul edilmez. Portekiz sarayı ile atılan bir iftira nedeniyle arası bozulunca, İspanya'da şansını denemek ister. Bu nedenle Macellan, İspanyol vatandaşlığına geçer. Burada, projesine destek bulan Macellan 1518'de, iki yıllık yolculuk için gerekli her şeyi içeren beş gemi, elde edilecek kârın %5'i, kendisi ve ailesi için bu yerlerde yöneticiliklerin verilmesini içeren bir anlaşma paketini imzalar. 20 Eylül 1519'da başlayan yolculuğun tüm detayları, İtalyan Antonio Pigefatta ta-

²⁹³ Macellan bu bilgiyi Portekiz kralının gizli arşivinden aldığı Martin Behaim'in bir haritasından edindiği ortağı ve sadık yoldaşı Antonio Pigefatta tarafından bildirilmiştir. Bkz. Zweig, *Macellan*, 75.

²⁹⁴ Berry, *Bilimin Arka Yüzü*, 9.

rafından kaleme alınmıştır.²⁹⁵ Birçok maceralardan sonra beş gemiden yalnız biri İspanya'ya varabilmiştir. Macellan dönüş yolunda yerliler tarafından öldürülmüş, seyahati Del Kano tamamlamıştır. Böylece artık dünyanın etrafındaki ilk yolculuk gerçekleşmiştir. Macellan'ın açtığı yoldan kısa süre içinde başka denizciler de geçecektir. İnsanoğlunun karalarda başlayan hikayesi, bundan sonra dünya denizleri üzerine doğru yayılmıştır (Harita 26).

Harita 26. Macellan'ın Dünya Turu

Diğer Dünya Turları

Macellan'dan sonra Dünyanın etrafının dolaşılması faaliyetleri hız kazanmıştır. Bir diğer keşif gezisi daha ziyade dünyayı tanıma ve bilgi toplama amaçlı yapılan gezilerdir. Bunlardan ilki Louis Antoine de Bougainville (1729-1812) dünyanın çevresini dolaşarak denizler hakkında bilgi toplamayı amaçlamıştır. Fransa'dan başlayan yolculuk Magellan boğazından Tahiti'den Samoa Adalarından, Yeni Hebrid adalarından Hint okyanusundan Ümit Burnundan geçerek Saint Malo'da son bulmuştur. Getirdiği bilgiler deniz olaylarını anlamada çok önemli olmuştur.²⁹⁶

²⁹⁵ Bkz. Antonio Pigefetta, *Magellan's Voyage Around the World* (Cleveland USA: Arthur Clark Company, 1906).

²⁹⁶ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 78.

Buraya kadar benzer yöntemleri ile dikkat çeken Conquistadorlar içinden seçilmiş bazıları ve onların faaliyetleri anlatıldı. Amerika'nın keşfedilmesi süreci, bundan sonra da başka Avrupa devletlerinin de girişimleri ile devam etmiştir. Özellikle kıyılardan başlayan keşif hareketleri kıtaların iç kesimlerine doğru ve okyanusta bulunan adalara doğru yayılma şeklinde devam eder. Keşifler ise 16. yüzyılın sonunda yeni bir şekil almıştır. Bunlar daha çok kara ve denizlerden bilgi toplamayı amaçlayan gidilen yerlerin haritalanması yeraltı ve yerüstü kaynaklarının raporlanmasını şeklinde gerçekleşmiştir. Bu geziler bilimsel faaliyetler olarak tanımlanmış aynı zamanda da Dünyanın geri kalanının sistematik olarak raporlandığı yolculuklardır.

İngiliz Keşifleri ve Kâşifler

16. Yüzyılın Avrupa'daki diğer devletler tarafından İspanya ve Portekiz'in arkasından yetişme çabaları ile geçtiği söylenebilir. Yeni bulunan kıtaların ve okyanusların henüz ayak basılmamış yerlerinin keşfi ve haritalanması işi bundan sonraki yüzyıllarda hız kazanmıştır. 17. Yüzyıl ve sonrasında büyük oranda İngiliz, Fransız ve Hollandalı kâşiflerin marifetiyle dünya bilinir hale gelmiş ve haritalanmıştır. Öte yandan haritalanan yerler resmi olarak bir ülkenin toprağı ya da daha açık ifade ile sömürgesi haline gelmiştir. İngiltere'nin özgün keşif projesi "kuzey batı geçidini bulmak" iken, daha önce gözlerden kaçan kıta içlerindeki bölgeler kâşifler için daha büyük hazineler barındırmıştır. Keşiflerin ilk iki yüzyılından sonra keşif mantığı değişmiş, keşifler bilinmeyen bir yerin bulunmasından daha çok Dünya yapbozunun bilinmeyen parçalarının tamamlanması faaliyetine dönüşmüştür.

Keşifler çağının Hindistan'a ulaşma düşüncesi her dönem canlı bir ekonomik hedef olarak kalmıştır. İngilizler için de Hindistan'a ulaşmak çok önemli bir hedeftir ve keşif dü-

şüncelerini bunun üzerine kurgulamışlardır. Üstelik diğer Avrupa ülkeleri arasındaki yarış gitgide hız kazanmıştır. Avrupa'dan deniz yoluyla Hindistan'a ulaşmak için dört seçenek bulunmaktadır. İlk Portekizliler' in bulup kontrol ettiği Ümit Burnu yolu; İkincisi İspanyolların bulup kontrol ettiği Güney Amerika'daki Macellan Geçidi ile Büyük Okyanus yolu; Üçüncüsü Kuzey Buz denizi ve Rusya'nın kontrolündeki doğu yolu; Geriye kalan dördüncü seçenek Kuzey Buz Denizi Batı kıyılarıdır.²⁹⁷ İngilizlerin keşif projesi de bu yolun keşfedilip kullanılması yönünde olmuştur. Bilindiği gibi daha önce İngilizler'e de giden Kolomb'un keşif projesi teklifi geri çevrilmişti.²⁹⁸ Bu fırsatı kaçırdıktan hemen sonra İngilizler, aslen İtalyan olan başka bir kâşif ile anlaştılar. Bu kâşif İtalyan kökenli John Cabot²⁹⁹ olup Atlas Okyanusu'ndan batıya doğru bir sefer gerçekleştirme konusunda Kral VII. Henri'nin desteğini aldı.

John Cabot (1450-1499?)

Bilindiği gibi 1492 tarihinde Atlas Okyanusu'nun batısındaki ilk adaya daha önce Kolomb ayak basmıştı. Bu tarihten kısa süre sonra yani 1496'da İngilizler, John Cabot'un ilk seferi ile keşif faaliyetlerine başladılar. Bu sefer hava şartları gibi çeşitli nedenlerle çok kısa sürdü ve Cabot, Bristol limanına geri dönmek zorunda kaldı. Ancak İngilizlerin keşif yarışında geri kalmaya niyetleri yoktu. Kısa süre sonra yeni bir sefer tertip edilerek 1497'de, 18 kişilik bir mürettebatla Bristol'den tekrar yola çıkıldı. Yol güzergahında bulunan İrlanda'nın çevresi dolaşarak kuzey ve batıya doğru bir rota çizildi. Burada

²⁹⁷ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 63; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 119.

²⁹⁸ Bkz. Amerika'nın keşfi ile ilgili bölüm.

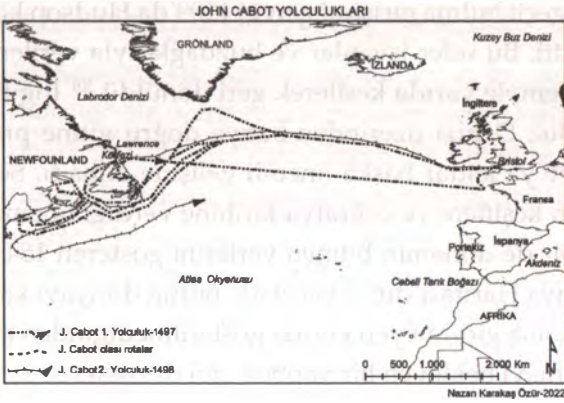
²⁹⁹ Asıl adı Giovanni Caboto, (d. 1450, Cenova ? [İtalya] - ö. 1499), denizci ve kaşif, 1497 ve 1498'deki seferleriyle daha sonra İngilizlerin Kanada üzerinde hak iddia etmesi için zemin hazırlamaya yardım etmiştir.

Britannica Editors. "John Cabot." *Ansiklopedi Britannica*, 7 Ocak 2021. <https://www.britannica.com/biography/John-Cabot>.

yapılan gözlemler sonucu, İngiliz efsanelerinde yer eden Hy-Brasil Adası ve yedi şehrin olmadığı teyit edildi.³⁰⁰ Daha sonra ilk olarak karanın nerede görüldüğü ve nereden karaya çıkıldığı bilinmemekle birlikte, bir karaya çıkıldığından söz edilmekte ve burasının güney Labrador, Newfoundland veya Cape Breton Adası çevresi olduğu düşünülmektedir. Karaya ilk çıkışta keşif geleneğine uygun şekilde ayak basılan arazi İngiliz ve Venedik bayrakları ile işaretlendi, İngiliz kralı adına buraya el konuldu. İkinci aşamada kıyıdan itibaren geçilen yerler, Cape Discovery, St. John Adası, St. George's Cape, Trinity Adaları ve Cape England şeklinde isimlendirilerek bölgedeki İngiliz hükmü pekiştirildi.

Keşifler tarihi bakımında oldukça erken bir dönemde bu keşfi yapan Cabot, da tıpkı Kolomb gibi ayak bastığı karanın Asya'nın doğu kıyıları olduğunu düşünmüştü. Bu nedenle de esas hedef olan Doğu Asya kıyıları, Japonya, Hindistan yoluna buradan ulaşılabilceği öngörülerek bir sefer daha düzenlendi. 1498'deki bu ikinci sefer başarısızlıkla sonuçlandı Cabot kayboldu, gemilerden sadece biri geri dönebildi. Kolomb'a göre daha kısa bir mesafe kat eden Cabot, bu kısa mesafede gemiciler için son derece tehlikeli olan soğuk hava, sis, buz dağı, fırtınalar ile mücadele etmiştir (Harita 27).

³⁰⁰ İrlanda efsanelerinde yedi yılda bir görüldüğü söylenen ada. Avrupa'da Abraham Ortelius'un *Orbis Terrarum*'u gibi çok tutulan bazı haritalarda da bu hayali ada gösterilmiştir. Bkz. Barbara Freitag. *Hy Brasil: The Metamorphosis of an Island* (USA: Briil Publication, 2013); O'Flaherty Roderic. *A Chorographical Description of West Or H-Iar Connaught: Written A.D. 1684* (Dublin: The Library of Trinity College, 1840).

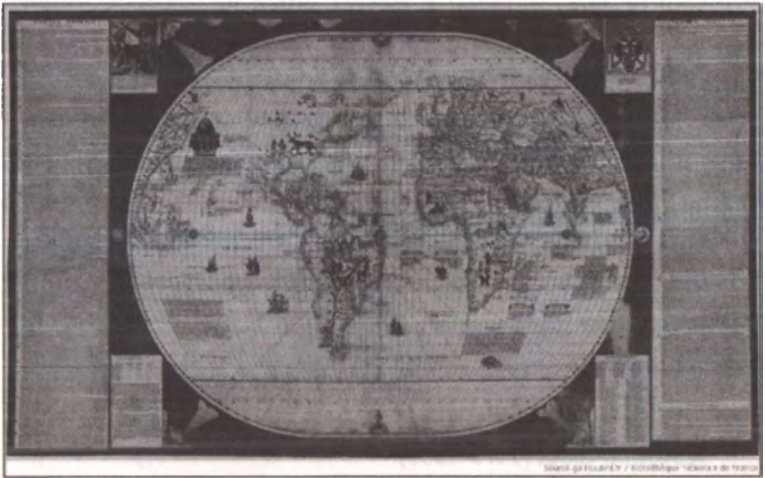
Harita 27. John Cabot'un Yolculukları.

Cabot'un yolculukları sonrası bölgeden getirdiği bilgiler önemlidir. Bölgede altın ya da zengin şehirlere rastlanmamıştı ama doğal kaynakları bakımından zengin ve bakir bir alan vardı. Sularındaki balık zenginliği, İngiltere'nin o sıralarda problem yaşadığı İrlanda balık tekeli kırma bir şans olmuştur. İngilizler bu bakir denizlerdeki balıkları uzunca bir süre avlayarak gelir elde etmiştir. John Cabot'tan sonra oğul Sebastian Cabot'un aynı bölgede keşif faaliyetleri olmuştur.

Sebastian Cabot (1476-1557)

Sebastian Cabot İngiliz ve İspanya'ya hizmet etmiş denizci ve kâşif olarak bilinmektedir. 1512'de İngiliz ordusunda görev yaparken Aragon tahtı ve İngiliz iş birliği vasıtasıyla Kuzey Amerika'nın kuzeydoğu kıyıları hakkındaki bilgisi nedeniyle İspanyollar'ın dikkatini çekti ve İspanyol ordusunda bir süreliğine görev aldı. 1520'de İngiltere'ye geri döndü sonrasında 1525'te üç gemilik İspanyol filosunun başına Hindistan seferi için getirildi. Özellikle İspanyollar için Güney Amerika'da La Plata ve Parana Nehri halici bölgesini inceledi, zenginliklerine dair bir raporla geri döndüğünde beklentileri karşılamamıştı. Bu kez İngiltere'nin kuzey geçidi projesi için harekete geçti. Amerika Kıtası'nın kuzeyinden

yeni bir geçit bulma girişimi gereği 1509'da Hudson körfezine kadar gitti. Bu sefer isyanlar ve buzdağlarıyla verilen mücadele nedeniyle yarıda kesilerek geri döndü.³⁰¹ İngiltere'nin Kuzey Buz Denizi üzerinden batıya doğru gitme projesi ile ilgili 1576'ya kadar başka önemli gelişme olmadı. Sebastian Cabot'un keşiflere ve coğrafya tarihine verdiği önemli katkılardan bir de dönemin bilinen yerlerini gösteren 1544'te çizdiği Dünya Haritası'dır.³⁰² Haritada bütün dünyayı kapsadığı halde, henüz gidilmeyen kıyılar gösterilmediğinden adeta tamamlanmayı bekleyen bir yapboz gibi durmaktadır.

Resim 6. Sebastian Cabot'un Dünya Haritası (1544).³⁰³

³⁰¹ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 63.

³⁰² Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Sebastian Cabot." *Encyclopedia Britannica*, November 26, 2020.

³⁰³ Harita <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55011003p/f1.item#> dan alındı. Bkz. Sebastian Cabot. "Mappemonde (1544) / par Sébastien Cabot en guise de titre, une inscription bilingue dont le texte latin est le suivant], Présentant dans son quart sud-ouest in hac protens in planum figura continetur totus terre glodus, insule Portus, flumina Sinus". *Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans*, GE AA-582 (RES). <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb406117137>

Martin Frobisher (1535-1594) ve Kuzey Yolu Keşifleri

İngiliz keşiflerinde önemli sayılabilecek bir diğer isim de M. Frobisher'dir. Kariyerinin bir kısmında Akdeniz kıyılarında denizcilik yapmış daha sonra da ülkesine dönerek İngiltere'den Uzakdoğu'ya ulaşma yolunda çeşitli planlar geliştirmiştir.³⁰⁴ 1576'da kraliçe I. Elizabet' in desteği ile ilk keşif yolculuğuna çıkmıştır. İlk olarak Grönland kıyıları ile karşılaşmış ancak bankizler ve buz dağları yanaşmayı engellediğinden buraya New England adını vererek yoluna devam etmiştir. Yolculuk sırasında karaya çıktığı bugünkü Baffin Adasına kimsenin dikkatini çekmesin diye *Meta Incognita* adını vermiştir. Frobisher 63 derece kuzey enlemine kadar gitmeyi başarmıştır. Ancak buzullar ve sert kutup rüzgarları yolculuğu çok zorlaştırmış fazlaca zaiyat verilerek geri dönmüştür. Bu yolculukta ilk defa Avrupalılar Eskimolarla karşılaşmıştır. Bölgeye daha sonra Norveçli Williem Barents (1550-1567) tarafından keşif yolculuğu düzenlenmiştir. 1594-1597 arasında yapılan seferlerde, Ayı Adası, Spitzberg Adası, Novaya Zemlya Adasının doğu kesimleri bilinir hale gelmiştir.

İngiltere'nin kuzey geçidi projesi, daha sonraki yıllarda çok defa denenen keşif yolculuklarıyla devam etse de bir türlü başarıya ulaşamamıştır. Kuzey yolu daha sonra 1903'te başlayan ve 1906'da Büyük Okyanusa ulaşarak sonlanan üç yıllık bir yolculukla Norveçli Roald Amudsen (1872-1928) tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁰⁵ İngiliz keşifleri ile ilgili burada incelenecek son isim James Cook'tur.

³⁰⁴ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*.

³⁰⁵ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 67.

Resim 7. İngiltere'nin Kuzey Amerika Keşifleri³⁰⁶

James Cook (1728-1779)

Bu yüzyılda keşifler kendi içinde önemli bir gelişme yaşamıştır. Keşif, sadece bilinmeyen yerlerin bulunması, haritalandırılarak eski dünya yapbozunda bir yere yerleştirilmesi değil dünyanın tüm özelliklerinin bilimsel merakla incelenmesi şekline dönüşmüştür. James Cook'un keşif faaliyetlerini incelerken keşif düşüncesine getirdiği yenilikler, bulduğu teknik çözümler ve bilimsel faaliyetler bir arada ele alınmalıdır. Bilindiği gibi karalardaki büyük gezginlerin ismi, kat ettikleri yol ile anılmaktadır. Örneğin İbn Battuta ya da Marco Polo gibi. Keşiflerde kat edilen deniz yolları içinde ilk sırada yaklaşık 300 bin km ile James Cook gelmektedir. Cook'un birbirinden önemli üç gezisi bulunmaktadır. İlki 1768 Büyük Okyanus gezisi, ikincisi 1772 Antarktika gezisi ve son olarak geziden geri dönemediği 1779 Kuzey yolu gezisidir.

Cook'un gezilerinin kendine has bazı özellikleri vardır. Öncelikle daha önce görülmemiş şekilde teknik araç barındırmaktadır. 1731 senesinde John Hadley (1682–1744) tarafından

³⁰⁶ McConnell Map Co, and James McConnell. *McConnell's Historical maps of the United States*. [Chicago, Ill.: McConnell Map Co, 1919] Map. <https://www.loc.gov/item/2009581130/>

yapılan ilk 45 derecelik oktantla, John Harrison (1693-1776) tarafından yapılan kronometre bu araçlarından en dikkat çekenleridir.³⁰⁷ İkinci özellik mürettebatın çeşitliliğidir. Cook'la birlikte gemi idaresinde görev alan subaylar, marangozluk ve yelken dikimi gibi işleri bilen becerikli gemiciler bulunmaktadır. Gemideki asayişin sağlamak, gemiyi korsanlara, yerlilere karşı korumak için silahlı deniz piyadeleri ile doktorluk ve diğer hizmet işlerinde bulunanlar da bu ekip içinde yer almıştır. Gemi mürettebatına ilk kez bilim insanları katılmıştır. Bunlar, botanikçiler, gökbilimciler, ressamalar ve coğrafyacılarıdır. Zamanlarını gözlem ve deney yaparak geçiren bilim adamları, gittikleri yerlerden bolca örnekler toplamış, topografik ve beşeri özelliklere dair çizimler yapmışlardır.

İlk gezide Royal Society'nin verdiği görev, Venüs gezegeninin güneşin önünden geçişini Tahiti Adası'ndan izlemek ve yerkürenin en güney ucundaki kutup bölgesindeki güney kıtasını bulmaktır. Buna İngiliz hükümetinden aldığı gizli emirle, yolculuk sırasında geçilen her ülkenin nüfus yoğunluğu, halkın alışkanlıkları, huyları, toprağın özellikleri ve elde edilen ürünlere dair bilgilerin toplanması da eklenmiştir.³⁰⁸ İlk geziye *Evdeavour* adlı gemi ile çıkıldı. 1768'de Plymouth'tan yola çıkıldı ve Horn Burnu'na doğru gidildi. Buradaki fırtınalardan kurtulup 1769'da Tahiti'ye vardılar. Bu adaların ve Polinezya bölgesinin güzelliğinden etkilendiler. Tahiti Adasının kıyıları ölçüldü, Venüs'un güneşin önünden geçişi izlendi. Bölgedeki yerel halkın dili ile ilgili bir sözlük hazırlandı. Halkın sanatı, dansları ve müziği incelendi. Bora Bora Adası ve Yeni Zelanda kıyılarını takiben 1770'de Avustralya'nın Sidney limanına gelindi. Botany Körfezi'nde karaya çıkıldı daha sonra kıyı boyunca ilerleyip 1771'de İngiltere'ye döndüler.

³⁰⁷ Kaye, "Captain James Cook and the Royal Society," 16; Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 88.

³⁰⁸ I. Kaye, "Captain James Cook and the Royal Society" Notes and Records of the Royal Society of London, 24, no. 1, (Jun., 1969): 7-18; Öngör, *Coğrafi Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 140; Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 88.

İkinci yolculukta Cook bu kez Resolution ve Adventure adlı gemilerle 1777'de denize açıldı. İlk yolculuğunda bula-madığı güney kıtası diye bir şeyin olmadığını ispat için yola koyuldu. Güney kutup çemberini ilk kez aştı. 1773'te buzdağ-ları ve bankizlerin arasında güney kıtasının buzullarıyla kar-şılaştı. Buzlarla kaplı yüzeyi ile burada bir kıtanın olduğunu belirtti. Geri dönüşte Tahiti' ye uğrayıp yerliler etnik ve top-lumsal özellikleri bakımından biraz daha incelendi. Büyük Okyanus'ta bulunan, Cook Adaları, Markiz Adaları, Yeni Kaledonya Adaları, Paskalya ve Yeni Hebrid Adaları keşfe-dildi. Bu yolculuk 1775'te İngiltere'ye dönüş ile son buldu. Bu yolculuk ile birlikte 50-60 derece güney paralelleri arasında bir dünya turu gerçekleştirmiş oldu. Cook 3 yıl 18 gün sü-ren yolculuğunu oldukça verimli geçmiş ve Dünyanın güney kesimi ile ilgili özellikle de bilinmeyen güney kıtası ile ilgili tartışmalara son noktayı koymuştu. Yolculuğu sırasında kul-landığı güzergah daha sonra bir deniz yolu güzergahı haline geldi Yeni Zelanda ise bu güzergâhın önemli uğrak noktası oldu ve bir çok bilimsel bilgi onun sayesinde edinildi.³⁰⁹

Üçüncü ve son yolculuk İngiltere'ye döndükten bir yıl sonra 1776'da başladı. Bu yolculuk için de iki gemi tahsis edilmiştir bunlar Resolution ve Discovery adlı gemilerdi. Cook'un başarılı deniz yolculukları karşılaştığı zorluklar-la mücadelesi İngiltere'nin 1497'de John Cabot ile başlayan neredeyse üç yüz yıllık Kuzey Geçidi Projesi için bir ihtimal doğurdu. İngiliz savunma bakanlığı kuzey bölgeleri özellikle kuzeybatı geçidini bulmak istiyordu bunun için başarılı ka-şif Cook çok uygundu. Üçüncü yolculuk Ümit Burnu üze-rinden Hint Okyanusuna doğru giden güzergah belirlendi. Fransızların keşfettiği Kerguelen Adaları, Yenizelanda ve Tahiti' den sonra Büyük Okyanus üzerinden kuzeye yöne-lindi. Kuzey Amerika'nın batı kıyılarından 70 derece kuzeye

³⁰⁹ Kaye, "Captain James Cook and the Royal Society" 17; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 152-153.

kadar gidildi. Kuzey kutbuna yaklaştıkça ulaşımı güçleştiren buz engeli nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Böylece kaptan Cook da Kuzey Geçidini aşamadı. Dönüşte büyük Okyanusun ortasındaki Havai adasında mola verildi ve buradaki yerliler talihsiz bir olay sonucu James Cook'u öldürdüler gemi ikinci kaptan Clark komutayı alarak Kamçatka taraflarına doğru gidildi. Gemiler Clark'ın da ölümü ile yeniden görev paylaşımı yapıldı Gore kumandayı alarak 1780'de İngiltere'ye döndü.³¹⁰ Bu son gezi ile büyük deniz kaşifi kaptan Cook'un faaliyetleri sona ermiş oldu. Cook, hem bir asker hem de bilime meraklı kişiliği ile denizlerdeki keşiflere büyük katkılar yapmıştır. Özellikle Büyük Okyanus'taki adaların bilinir olmasında önemli rol oynamıştır. Uzun deniz yolculuklarında aylarca karaya çıkamayan denizcilerin yaşadığı iskorbüt hastalığına çözüm üretmiştir. Gezi ekibinde Joseph Banks, Johann Forster, Georg Forster, Anders Sparrman gibi doğa bilimciler bulunmaktadır.³¹¹ Bu gezilerde bilim alanında toplanan materyaller ve bilgiler ayrıca ele alınmalıdır.

Fransız Keşifleri ve Kaşifler

Fransa, Avrupa'nın güçlü ülkelerinden biri olarak keşif faaliyetlerine erken dönemlerden itibaren katılmıştır. Tıpkı İngilizler gibi Fransızlar da Kolomb'un tekliflerine sıcak bakmamışlardır. Ancak İspanya ve Portekiz'in sınır komşuları olarak onların faaliyetlerini yakından takip ettikleri bilinmektedir. Fransa'nın da keşif faaliyetlerinde hedef noktasının Doğu ve Güney Asya olduğu açıktır. Bunun için batıya doğru hareket etmişler karşılıklarına çıkan Kuzey Amerika kıtasının iç kesimlerine doğru ilerlemişlerdir. Böylelikle kıtanın kuze-

³¹⁰ J. C. Beaglehole, "On the Character of Captain James Cook" *The Geographical Journal*, 122, no. 4, (Dec., 1956): 417-429; Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 95; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 155.

³¹¹ British Library. *The voyages of Captain James Cook*. <https://www.bl.uk/the-voyages-of-captain-james-cook/articles/the-first-voyage-of-james-cook>

yindeki İngilizler ve güneydeki İspanyollara ek olarak bir de Fransız varlığı söz konusu olmuştur. Fransa adına bilinen ilk keşifler J. Cartier tarafında yapılmıştır.

James Cartier (1491-1557)

Fransızların Kuzey Amerika'daki faaliyetleri içinde ilk olarak Florida'ya kadar indikleri bilinen Fransız Jean Ribaut (1520-1565) ve Huguenot³¹² kolonisinden söz etmek gerekir. Fransız Protestanlarının oluşan grubun 1562'de civarında Florida bölgesine gelerek küçük bir koloni kurduğu belirtilmektedir. Ancak daha sonraları bu koloni faaliyetinin devamı hakkında bilgi bulunamamıştır. Fransız keşif projesinde dikkat çeken diğer isim hakkında çok fazla bilgi olmayan James Cartier'dir. 1534'te Yeni Dünya'yı keşfetmesi için kendisine verilen emirle Manş Denizi kıyılarındaki Saint-Malo'dan 20 Nisan 1534'te 2 gemi ve 61 adamla yola çıkmıştır. Bu seyahatin bir miktar altın ya da değerli şeyler bulmak ve Asya'ya giden yolu keşfetmek şeklinde iki amacı vardır. Cartier'in yolculuğu ile St. Lawrence Körfezi'nin kıyıları tamamen dolaşmış ve bu alanlar ilk kez tanıtılmıştır. Yolculuk bölge kıyılarının haritalanması sonrasında eylül 1534'te sona ermiştir. Bu gezi ile New Land (New Foundland) olarak bilinen bölge keşfedilmiş oldu.³¹³ Cartier, 19 Mayıs 1533'te yeni bir keşif gezisine çıkmış, bu kez St. Lawrence Nehri ağzından girerek Montreal'e kadar gelmiştir.

Burada Hochelaga³¹⁴ denilen yerleşim alanına ulaşıldı. Bölgedeki Kızılderililerle temas kurulmuş ve onların kültü-

³¹² Fransız Protestanlara verilen ad.

³¹³ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Jean Ribaut." *Encyclopedia Britannica*, October 8, 2021. <https://www.britannica.com/biography/Jean-Ribaut>; "Ribaut, Jean," New York, 1875, 164.

<https://www.loc.gov/item/02027317/>. George R. Fairbanks. *History of Florida* (Philadelphia: J. B. Lippincott & Co, Jacksonville, Fla.: Columbus Drew, 1871), 11.

³¹⁴ Burası bir yerli kasabası olup yakındaki dağ Cartier tarafından Mount Royal olarak isimlendirilmiştir. Kasabanın İtalyan coğrafyacı Ramusio 'nun kitabında taslak planının iki sayfaı kaplayacak şekilde çizildiği görülmüştür. Giovanni Battista Ramusio. *Delle Navigazioni et Viaggi* 3 (Venetia: Nella Stamperia de Giunti, 1606), 380-381.

rü hakkında ilk bilgiler Cartier'in raporlarından alınmıştır. Bölgede daha sonra kara içi su yolu olarak aktif kullanılacak olan nehirler hakkındaki bilgilere de ilk olarak bu gezi ile erişilmiştir. Cartier, 1541'de tekrar bölgeye gitmiştir.³¹⁵ Cartier'in bölgedeki faaliyetleri Amerika'daki Fransız kolonizasyonunun başlangıcı olarak kabul edilir. Aynı zamanda kara içine doğru gemi ile girip nehir boyunca ilerleyerek yapılan keşiflere örnek olmuştur. Bölgenin kış ve yaz aylarında yaşadığı iklim şartları ve yeryüzü şekilleri Cartier ve ekibi tarafından tespit edilmiş bu bilgiler kara içlerindeki coğrafi özelliklerin haritalanmasına katkı sağlamıştır. Doğrudan raporlarının yayınlanmadığı ancak, getirdiği bilgilere farklı eserlerde yer verildiğini görmek mümkündür. Bunlardan biri İtalyan Ramusio'nun 3 ciltlik dünya coğrafyasını anlatan eseridir. Cartier'in bilgilerinin ve yaptığı keşif seyahatinin Ramusio'nun ilki 1583'de, ikinci cildi 1576 ve sonuncusu 1606'da basılan kitabında yer aldığı bilinmektedir. Diğer önemli kaynak, Avrupa yazınında Amerika hakkında ilk bilgileri veren Fransız tarihçi André Thevet'in (1516-1592) kitabıdır. Bu kitapta Cartier'in getirdiği bilgiler kullanılarak Kuzey Amerika'nın etnolojisi hakkında önemli bilgiler verilmiştir.³¹⁶ Bu bilgiler özellikle keşifler sonrası kolonizasyon ile yok edilen kıta kültürü ve yaşamı hakkındaki en eski bilgiler olarak değerlendirmek gerekir.

Fransızların keşif faaliyetleri de İngilizler gibi Asya'ya bir geçiş yolu bulma çabasından ibaretti. Ancak zaman geçtikçe kıtada İspanyol, İngiliz ve Fransızlar birer güç olarak ortaya çıkmaya başladılar. Başlangıçta keşfedilen yerler kısa süre içinde yerleşime açılarak Fransız toprakları haline geldi. Amerika'nın özellikle bugünkü Kanada topraklarında kalan kısımlarında küçük bir Fransa inşa edilmişti. Bunun dışında

³¹⁵ Marcel Trudel, "Cartier, Jacques (1491-1557)," in *Dictionary of Canadian Biography*, 2003.

³¹⁶ Marcel Trudel. "Thevet, André," in *Dictionary of Canadian Biography*, 1, 2003.

Missisipi Nehri boyunca uzanan toprakları keşf edip yerleşime açtılar. Fransızların bölgedeki faaliyetleri yerlilerle birlik olup İngilizler ile savaşmaya kadar gitti. Kıtadaki güçler savaşı Amerika'nın özgürlük mücadelesi yaptığı bağımsızlık savaşına kadar devam etmiştir.

Rus Keşifleri ve Kaşifler

Bugünkü Rus Devleti'nin kuruluşu X. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu tarihten itibaren devletin toprakları istikrarlı şekilde genişlemiştir. 1550-1700 arası zaman diliminde Moskova Prenslığı Volga'dan Ural Dağları'na ve Pasifiğe kadar olan yerleri kontrol altına almıştır. Bu genişleme sürecinde doğuya doğru ilerlemeler dikkat çekmektedir. Bu ilerlemelerde Moskova'nın doğusunda ve Asya kıtasının da kuzeyinde kalan geniş ve bakir Sibiry bölgesi önemli bir yer tutmuştur. Bu bölgenin öncü keşif gruplarıyla tanınması ve tanımlanması 1581'de Kazak Ataman Ermak Timofeevich'in Sibir Hanları'nın güçlerini yenmesiyle başlamıştır. Bu olay Moskova Prenslığı'ne Sibiry'nın kapılarını açmıştır.³¹⁷ Çariçe Anna İvanovna (1693-1740) döneminde (1730-1740) Hive Hanlığına bir keşif kolu gönderilmiş ve Türkistan hakkında bilgiler toplanmıştır. Ayrıca Anna döneminde Çin iki defa, önce 1731'de Moskova'ya daha sonra da 1732'de Petersburg'a elçi göndermiştir. Sonraki zamanlarda da Rus topraklarındaki genişleme artarak devam etmiş, XVIII. yüzyılda ise doğuda Kurill, Aleut ve Alaska yarımadasına kadar olan yerler, Batıda Baltık Denizi kıyısına kadar olan bölgeler ele geçirilmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya, Kuzey Kaliforniya ve Hawaii Adası'nda koloni kuracak kadar Kuzey Amerika'nın Pasifik kıyılarında ilerlemiştir (Harita 28).³¹⁸

³¹⁷ Library of Congress. "Russian Discovery."

³¹⁸ Tolmacheva, "The Early Russian Exploration...", 41.

RUS İMPARATORLUĞUNUN 1914'E KADAR YAYILDIĞI ALANLAR

Harita 28. Rus Yayılması 1533-1894³¹⁹**Gmelin Sibiryaya Seferi ve Ekibi**

Rus keşiflerinde Sibiryaya ve onun daha doğusuna doğru yapılan seferler önemlidir. Bu seferler bilim ve keşif mantığı ile yeni bir tarz içermekteydi. Aynı zamanda dünya karalarının en büyüğü olan Asya'nın kuzey kesimleriyle meşhur Kuzey Doğu Geçidi'nin bilinir olmasında önemli rol oynamıştır. Bu keşifler bir ekip çalışması ve Rus İmparatorluğu'nun kontrolü altında gerçekleşmiştir. Devlet görevi ile oluşturulan keşif grupları aynı zamanda dönemin en saygın bilim insanlarından oluşmaktadır.

Aslen Alman olan Johann Georg Gmelin (1709-1755) bilim adamı kimliği ile keşif kimliğini birleştiren bir düşünce geliştirmişti. Ülkenin doğal kaynaklarının bilimsel olarak çalışılması fikri ona aittir. 1727'den 1731'e kadar St. Petersburg akademisinde yardımcı olarak kimya ve biyoloji alanlarında

³¹⁹ Map, "Russian Expansive 1533-1894" By Marxist Internet Archive <http://www.marxists.org/glossary/media/places/r/russia/1533-1896.gif>, CC BY-SA 2.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7314596>

çalıştı. İlki 1725-30 arasında yapılan, ikincisi 1731’de Vitus Bering (1681-1741) başkanlığında olan *Büyük Kuzey Keşfi*’nde görevlendirildi. Çeşitli zorluklarla 10 yıl süren bu keşifle Yakutistan’a kadar gitti. Bu bölgede bulunan 1178 bitkinin açıklandığı dört ciltlik Latince *Folora Sibirica* adlı eseri yayımlandı. 1751-52’de diğer eseri 1733’den 1743’e kadar *Sibirya’dan Yolculuklar* adıyla yayımlandı. Almanca yazılan bu eser gezilen bölgelerdeki halkların yaşamları, adetleri, sanatları ve ticaretleri hakkında bilgiler vermiştir. Eser kısa sürede birçok dile çevrilirken Rusça yayımlanmamıştı.

Gelişen Rus ekonomisinin desteklenmesi amacıyla doğa bilimleriyle elde edilen ampirik veriler hem genç Rus bilim adamlarının uygulamalı çalışmasına, hem Rusya’nın bilinmeyen bölgelerinin taranarak doğal özelliklerinin belirlenmesine imkân sağladı. Toplanan bilgiler Avrupa’da yayınlarak doğa bilimlerinin gelişmesine önemli katkılar verdi. Büyük doğa bilimciler C. Lineaus (1707-1778) ve W. Steller de Gmelin’in bilgilerinden yararlandı.

Yolculuk ekibinde bulunan bir diğer Alman Georg Wilhelm Steller’di. Sibirya doğa tarihi ile ilgili önemli bilgiler topladı. 1739’da Büyük Kuzey Keşfi’ne katıldı. 1746’da Sibirya’da öldü. Steller, *De Bestiis Marinis*’i yazdı. Çalışmalarının çoğu ölümünden sonra yayınlansa da batıda topladığı bilgiler keşfettiği türler ile bilim tarihinde derin izler bıraktı.³²⁰

Ünlü matematikçi Leonhard Euller (1707-1783) genç yaşta St. Petersburg akademisine atanmıştı. Rusya’daki keşif gezilerine büyük katkısı oldu. Bunun ilk uygulamalı örneği ise 1768-1774 arasında yapılan bilimsel keşif gezilerinde verilmiştir. İlk Büyük Kuzey Seferi de onun yardımı ile yapılmıştı. Ancak ikinci sefer bu anlamda daha önemlidir. Akademik anlamda saha çalışması şeklinde organize edilen bu keşifler

³²⁰ Alexander Vucinich, *Rus Kültüründe Bilim* (İstanbul: Orion Kitapevi, 2019); Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

grup üyeleri tarafından yapılan ölçümler, örnek toplama ve gözlemlerin bir bileşkesi halindedir. Araştırmacıların yayınları ciltler dolusu bilgiler içermiştir. Böylece Rusya'daki doğa çalışmaları ve kartografik ölçümler batıdaki ile aynı seviyeye çıkmıştır.

Keşifler sonucu Rusya'da matematikte olduğu gibi bir doğa geleneği oluşmuştur. Birkaç yıl içinde kendi iç durumunu, doğal üretimini, topografyasını, dillerini, gelenek ve göreneklerini, farklı insanların tarihleri üzerine yazılmış metinlerini oluşturarak, Avrupa ile boy ölçüşecek duruma geldi. Bu metinler yazıldıktan hemen sonra Fransızca, Almanca veya Rusça olarak yayımlandı. Keşif ekipleri Alman ve Ruslar'dan oluşan saf bilim ve idealizm etrafında toplanmış gruplardı. Takım liderleri ise doğa bilimci Samuel Gmelin idi.

Yüzyılın sonlarına doğru ise Peter Simon Pallas keşiflerin en öne çıkan ismi oldu. Pallas, Avrupa'daki doğa bilimciler ile C. Linneaus ve G.L.L. Buffon'un (1707-1788) denk gösterildi. Pallas, 1768-1774 yılları arasında ilk Sibiryaya seferini yaptı. Bu sefer sonrası St. Petersburg'a gönderdiği düzenli raporlar toplanarak *Rus İmparatorluğu'nun çeşitli eyaletlerinde yolculuk 1768-1773* adıyla yayımlandı. Kitap, jeoloji, mineraloji, yerli halklar ve dinleri hakkında raporlar, yeni bitki ve hayvanların tanımları da dâhil olmak üzere çok çeşitli konuları kapsamaktadır. İkinci seyahati sonrası, Pallas'ın 1793 ve 1794 yıllarında *Rus İmparatorluğunun güney eyaletlerinde seyahatler* adlı kitabı basıldı. Pallas, ansiklopedist olmasının yanı sıra gezgin, zoolog, botanikçi, paleontolog, mineralog, jeolog, tarım uzmanı ve yüksek derecede doğa bilimci olarak tanımlandı. Rusya topraklarından elde edilen bilgileri sınıflandırdı. Pallas, kesin ve titiz bir toplayıcı olarak türleri çok yakından inceledi ve coğrafi dağılımlarına dikkat etti. Aynı zamanda Dünya'nın yapısına ilişkin özgün bir teori öne sürdü. Herhangi bir organik katkı içermeyen granit bir çekirdek ve onun etrafını saran dikey yönelimli tabakaları tanımladı. Doğa yasaları üzerine

odaklandı. Batı Avrupa’da bu konudaki gelişmelere aşına olduğu için bunun gezileri sırasındaki gözlemleriyle birleştirdi. G. Cuvier, (1769-1832) onu modern jeolojinin kurucusu saydı. Hayvanların çeşitlilikleri ile ilgilendi. C. Lineaus (1707-1778) ile G.L.L. Buffon’un (1707-1788) teorileri arasında bir teori geliştirdi. Birkaç türün ortak ataya sahip olması düşüncesi ile C. Darwin’e ilham verdi. Modern karşılaştırmalı anatominin bir temsilcisi sayıldı. Pallas’ın çalışmaları hem dönemindeki hem de sonraki bilim adamlarını etkiledi. St. Petersburg müzesine kazandırdığı örnekler onun etkisini canlı tuttu. Rusya’da zooloji, botanik ve paleontolojinin kurucusu kabul edildi.³²¹

Rusların birkaç yüzyıl süren doğa bilimi ve keşif faaliyetleri esasen Asya’nın kuzeyinin bilinir hale gelmesi, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin tanımlanmasını sağladı. 16. Yüzyıldan itibaren dünya sahnesinde başlayan sömürgecilik yarışında Rus İmparatorluğu’da bu sayede yer edinmeye çalıştı. Örneğin, İngilizler, 1552’de Arktik Okyanus ve Beyaz Deniz üzerinden Rusya ile ticaret yapmak amacıyla Londra’da “Muscovy Company’i (Moskova Kumpanyası)” kurdular. Bu bölgeleri daha iyi tanımak için de Herman Mall, Abraham Ortelius ve Guillaume Delisle gibi haritacılar, Moskova’nın doğusunda Tatary olarak adlandırdıkları bölgenin en son bilgilerini edinme, birleştirmeye görevlendirildiler.³²²

Bu yüzyılda dünya sahnesinde, bir tarafta Dünyadaki tüm toprakları işletmek için planlar yapan sömürgeciler, öte yanda eski dünya düzeninin İmparatorlukları bulunmaktadır. Rusya’nın bir taraf seçmesi, keşiflere katılıp sömürgeci güç olmak ya da eski tip yönetim anlayışını devam ettirmek

³²¹ Aleksandr B. Kamenskii, *The Russian Empire in the Eighteenth Century*, (London and Newyork: Routledge, 2015); Vucinich, *Rus Kültüründe Bilim*. Walicki, *Rus Düşünce Tarihi*; Steve Smith, *A. Revolution and the People in Russia and China* (UK: Cambridge University Press, 2008), 16-17; Library of Congress. “Russian Discovery of Siberia”,
<https://www.loc.gov/collections/meeting-of-frontiers/articles-and-essays/exploration/russian-discovery-of-siberia/>

³²² Library of Congress. “Russian Discovery of Siberia”

arasında kendine bir yol bulması gerekiyordu. Rus keşifleri, Avrupalı Portekiz, İspanya, İngiltere veya Hollanda gibi sömürgeci ülkelerinkine benzer şekilde gerçekleşse de bir yönde ayrılmıştır. Rusya devleti genişlemesini kendi kara sınırından başlayarak ilerletmiş, daha ziyade Sibiry'a'da daha az yerleşilmiş, yeraltı yerüstü kaynakları bakımından zengin bakir topraklara doğru ilerlemiştir. Bölgedeki yerel toplulukların çeşitliliğine karşın Rusya'ya karşı büyük bir güç teşkil etmemeleri, Rusya'nın bu yerel topluluklar ile başarılı bir strateji ile başa çıkması ve aynı bölgede hak iddia eden rakip güçlerin olmaması gibi avantajlara sahip olmuştur.³²³ Böylelikle Rusya'nın yayılma operasyonları ağır mali yükler gerektirmemiştir. Aynı dönemde Avrupa'da Viyana kapılarına dayanan Osmanlı Devleti güçlü rakipleri karşısında ağır mali yükü olan savaşlara girmektedir. Rusya'nın Sibiry'a'daki ilerleyişi, 1680'lerde bölgedeki en büyük güç olan Çin'in sınırına kadar dayanmıştır. Buradaki Amur bölgesini ele geçirerek ve Çin'i bu bölgeden uzak tutarak yıllarca sürecek bir sınır çatışması en başta engellenmiştir.³²⁴ Bundan sonra Rusya'nın Sibiry ve ötesindeki Çukçi Yarımadası, Bering Boğazı, Alaska, Kurill ve Aleut Adaları'nı ele geçirip, "Rus-Amerika Kumpanyası" nı kurması gecikmemiştir. Kürk ve diğer yerüstü yeraltı kaynakların belirlenmesi³²⁵ kısa süre içinde bölgeden Çin, Amerika kolonileri, Karadeniz üzerinden Akdeniz ve Baltık Denizi üzerinden kuzey Avrupa'ya erişimi mümkün kılacak yolların geçirilmesini de sağlamıştır. Daha sonraki yüzyılda yapımına başlanan Trans-Sibiry demiryolu diğer sömürge kıtalarındakiler gibi Asya sömürgeciliğinin gerdanlığı olmuştur.

³²³ Tolmacheva, "The Early Russian Exploration...", 41.

³²⁴ Tolmacheva, "The Early Russian Exploration...", 42.

³²⁵ Raymond H. Fisher, *The Russian Fur Trade 1550-1700* (Berkeley and Los Angeles: University of California, 1943).

Avustralya ve Okyanus Adalarının Keşfi

Avustralya kıtasının fiziki özelliklerinde genel olarak düz alanlar ve kurak iklim hakimdir. Tasmanya bölgesi dışında sürekli akarsu görülmez bitki örtüsü de buna uygun şekilde cılızdır. Kendine has bitki örtüsü ve hayvan toplulukları bulunmaktadır. Kıta uzunca yıllar göç aldığından 270 civarında etnik grup bulunmaktadır. Özellikle İngilizlerin yoğunluk oluşturduğu kıtada İtalyanlar ve Çinliler ikinci büyük etnik gruptur. 1788’de kolonizasyon başlamış ve sonrasında da gittikçe artan bir nüfusa sahip olmuştur. Bugün kıtada 25 801 000 kişi yaşamaktadır. Kıtanın yönetimi resmi olarak İngiliz hükmünde olsa da kendi içinde özerk bir yönetim kurulmuştur.³²⁶

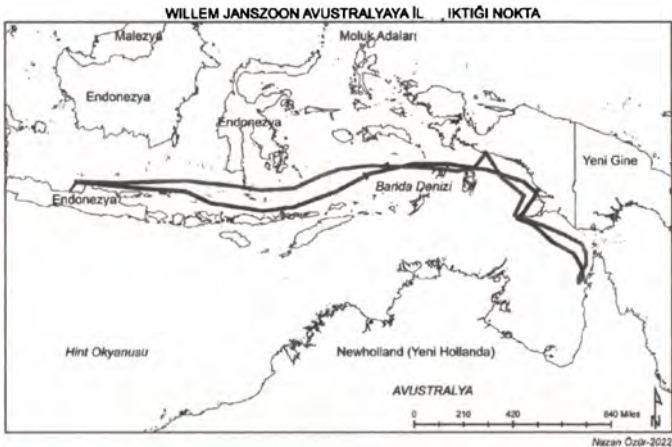
Harita 29. Avustralya Kıtası³²⁷

Dünyanın geri kalan bölümlerinin daha ayrıntılı şekilde incelenmesi safhasına geçildiğinde İspanya ve Portekiz’in öncü rolü sona ermiştir. Özellikle İngiltere, Fransa, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinin başı çektiği birçok seyahat birbiri ardınca gerçekleştirilmiştir.

³²⁶ Rickard J. David, etc. "Australia." *Encyclopedia Britannica*, August 29, 2022.

³²⁷ Brittanica, "Australian Map."

Avustralya kıtasını ilk kimin keşfettiği konusu farklı bakış açılara göre değişmektedir. Eldeki bilgilere göre ilk ayak basan 1606 yılı başında, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi gemisi Duyfken'in kaptanı Willem Janszoon (1570-1630), Avustralya kıtasıyla kayıtlı bağlantı kuran ve bu kıtanın bir bölümünü haritalayan ilk Avrupalı olarak bilinir.³²⁸ Janszoon kıtanın kuzey keskinlerine uğramış ve bu bölgeleri haritalamıştır. Daha sonra ayak basan Dirk Hartog³²⁹ Hollandalı bir gemicidir. Ekim 1616'da çıktığı karada yolculuğu ile ilgili bilgilerin bulunduğu bir levha hazırlayıp Cape Yazıtı olarak adlandırılan bir direğe çivilemiştir. Bu eylem daha sonra buradan karaya çıkan denizcilerle bir iletişim yöntemi olarak kullanılmıştır. 1696'da başka bir Hollandalı kâşif Willem de Vlamingh aynı yerden karaya çıkarak Hartog'un levhasını bulmuş, üzerine yeni yazılı bir tabak koymuş ve orijinalini Amsterdam'a göndermiştir.³³⁰ Burası Avustralya'nın batı sahillerinde Köpekbalığı körfezini çevreleyen adalardan biridir. Bu durumda ilk olarak Hollanda gemilerinin özellikle Doğu Hindistan Şirketi gemilerinin Güney Asya'ya doğru seferleri sırasında birçok kez bu kıtaya geldikleri belirtilebilir (Harita 30 ve 31).

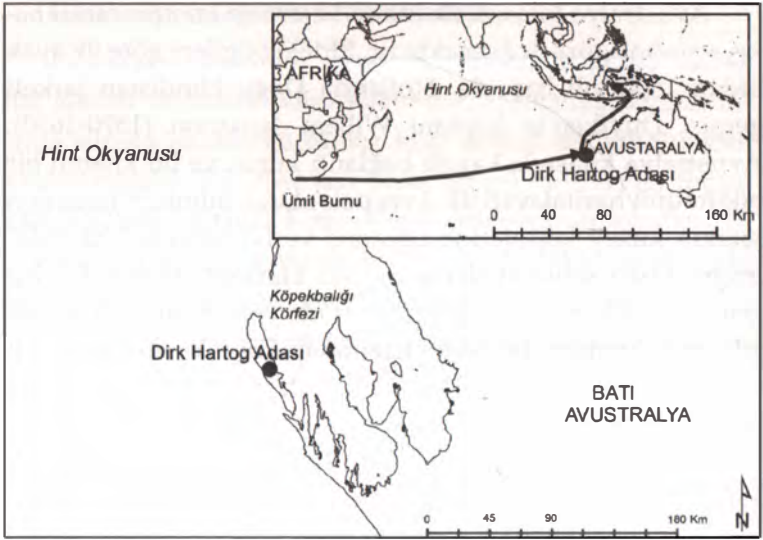

Harita 30. W. Janszoon'un Avustralya'da Karaya Çıktığı Yer

³²⁸ National Museum Avustralia. "Janszoon maps northern Australian coast"

³²⁹ Matthews, *Keşifler*, 38; Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Dirck Hartog." *Encyclopedia Britannica*, May 27, 2019.

³³⁰ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Dirck Hartog."

Harita 31. D.Hartog'un Avustralya'da Karaya Çıktığı Yer.

Avustralya karası etrafındaki büyük küçük pek çok ada ile Avrupa'lı denizcilerin ilgi odağı olmuştur. Pek iyi bilmedikleri güney yarımkürenin haritasını tamamlamaya çalışan bu kâşif gemiciler, bölgeye defalarca gelmişlerdir. Ancak kıtanın esas yerleşimcileri İngilizler olmuştur. Buraya gemilerle binlerce insan, hayvan ve eşya taşıyan İngilizler'in kendi düzenlerini kurmaları tıpkı diğer kıtalarda olduğu gibi kıtanın yerlilerince hiç hoş karşılanmamıştır. Bölgenin yerlileri olan Aborjinler, 60.000 yıl önce Asya'dan gelerek ana kıta ve adalara yerleşmiş ve kendi yalıtılmış kültürünü oluşturmuştur. Kıta yerleşime açıldıkça buradaki yerli nüfus hızla azalma eğilimi göstermiştir. İngiliz Kraliyet Donanması'ndan Kaptan Arthur Phillip, 1788'de ilk filo ile Botanik Körfezi'ne geldiğinde burada yaklaşık 250.000 ila 500.000 Aborjin yaşamakta olduğu tahmin edilmektedir. Aborjinler, bu kıtada göçebe avcı ve toplayıcıları olarak kendilerine ait bir kültür alanı oluşturmuşlardı.³³¹ Yerleşimciler ise kendi kültürlerini burada yeniden inşa ettiler.

³³¹ Ride, W.D.L. "Australia". *Britanica*, Jul 11, 2022.

Kıta Avrupalıların daha önce görmedikleri ve bilmedikleri çok sayıda özelliğe sahiptir. Avustralya kıyılarının keşfi tamamlanunca iç kesimlerinde nelerin bulunduğu konusu gündeme geldi. İlk yerleşimciler 1788'de kıtanın doğu kesimindeki Botany körfezine çıkmışlardı. Burası Bugünkü Sidney kentinin kurulduğu yerd. Kıtanın bu bölgesi gerisinden kuzeydoğu güney batı doğrultulu uzanan dağlık bir sıra ile iç bölgelerden ayrılmıştı. James Cook sonrasında 1798'de Matthew Flinders, Tasmanya'nın çevresini dolaştı. Üç yıl sonra Avustralya kıyılarından geçerken kıyılarının büyük bölümünün haritasını çıkardı. Bu gelişmeler sonunda Avustralya'nın tek parça bir kara kütlesi olduğunu kanıtlandı.

Kutup Bölgelerinin Keşfi

Dünyanın denizler ve karalar üzerinden birçok alanı insanlar tarafından keşfedilmiş ve tanımlanmıştı. Ancak iki bölge vardı ki bu alanlar daha öncekilerden farklı olarak keşifleri oldukça zorladılar. 19. yüzyıl ortasına kadar Dünya küresinin kuzey ve güneyinde bulunan kutup daireleri dahilinde kimse ne olduğunu tam olarak bilmiyordu. Güney ve kuzey kutbu denizciler için tuzak olan bankizler, buz adaları, kutup fırtınaları ve aşırı soğuk hava demekti.

Kuzey Kutbunun Keşfi

Avrupa kendisine daha yakın olan kuzey kutbu ve çevresine yapılan yolculuklara daha erken başlamıştı. İngilizlerin daha 17. Yüzyıldaki keşif faaliyetleri yukarıda anlatılmıştı. Özellikle Hindistan bölgesine gitmek için kuzey doğu ve kuzey batı geçitlerini bir şans olarak gören İngilizler kuzey doğu tarafında güçlenen Ruslar ile karşılaşmak istemediler. Bunun yerine kuzey batıdaki bilinmeyen topraklara doğru çeşitli seferler düzenlediler. Bilindiği gibi Atlas Okyanusu'nun batısındaki Amerika kıtasına İspanyollar ayak basmış ve

Tordisellas Anlaşmasıyla da kendi mülkleri ilan etmişlerdi. İngiliz ve Fransız kaşiflerin batıda buraya daha önce gelen İspanyollar ile anlaşması gerekiyordu. İspanyollar sömürge imparatorluklarını iç karışıklıkları nedeniyle uzun süre devam ettiremediler. Böylece bölgedeki İspanyol gücü keşiflerin ilk yüzyılında ortadan kalmıştı. Ancak hala kara içlerindeki yerliler kuzey bölgede de onlardan daha tehlikeli iklim koşulları vardı. Neredeyse iki yüzyıl boyunca kuzeybatı geçidini bulma projesi bu sebeplerle gerçekleşemedi. Keşifler boyunca yabancı topraklarda karşılaşılan en inatçı ve yenilmez düşmen bankizler, buz adaları, kutup fırtınaları ve yıl boyunca sıcaklığın sıfır derece altında olduğu hava şartları olmuştu.

Dünyanın hemen her bölgesinin bilinir olmasının ardından geçen zaman ve tecrübeye de güvenerek kuzey kutbuna yolculuk girişimleri tekrar canlandı. Önce özellikle kuzey batı ve kuzey doğu geçitlerinin bulunması yönünde girişimler yapıldı. Bu bölge güney kutbundan farklı olarak deniz yüzeyinin daha fazla olduğu bazı adalardan oluşan yapıya sahipti. Birçok girişimin ardından Roald Amudsen ve arkadaşları 1903'te yola çıktılar ve 1906'da Bering boğazına vararak doğudan batıya doğru kuzeybatı geçidini kat ettiler. Kutup noktasına bayrak dikme yarışı kızıştıkça ilk kim ulaştı sorusu ortaya çıkmya başladı. Kuzey kutbunu kendine yaşamsal bir amaç haline getiren kaşif Amerika Birleşik Devletleri'nden Robert Peary'ydi. İlk olarak 1886'da Kuzey Kutup Dairesi'ni keşfetti, ardından ilki 1898'te olan üzere altı kutup seferi gerçekleştirdi. İkinci sefer 1905'te ve sonraki her sefer aynı güzergahta gerçekleşti. Son seferinden 1909'de kuzey kutup noktasına ABD bayrağını dikmiş olarak döndü. Ancak dönüşünde daha önce ekibinde olan kaşif ve cerrah Frederick Cook'un kutbu keşf ettiğine dair iddiaları ile karşılaştı. Tartışmalar uzun sürdü ama en sonunda Peary kutup kâşifi olarak kayıtlara geçirildi.³³² Böylece geriye bilinmeyen güney kıtasında-

³³² Pipe, *Keşifler çağı*, 95; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 234-240; Jessie Kratz, *Mystery of the arctic ice: Who was first to the north pole*. Posted Exploration April 6, 2022.

ki güney kutup noktasına ulaşmak kalmıştı. Kuzey kutbuna bayrak dikildikten sonra, Dünya kaşifleri gemilerin rotasını güney kutbuna doğru çevirdiler.

Güney Kutbunun Keşfi

Dünyanın güneyinde bir kıta olduğu düşüncesi yeni değildi. Bilinmeyen Güney kıtası efsanesi ilk çağlarda başlamıştı. Yunanlı coğrafyacılar göre Afrika'nın alt tarafında büyük bir kıta yani ünlü güney kıtası doğu ve batıya doğru sonsuza kadar uzanmaktadır. Ptolemaios, bu görüşün yanlış olduğunu kanıtlamış olsa da efsane devam etmiştir. Mercator, Megellan'ın keşfettiği ateş ülkesinin bu kıta olduğunu düşünmüş ve A. Tasman ise Yeni Zelanda'nın kuzeyindeki adanın bu kıta olduğunu savunmuştur. Keşifler çağında Dünya denizlerinde dolaşan gemicilerin tümü *Terra Incognita* ya da bilinmeyen Güney Kıtası'nın yerini bulmaya çalışmıştır. Dünya denizlerinde en fazla yolu kat eden J. Cook'un Büyük Okyanus keşifleri sonrasında, bilinen yerler genişleyince bu kıtanın kutup daireleri içinde bir yerlerde olacağı tahmin edilmiştir.³³³ Güney ve kuzey yarıkürelerde 70 derece enlemlerine kadar olan deniz yüzeylerinde Avrupalı denizciler kolayca gemi yüzdürmeye başlamış hatta belli ticaret rotaları ortaya çıkmıştı. Güney kıtası efsanesi ise hala devam etmekteydi.

Jules Sébastian César Dumant D'urville (1790-1842) Antarktika kıtasına ilk ayak basan kişi olarak bilinir. 1840'ta mürettebatı ile ayak bastıkları kıyıya Adelie kıyısı adını verdiler. Karaya çıkıp taş örneği aldılar, tetkik ettiler ve burada bulunduklarını ispat için Fransız bayrağı diktiler.³³⁴ Daha sonra İngilizler, Hollandalılar ve Ruslar'ın Antarktika kıyılarına defalarca gelmiş, fırtına ve buz adaları nedeniyle karaya çıkamamışlardı. Antarktika'nın uzunca bir zamandır

³³³ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 102.

³³⁴ Bertino, *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, 101.

bilinen kıyıları dışında güney yarımkürenin ekvatorundan en uzak noktasına varma için yeni bir yarış başlamıştı. Kıyıya çıkan ekipler karada buz üzerinde ilerleyerek güney kutbuna bayrak dikmek için çabalıyordu. İngiliz Robert Falcon Scott daha önce de deneyip başarısız olduğu güney kutbu keşfi için 1910'da Cardif'ten gemisi Terra Nova ile yola çıkmıştı. 1911 başında ise esasen kuzey kutbu için yola çıkan amam kutba gidildiğini duyunca rotasını güneye çeviren Norveçli Roald Amudsen'de gemisi Fram ile aynı hedefe yöneldi. İki kutup ekibi arasındaki yarış Roald Amudsen ve arkadaşlarının önce varması ile sonlandı. 1911 yılında başlayan keşif yolculuğu, yılın sonunda Amudsen ekibinin güney kutup noktasına Norveç bayrağını dikmesiyle tamamlandı.³³⁵ Güney kutbunun keşfi de gerçekleştikten sonra keşifler bir üçüncü döneme doğru evirildi. Dünya haritası üzerinde denizler ve karaların ayrılması sağlanmış yapboz tamamlanmıştı. Ancak deniz ile karayı ayıran kıyı çizgilerinin içinde haritalarda boşluklar vardı. Buralar kara içlerindeki bilinmeyen topraklardı. Üstelik yeni bulunan kıtalar kadar eski kıtalarda da henüz ayak basılmamış yerler vardı.

Karalardaki Keşifler

Keşifler tarihi deniz yolculukları ile başlamıştır. Bir anlamda denizler karalara gitmek için aşılması gereken bir engel olarak görülmüştür. O halde coğrafi keşiflerin esas hedefi olan karalar tam olarak ne zaman bilinir hale geldi? Bu sorunun cevabı insanlık tarihi kadar uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Yeryüzünün üçte birini kaplayan kara yüzeyleri denizler ve okyanuslarla çevrili şekilde kuzey ve güney yarı kürelerde dağılmıştır. Dağılışı ilk dikkat çeken üç büyük kara parçasının birbirine yakın şekilde konumlanmasıdır. Bu kıtalar eski dünya kıtaları olarak adlandırılmış, insanlık tari-

³³⁵ Royal Museum Greenwich. "The Race to the South Pole"; Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 254.

hi burada başlamış ve bugünkü dünya düzenini bu kıtalarda yaşayan insanlar kurgulamıştır. Buna göre eski dünya karalarından denize açılan insanlar diğer kıtaları bularak keşfettiler ve o kıtalara da kendi kültürlerini düzenlerini taşıdılar. Tarihi bu çizgide takip ettiğimizde karaların kıyı kesimleri ön plana çıkmıştır. Keşiflerin ilk iki yüz yılı eski ya da yeni kıtaların kıyılarında yaşanan faaliyetlere odaklanmıştır. Elbette Orellena ve arkadaşlarının Amazon boyunca yaptıkları uzun yürüyüş gibi olaylar göz ardı edilirse bu böyle kabul edilebilir. Ancak 18. Yüzyıl ile kıtaların içlerine doğru ilerleyen ve karalardaki yeraltı ve yerüstü varlıklarına odaklanan bir faaliyet daha başlamıştır. Bu keşif sonrası gelişen sömürgecilik faaliyetidir. Sömürgecilik ile kara içlerindeki yerlerin tanınması bir arada gerçekleşmiştir.

Afrikanın Keşfi

Afrika daha 1415 yılında Ceuta'ya gelen Portekizlilerle birlikte keşif sürecine girmiştir. Takip eden yıllarda Portekiz'in kıyılarda yapacağı neredeyse yüz yıllık keşif faaliyeti sonrası V.Gama Kalikut'e ulaşmıştı. Afirka sahilleri ve buralarda kurulan limanlardan Portekizliler mal alış verişi dışında bir başka faaliyet yapmadılar. Bazı nehirle boyunca iç kesimlerle temas kurdular. Ancak tercih edilen kıyılardan iç kesimlere girmemek şeklinde oldu. 16. Yüzyıldan sonra Afrikanın yerleşime açılması yani kolnizasyonu Portekiz gücünün zayıflaması ve bölgeye giren Hollandalılar ile başladı. Hemen aynı zamanlarda İngilizler ve Fransızlar da Afrika kıyılarından iç kesimlere doğru ilerlemeye kendilerine sömürge alanları belirlemeye başladılar. Takip eden yüzyıllarda neredeyse yirminci yüzyıl başına kadar Afrika'nın en önemli konumu Amerika kıtalarındaki plantasyonlara köle sağlamak oldu. Köle ticaretinin yasaklanması Afrikanın yeraltı ve yerüstü kaynaklarına daha fazla odaklanmayı getirmiş olabilir. Zira

Avrupa Coğrafya Dernekleri kıtanın iç bölgelerinin tanımlanması ve raporlanması için yoğun bir çaba yürütmüştür.

En erken 1638’de Fransızlar Senegal bölgesine 1652’de Hollandalılar Ümit Burnu bölgesinde ilk yerleşim alanlarını kurdular.³³⁶ Afrikanın kıta içi keşifler tarihi de böylece başlamış oldu. Afirka keşifleri ile ilgili en önemli isimlerden biri David Livingstone’dur (1813-1875). Livingstone Afrika’daki misyonerlik ve kaşiflik görevlerine 1849’da başlamıştır. Kalahari Çölü’nü geçti, Ngami gölünü, Zambezi Nehri boyunca ilerleyip Dilolo gölüne uşatı. Zambezi çavlanlarını, Shire Nehri boylarını, Nyasa gölü’nü ve Tanganika göllerini dolaştı. Amacı Nil Nehri’nin kaynağını bulmaktır.³³⁷ Afrika’da dolaşan yüzlerce kaşif, misyoner, devlet görevlisi, tüccar sıfatlı insan, kıtanın doğal ve beşeri özelliklerini ortaya çıkarmak ve haritalamak için çaba harcadı.

Keşif merakı 19 ve 20. yüzyıllarda yeryüzü ve yeraltının bilimsel kurallarla tanımlanmasına dönüşünce birçok misyoner ve bilim adamının kıtalar arasında yaptığı yolculuklar dikkat çekmeye başladı. Bunlar arasında ilk sırayı coğrafyacılar almıştı ve A. Humboldt gibi araştırmacı doğa bilimciler gerçek anlamda mekânın nasıl tanımlanacağını uygulamalı birer örneğini sergilemekteydiler. Keşiflerin bilim alanlarının gelişimine katkısının bu açıdan değerlendirilmesi için artık bilim insanlarının akademik biyografilerinin incelenmesi ve ayrı ayrı tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu çalışma genel konuları kapsadığından söz konusu ayrıntılara girilmeyerek keşiflerin tarihi süreç anlatımına burada son verilmiştir. Bundan sonraki bölümde keşifler ile ilgili seçilmiş temaların analizi ve değerlendirmesi yapılmıştır.

³³⁶ Oxford Reference. “European empires in Africa.” 2012.

³³⁷ Bertino, *Yeryüzünde Keşifler ve Kaşifler*, 78. Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 186.

Son Olarak

Keşiflerin ilk bölümünde 15. ve 16. yüzyılda gerçekleşen olaylar tarihi sıra ile anlatılmıştır. Bu arada gerçekleşen olaylar özetlenerek belli başlıları seçilmiştir. Tarihi akış bozulmadan verilen bilgiler, keşiflerin genel durumunu yansıtması açısından değerlendirilmelidir. Keşiflerin hikayesinin sonuna gelindiğinde bir kişiden daha söz etmek gerekir. Bu kişi Barthelemy de Las Casas'tır. Soylu bir İspanyol ailesine mensup olan Casas, yeni dünyaya ilk kez 1502'de gider. Daha sonra yaptığı seferlerde yerlilere karşı uygulanan insanlık dışı muameleleri bizzat görür. Hayatını yerlilerin haklarını savunmaya adanarak bu konuda çeşitli kanunlar çıkarılması için çaba gösterir. Gözlemlerini yazdığı eserleri Avrupa'da keşif sürecinin ilk tartışmalarını başlatan önemli bilgiler verir.

El Dorado'nun büyüğü altın hırsı ve zenginlik hayallerinin neden olduğu tüm katliamlar, doğaya verilen zararlar, bilimsel ve kültürel birikimin zayıf edilmesi, yok olan kabileler ve onlarla birlikte yok olan dilleri, yaşam tarzları terazinin bir tarafında dururken, dünya dengelerini Avrupa lehine değiştirecek ve yeni bir çağın başlamasına imkan verecek bir dizi büyük tarihi olayın başlatıcısı olarak keşifler diğer tarafta durmaktadır.

Keşifler tarihinde ikinci bölümün sonuna gelindiğinde, sıra bütün bu gelişmelerin ardından dünyanın küresel yapısını bizzat değiştirmeye gelmiştir. Okyanusların gizemli ve korkutucu efsaneleri artık geçmişte kalmıştır. Daha dayanıklı ve teknolojileri yenilenmiş gemiler, tecrübeli gemiciler, haritacılar, maceraperestler ve ilgili herkes bu keşfe hazırdır. Dünyanın etrafında yapılacak yolculuk, tamamen mekanla ilgili algısal bir devrimdir. Haritaların artık küresel dünya imajına göre hazırlanması, haritacılık bilimindeki projeksiyonlardan, mekanın düzlem üzerindeki imajına nasıl karar verileceğine kadar teknik, politik ve ekonomik birçok bileşen bu işin içine girmiştir.

Keşifler tarihinde yeni bir dönüm noktası başlamaktadır. Doğu batı istikametinde dünyanın boyutları ve görünümü ortaya çıksa da kuzey ve güney ile kıtaların iç kesimlerinde etüd edilecek daha çok fazla yer vardır. Bu yerlerin keşfi, haritalanması artık daha ilmi bir çerçeveye oturmaya başlamıştır. Birçok yönden birinci grup keşiflere benzemeyen bu hareketler, daha sonra ele alınmak üzere, keşifler tarihi burada noktalanacaktır.

Bölüm III

Keşiflerin Sonuçları

Bu bölümde keşiflerin sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bölümün ana başlıkları şöyledir.

- I. Haritacılık
- II. Dünya Ekonomisi
- III. Kölelik
- IV. Hastalıklar
- V. Bağımlılık
- VI. Canlılar Dünyası
- VII. Sömürgecilik

Keşifler sonrası yeni dünya düzeni, birçok olayın ardarda gelerek birbiriyle etkileştiği ve yeni durumlar ortaya çıkardığı hızlı bir dönüşüm süreci içerir. Yaklaşık 500 yıl içinde dünya, binlerce yıldır aldığı mesafeden çok daha hızlı yol almış, bilimde, teknolojiye, yaşam standartlarında, örgütlenmede ve yönetim mekanizmalarında ciddi ilerlemeler ortaya çıkmıştır. Keşifler sonrasında gerçekleşen doğrudan keşiflerin yol açtıkları veya dolaylı olarak neden oldukları olaylar coğrafya ile ilgili oldukları ölçüde ve genel bir fikir vermesi amacıyla seçilerek ele alınmıştır. Bir karmaşaya yol açmamak için ilişkili görülen olaylar belli başlıklar altında toplanarak değerlendirilmiştir. Bir coğrafyacı gözüyle keşiflerin sonuçları öncelikle kartografya ile ilgilidir.

Haritacılık

Dünya coğrafyası açısından ele alındığında keşifler, dünya algısını değiştirecek kartografik bir devrim sürecinin başlamasına neden olmuştur. Avrupa merkezli düşünüldüğünde, bunun *kartografik devrim* olarak adlandırılması doğaldır, çünkü daha bir yüzyıl öncesindeki Avrupa'da, dünya algısı ve kartografik seviye, keşiflerle birlikte çok hızlı bir değişim ve gelişime uğramıştır. Kartografik başarının ve modern kartografyanın temellerinin bu dönemde atılmasında, elbette başka bilimsel ve teknolojik gelişmelerin katkısı yadsınamaz. Ancak, dünyanın tümünün yani kıtaların ve okyanusların apaçık ortaya çıkarılması ve yerinde görülerek haritalanması süreci, keşiflerin sayesinde başlatılmıştır.

Avrupa'nın 15. yüzyıl haritacılık serüveninden önce, kısaca Orta Çağ'da haritacılığın genel gelişimine bakılacak olursa iki ana akım görülür. Aşağı yukarı eş zamanlı olmasına rağmen, birbirine çok yakın yerlerde, *Avrupa haritacılığı ile İslam Haritacılığı* ayrı kollardan gelişme göstermiştir.

Avrupa İlkçağ mirasını¹ kullanmayıp gerçekdışı çizimlere yönelirken, İslam dünyası haritacılık ve onun alt yapısını oluşturan matematik, astroloji ve konum belirleme konularında çok ileri gitmiştir. Orta Çağ boyunca devam eden bu ikili yapıya, daha sonraları Akdeniz havzasında, ihtiyaç gereği anonim olarak oluşturulan gemici haritaları yani portolanlar da katılmıştır. Kısacası, keşiflerden önce, gemicilerin kıyıları ayrıntılı bir şekilde çizdiği portolanlar², İslam haritaları ve Avrupa'nın TO adı verilen haritaları, dünya kartografyasının ana üretimlerini oluşturmuştur. Elbette uzak doğuda ve Çin'de, kendi içlerinde hazırladıkları gelişmiş haritalar³ yapılsa da bu haritalar hep gündemden uzak kalmıştır.⁴ Zaten, Güney Asya'ya ticaret için ya da başka nedenlerle giden Müslüman Araplar dışında, bölge ile bu anlamda temas eden olmamıştır.⁵

Keşiflerin baş aktörleri Avrupalılar olunca, kartografya tarihi okumalarında Avrupa merkezli bir yaklaşım hakim olmuştur. Orta Çağ'da kartografyada tartışmasız üstün duruma geçen İslam devletleri ve onların üretimleri, çoğu kez

¹ İlkçağ'da Hipparkus, Eratorten ve Batlamyus gibi isimler ile zirveye çıkan haritacılık, dünyanın şekli yaklaşık ölçüleri, konum belirleme ve bilinen dünyanın haritalanması konularında ileri bir seviyeye gelmişlerdi. Bkz. Turgut, Bilgin. *Genel Kartografya I* (İstanbul:Filiz Kitapevi, 1996), 3-26.

² İlk örneklerine 13. yüzyılda rastlanmaktadır. Carta Pisano 1296-1300 civarında çizilmiştir. Vesconte 1320'de ilk kez pusula yönlerini haritası üzerine yerleştirmiş, 1375'te Abraham Cresque, Fransız kralı için Katalan Atlası'nı hazırlamıştır. Atlasta bilinmeyen yerler 'terra incognita' olarak belirtilmiştir. Cresque'nin oğlu daha sonra Portekiz'deki gemicilik enstitüsünde çalışmıştır. Bkz. Tez. *Astronomi ve Coğrafyanın tarihi*, 239.

³ Avrupalılar ilk kez Çin haritalarında düzlem ve dikkörtgensel haritalar görmüştür. Çinli Haritacı Chu Ssu-pen (1273-1337)'in haritası bunun örneğidir. Söylenildiği gibi bu fikrin yansıması Mağrip ya da Granada Haritası diye bilinen bir İslam Arap haritasıdır. Bkz. Tez. *Astronomi ve Coğrafyanın*, 241; 1402 Kongnido haritası en eski dünya haritası olarak ifade edilmiştir. Bkz. Kenneth Robinson, "Choso'n Korea in the Ryu` koku Kangnido: Dating the Oldest Extant Korean Map of the World (15th Century)," *Imago Mundi*, 59, no. 2, (2007):177-192.

⁴ Ann Heilmann, Paolo Troya de and Jan Parmentier, "Francesco Sambiasi, a Missing Link in European Map Making in China", *Imago Mundi*, 61, no.1, (2009); Robinson, "Choso'n Korea in the Ryu` koku..."

⁵ Araştırma sürecinde, Avrupalı Hristiyan rahiplerin Asya gezileri ve İpek yolu aracılığıyla kurulan ekonomik ve siyasi temasların kartografyaya bir katkısı olup olmadığı yönünde bir bilgiye rastlanmamış olduğundan böyle bir genelleme yapılmıştır.

görmezden gelinmiştir. Avrupa kendi kartografiya tarihini, dünyaya da mal ederek, Orta Çağ boşluğundan sonra, kaldığı yerden yani Batlamyus'tan tekrar başlatmıştır. Dönemin karmaşık yapısı içine daha fazla girmeden olayların gelişimine kısca bakmak gerekir. Kartografiya tarihinde belli başlı dönüm noktaları şöyledir.

1453 İstanbul'un Fethi

Aynı zamanda kartografiya tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu tarihte İstanbul'da bulunan bilim ve din adamlarının bazıları, İtalya'ya kaçarlar. Yanlarında, Bizans'ın yazma eser hazineleri de vardır. İşte bu eserler, İtalya'da tekrar gün yüzüne çıkar. Bunlar arasında Batlamyus'un o zamana kadar Avrupa'da unutulmuş eserleri de vardır. İstanbul'dan gelen Batlamyus yazmaları, İtalya'da çevrilerek basılmaya başlanmıştır.⁶ Batlamyus'un kitabı ile birlikte haritaları da basılıp yaygınlaşmıştır.

Batlamyus'un Geri Dönüşü

Kartografiya alanında döneminin büyük ustasıdır ve projeksiyon sistemleri, konum belirleme, dünyanın çevresini hesaplama konularında İlk Çağ bilgilerini en üst düzeye taşımayı başarmıştır. Avrupa'nın Yeniçağ ile birlikte, Batlamyus ile tekrar tanışması, bu bilgilerin bir kez daha hatırlanması anlamına gelir. Çünkü Avrupa, bu bilgileri çoktan unutmuştur. Yeniden dönülen Batlamyus, Avrupa'da bir otorite hali-

⁶ "Aslı Grekçe olan Batlamyus'un "geographia"sının Latince'ye tercümesine Emanuel Chrysolars adında ve İtalya'ya yerleşmiş bir Bizanslı tarafından başlanmış fakat tercüme onun talebesi olan Jacobus Angelus tarafından 1410'da tamamlanmıştır... 1475'te ilk defa basılan Geographia harita içermiyordu. (Vicenza). 1477'de Bolonya'da yapılan baskısı ise 26 harita ile beraberdi... 1478 ve 1490 Roma baskıları bakır klişenin en güzel örnekleridir." Bilgin, *Genel Kartografiya*, 44-45; Ayrıca, 1482'de Ulm kentinde Alman haritacı Donnus Nicolaus Germanus (?1420-?1490) tarafından Batlamyus haritaları ve diğer ünlü haritalar, ahşap baskı ve bakır kazıma teknikleriyle hazırlanmıştır. Tez, *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, 245.

ne gelmiştir. Haritasında, Akdeniz'in olduğundan daha uzun çizilmesi ve dünyanın olduğundan daha küçük gösterilmesi bile, onun ününü etkilememiş görünür. Halbuki o dönemde Akdeniz havzasını mükemmel şekilde gösteren portolalar elden ele dolaşmaktadır. Buna rağmen, 15. ve 16. yüzyıl Avrupa'sında uzun süre temel harita olarak Batlamyus'un haritası kullanılmış, zaman içinde yeni bilgiler eklenerek geliştirilmiştir. Bu eklemeler, yani değişen yer adları veya yerlere dair bilgiler, Batlamyus haritası üzerine işlendikçe Avrupa'da yeni bir türe doğru evrim meydana gelmiştir. *Tabulae Modernae* denilen bu türün en önemli örneklerinden biri Danimarkalı Cladius Clavus'un İskandinavya haritası olmuştur.⁷ Haritacılık, bu dönemde dünyanın keşfine bağlı olarak yavaş ama çok önemli değişimler geçirmiştir. Avrupa haritacılığının, klasik dönemi ile modern haritacılık arasında kalan 15. ve 16. yüzyıllar, aynı zamanda bu geçişin izlerini taşır. Avrupalılar, öncelikle Batlamyus ve ondan esinlenerek çizilen haritalar ile kendi *Mappa Mundi* (Dünya Haritası)'lerini yapmaya başlamışlardır.

Avrupa haritacılıkta kıpırdanmalar yaşarken, Batlamyus'un etkisinin bu kadar baskın olması bazı sorunlar da ortaya çıkarmıştır. Batlamyus'un hesaplamalarında hata vardır ve bu kısa süre sonra, Kolomb'un keşfi ve Macellan'ın seyahati ile açığa çıkacaktır. Esasen, bu hata, Kolomb'un keşif işine girişmesinde kolaylık sağlamakla kalmamış, İspanya tahtını ve onun danışma kurullarını da 'kısa sürede Asya kıyılarına varılacağına' inandırmıştı. Kolomb'un ifadesi ile "*Doğu Hindistan Girişiminin*" gerçeğe dönüşmesinde bu haritanın rolü yadsınamaz. Oysa daha önce de anlatıldığı gibi, Portekizlilerin kartografik çalışmalarda, Yahudi ve Müslüman bilim adamları ve onların yapıtlarından daha çok yararlanması bu konuda daha sağlam adımlar atmalarını sağlamıştır.

⁷ Bkz. Bilgin, *Genel Kartografya*, 45.

Zaten bu nedenle, önce Portekiz sarayına teklif edilen “*Doğu Hindistan Girişimi*” projesini akla uygun bulunmayarak kabul edilmemiştir. Böylece hatalı bir harita ile gidilen yeni dünya kıyılarına İspanya sahip olmuştur.

Avrupa’da, haritacılığın merkezi keşiflerin ilk dönemlerinde İtalya idi.⁸ Henüz kısa bir süre önce ellerde dolaşan ve gerçek dünyayı yansıtmayan TO haritalarından gerçek çizimlere doğru ilk dönüş kıpırdanmaları bu ülkede gerçekleşmiştir. İtalya, iç karışıklıkları nedeniyle keşif faaliyetlerine katılmasa da keşiflerin haritacılık ve coğrafi bilgi konusundaki önemli bir destekçisi olmuştur. Portekiz kralının İtalyan bilim adamı Toscanelli’den görüş istemesi, batıya doğru giderek doğuya ulaşma fikrini destekleyen bir mektupla cevaplanmıştır. Yeni olmayan bu fikir, İtalya’nın İlk Çağ çevirileri sayesinde eriştiği başka birçok bilgiden biridir. Portekizlilerin de katkılarıyla, keşiflerin emekleme döneminde, yani Kolomb öncesinde Avrupa, kısa süre sonra büyük bir hız kazanacak olan haritacılık sektörü için ön hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Ancak bu ön hazırlıklar, dönemin İslam haritaları ile karşılaştırıldığında çok acemicedir.

İslam Dünyası

Dünya kartografyasına etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Kolomb öncesinde İslam dünyasının önde gelen haritaları incelendiğinde, Müslüman coğrafyacıların Avrupa ile kıyaslanmayacak derecede harita bilgisine sahip oldukları açıktır. Özellikle Belhi, İbn Havkal, İbn Hurdazbh ve İstahri’nin yanı sıra, Sicilya’da Kral Roger’ın sarayında görevli olan İdrisi’nin de önemli haritaları vardır.⁹ Bu konu ile ilgili Sezgin’in¹⁰ çalışmaları, Orta Çağ İslam dünyasında bilim

⁸ Bkz. Arnold, *Keşifler Tarihi*, 28.

⁹ Bkz. Mustafa Kaçar, *Piri Reis ve Kristof Kolomb Öncesi İslam Haritaları* (İstanbul: Boyut Yayınları, 2013).

¹⁰ Sezgin Fuat, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2013).

ve teknolojinin geldiği seviyeyi -özellikle coğrafyada- göstermesi açısından çok önemlidir. Keşifler için hayati önem taşıyan konum ve mesafe belirleme hesaplamaları, haritacılık ve diğer temel coğrafi bilgiler (bunlar içinde denizlerde hareketi kolaylaştıran rüzgarlar, yeryüzü şekilleri ve çeşitli doğa olayları hakkındaki bilgiler, sayılabilir) konusunda Müslümanlar, önemli bir yol kat etmişlerdir. Sonrasında durgunluğa giren İslam bilim ve teknolojisinin Avrupa'ya Anadolu ve Endülüs üzerinden transfer edildiği ve burada bulunan Müslüman, Yahudi ve Hristiyan bilim adamlarının ortak çalışmaları ile yeniden bir canlanma süreci yaşadığı açıktır. Bu transfere dair bazı ipuçları da vardır.

“Güneybatı Avrupa bölgesinde 1265 civarında, çağdaşı Avrupalı kartografik tasvirlerle hiç mi hiç bağdaşmayan, bilakis Me'mun coğrafyacılarının ve el-İdrisi'nin dünya haritalarıyla şaşırtıcı bir benzerlik gösteren bir haritanın doğmuş olması, kartografi tarihinde layıkıyla göz önünde bulundurulmamış bir olgudur.¹¹

Bu çıkarım son derece dikkat çeken bir görüştür. Avrupa'nın kartografik alt yapısını başka bir yerden almış olması mümkün müdür? Keşiflerin haritalarını kim yapmıştır? Avrupalılar ya da öncelikle İtalyanlar, nasıl bir bilgi birikimi oluşturarak, gemicileri okyanusa açılmaya ikna eden haritaları ortaya koyabildiler? Kartografya tarihindeki bilgi aktarımını, yani dönemin daha bilgili toplumu olan İslam dünyasından batıya doğru gerçekleşen bilgi aktarımını görmezden gelmek büyük bir hata olacaktır. Avrupa'da ilk örnekleri görülen haritaların Arap coğrafyacıların haritalarından kaynağını aldığı, denizcilik bilgilerinin ve Avrupalıların daha önce gitmediği birçok yerin haritalarının da yine Arap coğrafyacıların elinde olduğu son derece akla yatkındır.

¹¹ Burada birden bire ortaya çıkıveren(!), sonra da portolan tarzı olarak devam eden haritalar içinde Brunetto Latini'nin *Tresor* adlı eseri (1265 civarı) içindeki işaret edilmiştir. Ayrıca Marino Sanuto-Petrus Vesconte'nin Dünya haritaları (1320) Avrupa'ya ilk giren haritalar başlığında verilmiştir. Bkz. Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi*, 176-180.

“1457’de bir dünya haritası yapan Frau Mauro, bir Arap denizcisinin 1420 yılında Hint Okyanusu’ndan gelerek Ümit Burnu’nu geçtiğini ve Atlas Okyanusu’na doğru yol aldığını söylemektedir. Eğer bu bilgi doğru kabul edilirse Arap denizcilerinin bu yolun haritasını da çizmiş oldukları düşünülebilir. İbn Mâcid’in Vasco de Gama’nın takip ettiği denizyollarını bilmesine rağmen ne kendisi ve ne de Süleyman el-Mehrî böyle bir geçişten bahsetmiştir.”¹²

Bu düşüncelerin daha çok kanıtı ihtiyacı olması bir yana, üzerinde konuşulması ve tartışılması gereken yönleri dikkate alınmalıdır. Avrupa keşifler öncesi kartografik birikimini sadece kendi çabalarıyla ortaya koymamıştır. Avrupa, uzun süren bir dönemin ardından, 14. yüzyıl ve devamında 15. yüzyılda haritacılık konusunda bazı kıpırdanmalar yaşamaya başlamıştır. Bu kıpırdanmalar, keşifler öncesinde gerçekleşen olayların etkisi ile Avrupa’ya gelen bilgilerin değerlendirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Az önce de belirtildiği gibi Avrupa’daki haritacılık alanındaki gelişmeler iki ana temele oturtulabilir. Birincisi İslam dünyasının kartografik mirasının nakli, ikincisi ise İlk Çağ düşünürlerinin özellikle de Batlamyus’un kitaplarının çevrilmesi, okunması ve haritasının basılmasıdır. Avrupalı’nın dünya algısı yeniden şekillenmeye başlarken bu düşüncelerin kaşiflere cesaret verdiği açıktır. “Bütün bu keşifler ve onları takip edenler coğrafi düşünceyi canlandırdığı gibi kartografyadaki rönesansa belki en önemli sebebi teşkil etmiştir.”¹³

15. ve 16. yüzyıl haritacılık tarihinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturduğundan bu dönemdeki gelişmelerde sadece Portekizliler ve İspanyolların keşif hareketleri söz sahibi değildir. Eski ve yeni birçok bilginin harmanlandığı kartografik bir sentezin zirveye vardığı bir dönemdir. Piri Reis’in bir dünya haritası yapması ve üzerine yeni keşfedilen yerleri göstermesi bu sentezin en güzel kanıtıdır. Burada bu işin bir Osmanlı denizcisi tarafından yapılmış olması çok ma-

¹² Sarıcaoğlu, “Harita,” 210-216.

¹³ Bilgin, *Genel Kartografya*, 46.

nidardır. Haritanın son derece doğru ve kesin bilgi içermesi bu sentezin ne kadar kaliteli olduğunu gösterir.¹⁴ Söz konusu dönemde üretilen haritalar bir bakıma geçmişten gelen mirasın temelleri üzerine bina edilmiştir. Bu yavaş yavaş dönüşüme uğramış bir haritacılık geleneğinin devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Şüphesiz ki her devlet, haritacılık konusunda kendi politikasını uygulayarak bu gelişime katkıda bulunmuştur.

Gama'nın, Diaz'ın, Kolomb'un elinde haritalar ve dönemin coğrafyacılarının görüşleri olmasaydı ne onlara inanacak bir sermaye, ne de birlikte okyanusa açılacak gemiciler olacaktı. Keşifler öncesinde oluşmaya başlayan kartografik bilgi, biraz tartışmalı yapısı ile acemice yolunu aramaktaydı.¹⁵ O nedenle kartografik bilginin keşiflere cesaret verdiği açıktı ama keşiflerin de dünya haritacılığının olgunlaşmasında ve bugünkü halini almasında büyük rolü vardı.¹⁶ Keşifler sürecinde haritacılık açısından önemli gelişmeler olmuştur.

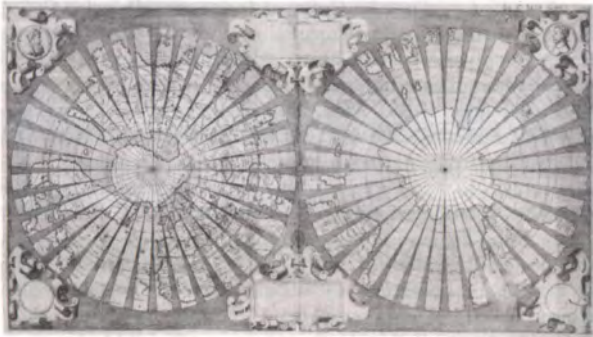
¹⁴ İşte bu noktada Sezgin çok önemli bir tespit yapmıştır. Haritanın Çin haritalarının kesinliği ile benzerlik göstermesinden dolayı haritanın kaynakları arasında Çin kaynaklarının olduğunu ve Arap haritalarının da önce Kolomb, (bazı eklemelerle) ondan sonra da Piri Reis'in eline geçmiş olabileceğini belirtir. Dolayısıyla zaten Piri Reis'in notunda belirttiği haritasını çizirken 34 ayrı haritadan yararlandığı bilgisi, ilkçağlardan o döneme kadar çeşitli haritaların sentezlendiğini gösterir. Bkz. Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi*, 47; Piri Reis'in 1513 Dünya Haritası üzerindeki notu: "Bu fakirin elinde telif olup şimdi bünyat oldu. Hususan yirmi miktar hartiler ve Yappamondolardan - yani Iskenderi Zülkarneyn zamanında telif olmuş hartidir ki rubu meskûn anin içinde malûmdur; Arap tayfasi ol hartiya Caferiye derler anin gibi sekiz Caferiyeden ve bir Arabî Hint hartisinden ve dört Portukalin simdi telif olmuş hartilerinden kim Sint ve Hint ve Çin diyarlari hendese tariki üzerine ol hartilerin içinde mesturdur, ve bir dahi Kolonbonun garp tarafında yazdığı hartiden bir kıyas üzerine istihraç edip bu sekil hâsil oldu;..." Bkz. Akçura, *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*, 2-3.

¹⁵ Keşiflerde iki konu temel olarak kafa karıştırmaktaydı. Birincisi dünyanın ne kadarı karalar ne kadarı sularla kaplıydı? İncil'e göre karaların daha fazla yer kaplaması gerekiyordu. İkinci konu da dünyanın ekvator çevresinin hesaplanması meselesiydi. İlkçağ bilginleri doğruya yakın olarak bunu hesaplamış, İslam coğrafyasında da bu ölçümler daha mükemmel hale gelmişti. Ancak Avrupa'da farklı rakamlar telaffuz ediliyordu. 360 derecelik dünya üzerinde Çin ile Portekiz arası ciddi bir salınım göstermekteydi. Bunlardan biri doğru olmalıydı ama o dönemde bunu belirlemek oldukça güçtü. 1375 tarihli Katalan Atlası 116 derece, Fra Mauro'da 125 derece, Batlamyus'ta 177 derece, Tyreli Marinos'ta 225 derece ve Martin Behaim'de 234 derece olarak tahmin edilen bu mesafenin gerçek uzunluğu 131 dereceydi.

¹⁶ Bu durumu kartografik bir devrim olarak niteleyen Livingstone da bu görüşe katılır. Bkz. David Livingstone and Charles W. J. Withers, *Coğrafya ve Devrim* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010).

Bilinmeyen Yerlerin Açığa Çıkması

İlkçağ haritacılarına bakıldığında merkezinde Akdeniz ve onu çevreleyen karaların bilinen yerlerinin gösterildiği çizimler karşımıza çıkar. Bilinen dünya kavramı da İlkçağ'dan Avrupa haritacılığına aktarılmış bir düşüncedir. Bilinen dünya Avrupa'nın bildiği dünyadır. Oysa, aradaki yüzyıllara rağmen bazı İlkçağ düşünürleri ondördüncü yüzyıl Avrupa'sından çok daha ileri görüşlüdürler. "Heredote, dünyayı sularla çevrili bir disk telakki eden eski kartografyacılar ve muasırlarının görüşlerini reddetmiş ve dünyanın büyük kısmının henüz gezilmemiş olması sebebiyle, kıtaların gerçek şekillerinin bilinemeyeceğini söylemiştir."¹⁷ Bu açıklama bile, dünya insanları için yeni yerler keşfetme konusunda yeterince motivasyon sağlar. Dünyanın tam olarak ne kadar olduğu sorusu teknik hesaplamalarla daha milat yıllarında cevaplanmıştır. Ancak bilinen yerler dışında kalan kısımlarda neyin olduğu sorusunun cevabı 15 yüzyıl keşiflerine kadar verilememiştir. Keşifler bilinmeyen bu yerlerin açığa çıkmasını sağlamış kartografik anlamda İlk Çağın *bilinmeyen yerler kavramı (terra incognita)* yerini yeni dünyalar ve yeni isimlere bırakmıştır. Böylelikle Dünyanın tümünün düzlem üzerinde gösterilebilmesi için projeksiyon sistemleri geliştirilmeye başlandı. Bunlar modern haritacılığın ilk adımları oldu (Resim 8).

Resim 8. Dünyanın Bütün Olarak Haritada Gösterilmesi¹⁸

¹⁷ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 10.

¹⁸ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53093421t#>

Yeni Yerlerin Haritalanması

Portekizliler

Dünyanın haritalanmamış yerlerinin haritalanması, Portekizliler ile başlar.¹⁹ Portekizliler, yüz yıla yakın bir süre, adım adım Afrika kıyılarını görünür hale getirdiler. Bu işi bir yandan denizlerde yürütürken, bir yandan da keşiflerini devam ettirecek bilgileri toplarlar. Portekiz Prensi Henry, kendi kurduğu gemicilik ve denizcilik merkezinde, bu işin önderliğini yapmıştır. Bunu da Avrupa'nın her yerinden davet ettiği çok önemli coğrafyacı, astronom ve matematikçi nitelikleri olan birçok bilim adamı sayesinde gerçekleştirmiştir. "Jehuda Cresques, haritacı Abraham Cresques'in oğlu ve Majorkalı bir Katalan Yahudi'sidir. Jehuda Cresques Sagres'e getirilerek Prens Henry'nin deniz aşırı keşiflerinin topladığı bilgileri bir araya toplayıp coğrafya bilgilerini ortaya çıkarmakla görevlendirildi."²⁰ Cresques²¹ ailesinin haritacılıktaki ünü, bütün Avrupa'da bilinmektedir. Böylece Portekiz, haritacılık konusunda önemli çalışmalar yapar. Avrupa'daki haritacıları bir araya getirerek gerekli bilgilerin üretilmesini sağlarlar. Daha güneye yelken açmak için ihtiyaç duyulacak bilgi ve teknolojiyi sağlamak, denizlerde ortaya çıkan yeni soru ve sorunlara çözüm bulmak bu merkezin görevidir. Bir yandan da burada geliştirilen teknolojiler denizlerde denenmeye başlanmıştır.

"Portekizliler sığ su çekimli gemileri ile kıyıya yakın seyredererek, ilerliyor, yeni bir noktaya ya da buruna vardıklarında usturlapları ve tabloları ile sahile çıkmak ve tam

¹⁹ Bu genelleme Avrupa haritacılığı merkezlidir. Dünya haritacılığının Çin ve Arap haritacılığı açısından tekrar değerlendirilmesi gerekebilir.

²⁰ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 162.

²¹ "Oğul Cresques, Maderia Adaları'nın bulunuşundan bir yıl sonra gemici Henry'nin emrine girdi. Gelirken yanında denizcilerin denizde aldıkları yolu hesaplamakta kullandıkları birtakım matematiksel tablolar getirdiğine kuşku yoktur. Bu tablolar gibi usturlap ve daha başka bilgilerin Araplardan alınmış olduğu açıktır. Araplar neredeyse 10. yüzyıldan bu yana enlem ve boylam hesaplamaları ile ilgileniyorlar ve bu konuda çok önemli ilerlemeler kat etmiş bulunuyorlardı." Berry, *Bilimin Arka Yüzü*, 8;; Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi ...*, 33.

öğle zamanı karada güneşin yüksekliğini ölçmek zorundaydılar... Henry, kaptanlarından, gördükleri bütün coğrafi bilgileri seyir defterine not etmelerini bir coğrafyacı ve kartograf gibi gittikleri yerler ile ilgili raporlar oluşturmalarını haritalar çizmelerini istiyordu.”²²

Bu ölçümler gemilerin suyun üstündeki hareketli güvertesinde mümkün olmamıştır. Bu sistem ile gemiciler gün be gün daha güneye doğru ilerlemişlerdir. Elbette denizdeki ilerleme, karadaki coğrafi bilgiyi ve kartografya bilgisini de beslemiştir. Gün geçtikçe, bu deneyimler kitaplara dökmüş, kartografya tarihinin Avrupa’daki yükselişi böylece başlamıştır. Zacuto’nun yazdığı “Almanach Perpetuum” denizdeyken güneşin durumunu belirlemek için yazılmış en iyi yapıttır. Bu eser yarım yüzyıl boyunca Portekizli kaşiflere yol göstermiştir.”²³ Bu sayede kartografya ve coğrafya bilgisi önce keşiflere hazırlayan bir etken iken, keşiflerle birlikte işler tersine dönmeye başlamış, keşifler kartografyayı çok hızlı bir şekilde geliştirmiştir. “En geç 1510’ların sonu ve 1520’lerin başında, bu dönem itibarıyla Portekizliler Hint Okyanusu boyunca bir deniz imparatorluğu kurmakla meşgulken, bölgenin harita ve krokilerinin yapılması konusunda, onlar hâlâ büyük çoğunlukla Arap kaynaklarına güveniyorlardı.”²⁴ Portekiz’in haritacılık konusundaki bunca çabasına rağmen neredeyse yüz yıl sonra bile Hint Okyanusu’nda buldukları Catalan Atlası, onlar için çok ileri düzeydeydi. Aradaki farkı kapatmak çok uzun yıllar alacaktı.

Portekizlilerin başlattığı bu hareket, Hindistan’a ulaşılınca orada temas edilen Araplar sayesinde başka bir boyut kazanmaya başlamıştır. Hint Okyanusu’nda dolaşan Arap gemicilerin haritaları teknik açıdan son derece ileri düzey-

²² Berry, *Bilimin Arka Yüzü*, 7, Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 162.

²³ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 168.

²⁴ Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

dedir.²⁵ Portekizliler bu haritaları görürler ve bir kısmını da ülkelerine götürürler. Bu sayede Avrupa haritacılığa önemli miktarda bilgi akışı sağlanır. Bu haritaların Portekiz'den dönemin önemli bir haritacılık ve bilim merkezi olan İtalya'ya da gitmiş olması muhtemeldir.

Haritaların keşifler çağı için hayati önem taşıdığı gerçeği harita yapılış tarzının da değişmesine yol açmıştır. Portekizliler adım adım gittikleri yerleri haritalayarak ve yeni bilgiler ekleyerek haritalarını güncellemişlerdir. Bir süre sonra kıyıdan uzaklaşıldıkça ve güney kutbuna doğru gidildikçe haritacılık için yeni yöntemler geliştirilmesi keşiflerin sürmesi için hayati önem arz etmeye başlar. Özellikle açık denizde yer bulma ve yeni bulunan karaların bu yönde haritalanması yeni gündemi oluşturur.²⁶

İspanyollar

Portekizliler gibi İspanyolların da haritaların gelişimine büyük katkısı olmuştur. Bu katkı, öncelikle Kolomb'un kıyılarına ulaştığı yeni kıtalar ve sonrasında bulunan okyanusun haritalanması şeklinde başlar. Kolomb, haritalara verdiği önemi kendi günlüğünde açıkça belirtmiştir. "Bundan başka her şeyi aynı yoldan ekvator çizgisinden enlem çizgilerine, batıdan boylam çizgilerine oranlayıp çizimlerle göstereceğim bir kitap hazırlayacağım. Özellikle uykuyu unutmam ve yolculuğun bütün girdi çıktısını yakından gözetlemem gere-

²⁵ "Bunlardan biri João de Barros'un hakkında bilgi verdiği ve İbn Mâcid'in (ö. 1500'den sonra) Batı Afrika'da (Malindi) Vasco de Gama ile yaptığı toplantıda ona gösterdiği deniz haritasıdır. João de Barros'a göre bütün Hindistan sahillerini kapsayan bu haritanın üzerinde Arap usulü enlemlerle boylamlar bulunuyor, ancak bunların yanında rüzgârlarla ilgili herhangi bir hat yer almıyordu; çizgilerin meydana getirdiği dörtgenler çok küçük, kuzey-güney ve doğu-batı hatları arasındaki sahil çok belirgindi. Teixeira da Mota'ya göre bu enlemler yıldızların irtifalarını temsil ediyor olabilir... Arapların deniz haritalarıyla ilgili ikinci örnek, Sir Thomas Roe tarafından Mogadişulu usta bir gemicinin elinde görülen deniz haritasıdır." Bkz. Maqbul Ahmad, "Harita", *DİA*, c. 16, (1997):205-210.

²⁶ Pflederer Richard, "Vital Tool of Age of Discovery," *History Today*, (May, 2002). 21-27.

kir.”²⁷ Yolculuğa başlarken günlüğünün hemen ilk sayfalarında, harita yapma azmini vurgulayan Kolomb, her seferinden elinde bir harita ile dönmüştür. Bu haritaların asılları bugün bulunamamaktadır. Bu durum o dönemde uygulanan gizlilik politikalarının bir sonucu olmalıdır.

Afrika kıyılarının bütünüyle ortaya çıkışı ile Kolomb’un Amerika seyahatları aynı döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla dünyanın kartografik gösteriminde kısa sürede ortaya çıkan kıta ve okyanuslar son derece belirleyici olmuştur. Daha önceki kartografik çizimlerde dünya karaları 3 kıta ve onu çevreleyen denizler ile gösterilirken, artık haritalara dünyanın bilinen yerlerinden daha da geniş bir bölüm eklenmesi söz konusudur. Kartografya ile ilgilenen herkes bütünüyle ortaya çıkan dünyanın nasıl haritalanacağına kafa yormaktadır.

“Bu esnada kara ve denizlerin yerküre üzerinde yayılışları bakımından farklı iki görüş mevcuttu. ‘Kıta görüşü’ne göre bütün kıtalar kuzeyde birbirine birleşmekteydi. Kilise düşüncesine de uyan bu görüşte, *arz üç parçalı* (terra tripartita) olarak kabul ediliyordu. Buna mukabil yeni keşfedilen kıtaların Avrupa ve Asya’dan ayrı olarak okyanuslarla çevrili bulunduğu düşüncesine dayanan ‘*Okyanus görüşü*’nde ise *arz dört parçalı* (terra quadripartita) olarak tasavvur edilmekteydi.”²⁸

Bu düşünceye göre, keşiflerden sonra ilk üretilen haritalar da farklılaşmaktadır. Keşiflerle birlikte ilk üretilen haritalardan en bilinenleri Juan de La Cosa ile Contarini’nin ²⁹ haritalarıdır. Bu haritaların da ilgili alanları çok iyi betimlemediği açıktır. La Cosa, üç yolculuğunda da Kolomb’a eşlik etmiş-

²⁷ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 21.

²⁸ Bilgin, *Genel Kartografya*, 47-48.

²⁹ Bu konuda eksik bilgiler olduğu açıktır. Stevenson ilk haritanın Casa tarafından yapıldığını; Obe, Contarini’nin olduğunu, Daly ise John Ruysch’un çizdiğini; Soucek ise Cosa’nın olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Edward Luther Stevenson, “Typical Early Maps of The New World,” *Bulletin of The American Geographical Society*, 39, no. 4, (1907): 202-224; Wallis, “What Columbus Knew,” 17-23; Svat Soucek, *Piri Reis ve Kolomb Sonrası Türk Haritacılığı* (İstanbul: Boyut Yayınları, 2013), 74.

tir. Ayrıca 1499'da Alonso de Ojeda ile Güney Amerika'nın Kolombiya bölgesine kadar gitmiştir. Bu yolculuklardan dönüştü haritasını çizmiş olmalıdır. Bu sırada yanlarında bir başka önemli isim Florentine Amerigo Vespucci de bulunmaktadır. 1502'de *Cantino Düzlemyuvarı* denilen önemli bir harita³⁰ ise o döneme kadar, bu kadar net yayımlanmayan *Tordesillas Anlaşması'nın*³¹ gereği olan çizgiyi de içermektedir. Papa'nın aralarında dünyayı paylaştırdığı Portekiz ve İspanya geri planda da bir harita mücadelesi vermektedir. Gizlilik belki de bilgilere ilk elden ulaşan bu iki devletin kartografya konusunda ilerlemelerini engellemiştir. Doğrudan Kolomb'un haritları yerine bu haritaların verileri kullanılarak, kısa sürede İtalya, Hollanda ve Almanya'da yeni haritalar ortaya çıkmaya başlar. Bunlardan biri de az önce de adı geçen, 1506 Giovanni Contarini haritasıdır.³² Hemen arkasından gelen Johannes Ruysch'un 1507 haritası da ilk haritalar kervanına eklenmiştir. Bu grup içinde ele alınabilecek bir diğer harita da Piri Reis'in 1513 tarihli dünya haritasıdır. Bu harita sayılan diğer haritalardan ve daha sonra yapılan birçok haritadan daha üstün özellikleri ile dikkat çekmektedir.³³ Portolan tarzının da zirvesi olarak adlandırılan bu haritanın sadece bir parçası elde mevcuttur.

Yeni dünyanın ilk haritaları keşif ve haritacılık ilişkisinde çok önemli bir çıkarıma da kanıt oluşturmaktadır. Bu haritalar, ilk taslaklar olarak, daha sonra yapılacak dünya haritalarının öncüleridir. Aynı zamanda da daha önceki haritacılık anlayışından kopuşlar ve yenilik arayışlarının da izlerini ta-

³⁰ Cantino'nun Portekizlilerden çaldığı ve İtalya'da yayınlanan harita.

³¹ Atlas Okyanusu'nda yaklaşık 45 derece -47,52'de olabilir- batı meridyenine denk gelen Portekiz ve İspanya arasında bu bölgenin paylaştırıldığı sınır hattının kabulü ile ilgili anlaşmadır (7 haziran 1494).

³² Bkz. Beau Riffenburg, *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar* (İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2012), 26-29.

³³ Bkz. Cevat Ülkeul, *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Piri Reis (3 cilt)* (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2013); Özür Nazan K., *500 Yılın Ardından Piri Reis* (İstanbul: Yeditepe Yayıncılık, 2015).

şılmaktadırlar. Haritacılığın modern görüntüsüne kavuşması için karaların iç kesimlerinde bilinmeyen yerlerin bilinir hale gelmesi, topografik ve beşeri unsurların tamamen tanınması gereklidir. Bunun için bir yüzyıl daha beklemek haritacılığın kıyı çizgilerinin belirlenmesi ve eski dünyada bilinen yerlerin gösterilmesi dışında, daha çok bilgi edinmesine ihtiyaç vardır.

Haritacılığın kaşiflerle ilişkisi bağlamında Florentine Amerigo Vespucci'nin çalışmaları üzerinde durmak gerekir. Kolomb ile keşiflere katılan, aynı zamanda *Amerika* kıtasına 4 ayrı sefer düzenlediği bilinen Florentine Amerigo Vespucci iki önemli konuda büyük hizmet vermiştir. *Birincisi* Güney Amerika'nın haritalanmasında yaptığı seferler ve verdiği bilgilerle önemli katkı sağlamış olmasıdır. *İkincisi* ise henüz yeni ayak basılan bu toprakların bir kıta olduğu tespitini, Soderini'ye yazdığı mektuplarda ifade etmesidir. Bu tespiti, onun adının kıtaya verilmesinde de rol oynamıştır. Vespucci ilk seyahatinde Güney Amerika'nın kuzey kıyılarını görmüş ama burasının yeni bir kıta olduğunu daha sonraki seyahatinde ancak belirleyebilmişti. "Birçok bakımdan yeni bir kıta olarak gözlemlediğimiz yeni bir toprağa ayak basmıştık."³⁴ Bu itirafın ardından, isimlendirilmesi gerektiğini de ifade ederek buraya "Yeni dünya" anlamında "Mundus Novus" ismini vermiştir. Vespucci 1504 yılının Eylül ayında "Mektuplar"ın yayınlanmasından³⁵ sonra İspanya'da hizmetine döner. İspanya'da kralın kurduğu haritacılık ofisinden sorumlu kişi olur. Vespucci'nin yazdığı mektupların bir başka haritacı ve girişimci Martin Waldseemüller'in eline geçmesi uzun sürmemiştir. Dönemin matbaacısı Waldseemüller'in

³⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 245.

³⁵ "1504 Eylül ayında Floransa Valisi Pier Soderini'ye dört yolculuğu ile ilgili notlarını yazdı. Soderini'ye gönderilen bu notlar İtalya'da 1505 ya da 1506'da 'Dört Yolculuk' başlığı ile tekrar basıldı... ve on yıl içinde Latince, Almanca ve Fransızca baskıları Avrupa'da elden ele dolaştı." Davies "The First Voyage of Amerigo Vespucci ...", 331. Vespucci'nin notlarının, daha önce yayımlanan Kolomb'un günlüklerinden daha çok ilgi çekmesi dikkat çekicidir.

"*Cosmographiue Introductio*" adlı eserinin içinde, bu yeni kıtanın adının Amerigo olması konusunda iki ayrı vurgu vardır.³⁶ Avrupa yeni bir kıta bulunması ile ilgili heyecanı yaşarken, kıtanın özellikleri kadar isminin ne olacağı da tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaları bitiren en azından büyük çoğunluğun kabul etmesini sağlayan olay ise, Amerigo Vespuccinin adının, 1520'de Pompenius Mela'nın yeniden basılan dünya haritasında, yeni bulunan bu kara parçalarının üzerine yazılması olmuştur.³⁷ Harita üzerine yazılan isim ile birlikte bugünkü dünyanın kader yolu da çizilmiş olur. Bir kez daha harita gücünü göstermiştir. Zira bunu bir oldu bitti görenler daha sonra Kolomb'a haksızlık yapıldığını iddia etseler de, isim haritaya yazılmıştır bir kere.

Keşif ve kartografya ilişkisinin bu kitabın çerçevesi içinde incelenen son olayı Ferdinand Magellan'ın³⁸ dünyanın çevresindeki yolculuğunun oluşturduğu kartografik etkilerdir. Magellan yolculuğa çıktığında, bu yolculuk ile ilgili notları arkadaşı Pigefatta tutmuştur.³⁹ Yolculuğun bilgileri onun notları sayesinde elde edilebilmiştir. Okyanusta geçen zorlu yolculukta, Pigefatta, okyanusun onlara iyi davranmasını büyük bir şans olarak gördükleri için bu okyanusa, pasifik (sakin) deniz adını verdiklerini ifade etmektedir.⁴⁰ Yerlerin isimlendirilmesinin ardından bu isimler harita üzerinde gösterildiğinde kayda geçiyor, isim ve yer gerçek anlamda birleşiyordu. Pigefatta'nın notlarından yararlanarak yapılan dünya haritası 1529 tarihlidir. Bu harita Venedik'te yaşayan Cenevizli kartograf Battista Agnese'nin ürettiği atlasların içinde yer almıştır.⁴¹ Macellan'ın yolculuğu haritacılıkta çok

³⁶ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 249. Waldseemüller'in haritası kaybolur ancak 1901'de Cizvit bilgin Schöner tarafından bulunur. Riffenburg, *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*, 26-29.

³⁷ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 76-77.

³⁸ Hayatı ve hakkındaki çalışmalar için Bkz. Torodash, "Magellan Historiography."

³⁹ Bkz. Pigefatta, *Magellan's Voyage Around the World*.

⁴⁰ George Nunn E., "Society Magellan's Route in the Pacific," *Geographical Review*, 24, no. 4, (Oct., 1934): 618.

⁴¹ Riffenburg, *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*, 26-29.

önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Bu yolculukla açığa çıkan Büyük Okyanus ve dünyanın tamamının haritalanması için yeni bazı tekniklerin geliştirilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır.⁴²

16. yüzyıldan sonra haritacılık tarihinde teknik olarak bir dönüşüm yaşanır. Bu dönemde eldeki en gelişmiş ve doğru bilgi veren haritalar portolan tarzında yapılan haritalardır. Gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı Devleti'nde portolanların anlamı büyüktür.⁴³ Bu önem Osmanlı'nın Hint Okyanusu sularında Portekizlilerle karşılaşması, denizcilik ve harita bilgilerini sürekli geliştirmelerini gerektirmiştir. Dolayısıyla keşifler ülkeler için haritanın önemini bir kat daha artırmıştır. "Akdeniz'de kıyı kıyı dolaşan Piri Reis, o dönemde gerçekleştiren bu olayların ortasında, gelişmeleri ilgi ve merakla takip etmiş olduğundan, bir dünya haritası çizmenin anlamını idrak etmiştir."⁴⁴ Çizdiği harita ile portolan döneminin zirve

⁴² Heawood Edward, "The World Map Before and After Magellan's Voyage," *The Geographical Journal*, 57, no. 6, (Jun., 1921): 431.

⁴³ "Osmanlılarda özellikle gemiciler harita yapmaya teşvik edilmekte ve ödüllendirilmekteydi. Bilinen portolanların en eskisi, 1413 (816) tarihini taşıyan Ahmed b. Süleyman et-Tancî'nin Karadeniz'i, Atlas Okyanusu'nun doğusundaki Avrupa ve Afrika sahillerini, İngiltere adalarını gösteren deniz haritasıdır. Bu haritaların Akdeniz'de cenkeden gemiciler arasında elden ele dolaşması anonim kimliklerini oluştururken öte yandan ilavelerle doğruluk ve daha çok bilgi kazanıyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi İstanbul'da bir "esnaf-ı haritacıyan" topluluğundan bahseder. Sekiz dükkâna sahip olan ve sayıları on beş kişiyi bulan bu zanaat mensuplarının birkaç lisana, özellikle Latince'ye mükemmel âşinâ olduklarını, Atlas Minör ve Coğrafya, Pa-pamoma gibi eserlerden yola çıkarak hazırladıkları haritaları gemicilere sattıklarını, onların da böylece okyanuslarda ve büyük denizlerde korkusuzca gezdiklerini anlatır. Bkz. Sarıcaoğlu, "Harita," 217-230.

⁴⁴ "1500 tarihli Juan de La-Cosa, 1506 tarihli Contarini ve 1507 tarihli Martin Waldseemüller'in Dünya Haritaları Amerika Kıtası'nın ilk kez yer aldığı Dünya haritalarıdır. Piri Reis'in Haritası bu üç haritadan daha doğru çizilmiştir. Servet Özağaç, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, 35-36. "Aygün'de 15. yüzyıl haritaları (Waldsee Muller'in 1507'de, Jan Severzoon, 1520'de Amsterdam'da bastırıldığı) ve 16. yüzyıl haritalarını (Sebastian Münster 1550 Amerika Haritası ve Giacomo Scotto'nun 1592 Haritaları) Piri Reis'inki ile karşılaştırmıştır. Bkz. Abdurrahman Aygün, "Piri Reis'in Amerika Haritasına Bir Nazar", *Haritacılar Mecmuası*, 12, (1936), 113. Piri Reis'in onlar gibi Amerika'ya gitmemesine rağmen, ortaya koyduğu haritanın onun ince tetkik ve titiz çalışmasının bir ürünü olduğunu, dolayısıyla Avrupalı çağdaşları ve çok

eserini üretmiştir. Ancak ilerleyen süreçte haritaların düzlem üzerine geçirilmesinde, bilinen alan genişledikçe problemler doğmuş portolanların gösterdiği alanlar bozulmaya başlamıştır. Kıyıdan gözlem ile çizilme esasına dayalı portolonlar teknik olarak artık yeterli gelmemektedir. Artık Piri Reis'in de öncülük ettiği kuşbakışı görüntüleme sistemine geçilmesi gerekmektedir. Yeryüzünün kuşbakışı olarak düzlemem aktarılması ise kökleri İlk Çağa dayanan projeksiyon usullerinin geliştirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu nedenle keşifler sonrasında gelişmeye devam eden haritacılık birçok yeni türde haritanın ortaya çıkmasına neden olur.⁴⁵ O dönemlerde Avrupa matbaaları bol miktarda harita basmaktadır. Ancak bu haritalar henüz Avrupa haritacılığının en gelişmiş örnekleri değildir. "16'ncı yüzyılda Ceneviz Cumhuriyeti'nde yaşayan İtalyan kartograf Battista Agnese, 1534-1564 yılları arasında en az 71 adet el yazması eser üretmiştir. Farklı keşifleri haritalarına aktarmıştır.⁴⁶ Bu dönemde modern haritacılığın babası sayılan Gerard Mercator⁴⁷ gibi isimler yetişerek çok önemli dünya haritaları hazırlamışlardır. Keşifler çağının 1600'lü yıllarından sonra, daha çok bilimsel araştırma keşiflerine dönüşmesi haritacılık ve coğrafi bilgi üretimi konusunda çok daha ayrıntılı ve gerçekçi bilgilerin üretilmesine yardımcı olur. Kıtaların iç kesimlerinin haritalanması için ekipler oluşturulur ve ülkeler önce kendi sınırları içindeki toprakları haritalamaya başlarlar. Ülkelerin sınırları içindeki alanları haritalamaları bir nevi topraklarını güvence altına almaları

daha sonraki dönemde çizilmiş haritalarla kıyaslanamayacak derecede doğru olmasında Piri Reis'in alimlik derecesini ve ilimde ciddiyetini vurgulamıştır. Bkz. Özü, *500 Yılın Ardından Piri Reis*, 42; Bkz. Soucek, *Piri Reis ve Kolomb Sonrası Türk Haritacılığı*.

⁴⁵ Bu haritalar içinde oldukça orijinal olan bir tanesi de Tunuslu Hacı Ahmed'in haritasıdır. "Tunuslu Hacı Ahmed'in yürek şeklinde ve daire içinde Türkçe olarak hazırladığı Dünya haritası, J. Werner'in 1514 ve Orontius'un 1536 tarihli haritalarından istifade edilerek çizilmiştir ve bir bakıma çeviridir (Venedik, Biblioteca San Marco)." Sarıcaoğlu, "Harita"

⁴⁶ Riffenburg, *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*, 27.

⁴⁷ Merkator, kartografyayı Batlamyus'un etkisinden kurtararak yeni bir tarz yaratmış olması açısından önemlidir. Bkz. Bilgin, *Genel Kartografya*, 59-63.

anlamına da gelmiştir. Bu haritalama işleri daha sonra jeolojik etüdlere dönüşmüş ve özellikle 19. yüzyıl Avrupa'sı kendi jeolojik haritalarını tamamlayarak bir nevi maden sahalarını belirlemiştir. Bundan sonra sıra diğer yerlerin maden sahalarına gelir ve haritalamada ilk sıralarda Osmanlı Devleti toprakları da vardır.

Haritalar devlet sırrı haline gelir. Haritanın gelişmesi yer kapma yarışı ile paralel gittiğinden haritalar aynı zamanda keşfedilen yerin varlığının ve el konulduğunun ispatı olmuştur. Haritalar aracılığıyla yürütülen keşif mücadelesinde kralar, hiçbir zaman görmedikleri topraklarını yine bu haritalar üzerinden yönetmişlerdir. İşte bu nedenlerle keşifler sırasında harita çok önemli bir araç haline gelivermiştir.

“İngiltere, Fransa, İtalya ve başka yerlerde süslenerek yayınlanmış haritalar, keşifler çağının en iyi bilinen örneklerindendir. Bu çizimleri çeviren ve açıklayan birçok tarihçi haritaların Avrupalı ulusların Amerikan topraklarındaki iddialarını yasallaştırma gayretlerini gösteren politik üretimler olduğunu işaret ederler.”⁴⁸

Bu önemli tespit keşifler ve haritacılık tarihi arasındaki ilişkinin ne derece üst düzeyde yürütüldüğünün açıkça ifadesidir. Ülkeler için yeni keşfedilen yerlerin varlığının tek delili o yerin haritasıdır. Artık harita gerçek mekanın önüne geçmeye başlamıştır. Birçok önemli karar harita üzerinde alınırken, harita üzerinden bir algı operasyonu da yürütülmektedir.

“Haritacılar bu tasvirleri temin ettiklerinde birçok hedeflerine sahip oldular. Bazıları belli ulusların kontrolü altındaki yerlere bölge hakkı tesis ederek sınır çizmeyi istedi. Diğerleri farklı yolla bir dayanak olarak belgelemeye çalıştı: (Avrupa yerleşimlerinin, özellikle peysaja işaretlenmiş kale ve kiliselerin çizimlerinin vasıtasıyla) kartograflar, karadaki kolonistlerin güncel varlığının somut kanıtını oluşturdular.”⁴⁹

⁴⁸ Peter C. Mancall, “The Age of Discovery,” *Reviews in American History*, 26, no. 1, (Mar., 1998): 38.

⁴⁹ Mancall, “The Age of Discovery,” 38.

Haritanın bu siyasal gücü, gizlilik konusunda hassas davranılmasına neden olmuştur. İlk keşif hareketlerini başlatan Portekizliler, ülke sınırlarından içeri göçmen girmesini engellemeye çalışmışlar ve haritalarını mümkün olduğunca gizli tutmuşlardı. Gizli tutulan sadece haritalar değildi. Keşifler ile ilgili birçok bilgi ya kayıt altına alınmamıştır ya da gizlilik nedeniyle çoğaltılamayan belgeler zaman içinde kaybolup gitmiştir. İspanyollar'ın gizlilik tedbirleri ile ilgili şu bilgiler önemlidir.

“Bu nedenle İspanyollar, Yeni Dünyayı keşifleri başka deyimle Columbus'un ilk seyahatinden itibaren seyahatlerin yapmış oldukları bütün haritaları, Seville arşivinde saklamaya başlamışlardı. Bunlardan çok azının, o da İspanyollar'ın güvendikleri bazı kaptanlar tarafından kopya edilmesine izin verilmişti. Ünlü seyyahların yaptığı önemli haritaların özellikle Columbus, Cortes, Magellan'ın haritaları ne kopya edilmiş, ne bakır veya tahta üzerine kazılmış, ne de basılmıştı. Elde olanlar gözden kaçanlardı. Bu dönemde pek çok harita ve coğrafya kitabı basılmıştı. Ancak bütün bunlar İspanyol otoriteleri tarafından yanlışlarla dolu olduğu veya gizli bilgileri açıkladıkları gerekçesiyle yakılmışlardı. 16. yüzyılda Amerika'nın herhangi bir bölgesini gösteren yanlışsız bir İspanyol haritası için Fransız ve İngilizler 40 külçe altın vereceklerini bildirmişlerdi.”⁵⁰

Haritaların o dönemde diğer dünya devletleri açısından da önemi büyüktür kuşkusuz. Atlas Okyanusu'nda yelken açmış gemicilerin yolu Akdeniz limanlarına düşünce, kulaktan kulağa dolaşan bilgiler, Osmanlı da dahil birçok büyük devletin kıyılarına kadar gelmiştir.⁵¹ Dönemin Osmanlı kaptanları, bu gelişmelerden haberdardır ve İspanyolların gizle-

⁵⁰ Sevim Tekeli, *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmut ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali Piri Reis* (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1985), 9-10.

⁵¹ Piri Reis'in 1513 tarihli harita notları ile Bahriyesi'nde; Muradi'nin Gazavatname-i Barbaros Hayreddin adlı eserinde sıcağı sıcağına keşifler hakkında bilgi verilmiştir.

mek için çok çaba sarf ettikleri haritalar Osmanlı'nın da eline geçmiştir. Bu konuda Piri Reis'in meşhur dünya haritasının (1513) kenar notlarında, Kolomb'un keşifleri ve keşfedilen yerler ile ilgili bilgiler açıkça ifade edilmiştir. Harita kenarındaki notları Latin alfabesine çeviren Akçura, konuyla ilgili şöyle görüş bildirmiştir.

"Türk bahriyelileri, Akdeniz'in Garp havzasında 1501 senesi ettikleri bir deniz muharebesinde İspanyol gemilerini zapt etmişlerdi ve bu gemilerden birisinde Amerika'dan getirilmiş eşya bulmuşlardı. Kristof Kolomb, malum olduğu üzere, üçüncü seyahatinden 1500 senesinde dönmüştü. Bu malumata göre, Kemal Reis tarafından İspanyol gemisinde zapt olunan eşya arasında Kristof Kolomb'un haritası da bulunmuş olsa gerektir."⁵²

Böylece, güvenlik tedbirlerinin aşırılığı yüzünden kaybolan Kolomb'un haritası, bir güvenlik zaafı nedeniyle Osmanlı'nın eline geçmiş ve Piri Reis sayesinde de -en azından yararlandığı bilgiler açısından- bugüne kadar taşınabilmiştir. Haritaların gizli tutulması meselesi bir yarışa dönüşmüştür.

İspanya tarafından yapılan haritaların sıkı güvenlik tedbirleri ile korunduğu bilinmektedir. Bu nedenle üretilen deniz haritalarının çift kilitli sandıklarda saklanması kararı alınmıştır. Anahtarların biri (ilki Amerigo Vespucci olan) amiralde, diğeri de baş kozmografa bulunmaktadır. Bunula da kalınmamış, aynı zamanda bir komisyon da kurularak haritaların bozulmaması ve güncel tutulması için 1508'de bir komisyon kurarak Dünya haritası oluşturmuşlardır.⁵³

Batı Afrika kıyıları boyunca ilerleyen Portekizliler, Gine sahillerine ulaştıklarında bu alanlardan zengin bir ticari ağ oluştu. Bu ağın Batı Afrika kıyıları boyunca ilerledikçe geliştiği ve Ümit burnu dönüldükten sonra Hindistan ticareti de eklendiği düşünülürse yolların ve yolları gösteren haritaların gizli tutulması anlaşılabilir.

⁵² Akçura, *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*, 3.

⁵³ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 262.

Avrupa kıtasındaki diğer ülkeler, o dönemde bir yandan iç çatışmalar ile uğraşırken, İspanya ve Portekiz'in dış dünya ile kurduğu bu yeni ve merak uyandıran teması fark etmekte geç kalmadılar. Ancak gerek Portekiz gerekse İspanyol cephesindeki gelişmeler özellikle de haritalar gizli tutulmaktaydı. Diğer girişimci ülkeler her seferinde kendi rotalarını kendilerinin belirleyeceği bilmedikleri kıyılara doğru gitmek zorunda kaldılar. Nitekim İngilizlerin bu konudaki ilk girişimleri oldukça erken bir tarihte Venedikli Kaptan John Cabot'un 1498 seferi ile olmuştu. Kolomb'un Amerika kıyılarına gelişinden (1492) hemen kısa süre sonra gerçekleşen bu sefer Kuzey Amerika Kıtasına dair yeni bir keşif anlamına gelmekteydi. Bu girişimler sonraki yıllarda İngilizlerin Kuzey Amerika'daki kolonizasyon faaliyetlerini anlamak açısından önemlidir.

“Kral Manuel 1504 yılında bir biber tekeli için kendi planlarını geliştirdiği zaman bütün gezi bilgilerinin saklı tutulması için emir vermişti. Hindistan'dan Cabral'a döndükten sonra bir İtalyan casusu “Deniz haritası bulmak olası değildi. Çünkü Kral yurt dışına gönderdiği herhangi biri için böyle bir sır verdiği anlaşıldığı takdirde ölüm fermanı vermiştir” diye şikayet etmiştir.”⁵⁴

Esasen gizlilik tedbirlerinin altında bu bölgelerin yeraltı ve yerüstü tüm kaynaklarını tek başına elde etme düşüncesi yatmaktadır. Ancak keşiflerden bir yüzyıl sonra diğer Avrupa ülkelerinin de katıldığı daha geniş katılımlı bir süreç başlamıştır. İlk zamanlar gizli yürütülen haritalama projesi daha sonra Fransız, İngiliz, Hollandalı gemicilerin Dünya denizlerinde dolaşmaya başlamasıyla anlamını yitirmiştir. Her ülke kendi haritasını oluşturarak yeni ayak bastığı karayıkens haritası üzerinde kendi bayrağını da ekleyerek çizmeye başlamıştır. Portekiz ve İspanya'nın keşif haritalamasındaki öncü rolü daha önceki bölümlerden hatırlanacağı üzere her iki ülkenin de iç sorunları nedeniyle kısa süre sonra değiş-

⁵⁴ Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, 261.

miştir. Her iki ülkenin sahip oldukları topraklar zaman içinde İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın eline geçmeye başlamıştır. Böylelikle haritacılığın gelişim sürecinde etkili olan ülkeler de el değiştirmiştir.

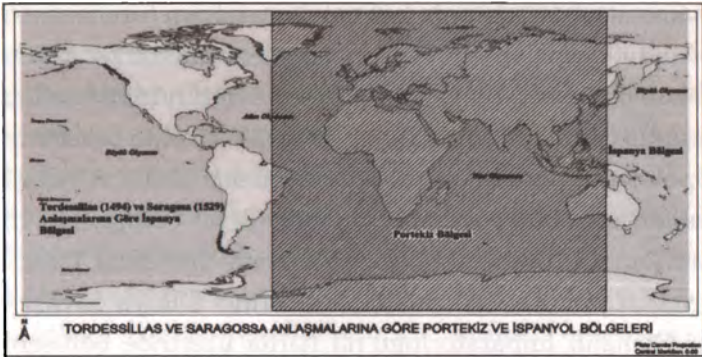
Aslında büyük bir ticari güç, siyasi güç ve bilginin gücü ile birleşmişti. Ne Portekiz ne de İspanya bu gücü diğer Avrupa ülkelerine kaptırmak istiyordu. Dünyanın yeni bulunan yerlerini ebediyen kendilerine ilhak etmişlerdi. Haritalar da bunun en güzel kanıtıydı. Haritaların devlet eliyle üretilmesi, kontrol edilmesi ve basılması meselesi bu dönemin doğurduğu önemli bir gelişmeydi.

Haritanın siyasallaşması yeni bir coğrafi düşünce tarzıdır. Dünya yönetilirken harita üzerinde düşünülmesi aslında çok yeni bir düşünce olmasa da haritalar ne eski Mısırlıların ne de Sümerlilerin bir zamanlar yaptıkları taslak çizimlere benzememektedir. Gemiciler onlara bakarak yol buluyor, sömürülecek yerler işaretleniyor ve kimin nereyi alacağı harita üzerinde kararlaştırılıyordu. Bu nedenle haritanın siyasi gücünün artması, keşifler sayesinde gerçekleşmiştir.

“Haritacılık, belli bir zamanda bir yerin görsel tasvirinde tarihe yardımcı olması yanında, çizimler sayesinde, kolonizasyon teşebbüsünün gelişimini telkin etmeyi hedefliyordu. Her görüntü bir mesaj yüklüydü: bir yeri haritalamak onu bilmektir; onu bilmek ona sahip olmaktır.”⁵⁵

Harita üzerine bir yer çizilmişse onu çizen tarafından sahiplenilmiş ve bu onun doğal hakkı olarak telakki edilmişti. Dünyanın paylaşılmasında yeni bir tarz doğmuştu. Bunun ilk örneği de keşiflerin başlarında gerçekleşen Papa'nın, dünyayı harita üzerinde Portekizliler ve İspanyollar arasında paylaşmasıdır. Daha önce keşiflerin tarihi süreci anlatılırken değinilen Tordesillas (1494) ve daha sonra yapılan Saragossa (1529) Anlaşmaları ile bu paylaşım sağlanmıştır (Harita 32).

⁵⁵ Mancall, “The Age of Discovery,” 38.

Harita 32. Tordesillas ve Saragossa Anlaşmalarına Göre Portekiz ve İspanyol Bölgeleri

Papa bu paylaştırmayı harita üzerinde gerçekleştirir. Olayların gelişimine kısaca bakıldığında kartografya ve keşiflerin ilk günden beri ne kadar yakın ilişkide olduğu görülecektir. İki ülkeyi anlaşmazlığa sürükleyen olaylar şöyle gelişir. Portekizliler önce Afrika kıyıları boyunca Atlas Okyanusu'na açılırlar. Ardından İspanyolların seferleri başlar ve Portekiz ve İspanya arasında savaşa doğru giden bir anlaşmazlık çıkar. Portekizliler, Atlantik'i geçmeye çalışan İspanyollara geçiş hakkı vermemişlerdir. Hatta Kolomb, birinci yolculuğu sırasında hem giderken hem de dönerken Portekiz tacizine uğramıştır. Katolik Kilisesi'nin bu iki sadık evladının sorununu Papa VI. Alexander, Atlas Okyanusu'na çizdiği ve daha sonra daha batıya kaydırılan bir çizgi ile çözüvermiştir. Bir süre problem yaşanmasa da Macellan'ın dünya turu ile İspanyollar yine Portekiz bölgesine, bu kez en doğuda, ayak basarlar. Sorun, Doğu Asya'nın ne kadarının Portekiz'e ne kadarının (Macellan ile dünyayı dolaşan) İspanya'ya verileceği idi. Burada da çareyi yine bir sınır çizmekte buldular. Böylece dünya iki keşif ülkesi arasında paylaştırılmıştı (Harita-31). Bu paylaşım diğer dünya devletlerinin hoşuna pek gitmemiştir elbette. 16. yüzyılın ortalarından itibaren, Büyük Okyanus, İngiliz, Hollanda, İspanyol ve Portekizlilerin mücadele alanı haline geldi. Denizlerdeki ticaretin gün geçtikçe büyümesi

okyanuslardaki adalarda barınan korsanların türemesine neden oldu. Denizler, artık karalardan daha önemli bir mücadele alanı olmuştur. Bu gerçek dünyanın bütününün haritalanmasında önemli rol oynamıştır. Dünya haritaları beraberinde jeopolitik bir algının oluşmasına da neden olur. 19. yüzyılda üretilen jeopolitik söylemler kartografik bir bilinçaltı üzerine kurulmuştur. Mahan'ın *Kara Hakimiyeti Teorisinde* imaj, bir haritanın tam da orta noktasıdır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nu harita üzerinde bölüşenler, Ortadoğu'yu harita üzerinde adlandıran ve yönetenler bazı örneklerdir. Siyasi coğrafyanın ve jeopolitiğin en önemli argümanı haline gelen haritalar 16. yüzyıl keşiflerinde dünyaya atılan empyalist tohumların ürünü olmalıdır kuşkusuz.

Matbaa ve Denizcilik

Harita yapmak için denizcilere, basmak için ise matbaaya ihtiyaç vardır. Haritacılık ve keşifler incelemesinde gemicilik ve matbaa konuları iki önemli madde olarak ayrıca değinilmesi gereken konulardır. Matbaa ile gemiler aynı düzlemde kesişmekteydi ki burası tam olarak haritalardı. Gemiler, Dünya'nın haritalanması için gerekli bilgiye ulaşmayı sağlamışken, matbaa bu haritaları çoğaltarak daha geniş kitlelere yaymıştır. İnsanların gün gün değişen dünyanın çehresini film izler gibi izlemeleri için matbaaya ihtiyaç vardır. 15. ve 16. yüzyıllarda matbaacılar, daha bir haritanın mürekkebi kumradan yeni bir baskı hazırlamaktadırlar.⁵⁶ Bu iş ticari bir boyut kazanmıştır ve oldukça da kârlıdır.

Gemiler ise Akdeniz'den çıkıp okyanuslara yöneldiklerinde, farklı rüzgarlar ve dalgalarla karşılaştıkları için duruma uygun şekilde yenilikler ve teknoloji ile donanmaktadır. Daha hızlı, daha uzağa gidebilen, daha güçlü, daha savaşçı, daha çok yük taşıyan, yelkenleri Muson'a dayanıklı, kıyılara

⁵⁶ Robert, *Avrupa Tarihi*, 273; Berry, *Bilimin Arka Yüzü*.

yaklaşabilen ya da derin okyanus sularında seyretmek için çeşit çeşit gemilere ihtiyaç olmuştur. İhtiyaçlar gün geçtikçe çoğalmaktadır. Gemicilik sektörü gün be gün yeni sorunlarla karşılaşır ve buna uygun çözümler üretme çabasına girer. Gemicilik teknolojisindeki etkileşim, sadece Avrupalıların Akdeniz kıyıları ile sınırlı değildir. Kuzey Avrupa'dan Akdeniz'e gelip giden Hansa Birliği'nin gemileri *koggeler*, Akdeniz sularında gökeye dönüşmüştür. Karevelanın da ilk ortaya çıktığı yer Akdeniz'dir; ancak Portekizliler ve İspanyollar tarafından keşif yolculuklarında kullanıldığından okyanuslarda özellikle de Atlas Okyanusu'nda gücünü göstermiştir. Kolomb'un gemileri *Pinta* ve *Nina* karevela iken, sancak gemisi *Santa Maria* nisbeten daha küçük olan karaka tipinde bir gemidir.⁵⁷ Gemilerin güçlendirilmesi yer kapma yarışında deniz savaşları için son derece önemlidir. Öte yandan keşfedilen yerlerden gelecek malların taşınması için de büyük gemilere ihtiyaç vardır. Keşiflerle birlikte ulaşım ilk kez karalardan denizlere doğru böylesine bir yoğunlukta kaymaya başlamıştır. Bu kayma günümüze doğru en önemli yük taşıma yolunun denizler olması ile sonuçlanır. Matbaanın bugün geldiği nokta ise açıkça ortadadır. Kısacası diğer teknolojik yenilikler içinde gemicilik ve matbaa haritalarının gelişiminde lokomotif görevini üstlenmiştir.

Dünya Ekonomisi

"Yeryüzü, Dombey'le oğlu ticaret yapsın diye, güneşle ay ise onları aydınlatsın diye yaratılmıştı. Irmaklar ve denizler onların gemileri yüzün diye oluşturulmuştu; gökkuşakları güzel havayı onlara vaat ediyor, rüzgârlar onların işlerinden yana ya da karşı esiyordu; yıldızlar ve gezegenler yörüngelerinde merkezini onların oluşturduğu bir sisteme dokunulmasın diye dönüyorlardı."⁵⁸

⁵⁷ Soucek, *Piri Reis ve Kolomb Sonrası Türk Haritacılığı*, 25.

⁵⁸ Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, (İstanbul: Hil Yayıncılık, 1995), 51.

Bu bölümün girişinin Charles Dickens'ın "Dombey ve Oğlu" adlı romanından bir alıntı ile başlatılmasının nedeni, keşiflerin etkilediği çok önemli bir konuya, etkili bir giriş yapmaktır. Bu bölümün konusu, keşifler ve onun değiştirdiği dünya ekonomisidir. Keşifler dönemi ekonomisini ve sonrasında yaşanan değişimleri anlamak için Orta Çağ Avrupa'sının genel ortamına bakmak gerekir. Daha önceki bölümde keşifler öncesi Avrupa anlatılırken genel bir durum değerlendirmesi yapılmıştı. İlgili bölümde verilen bilgiler ışığında, yine bazı seçilmiş örnekler üzerinden, keşiflerden sonra dünya ekonomisinin nasıl değiştiği incelenecektir.

Keşifler Öncesi Ekonomi

Keşiflere kadar dünya ekonomisi daha yalıtılmış alanlarda ayrı ayrı gelişmiştir. Dünya keşifler öncesinde birbirinden çok da fazla haberdar olmayan, belli yerlerde toplanmış insan gruplarının yaşam alanı halindedir. Sınır komşusu olan ülkeler bile birbirlerini çok iyi tanımayabiliyorlardı. Bunun nedenleri yeryüzü üzerindeki yalıtıma neden olan yer şekilleri, çok soğuk ve sıcak bölgeler, yoğun bitki örtüsü ya da çöller gibi yerleşime çok elverişli olmayan alanlardı.⁵⁹ Bu alanlar dışında yaşamak için uygun yerler bulmuş olan insanoğlu, eski dünya kıtaları üzerinde geleneksel bir yaşam sürmektedir. Ne de olsa tarım devriminden (Neolitik devrim)⁶⁰ binlerce yıl geçmiş, toprağa dayalı üretim faaliyetlerinde insanoğlu ustalaşmıştır. Büyük kısmı kuzey yarımkürenin ılıman kuşağında toplanan bilinen dünya nüfusu bu alan içinde tarım hayvancılık ve basit üretim faaliyetlerinde bulunmakta ve birbiriyle ticaret yapmaktadır. Ticaret, bölgeler arasında dengeyi sağlarken, ekonominin en başat faktörü olarak her toplumun göz bebeği konumundadır. Devlet stratejileri, ticaret yollarını ve ticareti çokça yapılan malların bulunduğu alanları ele ge-

⁵⁹ Arnold, *Keşifler Tarihi*, 7.

⁶⁰ Yaklaşık olarak 7-10 bin öncesinde insanların toprağı işleme, tohum ve hayvan ıslah etme faaliyetlerine başladığı dönemi işaret eder.

çirme yarışı üzerine kurulmakta, büyük devletler hesaplarını doğu batı yönünde yayılan orta kuşak insanların yine doğu batı ekseninde gelişen alışverişi üzerine yapmaktadırlar. Keşiflerin başladığı Avrupa kıtası ekonomisi, Orta Çağ ve Yeniçağ'da çeşitli değişimler göstermiştir.

Orta Çağ Avrupa'sı, ekonomik ve toplumsal açıdan bir çöküş içindedir. Tarıma dayalı olan ekonomisini düzeltmek için yerel bir ticaret ağı oluşsa da bu bölgesel ihtiyaçlarını gidermekten öteye gitmez. Avrupa'nın ılıman iklimi tarım ürünlerinde çeşitliliğe imkân vermezken, maden bakımından da çok zengin olduğu söylenemez. Salgın hastalıklar nüfusun azalmasına neden olmuş, siyasi istikrarsızlıklar ve savaşlar durumu daha da kötüleştirmiştir. Avrupa'nın kuzeyindeki tüccarların girişimi ile başlayan Hansa Birliği gemileriyle Akdeniz'den mal getirmekte ve bu sayede dış dünya ile bağlantısını devam ettirmeye çalışmaktadır. Eğer bu ticaret ile bir miktar para akışı sağlanmasaydı, Avrupa içe kapanık ve verimsiz bir toprak ekonomisi ile baş başa kalacaktı.

Avrupa'da ticarete konu olan malların başında, baharat ve altın gelmektedir. Baharat sadece lüks bir tüketim maddesi olarak saraylar için değil, herkes için gereklidir. Kış aylarında tüketilmek üzere etlerin saklanması baharat kullanılmaktadır. Özellikle biber, bu baharatların başında gelmektedir. Diğer baharatlar içinde Asya'ya özgü baharat türlerinden, Moluccas'da (Endonezya) clove,⁶¹; Banda adalarında (Endonezya), nutmeg ve mace, Sumatra (eskiden Seylan olarak bilinen Sri Lanka)'da biber ve güneybatı Hindistan'da cinnamon yetiştirilmekteydi. Bu geniş yelpazede, baharatın başka kullanım alanları da vardır. Örneğin ilaç olarak ve tatlandırıcı olarak yemekler ile pastalarda kullanılmaktadır. Kış günlerinde sayıca fazla olmayan gıda çeşitleri içinde yer alan etin saklanması ve tatlandırılmasında da kritik değerde-

⁶¹ Clove: Karanfil, Nutmeg: Muskat, Mace: Muskatın öğütülmüş hali, Cinnamon: Tarçın.

dir.⁶²Günlük hayatın temel ihtiyaçları arasındaki malların, her gün tüketilen özellikleri onların sürekli kullanılma ve tüketme durumları farkında olmadan büyük bir açık oluşturmaktadır. Bu ürünlerin sağlanmaması durumunda halk arasında çıkacak problemler, ülkeler için baş ağrıtıcı olabilir. Avrupalılar, karabiber, tarçın, karanfil, gibi baharatlar ile yakut zümrüt, ipek ve esans için büyük paralar ödemekteydiler.⁶³ Bu nedenle Avrupa dışa bağımlı haldedir. İhtiyacı olan bu malları doğu ile yaptığı ticaret ile elde etmektedir. Bilindiği gibi bu ticaret İlk Çağlardan beri yapılmaktadır.

Keşifler öncesinde Avrupa'nın baharata olan ihtiyacı gittikçe artarken, baharata ulaşmanın bedeli de artmıştır. Uzak doğuda bir adada toplanan biber, Avrupa limanlarına gelinceye kadar neredeyse 12 el değiştirmekte ve bu arada da fiyatı çok artmaktadır.⁶⁴ Böylece Avrupalı, temel ihtiyaçları arasında gördüğü baharatları çok yüksek bir değer karşılığında tüketmektedir. Baharatın deniz yoluyla çok uzak bir mesafeden gelmesi, bu el değiştirmede çok önemli rol oynamaktadır. Basra Körfezi ya da Kızıldeniz üzerinden Mısır ve Suriye'nin Akdeniz'deki limanlarına taşınan baharat, burada Venedik ve Cenevizli tüccarlarca alınıp Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. Yükte hafif, pahada ağır ve taşınması kolay olan baharatın ticareti başka mallara göre son derece kolaydır. Baharat ticareti için ona eşdeğer olabilecek ve doğunun isteyebileceği bir mal Avrupa'da yoktur. Bu nedenle Avrupa ekonomisinde bir açık doğmaktadır. Bu açık Afrika'dan ithal edilen altınla karşılanmaya çalışılmaktadır.

Altın her dönem dünya ekonomisinde belirleyici olmuştur. Ancak, Orta Çağ sonuna doğru Avrupa'da altın ihtiyacı kullanım alanlarının çeşitlenmesine de bağlı olarak artmıştır. Evlerde dekorasyon amaçlı, ziynet eşyası olarak ve altın para

⁶² Arnold, *Keşifler Tarihi*, 11.

⁶³ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 155.

⁶⁴ Zweig, *Macellan*, 22.

basmanda ekonominin temel direğidir. Avrupa Orta Çağ'dan çıkarken, ticaret sayesinde, sosyal ve ekonomik olarak kendini toparlamış şekilde çıkmıştır. Gerek Avrupa'nın güneyinde Venedik merkezli olarak, gerekse kuzeydeki ülkelerde, bugünkü Almanya, Hollanda ve Belçika'nın bulunduğu Baltık kıyılarında, ticaret ile başlayan bir zenginleşme hareketi vardır.⁶⁵ "Ticari ve mali etkinlikleri büyüyen İtalyan şehir devletleri, tedavüldeki paralarını temel olarak altına çevirirler: Floransa ve Cenova 1252'den, Venedik ise 1284'ten başlayarak altın para basmıştır." ⁶⁶ Bu nedenlerle, Avrupa'da baharata ihtiyaç olduğu kadar altına da ihtiyaç vardır ve bu kendi madenlerinden karşılanamamaktadır.

Avrupalı, kendisi için çok önemli olan bu tüketim maddelerinin çokça bulunduğu yerleri bilmektedir. Marco Polo'dan sonra, doğunun zenginliklerini, kendi ülkelerinde bulunmayan çeşit çeşit malların dolup taşıdığı limanları öğrenmiştir. Avrupa'ya altın getiren Arap ve Yahudi tüccarlar aracılığıyla da Afrika'daki altının bolluğu hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Avrupa, batı sınırında Endülüs Emevileri ile uzun süren bir savaş hali yaşarken, doğu sınırında Osmanlı Devleti çemberi daraltmaktadır. Daha önceki yüzyıllarda Haçlı seferlerinin maliyetinin ardından, devam eden bu dış mücadeleler de ekonomiyi genel olarak sarsmıştır. Ayrıca Avrupa'nın kendi içinde bulunan uluslar arasında da savaşlar olmaktadır. Geç Orta Çağ Avrupası siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan tam bir kuşatma altındadır. Bu şartlar altında ekonomiyi rahatlatacak tüm girişimler, bütün sorunların çözülmesine de yardımcı olacaktır. Avrupa içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu aramaktadır. Keşiflerle birlikte Avrupa'nın şansı dönmüş ve ekonomisinde dikkate değer değişimler yaşanmaya başlamıştır.

⁶⁵ Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*, 363.

⁶⁶ Arnold, *Keşifler Tarihi*, 11.

Keşifler Sonrası Ekonomi

Keşifler dünya ekonomisini bütünüyle değiştirmiştir. Dünya ekonomisine yön verecek çok ciddi değişimlerin keşifler döneminde yaşanması, bugün gerçekleşen birçok olayın açıklanmasında da kullanılmaktadır. Özellikle Avrupa kıtasına giden altın, ciddi şekilde dünya ekonomik dengelerini etkilediği açıktır. Keşiflerden sonra tarımsal üretim alanında meydana gelen değişimler, bazı tarım ürünlerinin kıtalar arası ticareti, bazı ürünlerde dünyada tekelleşme oluşması, birçok alanın tarıma açılması ve tek tip ürünün geniş alanlar boyunca ekilmeye başlanması, üretim, tüketim ve dağıtım sistemlerinin yeni baştan düzenlenmesine yol açar. Bu hareketlilik, bugün kapitalizm adı verilen ve tüm dünyanın küreselleşmesinde en önemli araç olan sistemin ortaya çıkmasına neden olur.⁶⁷ Daha sonraki yüzyıllarda yaşanan sanayi devrimi, Avrupa'da bilimde, siyasette ve toplumsal konularda yaşanan değişimler ile Aydınlanma Çağı olarak nitelenen dönemin ortaya çıkmasında bu ekonomik değişimin çok büyük etkisi olur.⁶⁸ Günümüze kadar uzanan sömürgecilik, sadece başka ülkelerin topraklarını işgal etmekten öte, son derece karmaşık yapısıyla dünya siyasetine yön verir. 15. ve 16. yüzyıllarda başlayan bu ekonomik dönüşüm, Avrupa merkezli dünyanın doğmasını sağlar. Bu *yeni dünya*, dünyanın geri kalan kısmı için planlar yapar, iki büyük dünya savaşı çıkarır. Dünyanın bugünkü görünümünün ortaya çıkmasında, New York ve Londra borsalarının sıradan insanların hayatına etkisinin en derinlerinde, keşiflerle başlayan ekonomik değişim yatmaktadır.

⁶⁷ Bu konu birçok eserde farklı açılardan incelenmiştir. P. J. Cain and A. G. Hopkins. "Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas I. The Old Colonial System, 1688-1850" *The Economic History Review*, 39, no. 4 (Nov., 1986):501-525. Naomi R. Lamoreaux, "Rethinking the Transition to Capitalism in the Early American Northeast" *The Journal of American History*, 90, no. 2 (Sep., 2003):437-461.

⁶⁸ Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*, 442.

“Avrupalılar Kolomb’un seyahatleri hakkındaki haberleri bir çırpıda okuyorlardı; 1500 itibariyle Barcelona Mektupları 20. baskıya doğru gidiyordu. Bu haberler, Onaltıncı yüzyıl boyunca, Conquistadorların ve Avrupa çapında yaygınlaşan Amerika seyahatlerine katılan diğer Avrupalıların başarıları hakkındaydı. Onsekizinci yüzyılın sonu itibariyle Batı yarımküredeki kolonilere taşınmış yüzlerce binlerce Avrupalı taşındıktan sonra, en az Adam Smith kadar yetkin kişilerce ilan edildi ki Amerika’nın keşfi; dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1840’larda Karl Marx and Friedrich Engels Kolomb’un keşfinin önemine, “burjuvazinin yükselmesinde yeni bir saha açan kritik bir olay olduğunu işaret ederek” katıldılar.”⁶⁹

Dünya tarihindeki derin izlerinin açıkça ifade edildiği bu alıntıya göre, keşifler aynı zamanda bir ekonomik sistemin çöküşü ve yepyeni bir sistemin doğuşu anlamına gelmiştir. Yeni dünya düzenini oluşturan bu sistemin oluşması, birkaç yüzyıl boyunca hareketli, sancılı ve hatta dünya savaşları sayesinde de kanlı olmuştur.

Keşifler ve ekonomi konusu, girişten de anlaşılacağı gibi, son derece geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Ekonomi, ilk insandan bugüne en basit ekonomik faaliyetten, küresel etkisi olan sistemlere kadar insanların dünyada yaşamak için ihtiyacı olan nesneleri karşılamaya yönelik her şeyi kapsar. Tarih şeridine bakıldığında bu faaliyetlerin, geçmişten bugüne doğru artan bir çeşitlilik ve miktarda gerçekleştiği görülür. Yine tarih şeridine bakıldığında bu faaliyetlerin, 15. ve 16. yüzyıllarda ciddi şekilde farklılaştığı da görülür. Keşifler sonrası gelişen olaylar birçok alanı etkilediği gibi ekonomik sistemleri de küresel çapta etkilemiştir. Dolayısıyla tek başına ayrı ayrı çalışmalara konu olacak kadar geniş kapsamlı olaylar dizini tüm yönleri ile incelenmesi zor bir konudur. Burada tıpkı diğer konularla olduğu gibi, bazı örnekler üzerinde keşifler ve ekonomi ilişkisine genel olarak göz atılacaktır.

⁶⁹ Mancall, “The Age of Discovery,”.26.

Keşiflerle birlikte Avrupa'ya çok çeşitli ham madde girişi olduğu görülür. Avrupa yeni bitki ve hayvan türleri ile tanışmıştır. Bazı ürünlerin üretim sistemlerinde değişiklikler ortaya çıkarken, bazı ürünler ikinci anavatanına yerleşmiştir. Bu hareketliliğin ekonomik bir bilançosu da vardır. Şimdi kısaca bu ürünlerin nasıl yetiştikleri yerlerden çıkıp dünyaya mal olduğu ve bunun ekonomik boyutlarının ne olduğu ortaya konulacaktır.

Güney Asya Ticareti

Güney Asya ticareti ilk ekonomik dönüşümün başlangıcıdır. Keşiflerin tarihi gelişiminin anlatıldığı birinci bölümde keşiflerin motive edici sebebinin Avrupa'ya çok pahalı gelen baharatlar olduğu vurgulanmıştır. Bir yandan Afrika'daki altına ulaşmak, öte yandan Güney Asya'daki baharat ticaretine aradaki aracılara çıkarıp doğrudan ulaşmak isteyen Portekizliler, uzun bir çaba sonucu 1498'de Vasco de Gama ile Kaliküt limanına ulaştıklarında, bölgedeki karmaşık ticaret ilişkilerine de dahil olmak için çok beklemediler. 1500'den sonra, hem doğu Afrika, hem Hindistan limanları hem de Endonezya adalarındaki ticarete girme konusundaki isteklerini yanlarında getirdikleri savaş gemileri ile açıkça gösterdiler. Kısa süre içinde de bu alanları kendilerine bağlanmaya ikna(!) ettiler.⁷⁰ Ancak bölgede etkinliği olan devletler bu

⁷⁰ 1505 tarihinden sonra Portekiz hızla bölgeye yayılmaya başlamıştır. 1506 Kananor deniz savaşı, 1509'da ilk kez Malakka limanına varış, 1511 Malakka'nın alınması ve 1518 tarihi itibarıyla Japonya'ya kadar olan alanda Portekiz gemileri dolaşmaktadır. "Portekiz, bu ticareti engellemek ve akışını Ümit Burnu güzergâhına sevk etmek amacıyla, Hint Okyanusu'nda seyrüsefer yapan Müslüman ticaret gemilerinin yolunu keserek yağmalamaya, yolcularla mürettebatını öldürmeye başladı. Bu sularda dehşet saçan Portekiz, kısa süre içinde Hindistan'ın batı kıyılarında, Afrika'nın doğusunda ve Basra Körfezi'nde bazı kilit noktalarını ele geçirerek buralarda kaleler inşa etti. Bu stratejik noktalardan biri de 1515 yılında ikinci kez fethettiği, konumu sebebiyle Basra Körfezi'nin girişini kontrol eden Hürmüz adasıydı. Portekiz, bu şekilde Basra Körfezi'nde seyrüsefer yapan Müslüman tüccar gemilerinin faaliyetlerine büyük bir darbe indirmiş oldu, ama Osmanlıların Aden'de hâkim olmalarından ötürü Kızıldeniz yoluyla yapılan ticarete engel olamadı. 1525'te kurulan Hint Kaptanlığı'na 1527'de Piri Reis atandı. Devamında Osmanlı-Portekiz mücadelesi

duruma karşı çıkmak için Portekizlilerle mücadelede gecikmediler. Portekiz'in kısa sürede etkinlik kurduğu bu çok geniş alanın, en azından Arap Yarımadası, Umman Denizi ve Doğu Afrika'nın kuzey kesimleri, kendilerine yeni bir ham bulmuştu. Bölgede hızla güçlenen Osmanlı Devleti, en batısında İspanyollarla mücadele ederken, güney doğusunda Portekizlilerle karşı karşıya kalmıştı. Keşiflerin bu iki öncü gücü, Osmanlı'nın bölgede kurduğu Hint Kaptanlığı'nın karşısında fazla bir varlık gösteremez.⁷¹ Elbette Osmanlı Devleti için Portekizlilerin açık denizlere uygun gemileri büyük bir tehdit oluşturmuş ve zaman zaman zorlu mücadeleler verilmiştir. Ancak bölge dünyanın ticari kalbi olarak güçlü bir ülkenin varlığını ispat edeceği en uygun yerdir. Bu güç mücadelesinin başka nedenleri de vardır. O dönemde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında her arenada bir bilek güreşi vardır. Zira Portekizliler, bölgede sadece ekonomik düzeni değil, Müslümanlar için çok önemli olan hac faaliyetlerini de etkilemektedirler.

"Kızıldeniz'de ise Cidde önlerine kadar gelen Portekiz donanması karşısında Mekke ve Medine gibi Kutsal Topraklar'ın da büyük bir tehlike içine girmesi üzerine Mısır'daki Memlûk idaresine son veren Osmanlılar'ın bu denize de açılmaları gerekti. Kısa zamanda Kızıldeniz'den uzaklaştırılan Portekiz donanması sadece burada etkisiz kılınmamış, aynı zamanda XVI. yüzyıl boyunca Batı Hint Okyanusunda, Güney Arabistan sahillerinde ve Basra Körfezi bölgesinde sıkı bir takibe alınmıştı."⁷²

ve Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki faaliyetleri başlamış oldu. Osmanlılar, Basra'yı Ayas Paşa'nın düzenlediği bir askerî seferle 1546 yılında ele geçirdiler. Bkz. Ertuğrul Önalp, "Pîrî Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri," *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29, no. 47, (2010): 001-021; Andrew C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525" *The American Historical Review*, 75, no. 7, (Dec., 1970):1892-1919; Seydi Ali Reis, *Mirat'ül Memalik*, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, t.y); Zweig, *Macellan*.

⁷¹ Bkz. Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis," *Belleten*, XXXIV, no. 134, (Nisan 1970), 235-254; Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne ...", 1892-1919.

⁷² Kavas, "Afrika'da Sömürgecilik ..."

Bölgenin Osmanlı kontrolü altında güvenli hale getirilen kısımları dışında kalan yerleri, hâlâ çok cazip birer sömürge alanı olarak, önce Portekiz ve hemen sonrasında da diğer Avrupa devletlerini çekmiştir. Konunun siyasi boyutları bir kenara bırakılırsa, buradaki büyük ekonomik güç hızla gelişen yeni bir organizasyonun ortaya çıkmasına neden olur. Ümit Burnu yoluyla gelen baharat, Lizbon limanına indiğinde, Avrupa'nın diğer yerlerinden yarı yarıya ucuzdur. Bu yolculuklarda, sefere giden 5 gemiden 1 geminin sağ geri dönebilmesine rağmen⁷³ baharatın ucuzlaması dikkat çekicidir. Ümit Burnu Yolu Akdeniz üzerinden gelen baharata göre daha uzun ve tehlikeli olsa da, çok daha az el değiştirdiğinden kaynağından ucuza alınan baharat, Avrupalı tüccarların ciddi miktarda kâr elde etmesini de sağlamıştır.

“Önce Portekizliler, ardından da Hollandalılar baharatın kaynağına ulaştıklarında, ilk başta Avrupa’da ürünler ucuzladı. Ardından her ülke kendi başına bir tekel kurmaya çalıştı. Ticarete araç, Doğu Hindistan kumpanyalarıydı. Bunlar riski ve kendi aralarındaki rekabeti azaltmak için ve kendi başlarına olabileceklerinden daha güçlü daha başarılı olma umuduyla bir araya gelen tüccarların kurdukları birliklerdi. Daha iyi mürettebata ve silahlara sahip büyük gemiler kullanıyorlar ve genelde yalnız tüccarlara oranla daha başarılı oluyorlardı. İngilizler, Hollandalılar, Fransızlar, İspanyollar, İsveçliler, İskoçlar ve kısa bir süre için Avusturyalılar (Anver ile Ostend’in hükümdarları olarak) Doğu Hindistan kumpanyaları kurdular. Sonunda İngilizler’in 1600’de kurduğu ve halk arasında John şirketi olarak bilinen Doğu Hindistan Kumpanyası içlerinde en önemlisi oldu.”⁷⁴

Portekizlilerin 1500’lü yıllardan itibaren bölgede etkinlik kurmak için büyük bir çaba ve güç harcadıkları ortadadır. Üstelik, bu çaba ve güç karşısında kısa süre içinde çok büyük zenginlikler de elde etmişlerdir. Lizbon gibi şehirlerin

⁷³ Zweig, *Macellan*, 22.

⁷⁴ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 126.

çehresi değiştikçe, büyük katedraller ve görkemli yapılarla, bu zenginlik daha da görünür olmaktadır. Avrupa'nın diğer devletleri, kendilerine baharat sağlayan Portekizliler ve daha sonra Hollandalılar'ın tekeli için sadece kısa bir süre için kabul ederler. Bu iş tüm kıtanın zenginleşmesine yetecek kadar karlıdır. Hollandalılar'dan aldıkları karabibere yapılan 5 şiling zam sonrasında, 1599'da, Londralı yirmi dört tüccar birleşerek, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nı⁷⁵ kurarlar. Doğu Hindistan Kumpanyası İngilizleri, 1602'de kurulan Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası⁷⁶ ise Hollandalıları (İngilizlerden çok daha fazla) zengin eder. Avrupa'da keşifler sonrasında ortaya çıkan bu sistem ticaret kumpanyalarıdır. Ekonomik dönüşümün ilk somut örnekleri de bunlardır.

"Hollanda, Doğu Hindistan Kumpanyası yaklaşık 1670'e dek dünyanın en zengin şirketidir ve Rembrandt'ı, Vermeer'i, Frans Hals'ı, Vondel'i, Grotius'u, Spinoza'yı 17. yüzyıl dünyasındaki en büyük matbaacılık sektörünün yanı sıra adı bilinmeyen sayısız ozan ressamı, mimarı ve hepsinden öte sanatseveri yaratan yüksek Hollanda İmparatorluğu'nu desteklemektedir. Hollanda, Doğu Hindistan Kumpanyası gücünü yitirmeye başlamadan önce, 150 ticaret gemisinin yanı sıra 40 savaş gemisi; bordosunda 20000 denizcisi, 10000 askeri ve yaklaşık 50000 sivilidir. Bütün bunlara rağmen yine de %40 temettü ödenmeyi başarır. Şirket bütün rakiplerinin kıskançlık odağıdır."⁷⁷

Elde ettiği muazzam gücün karşısında çok küçük bir ülke olan Hollanda'nın arkasında nüfus gücü yoktur. Bu onu İngiltere karşısında kısa süre sonra geride bırakacaktır.⁷⁸ Hollanda'nın büyük başarısı kısa bir dönem sürse de keşifler

⁷⁵ Tümmertekin ve Özgüç, *Coğrafya*, 71.

⁷⁶ Kumpanyanın kuruluşu Hobhouse'da 1600 olarak verilirken Levitt'te burada 1599 olarak verilmiş. Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 57. Kari Polanyi Levitt, "Mercantilist Origins of Capitalism and Its Legacies: From Birth to Decline of Western Hegemony," *Estudios Críticos Del Desarrollo*, I, núm. 1, (Segundo Semestre de 2011):51-87.

⁷⁷ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 127.

⁷⁸ Levitt, "Mercantilist Origins of Capitalism ...". 57.

sonrası kısa sürede değişen dünya ekonomisi ve para trafiğini açıklamada dikkate değer bir örnektir.⁷⁹

Bölge, Portekizliler tarafından tüm düşmanlardan temizlendikten sonra bölgeye rahatça giren diğer Avrupalılar 16. yüzyılda kurdukları ticari ağ ile Hint Okyanusu'ndaki tüm değerli malları, Avrupa'ya ve hatta yeni dünyaya gönderirler. Son derece iyi planlanmış bir mal sevkiyatı limanlar arasında gidip gelen gemileri her daim dolu ve iş yapar kılar. Avrupa'da Yeni ticaret dalgası hızla yayılmaktadır.⁸⁰

"Hollandalılar Japonya, Çin, Hindistan, Basra körfezi, Afrika ve Avrupa arasında ve bütün bu yerler ile Amsterdam arasında ticaret yapıyorlardı. Basra körfezine baharat verilip tuz alınıyordu, Zanzibar'da tuz verilip karanfil alınıyor, karanfil Hindistan'a götürülüp altın alınıyor; altınla Çin'den çay ve ipek alınıyor; Japonya'ya ipek satılıp bakır alınıyor, bakır da Doğu Hint Adaları'na götürülüp baharat alınıyordu."⁸¹

Bölgede limanlar arasında karşılıklı gidip gelen Avrupa gemileri ticaretin en verimli yolunu bulmuşlardı. Arz talep dengesi ile birlikte malları ihtiyaç olan alanlar arasında getirip götürürken zenginliklerine zenginlik katarlar. Bu bir başlangıçtır ve Avrupa paranın, altının, zenginliğin tadını almıştır. Keşiflerin ilk yıllarında başlayan bölgesel malların yetişmeyen/bulunmayan başka bölgelere götürülerek satılması durumu, sonrasında değişime uğrayacaktır. Sadece liman liman dolaşıp mal taşıma, Portekizlilerin kurduğu deniz imparatorluğunun geleneğinde vardır. Daha sonra pazara giren Avrupa ülkeleri, bu durumu değiştirerek başka sistemler oluşturmuşlardır.

⁷⁹ Hobhouse, Hollandalıların tüm fiyatları %180 artırmaları, tekel kurmaları ve yerli rakiplerini ortadan kaldırmalarına dikkat çekiyor. Bkz. Hobhouse, *Değişimin Tahumları*.

⁸⁰ Robert, *Avrupa Tarihi*, 298.

⁸¹ Hobhouse, *Değişimin Tahumları*, 127.

Ekonomide Kritik Ürünler

Dünya ekonomisini değiştiren bazı ürünlerin başka yerlerde yetiştirilmesi bir yeniliktir. Yeni Dünya'da ve Asya'nın güneyinde bulunan bazı bitkiler, birden bire dünyanın gündemini değiştirmeye başlar. Bu bitkiler bulundukları yerlerde geniş alanlarda yetiştirilmekle kalmayıp, yetiştirme şartlarına uygun başka yerlerde de yaygın olarak yetiştirilir hale gelmiştir. Bu konuda Portekizlilerin girişimleri İspanyollardan da önce başlamıştır. Keşiflerin en önemli beklentisinin maddi tatmin olduğu açıktır. Dolayısıyla ayak basılan topraklarda taşınabilen ve değeri olan her şey alınmıştır. Bunun dışında verimli topraklar hemen yeni bir tarım anlayışı ile tanıştırılmış, yerüstü ve yeraltı kaynakları en verimli olacak şekilde kullanılmıştır. Burada keşf edilen yerin kendi geleneksel üretim biçimleri ve tarım anlayışları da çok önemsenmemiştir. Burada seçilen bazı ürünlerin yetiştirme alanları dışına taşınmalarının nasıl bir ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşüme neden olduğu anlatılacaktır.

Şeker Kamışı

Asya'daki topraklarından ilk çıktığında batıya doğru ilerlemiştir. Sırasıyla Ortadoğu ve Akdeniz havzasında ekilmiştir. Bu ilerleyişinde izlediği yol aynı zamanda ticaretin de yoğun olduğu güzergahlardır. Şekerkamışı ekimi milattan önce 500 civarlarında başlar, günümüze kadar artan bir tempoda devam eder. Bugün dünyanın en önemli gıda sektörlerinden birinin ana maddesi şeker kamışıdır.

"Henrique (Gemici Henry) 1425'te vekalet vererek Maderia'da bir Portekizli yerleşim birimi kurdu. 1432'de modern Funchal yakınlarındaki bir fabrikada ilk şekerkamışları ezilip rafine edilmişti. Avrupalılar adanın ormanlarının büyük bölümünü kazayla; yerlilerin büyük bölümü de bile bile yok etmişlerdi. Şeker endüstrisi sonradan yerini daha karlı olan üzüm bağlarına bıraktı."⁸²

⁸² Hobhouse, *Değişimin Tahulları*, 73.

Şeker kamışını Araplardan öğrenen Avrupa, artan şeker ihtiyacını kendi üretimleri ile sağlamak için keşfettiği bölgeleri kullanır. Bu alanlarda yapılan tarımsal faaliyetlerde önemli olan daha fazla ürün elde etmektir. Şeker kamışının Maderia adalarında yetişmesi işi çok başarılı olmasa da buraya getirilen üzüm asmaları bugün dünyanın en kaliteli üzümünü üretmektedir. Şeker kamışının Portekizliler tarafından başlayan hikayesi Maderia'da sona ermez. Ancak Portekizliler keşfettikleri karaların iç kesimlerine İspanyollar kadar nüfuz etmedikleri için onların keşif hikayelerinde çok fazla tarımsal üretime rastlanmaz. Belki de bu nedenle sömürgeleri daha çabuk ellerinden çıkmıştır. Oysa ki kısa süre içinde çok önemli bir sanayi ham maddesi olan şeker kamışı, yeni bulunan topraklardaki ekonominin önemli bir parçası haline gelir.

İspanyollar, Amerika'da daha sonra İngilizlerin yerleşeceği alanların keşif kolu görevi gördüler. Kıtanın iç kesimlerine ulaşabildikleri yerlere kadar yayıldılar. Kolomb, daha ikinci yolculuğunda bu konudaki girişimlerini açıklayan bir mektup yazmıştır. Yeni bulunan topraklar çok verimlidir. Mektubunda yetiştirmek için seçtiği ürünler de o dönem için önemli tüketim değeri olan ürünlerdir.

“Sonuçların da kanıtladığı gibi buğday da üzüm de bu toprakta çok iyi yetişecek, şimdi ürünü beklememiz gerekiyor; o da tıpkı buğday gibi üzüm çubukları gibi hızlı gelişirse o zaman ne Endülüs toprağına imreniriz ne de Sicilya toprağına. Şekerkamışı için de söz konusu bu diktiklerimiz öyle hızlı boy attılar ki. Bu adaların üstüne yok; dağlarıyla teperiyle akarsularıyla, vadileriyle eşsiz bir güzellikler.”⁸³

Kolomb, daha sonra toprakları eşi görülmemiş bir sömürüye uğrayacak olan Amerika'nın kaderini çok önceden planlamış gibidir. Önce Kuzey Amerika kıyıları yakınındaki adalara ayak basan İspanyollar, burada şekerkamışı yetiştirirler. Daha sonra iç kesimlere doğru uygun yerlerde şeker kamışı

⁸³ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 171.

ekimi başlar. 17. yüzyılda Amerika ve Afrika'nın batı sahilleri dahil geniş bir şeker kamışı ekonomisi doğmuştur. Bu ekonomik sistem kölelik ile birlikte yürütülmüştür. Bugün dünyanın en büyük şeker kamışı üreten 2 ülkesi sırasıyla Brezilya ve Hindistan'dır.⁸⁴ Dünya ekonomisinde de şeker ticaretinin rolü büyüktür. Daha sonra incelenecek olan kölelik konusunda şeker kamışının nasıl bir ekonomik düzenin parçası haline geldiği ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Burada sadece bu ürünün keşiflerle birlikte dünya ekonomisini şekillendiren büyük miktarlarda üretilip ticareti yapılan ürünlerden biri olduğu işaret edilmiştir. Diğer bir ürün kına kınadır.

Kınakına

Güney Amerika'dan dünyaya yayılır. Antarktika ve Falkland Adaları gibi birkaç yer dışında dünyada hemen her yerde görülebilen sıtma dönemin ölümcül hastalıklarından biridir. Yeni Dünya'daki yerlilerin bu hastalık için buldukları çözüm önemli bir ekonomik faaliyetin kapılarını açmıştır. Peru'da And Dağları'nda yetişen kınakına (Cinchona) ağacının kabukları bu hastalığın ilacıdır ve böylece Yeni Dünya'dan kaynağını alan önemli bir ekonomi oluşur. Bu ağacın kabuklarının toplanması ve ihtiyaç olan diğer yerlere gönderilmesi kısa sürede bir zenginlik kapısı haline gelir.

Keşifler ile Avrupalılar, tropikal kuşakla tanıştılar. Bu kuşakta sıklıkla karşılaştıkları hastalıklardan biri de sıtmadır. Avrupalılar için çok yabancı bir hastalık olmasa da tropiklerdeki iklim şartları bu hastalıkla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Kınakına bu hastalıkla mücadelede tek şanstır. Bölgenin sahibi olan İspanyollar, And Dağları'nın yamaçlarında doğal olarak yetişen ağacın toplanması ve sevkiyatı için bir de kılıf bulmuşlardır. Bu bitki, misyonerlik faaliyetleri yaptığını söyleyen din adamlarının, Hristiyanlık adına harcanmak üze-

⁸⁴ Agricoop. *Commodity Profile for Sugar*, (July, 2019 Report), 3.

re(!) topladığı bir tekel ürünü olmuştur. Kınakına 1650 civarında Cizvit tarikatıyla⁸⁵ özdeşleştirilip, Cizvit kabuğu olarak bilinmeye başlanınca tartışmalı bir mal haline gelmiştir.

Dünyanın her tarafına gönderilen bu ürün, köleler tarafından toplatılıp ucuza mal edilse de ucuza satılmamıştır. Keşif ekonomisinin önemli bir malı haline gelerek, gemilerle yeni dünyadan eski dünyanın her yerine gönderilmiştir. Kınakına ağacının, çay ya da diğer ürünlerle kıyaslandığında çok yaygın kullanımı olmadığı düşünülebilir. Ancak devletler askerleri için bu ilaca sahip olmak ve ellerinde bulundurmamak zorundadır. Orduda ortaya çıkacak bir sıtma salgını, savaşı başlamadan bitirebilirdi. Böylece kısa sürede çok kritik bir ürün haline gelen kınakına, keşif ekonomisinin başrol oyuncularından biri olur. Bu arada tahrip edilen kınakına ormanları, aşırı soyulma yüzünden kendini yenileyemediği için kısa sürede azalır ve yok olma noktasına gelir.

Çay

Günümüz dünyasının vazgeçilmez iki sıcak içeceğinden biridir. Kahve ve çayın keşiflerle ün kazanması ve yayılması yeni bir ekonominin doğmasına neden olmuştur. Çay, Uzakdoğu kültüründe önceden beir var olan ve daha çok kültürel bazı anlamları olan bir bitkidir. Avrupa’da çayı ilk içenler, onu 1580’den itibaren Lizbon’a getiren Portekizlilerdir.⁸⁶ Bölgeye 1498’de Vasco De Gama ile giriş yapan Portekiz ge-

⁸⁵ “1539’da Aziz Ignacio de Loyola tarafından İspanya’da kurulan Cizvit tarikatı bir kuşak içinde o zamanki bilinen bütün dünyaya yayılmıştı. Cizvitler eğitimci propagandacı ve Avrupa’da Reform karşıtı savaşçılardı. Avrupa dışında dahah sonra pek az tarikatın erişebildiği ve hiçbirinini aşamadığı bir misyonerlik standardı kurdular. Çin’e 1570 civarında geldiler ve orada Japonya’dan daha çok kabul gördüler. Japonya 1600’den itibaren tarikata pek çok din kurbanı ve aziz kazandırdı.” Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 2. dipnot, 161.

⁸⁶ Burada kasıt çayın ticari olarak giriş yapmasıdır. Bu sayede halkın da alıp satabileceği bir mal olarak yaygın tüketimi de beraberinde getirmiştir. Livio Zanini, “Before the Arrival of Tea in Europe The Chinese beverage in western sources prior to the 17th century” In book: *The Tea Gardens of Dazhangshan. The International Carlo Scarpa Prize for Gardens*, (133-146), Publisher: Grafiche Antiga 2019, 142. Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 199.

mileri bu tarihten itibaren ticarete başlamışlar ve Çin'e kadar olan kıyı ve adalarda bulunan tüm baharat ticaretini ele geçirmişlerdir. Avrupalılar2ın alışık olmadığı çay bu baharatlar arasında olmasa da bölgede yaygın bir ürün olarak ticaret konu olmuştur.

Portekizliler ilk olarak Çin kıyılarına geldiğinde, tarihler 1513'ü göstermektedir. Çin ise Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerini yaşamaktadır.⁸⁷ O sıralarda Dünyada sadece Çin'de üretilen çay, Portekizlilerin sayesinde Avrupa'da hızla yayılmıştır. Portekizlilerin buradaki tekeli bir süre sonra İngiliz ve Hollanda şirketleri tarafından ele geçirilmiştir.

Çayın Avrupa'ya gelmesinin karşılığında ödenen paranın tümü çay tekeli elinde bulunduran Çinlilerin kasasına girmektedir. Çinliler, gittikçe artan çay talebini yetiştirmek için üretimi arttırarak yeni yöntemler geliştirmiştir. Çay tekeli Avrupalılar tarafından pahalıya mal olan ürün nedeniyle hiç hoş karşılanmamaktadır. Asyanın büyük gücü Çin, çay tekeli nedeniyle Avrupa ile karşı karşıya kalmıştır.

Avrupa ile yaşanan güç mücadelesi önce Portakiz ile başlamış daha sonra da Hollanda ve İngilizlerle devam etmiştir. Portekiz Güney Asya'ya geldiğinde, karşılaştığı en ciddi güç Çin'di. Çin iki kez Portekizlileri savaşta yenmiştir (1521-1522) ve bu ülkeyi kendisi için bir tehdit olarak görmemektedir. Doğu Asya kıyılarında Çin'in yönettiği yerleşik bir ticari sistem bulunmaktadır. Portekizliler, Çin Denizi'nin ticari sistemine 1557'de girdiler.⁸⁸ Çin tekstil, gıda, çoğu maden ve tüm yaşamsal zorunluluklar açısından kendi kendine yeter durumdadır. Avrupalılar'ın ise Çin'in mallarına ihtiyacı vardır. Ortaya çıkan ticari tekel, bir süre Portekiz tarafından yürütülse de 1600'lü yıllardan itibaren bu durum değişir. Hollandalılar, İngilizler ve diğer Avrupa ülkeleri de bölgede ticaret yapmaya başlarlar. Daha sonraları Yeni Dünya da ken-

⁸⁷ Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*, 487-490.

⁸⁸ Arnold, *Keşifler Tarihi*, 55.

di hesabına bu ticarete katılacaktır.⁸⁹ Çin'in her yönden gelen bu tüccarlarla macerası binlerce yıllık tarihinde görmediği kadar ilginç olaylara sahne olmuştur.

Sanayi devrimi öncesinin büyük tüccarları olan Çinliler, Avrupalılarla iki kuşaktan uzun süredir yürüttükleri ticaret karşılığında, yalnızca bakır, altın ve gümüş kabul etmişlerdir. İngiltere'nin çay tüketimindeki muazzam artışın yanı sıra, Hollanda, Almanya, İsveç ve İngiliz kolonilerinin de bundan aşağı kalmayan talepleri, o güne kadar bir tek Çin'den ve yalnızca külçe altın karşılığında sağlanmaktadır. Bu Avrupa ekonomisi için çok büyük bir sorun teşkil eder. Zaten meydana gelen savaşlar ve diğer nedenlerden bozulan Avrupa ekonomisi, çay yüzünden daha da zor durumda kalmamalıdır. İngilizler Çin'in çay tekeli için çözüm ararlar. Çözüm hiç de akla gelmeyecek bir yolla sağlanır. Esasen bu yol kapitalizmin ne kadar sınır tanımaz boyutlara ulaşabileceğinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Böylelikle çay tekeli kırma adını, keşifler sonrası dünya ekonomisi dev boyutlarda ticareti yapılan başka bir mal ile daha tanışır. Bu eski dünyanın çoktandır bildiği afyondur.

Afyon

Bir diğer önemli bitki olan afyon Güneydoğu Asya'daki dengeleri değiştirir. Tüm engellemelere rağmen Çin'e yasadışı yollarda afyon satışı yapan İngiliz tüccarlar bir şekilde bölgeyi kendilerine bağlamayı başardılar. Afyon Hindistan'da yetiştiriliyor, Çin'e gittikçe artan miştarlarda satılıyordu. İngilizlerin çay tekeli ele geçirmek için buldukları yöntem, binlerce yıllık Çin ülkesini kolayca ve kısa sürede dize getirmiştir.⁹⁰

⁸⁹ Bkz. Eric Jay Dolin, *When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail* (New York: Liveright Publishing Corporation, 2012). Bkz. J. E. Hoare, "When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail," *Asian Affairs*, 44, no.3, (2013):505-506.

⁹⁰ "Çare afyondur. Hindistan'da afyon... 1758'den beri Doğu Hindistan Kumpanyasının tekeliydi. İngilizler 1773'te Çin'deki yasadışı ticareti

İngilizler, afyon sayesinde önemli bir gelir kapısı bulmuşlardı. Çin nüfusu ve gittikçe artan ihtiyaç, büyük bir iş kolunun doğmasına yol açtı. Hindistan ve Güney Asya'nın diğer yerlerinde yetiştirilen afyon, çaydan daha zahmetli ve işçilik isteyen bir üründür. Hem yetiştirme hem hasat hem de işleme aşamasında iş gücüne ihtiyaç duymaktadır. Hal böyle olunca da bu tekelleşmenin bedeli, çayın üç katı bir fiyatlandırma ile sonuçlanmıştır. Böylece İngilizler, Çin'i kendine öyle bir mecbur etmişlerdir ki Çinliler, afyonla mücadele için yaptıkları her harekette aldıkları her tedbirle yasadışı afyon ticaretine daha sıkı bir şekilde bağlandılar. Çin, ülkeye yasadışı yollarla giren afyonu engelleyememiş, açık denizde bekleyen İngiliz gemileri tonlarca afyonu bu ülkeye bir şekilde sevk etmiştir. Bu durum kapitalizmin bir bölgeye girmede sınır tanımayan boyutunun en güzel örneğidir. Üstelik her şey resmi olarak İngiliz hükümetinin bilgisi dışında(!) görünür. Olaylar, karşılıklı savaş ilanına⁹¹ kadar gitse de Çin, bu tehditten kurtulamaz. Çin'in binlerce yıllık birikimi bu girişimlerle zayıflayan merkezi hükümetlerin de etkisi ile talan edilmiş, dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Çinlilerin zanaatkarlık ve tasarım dehalarının yok ediliş süreci, 1950 rejimi sonrasına kadar devam etmiştir.

Bu ifade edilenler, sadece keşiflerin iki yüzyıl içinde binlerce yıllık medeniyetleri ve geleneksel ekonomileri nasıl değiştirdiğine dair birçok örnekten biridir. Asya, kendi içinde kurduğu düzeni altüst eden bu istilacılarla başa çıkmaya çalıştıkça daha çok dibe batmıştır. Portekizliler, buraya geldiklerinde bu toprakları ebediyen Portekiz kralı adına sahiplenmişlerdir. En doğudaki adalar ise İspanyolların olmuştur. Ama kısa sürede bölge İngiliz ve Hollandalılarla tanışır. Esas

Portekizlilerin elinden kapmışlardı. Çin 1729'da afyonu yasaklamış; yetiştirmeyi, satmayı ve içmeyi önce hafif sonra ağır suç ilan etmişti. İngilizler buna rağmen 1776'da 60 ton ve 1790'da bunun beş misli afyon (Çin'e) ihraç ettiler. Bunun tamamı Çinlileri yoldan çıkarmak üzere kaçakçılara satıldı. Çayın tonu 40 sterlin iken, İngiliz tüccarlar haşhaşın tonuna 1500 sterlin alıyorlardı." *Hobhouse, Değişimin Tohumları*, 142.

⁹¹ 1840-42'de adı afyon savaşları olarak geçen olay. Bkz. MzNeill, *Dünya Tarihi*, 569.

köklü değişimler de bu iki devlet eliyle gerçekleştirilir. Tüm Çin geleneği, daha çok ticaret ve para uğruna dağılmaktadır.

Bölgedeki diğer önemli ülke Japonya ise bu ticaretten kendini uzak tutmayı başarmıştır. Japonya bölgeye gelen tüm Avrupalılar'ın ilgisini çeken bir ada devlettir. Japonlar 1641'den sonra merkezi bir otorite altında birleşerek kendilerini dünyadan soyutladılar. Limanlara gelen ve ülke içinde dolaşan yabancıların, dolaşım ve ticaret hakları yavaş yavaş ellerinden alınmış bu en sonunda sadece Hollanda ile yürütülen ön koşullu şartlı bir ticarete dönüşmüştür. Hollandalılar limandan kıyıya çıkma izni olmaksızın Japonya ile ticaret yürütme ayrıcalığına sahip olabilmıştır.

Bu kısıtlamalardan önce Japonya bölgeye gelen ülkelere kapısını açmıştır. Japonlar 1541 ile 1641 arasındaki yüz yılda, Portekiz, İspanya, Hollanda ve İngiltere 'den gelen tüccarlarla az veya çok ticaret yapmıştır. Özellikle ipek ve gümüş alıp karşılığında bakır ve altın satmışlardır.⁹² Ancak daha sonra yaşanan gelişmeler ülkenin içe kapanmasına neden olmuştur.

Japonların bu dönüşünün en temel nedenlerinden biri olarak Hıristiyan misyonerler gösterilir. Bir kısmı Katolik, bir kısmı Protestan olan bu din adamları, dünya ticaretinin akışında önemli rol oynamaktadırlar. Japonya'da İspanyollar, Portekizliler, İngilizler ve Hollandalılar bu din adamları yoluyla çeşitli entrikalar çevirmiş, her biri kendi ülke çıkarları için elinden geleni yapmada geri kalmamışlardır. Öte yandan din değiştirme baskısı karşısında bunalan Japon halkı, tüm bu karmaşadan kurtulmak ister. Tüccarlarla gelen frengi gibi hastalıklar ile tütün ve barut da göz ardı edilmeyecek tehlikelerdir. Japonların kâğıttan ve kumaştan evleri, deprem yüzünden son derece kullanışlıdır. Ama yatakta içilen sigara nedeniyle çok ciddi şehir yangınları ortaya çıkmıştır.

⁹² Mihoko Oka, "The Nanban and Shuinsen Trade in Sixteenth and Seventeenth-Century Japan." In: Perez Garcia, M., De Sousa, L. (eds) *Global History and New Polycentric Approaches. Palgrave Studies in Comparative Global History*. (163-182), Singapore: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-981-10-4053-5_8; Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 156.

Japonlar Çin'in göremediğini önceden görüp tedbir alırlar. Böylece, keşifler dalgası ile tüm dünyaya yayılan salgından en az etkilenen ve 19. yüzyıla kendi milli bütünlüğünü bozmadan, aksine kimliğini güçlendirerek giren Japonlar olmuştur. Keşiflerle birlikte tüm dünyada ama özellikle Güney ve Doğu Asya'da değişen şartlara karşın, Japonların kendilerini bu tehlikeden uzak tutumaları çok önemlidir.

Sömürgeciliğin sınır tanımaz yayılışı, kapitalizme dönüşen ekonomik sistemler karşısında Japonlar daha fazla bölge ticaretinde yalıtılmış kalamadılar. Japonların yalıtılmışlık hikayesi 1853-54'te İngiliz Komodor Perry'nin ticari anlaşmalarla Japonya'yı tehdit etmesine⁹³ kadar devam edebildi. Yine de Hindistan ve Çin'in bu süreçten daha çok yıprandığı açıktır.

Çay tekeli, kısa süre içinde İngilizlerin eline geçince çayın, Çin'den Hindistan'a ve Güney Asya adalarına taşınarak buralarda yetiştirilmesi mümkün oldu. Böylece Hindistan, Sri Lanka, Endonezya ve Afrika, dünya çay endüstrisinin %80'inden fazlasını karşılamaya başladı.⁹⁴ Asya'nın güney ve doğusunda çay üretimi ile ilgili olarak yaşanan bu gelişmelere karşın, İngiltere çay tekelinin bir de dağıtım kısmını yönetti. Ürettiği çayları, dünyanın her yerine pazarlamaya başladı. Kendi kolonileri başta olmak üzere her yer İngiliz çay tekelinin kontrolü altına girdi. Çay tekelinin Amerika'daki kolonilerde neden olduğu olaylar ise sadece bir ekonomik faaliyet olmanın ötesine geçmiştir. Kendi kolonilerine yüksek vergi ile çay satmaya çalışması, ticari bir hareketin nasıl dünyayı değiştirebildiğine kanıt oldu. Bu yüksek vergili çaylar, "çay partisi" denilen denize dökme olayı ile Amerika'nın bağımsızlık mücadelesinin simgesi oldu.⁹⁵Yine tekelleşme ve kapi-

⁹³ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 164.

⁹⁴ Hazarika Raktimjyoti, "Tea Marketing and Tea Trade Politics in England during the 19th Century," *International Journal of Management*, 11, no.12, (2020): 576. Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 151.

⁹⁵ Çayın, Amerikan tarihinde İngiltere'nin vergi dayatmasına karşılık bir başkaldırı ile sonuçlanan simgesel bir anlamı da vardır. "16 aralık 1773 akşamı, Boston, çok sayıda Amerikalı Mohawk yerlileri gibi maskeler takmış, yüzlerine demirci kömürleri bulaştırılmış halde bindikleri üç İngiliz gemisinin

talizmin başrol oynadığı bu olay, Amerikan bağımsızlık savaşı yolunda sürpriz sonuçlar doğurmuştur. Keşifler sayesinde daha büyük bir ekonomi haline gelen çay, tıpkı diğer ürünler gibi başroldeki yerini alır. Ama dünya ekonomisi ve siyasetinin merkezinde daha başka önemli ürünler de vardı.

Pamuk

Keşiflerle değişen dünya ekonomisinin diğer bir ürünüdür. Eski dünyanın geleneksel ılıman kuşak ile sıcak kuşak arasındaki kısmında, İlk Çağlardan beri bilinen pamuk, Nil'in sularında serpilip büyürken, kuşkusuz bölgesel ekonomide önemli bir yere sahipti. Özellikle insanın temel ihtiyaçlarından biri olan giyinme, her ekonomik sınıf için gerekli olan kumaşların sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Keşiflerle birlikte pamuk üretimi ve pamuklu kumaş ekonomisi de çok önemli değişimler geçirir. Bu değişim, bizzat pamuğun yetiştirilmesi ile ilgili olduğu kadar, pamuğa dayalı sanayi ile de ilgilidir.

Pamuk, Avrupalıların kıtalarında yaygın olarak yetiştirilmedikleri bir üründür. Kolomb, yeni dünyada ayak bastığı yerler ile ilgili bilgiler verirken, ürünün bu alanlarda da yetiştüğünü görünce büyük mutluluk duymuştur.

"Buradan çok bol olarak pamuk da sağlanabilir. Dahası İspanya'ya götürmeye gerek kalmadan çok iyi koşullarla bölgede satışa sunulabilir: Büyük Hakan'ın büyük kentlerine götürülebilir, hem oraları bulmamıza da az kaldı ya da başka büyük hükümdarların kentlerini; siz Yüce Efendimize hoş görünmekten pek memnun olacaktır o hükümdarlar."⁹⁶

bulunduğu Griffin İskeleyi'ne doğru yürüdüler. Üç saat içinde, 300'den fazla kişi (Özgürlüğün oğulları üyeleri, İngiliz yasalarına direnen koloniler arası birlik) çay sandıklarını baltalar ve sopalarla patlatarak açtılar sonra içindekileri Boston Limanı'na döktüler. "Boston Çay Partisi" haberleri kısa sürede kolonilere yayıldı ve diğer deniz limanları kısa sürede kendi çay partilerini düzenlediler." Douglas Brinkley, "The Sparck of Rebellion," *American Heritage*, 59, no.4, (Winter 2010):n.p.; Ayrıca Bkz. Thomas B. Taylor, "The Philadelphia Counterpart Of The Boston Tea Party," *Bulletin of Friends' Historical Society of Philadelphia*, 2, no. 3 (Eleventh Month, (November) 1908):86-110; Max Farrand, "The Taxation of Tea 1767-1773," *The American Historical Review*, 3, no. 2 (Jan., 1898):266-269.

⁹⁶ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 67.

Kolomb'un ilk ayak bastığı adadaki yerlilerin ellerinde hediye olarak getirdikleri pamuk yumakları, bir yüzyıl içinde Afrika'dan getirilen kölelerin sırtlarında kat kat ağır bir yüke dönüşmüştür. Pamuk, Amerika'daki kölelik sisteminin ve İngiltere'deki sanayi devriminin yaratıcısıdır. İnsanlık tarihi kadar eski yetiştirme serüveni olan bu bitkinin, keşifler döneminde oynadığı rol belki de tarihin başka hiçbir periyodunda böylesine kritik olmamıştır. İspanyolların bölgeyi işgal etmesinin ardından, Kuzey Amerika'da yerleşim alanları kurmaya başlayan diğer Avrupa devletleri, İngilizler, Fransızlar, Almanlar önce Atlantik kıyılarına daha sonra da batıya doğru Appalaş Dağları'nın batısındaki iç ovalara yayılırlar. Kuzey Amerika'nın güneyindeki ovalar kendine has ismiyle güney, tarıma dayalı bir ekonomi oluşturmuştur. Ancak pamuktan önce burada ekilen ürünler, Avrupa ve dünya için çok büyük bir anlam ifade etmemiştir. Sadece fakir halkın ihtiyacını sağlayacak kadar bir geçim ekonomisi kurulabilmiştir. Pamuğun burada yaygınlaşması, üretiminin artması küresel boyutta kurulan üretim dağıtım tüketim sistemlerinin işletilmesi ile ilgilidir. Özellikle Kuzey Amerika'nın Güney bölgesindeki tarım ekonomisinin canlanması Pamuk ile başlamıştır. Sadece ekonomik canlanma değil pamuk tarlalarında çalışacak kölelerin buraya getirilmesiyle artan bir nüfus da söz konusudur. Mississippi'de 1800 yılında 3 489 olarak verilen köle nüfusu 1860'da 436 631 kişiye çıkmıştır. Aynı yıllar arasındaki pamuk üretimi 1800'de 0 iken 1860'da 535, 1 milyon paund seviyesine ulaşmıştır. Bu bilgiler sadece Mississippi'de bile pamuk üretiminin ne derece hızlı bir gelişme gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda büyük bir ekonomik güce denk gelen köle varlığı ve pamuk üretim miktarı sadece burada değil Appalaş Dağları'nın batısında kalan Georgia, Alabama, ve Louisiana'yı da kapsamaktadır. Sistem, İngilizler'in tekelinde kölelik, pamuk ve sanayi şeklinde birbirine kenetlenmişti. Hatta pamuk ve pamuk yetiştiren bu bölge olmasaydı, kölelik 1787'de son bulabilirdi.⁹⁷

⁹⁷ Eugene R. Dattel. Cotton in a Global Economy: Mississippi (1800-1860). *Mississippi History Now*, October 2006; Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 184; John R. Hanson II, "World Demand for Cotton during the Nineteenth Century:

Zaten eski dünyada bolca ekilen pamuğun bölgede yetiştirilmesi, ekonomik bir sistem kurulması ile anırlı hale gelmiştir. Pamuğun hikayesi dünya üretim tüketim dağıtım sistemlerinin ele geçirilmesi ile ilgilidir. Yeni kıtaya yani Amerika'nın Virginia bölgesine 1607'de gelen ilk yerleşimciler pamuğu ekmeye başladılar. Sonrasında da hızla ekim alanları genişledi.⁹⁸ Bu sistemin ortaya çıkmasında kuşkusuz keşifler ve beraberinde ortaya çıkan sömürgecilik vardır.

"Pamuğun ABD tarihinde eşsiz bir yer tutmasının iki nedeni vardır. ABD'nin güneyinin pamuk yetiştirmeye ve görünürde bitmek tükenmek bilmez talebi karşılamaya en uygun yer olduğu anlaşılmıştır. En önemli ticaret ortağı olan İngiltere'nin net ithalatı 1784'te 20 milyon pounddan (hiçbiri kuzey Amerika kıtasından gelmiyordu), 1850'de yaklaşık 1.5 milyar pounda çıktı (%82'si Dixie'den⁹⁹ geliyordu). Bu talepte 150 misli artış demekti. İngiliz ithalat rakamlarına karşı Amerikan ihracat tablosu da şaşırtıcıdır. İlk balya deneme olarak 1784'te ihraç edildi. Onu 1800'de yaklaşık 10 milyon pound, 1830'da 100 milyon pound, 1840'ta 800 milyon pounddan fazla ve 1850'de 2 milyar pounddan fazla ihracat izledi."¹⁰⁰

Hindistan'daki yerel pamuk üretim tezgahlarının yakılması ve yasaklanması bu durumda son derece manidardır. İngiltere, oluşturduğu tekel sistemleri ile tarımsal üretim ve ona dayalı sanayiye kendi bünyesinde toplayarak üretim, dağıtım ve tüketimin tümünü kontrol etmiştir. Elbetteki bu son derece kârlı bir iştir. Bu işin bedeli dünyanın bir bölgesinde çok ağır kayıplarla ödense de Atlantik'in iki yanında gidip gelen köle ve pamuk dolu gemiler durumu açıklamaktadır.

Wright's Estimates Re-examined" *The Journal of Economic History*, 39, no. 4, (Dec., 1979): 1017.

⁹⁸ John Styles, "The Rise and Fall of the Spinning Jenny: Domestic Mechanisation in Eighteenth-Century Cotton Spinning," *Textile History*, (2021): 6.; M. B. Hammond, "The Cotton Industry." *American Economic Association*, no.1, (Dec., 1897):3-382.

⁹⁹ Amerika'nın güney eyaletlerine verilen ad.

¹⁰⁰ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 184; Hanson II, "World Demand for Cotton ...", 1018.

Avrupa zenginleştikçe toplumsal düzenini değiştirmiş, insan hakları daha üst düzeyde tutulur olmuştur. Daha iyi yaşamak için başka insanların köleleştiriliyor olması bu sistemin devamı için gerekli olan tek araç gibi görünmektedir.

Pamuk, sanayi devriminin simgesel gücüdür. İlk kez dokuma tezgahlarıyla başlayan sanayileşme hamlesi kölelerin artan üretim miktarına eş değer bir sanayi işçisi anlamına da gelmektedir. Daha fazla üretmek için yapılan her şey, yeni problemler demektir. Her geçen gün artan miktarda pamuğun Amerika'daki ovalarda yetiştirilmesi ve oradan İngiltere'ye gönderilmesi fabrikalarda çalışacak işçi ihtiyacı doğurmuştu. İngiltere sanayileşirken şehirlere göç edenler bu sistemin diğer talihsiz ortakları olmuştur. İngiliz işçi sınıfı mücadelesinin ortaya çıkışı bu sistemin doğurduğu sonuçlardan biri olmuştur.

“Genelde geceleri de çalışılıyordu ve işçiler çoğu zaman her türlü sağlık koşulundan, bahçeden ya da açık hava alma imkanından uzak şirketin gecekondualarında kalıyordu. İşçinin durumu büyükbabasının durumundan daha kötüydü ve Lancashire'deki fabrika örnek alınacak olursa Amerika'nın güney eyaletlerinde pamuk yetiştiren kölenin durumundan bile kötü olduğu söylenebilirdi.”¹⁰¹

İşçi sınıfının yaşadığı olumsuz şartlar, sağlık sorunları ve ölümlere yol açmıştır. Her şey daha fazla üretim ve tüketim içindir. Pamuk ise tüm bu olup bitenlerin odağındaki üründür. Keşifler, kölelik, sanayi ve pamuk bir araya gelince yeni bir dünya ekonomisi ortaya çıkmıştır. Devamında birçok karmaşık sosyal ve ekonomik olaylarla birlikte Gandhi'nin¹⁰² tarih sahnesinden geçmesine neden olmuştur.

Burada dikkat çekilecek nokta, bazı tarım ürünlerine dayalı olarak ki burada konumuz pamuktur, kurulan sistem sa-

¹⁰¹ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 175.

¹⁰² Gandhi, Hindistan'ın bağımsızlaşmasında önemli rol oynamıştır. Hindistan'daki yerel pamuk dokuma tezgahlarının ve dokumacı ustalarının ortadan kaldırılması sürecine baş kaldırmıştır.

yesinde dünya ekonomik düzeninin değişmesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi bugün New York ve Londra borsalarının dünya ekonomisi üzerindeki etkisini sorgulamak için en başa dönmek gerekir.

Tıpkı pamukta olduğu gibi, çayda, afyonda, kınakınada, şeker üretiminde dünya devi olmak basit anlamda ele geçirilen üretim ve dağıtım sistemleri sayesinde gerçekleşmiştir. Bu, Atlantik'in iki yakasında kurulan köprüde gidip gelen döngüsel bir sistemdir. Keşifler dünya ekonomisine tekelleşmeyi yerellikten çıkarak küresel çapta üretim yapmayı sağlamıştır.¹⁰³ Daha önceleri Fenikelilerin Akdeniz'de kurduğu boya tekeli bunun yanında çok basit kalır. Çin'in ipek tekeli kıtalar arası olmasına karşın yine de keşiflerden sonra başlayan sömürgeciliğin kurduğu tekellerin yanına yaklaşamamıştır.

Tarım ürünleri için sadece bir yönüdür. Keşifler yerüstü ve yeraltında bulunan her şeyin ticari bir değeri olması yönündeki sömürü hareketini başlattığında başka birçok meta da bu büyük ekonomiye dahil olmuştur. Ancak bunların içinde her dönem değeri en üstte olan madenler ayrı bir yere sahiptir. Maden çıkarımı, işlemesi, kullanımı ve ticareti de bu süreçte boyut değiştirmiştir.

Madenler ve Fiyat Devrimi

Yeni çıkarılan madenler ve fiyat devrimi, dünya ekonomisini altüst eder. Keşiflerin başlama nedenlerinden birinin altın gibi değerli madenlere erişmek, bu yolla kazanılan zenginlik sayesinde Kudüs'ü ele geçirmek olduğu birinci bölümde belirtilmişti. Hedefteki maden o dönemin en değerli metası olan altın iken, yeni kıtaların keşfi ile bir miktar altın ama daha da fazla gümüş elde edilmesi, sadece gemilerle bu

¹⁰³ İngiltere 1800'lerden sonra Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok alanda silah zoru ile ya da işbirlikçi sınıflarla anlaşarak pek çok ticari anlaşma sağladı. Mesud Küçükkalay, *Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti*, (Konya: Çizgi Yayınevi, 2001), 290.

madeni ülkelerine taşıyan İspanyolları değil, tüm dünya ekonomisini etkilemiştir.

“Amerika kıtasının keşfiyle dünya ekonomisi nakdi mübadelenin yoğunlaşmasına doğru önemli bir gelişme göstermiştir. Piyasaya yönelen kıymetli madenle özellikle gümüş, satın alma gücünü destekleyerek talebi yükseltiyor ve böylece fiyatlarda bir kıpırdanmaya yol açıyordu... Bu durum Osmanlı ülkesinde daha da şiddetli bir para darlığına yol açmıştır.”¹⁰⁴

Keşiflerle birlikte ilk önce kolayca elde edilebilen değerli mallar ve işlenmiş madenler ele geçmiştir. Marco Polo’nun sözünü ettiği Büyük Han’ın ülkesine gittiğini düşünen Kolomb, zaten kıyıya ayak basmadan önce ne kadar çok altınla karşılaşacağını bilir. Bu altın, özellikle bölgenin ekonomik gücünden kaynaklanan dolaşımdaki altındır. Ama altın madenlerinin bulunabileceğini de göz ardı etmez. Bunun için yanlarında getirdikleri altın numunelerini yerlilere göstererek bunlardan nerede bulabileceğini sorarak işe başlar. Üstelik bir de sıcak bölgelerde altın olacağına dair Orta Çağ inancı vardır. “Amiral, Hint ülkesinde başına gelen bu sığağı göz önüne alarak, gezip gördüğü yerlerde çok altın olacağını düşünüyor.”¹⁰⁵ Orta Çağ fizikçileri, güneş ışınlarında altın ve değerli taşların oluşmasını hızlandıran bir özellik olduğunu düşünmektedirler. Bu düşüncenin çıkış noktası gerçekten de sıcak Afrika’da altın bulunması olabilirdi ama elbette, altının atmosferik şartlarla bir ilgisi yoktu.

Altın ile ilgili arayışlar Yeni Dünya’da ve Afrika’nın batı sahillerinde devam etmiştir. Ama keşiflerin ilk yıllarından itibaren özellikle Pizzaro’nun İnka Devleti’ni İspanya’ya kazandırmasından sonra, Amerika’dan büyük miktarda gümüş elde edildiği görülür. Gümüş madenlerinde çalıştırılan İnka köleler, koka yaprakları sayesinde boğaz tokluğuna çıkardık-

¹⁰⁴ Küçükkalay, *Keşifler ve Ekonomiler ...*, 266.

¹⁰⁵ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 74.

ları gümüşü güçleri tükeninceye ya da nesilleri tükeninceye kadar limanlara taşırlar.

Potosi madeni (Bolivya), 3000 metrenin üzerindeki yüksekliği ile son derece güç çalışma koşullarına rağmen bu kadar büyük miktardaki gümüşü, Avrupa'ya gönderiyordu.¹⁰⁶ Avrupa ekonomisi bu sayede çok önemli bir dönüşüm yaşamıştı. Bu dünya ekonomisinin de dönüşmesi anlamına gelmektedir. Dönemin büyük devletleri, gümüş girişinin ortaya çıkardığı sonuçlardan etkilenmişlerdir. Barkan ve McCarthy, 16. yüzyıldaki fiyat devrimini, yakın doğunun ekonomik tarihinin bir dönüm noktası olarak nitelerler. Osmanlı'da o dönemde gerçekleşen birçok ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri olaylar Avrupa'daki fiyat devrimi ile yakından ilişkilidir.¹⁰⁷ Avrupa'daki fiyat artışı birçok ekonomistin bugün bile gündeminde olan önemli bir dönüm noktası olarak görülmüş ve artışın aşırılığının yarattığı sonuçlar birçok farklı açıdan incelenmiştir. "16. yüzyıl başından 17. yüzyılın ortalarına kadar bazı ülkelerde %100, bazılarında ise %200'den fazla olan, gram gümüş ile ifade edilen Avrupa fiyatlarının artışı"¹⁰⁸ küresel etkileriyle her toplumun gündemine oturmuştur. Keşiflerin sonuçları arasında en önemlisi olarak ifade edilen **fiyat devrimi**, en önce ve en sert biçimde İspanya'yı etkiler ve yüz yıl içinde İspanya'da fiyatlar dört kat artar. Geleneksel gelir kaynaklarının yetmemeye başlaması yeni gelir kapıları arayışını beraberinde getirir.¹⁰⁹ Sonunda yeni zenginler ortaya çıkarken, eskiler tarih olmuştur. Yeni bir dünya düzeni, fiyat devriminin 1500-1650 yılları arasında darmadağın ettiği eski dünyanın üzerine hızla inşa edilir.

¹⁰⁶ "1550 ile 1650 arasında dünyadaki yeni gümüşün yarısından fazlasının modern Bolivya'da bulunan büyük Potosi madenlerinden çıkarıldığı söylenir." Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 36.

¹⁰⁷ Ö. Lütfi Barkan and Justin McCarthy, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East" *International Journal of Middle East Studies*, 6, no. 1 (Jan., 1975):3-28.

¹⁰⁸ Şevket Pamuk, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered" *International Journal of Middle East Studies*, 33, no. 1 (Feb., 2001): 69.

¹⁰⁹ Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*, 427-428.

Avrupa'da düşen maliyetler ve artan üretim miktarı eski sistemleri etkilemektedir. Avrupa'nın diğer ülkeleri bir bir vergiler koyarak, ülkelere ucuz mal girişini engellerler. Osmanlı Devleti ise bu konuda gerekli tedbirleri zamanında alamamıştır.¹¹⁰ Bunun sonucu bozulan imparatorluk ekonomisinin neden olacağı topyekun bir dağılma olur.

Avrupa hızlı bir şekilde ulaştığı maddi gücü, hangi şartlar altında elde etmişti? "1560-1620 arasında Potosi'de her yıl yaklaşık 10000 yerli öldü. Bu altı yıl içinde 600 000 kişi demektir. Çocuklar ve Avrupa kökenli hastalıklar yüzünden ölenler bu sayıya dahil değilken, sekiz yaşın üstündeki çocuk işçiler dahildir. Bu 600 000 işçi o günün fiyatlarıyla 240 milyon sterlin gümüş ürettir." ¹¹¹ Avrupa'ya gelen 240 milyon sterlin gümüşün bedeli bir halkın yok olması ve bir kültürün anlaşılamadan ortadan kalkmasıdır. Keşiflerin dünya ekonomisinde yarattığı değişimler okunurken tüm ekonomilerin en temel direği olması gereken insanın, bu derece gözden kaçırılması, başlı başına yeni bir dünya düzeninin göstergesidir.

Keşiflerin dünya ekonomik sistemini değiştirmesi iki yüzyıllık bir süreçte gerçekleşmiş, etkileri ise günümüze kadar uzanmıştır. Ümit Burnu yolunun bulunması kadar yolun kullanımının benimsenmesi de uzun sürmüştür. Keşiflerin değiştirdiği dünya ekonomisi ve düzeni öncelikle İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren bir dönemi kapsamaktadır. Eski dünya düzeninin değişmesi, imparatorlukların yıkılması ve yeni dünya hakimlerinin oluşması için geçen bu süre, bu çapta bir değişim için oldukça makul sayılabilir.¹¹² Keşifler ile ilgili çalışmalarda göze çarpan iki temel faktörden biri ekono-

¹¹⁰ Küçükcalay, *Keşifler ve Ekonomiler ...*, 289.

¹¹¹ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 301.

¹¹² "16. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti, merkezi ve orta Avrupa'daki bu yeni zenginleşmiş devletler ile Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda çarpıştı. Bu ülkeler Afrika altını, Amerika gümüşü ve kapitalist ticaretten büyük bir güç elde ettikleri için, bu ülkelere karşı savaş kazanmak ve yeni topraklara doğru ilerlemek Osmanlı için gittikçe zorlaşır hale gelmiştir." Barkan and McCarthy, "The Price Revolution ...", 23.

mik sistemlerdeki değişme ve onun etkileri iken, diğeri yeni dünya düzeni diye nitelenebilecek, insanın mekanı kullanımı ve onunla birlikte ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve psikolojik temelli değişimlerin tümüdür. Daha açık bir ifade ile bu, değişen toplumsal düzen, yeni yerleşim alanlarının oluşması ve kültürlerin karışımı, yok olması ve yenilerinin ortaya çıkmasına neden olan olaylar dizisidir.

Kapitalizm ve Sömürgecilik

Kapitalizm, sömürgeciliğin en önemli aracıdır. Sömürgeciliğin doğuşu ve gelişimi insanlık tarihi ile kıyaslandığında 15. yüzyıldan sonra çok hızlı gelişmiştir. Yani Kolomb'dan sonra çok şey değişmiştir. Sömürgeci ülkeleri dünya savaşına sürükleyen, yayılcı tutkuları Kolomb'un yerlilerle ilk temasında buraya İspanya'nın sahip olması ve devamında yapılacıklardan ne kadar uzaktır. "Ama burada siz yüce Efendimiz kesin olarak yerleştiklerine göre, yerlilere çok iyi davranmalı onları çok iyi korumalıyız; ne de olsa çok altın, çok baharat, çok iyi topraklar var bu adada."¹¹³ İspanya'nın zenginliğine zenginlik katacak olan bu topraklardaki yerli halk kısa sürede ortadan kalkar. Ele geçirilen alanların en verimli şekilde kullanılması ve mümkün olduğunca gelir elde edilmesi temel şart olduğu için bu büyük bir sorun olmaz. Yeni bir sistem ile işgücü açığı giderilerek ekonomik faaliyetler devam eder. Yüzyıllardan bu yana geleneksel bir tarım anlayışını benimseyen sömürge toplumları, daha fazla verim ve tek tip ürün ile karşılaşır. Bu alanlarda kurulan *plantasyonlar* David Lades'e göre dev bir yeniliktir.¹¹⁴ Güney Amerika'daki kahve, kakao alanlarında Afrika'dan getirilen köleler çalıştırılmıştır. Fildişi kauçuk, pirinç, yerelması, mısır ve daha pek çok ürün plantasyonlarda üretilmektedir. Daha fazla üretim için harcanan çaba sırasında toprağın taşıma ka-

¹¹³ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 134.

¹¹⁴ Said, *Kültür ve Emperyalizm*, 46.

pasitesi ya da doğayla uyumlu üretim gibi kaygılar yoktur. Oysaki “birçok bölgede devamlı olarak tek ürün üretilmesi toprağın verimini düşürmüştür.”¹¹⁵

Ekonomik değişim, sadece keşfedilen yerler ve üretimler ile ilgili değildir. Bu çok önemli küresel bir ekonomik dönüşümdür. Başka bir ülke adına keşfe çıkmanın en temel nedeni, finans kaynağı bulma sorunudur. Finans kaynaklarını bulmak da yeterli olmaz bu işe para yatıracak kişilerin ikna edilmesi gerekir. Peki ne karşılığında? Keşif hareketinin ilk başladığı 1492’de Kolomb, tuttuğu seyir defterinde bu yolculuğa çıkışı ile vaat edilenler şöyle kaleme alınmıştı.

“Yüce Efendimiz bu amaçla bana çok büyük ödüller verdiler; bundan böyle bana don (saygın bir unvan) denilerek Okyanusun büyük Amirali ve bulup ele geçirebileceğim ve daha sonraları bulunup ele geçirilmiş olacak bütün karalara ve adalara Kral Naibi ve değişmez vali olmaklığımla ayrıca aynı sanları kuşaktan kuşağa sonsuza dek geçerli olmak üzere oğluma da aktarma hakkını vermekle beni pek onurlandırdınız.”¹¹⁶

Kolomb’a kuşaktan kuşağa geçecek bu yönetim hakkı neyin karşılığında verilmişti? (Kolomb bu vaat edilenlere kavuşmadan onuru kırılmış şekilde ölmüştür) Sömürgecilik düşüncesi yatırılan paranın çok daha fazlasının geri döneceğinin planlandığı, eşitliksiz bir ekonomik düzen gerektirdiği için, beklentiler de yüksektir. Para, tüm hesapların merkezindedir. Bu yeni düzenin bir adı olmalıdır.

Kapitalizmin ilk tezahür etmeye başladığı dönemler yaklaşık on ikinci yüzyıldan sonra güçlenen, Avrupa’da, İtalya merkezli tüccar faaliyetleridir. Buna Kuzey Avrupa’da, Almanya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg’un dahil olduğu Hansa birliği de eklenebilir. Ancak bu ilk hareketler tipik kapitalizmin örneği olmasalar da ilk adımlar olarak tanımlana-

¹¹⁵ Montgomery, *Toprak Uygarlıkların Erozyonu*, 140.

¹¹⁶ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 20.

bilir. Kapitalizmin karakteristik olarak şekillenmesi 15. yüzyıldadır. Bu ortaya çıkışın nedenleri ise şöyle sıralanmıştır.

“Kapitalizmin önemli başlangıcı 15. yüzyılın ikinci yarısında görünen şu faktörlerin sonucu olarak; Merkezi Avrupa’da yeni altın ve gümüş madenlerinin bulunması, Hindistan deniz yolu ve Amerika’nın keşifleri, dini baskılar, Germenlerin tarih sahnesine girmeleri (Sicilya’da), Feodal monarşilerin gelişimini tamamlaması; modern ordunun doğması, endüstriyel tekniklerdeki ilerlemeler, çifte kayıt usulünde uzmanlaşma¹¹⁷. Kapitalist düzeni şekillendiren dönem İngiltere’de 17. yüzyıl ortalarına ve Avrupa’nın bütününde 19. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği farz edilir.¹¹⁸

Bu açıklamalara göre sömürgecilik bu sistemin tam da merkezinde yer almaktadır. Hem keşifler ayağıyla hem de Avrupa’da değişen sistemlerin tümünde, yayılmacılığın devam ettirilmesine hizmet eden bir boyut görülür. Yani, Avrupa ülkeleri yayılmacılığın devam etmesi için yeni yerlere, buraları ellerinde tutmak için askere, buradan elde edilecek ürünlerin işlenmesi için sanayi teknolojisine, tüccarların rahat hareket edebilmesi için daha katılımcı bir rejime ve Avrupa’nın gelen ve giden mallarını kontrol edebilmek için iyi bir muhasebe sistemine ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla kapitalizm, sömürgeciliğin doğurduğu ve sömürgeciliğin sürdürülmesi için gerekli bir sistem halindedir. Avrupa, keşiflerle birden büyük miktardaki toprağı ekonomik olarak yönetmek durumunda kalınca, geleneksel ekonomi düzeni işe yaramaz hale gelmiştir.

“Klasik sistem şöyledir; (1) Mekanik, (2) Bireysel, (3) Takas, fiyat ve değer sorunları döngüsü tarafından baskılanmış bir toplum düşüdü, (4) Durağandır. Merkantilist

¹¹⁷ Çifte kayıt sistemi, gelen ve giden malların kayıtlarının tutulduğu birinci derecede tüccarların kullandığı sistem olup, gelir gider hesaplamasında çok etkili rol oynamıştır.

¹¹⁸ Abbott Payson Usher, “The Genesis of Modern Capitalism” *The Quarterly Journal of Economics*, 36, no. 3 (May, 1922):528.

sistem; (1) Toplumun tümü tarafından tasarlanmıştır, canlıdır. (2) üretim organizasyonlarının problemleri üzerinde durur, kolektivisttir, (3) hareketlidir, şartlardan ziyade sü-reçle ilişkilidir.”¹¹⁹

Kapitalist sistemin geleneksel ekonomiye göre farklı olan yönleri içinde, kişilere ve toplumlara girişim serbestliği tanınması, sınıf kavramından ziyade, zenginlik düşünüşü tüm Avrupalılara vaat etmesi, son derece dikkat çekicidir. Amerika’ya giden ilk yerleşimciler, bu ekonomik kuralları baştan bu yana içinde yaşayarak gerçekleştirirken, ortaya çıkan tüccar sınıfı, soyluluktan uzak da olsa, yönetimde söz sahibi olmanın tadına varmıştır. Bugünün seçimlere büyük miktarda yatırım yapan sermaye çevrelerinin, kapitalizm ve yönetim çerçevesinde incelenmesi gerekir.

Avrupa’da Orta Çağın’ katı sınıf sistemi, ekonomideki kuralların değişmesiyle yeni bir yöne doğru evrilmiştir. Amerika rüyası da böyle doğmuştur. Özgürlükler, eşitlik, hak ve bunlarla ilgili sistemler, tümünden önce para ve yönetim ilişkisi içinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu konu devamında son derece karışık iş ilişkileri ve sistemlerin devreye girdiği, son yüzyılda daha da karmaşık hale gelen ve dönem dönem değişen birçok ara yüz içermektedir. “Kısaca, uygun şartlarda değişimi ve devamlı bir gelişimin sonucu kapitalist sınıfın yüzyıllar boyunca devamlılığı iddia edilemez. Aksine, ekonomi tarihinde kapitalistlerin birçok sınıfları kadar, dönemleri de vardır.”¹²⁰ Buradan hareketle, kapitalizmin ilk doğuş dönemlerinde merkantilist¹²¹ olarak adlandırılması onun tüccarlar tarafından başlatılan bir ekonomik sistem olması ile ilgilidir.

¹¹⁹ Bkz. Usher, “The Genesis of Modern Capitalism,” 531.

¹²⁰ Pirenne Henri, “The Stages in the Social History of Capitalism,” *The American Historical Review*, 19, no. 3 (Apr., 1914): 495.

¹²¹ Merchant kelimesi İngilizce’de tüccar anlamına gelir. Bu dile 13. Yüzyılda girmiştir. Merriam-Webster “Merchant,” <https://www.merriam-webster.com/dictionary/merchant#h1>

Sömürgecilik içinde gelişen kapitalist ekonominin konum ve bağlantılar açısından yeni gelişmeler de ortaya çıkardığı görülmür. Bu gelişmeler jeopolitik kavramının ortaya çıkması ve bugünkü dünya düzeninin şekillenmemesinde büyük rol oynamıştır. Liberalizmin yükselişi yasalar ve yeni toplum düzenleri ile yönetim biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Bugün kapitalizm de kendi içinde yayılmacılığın son demlerini yaşarken, durağanlık eleştirileri de gelmektedir. “Denilebilir ki bu düzen, kapitalizmin her türü başlangıçta, açıkça yaratıcı ve yenilikçi bir ruh tarafından canlandırılmıştı ama icraatları düzenli hale gelince tutucu hale geldi.”¹²² Keşfedilecek yer ve sömürülecek toprağın kalmaması bu durağanlığa neden olmuş olabilir miydi?

Avrupa sömürgecilik ve onun ekonomik düzeni olan kapitalizm sayesinde, dünyada konuşulan diller, inanç sistemleri, eğitim, giyim tarzı, mimari, tasarım ve felsefi akımlarda etkisini hissettirmeye başlar. Oluşturduğu yeni kültürü eski inanç sistemleri, diller, gelenekler ve yaşam tarzlarının üzerinde sağlam bir şekilde bina eder. “Eskiçağ uygarlıkları uyandırılır ve güç verilir, ilkel inançlar ve pratikler Avrupalılar’ın etkisi ile modern kalıplara dökülür... Amerika, Asya, Afrika ve Okyanus adalarındaki yeni topraklar ve insanların dünyasında Avrupa, yeni itici güçler ve gelişmeler elde eder.”¹²³

Avrupa yayılmasının bir parçası olarak ticari evrim 15. ve 16. yüzyıllarda gelişirken bunun bir sonucu olarak da sanayi devrimi gerçekleşir. Birçok kimsenin söylediğinin aksine, sanayi devrimi Avrupa’nın kömür ve demiri işlemesiyle kendi içinde gerçekleştirdiği bir olay değildir. Bu ön hazırlık evresinin bir sonucudur.¹²⁴ Dolayısıyla sanayi devrimini ve Aydınlanma Çağı’nı sömürgecilikten ayrı tutarak yapılan incelemeler eksik kalır. Aslında daha genel bir bakış açısıyla,

¹²² Pirenne, “The Stages in the Social History of Capitalism,” 515.

¹²³ Bkz. William R. Shepherd, “The Expansion of Europe II” Political Science Quarterly, 34, no. 2, (Jun., 1919): 211.

¹²⁴ Shepherd, “The Expansion of Europe II,” 218.

Avrupa'nın 15. yüzyıldan sonra kıta içinde yaşadığı ve buna paralel olarak yansımalarının dünyayı etkilediği her olay sömürgecilik ile ilgili olarak gerçekleşmiştir.

19. yüzyılda rayına oturan deniz ticareti daha öncesinde korsanlar ve düzensiz deniz seferleri nedeniyle istenilen süreklilikte mal getiremez. Düzenli deniz seferlerinin tüm teşkilatlarının kurulduğu bu yüzyılda, limanlar ve onunla bağlantılı kara yolları hızla gelişir. Kara içlerini limanlara bağlayan yollar, demir ve kara yolları şeklinde yeniden inşa edilmiştir. Kıta içlerinden gelecek ham madde ve yine bu alanlara gönderilecek işlenmiş ürünler için dünyanın tümünde, küresel bir ulaşım ağı kurmak gereklidir. Taşıtlar da karada ve denizde bu sisteme hizmet edecek şekilde geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Süveyş (1869) ve Panama (1914) kanalları gibi düzenlemeler daha hızlı mal sevkiyatı için şarttır. Böylece ulaşım ve iletişim sistemleri de kapitalizmin etkisiyle hızla geliştirilmiştir.

Dünyanın kapitalizme ayak direyen ülkeleri, kendi alternatiflerini geliştirirken kapitalizmin merkezine, yani Londra'ya taşınan Karl Marx, bu hareketleri en yüksek perdeden eleştirmiştir. Arkadaşı Engels ile birlikte ortaya koydukları fikirler –elbette Hegel'den etkilenererek- sosyalizmi olgunlaştıracaktır. Marx, kapital sistemin tüm kurumlarına karşı çıkarken, insanı özellikle işçi sınıfını merkeze alan bir sistem hayali kurmuştur.¹²⁵ Dolayısıyla sömürgecilik/ kapitalizm ve ona karşı çıkanlar arasında da bir dünya paylaşma sorunu çıkmıştır. Bu sorun iki dünya savaşı ve ölen binlerce insana rağmen çözülemeyince, iki kutuplu Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Kapitalizm, tüm bu siyasal ve sosyal transformasyon

¹²⁵ 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa kıtasını şekillendiren siyasi hareketlilik, sömürgeciliğin hazırladığı zeminde gerçekleşmişti. Dünyanın kalbi Avrupa'da atarken, liberalizm, sosyalizm, nasyonalizm akımları bugünün dünyasını şekillendirme yarışına gireceklerdi. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005).

aşamalarından geçerken, kendi içinde değişerek gelişmiştir. 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesi, kapitalizmin yayılmasında ve varlığını korumasında ciddi bir tehdit olan komünist blokunun dağılmasıyla sonuçlanır. Bugün dünyada kapitalizm, rakipsiz tek güç olarak varlığını sürdürmektedir.

Kölelik

Keşiflerin ilk başladığı anlardan itibaren, altın kadar değerli bir başka mal da işgal edilen yerlerden getirilen kölelerdir. Gemici Henry, Septe (Ceuta)'nin işgalinden sonra Afrika'dan Portekiz'e gelen köleleri limanda beklerken, daha sonrasında bu kıtanın nüfusunda meydana gelecek trajik hareketliliği öngöremezdi elbette. Portekizliler, Afrika sahillerini fildişi, altın ve köle toplamakta kullandıklarında, bu iş, Avrupa'nın ihtiyacı olan işgücü için gerekli, mütevazı bir hareket gibi görünmüştür. Kölelik, zaten İlk Çağlardan itibaren var olan bir olgudur. Fenikelilerin, Yunan kolonilerinin eski dünyanın farklı yerlerinden köle satın alarak ticaretini yaptıkları bilinmektedir. Roma İmparatorluğu döneminde de kölelik olgusu devam etmiştir.¹²⁶ Kölelerin daha sonra bazı tarım alanlarında, savaşlarda, inşa faaliyetlerinde kullanılması da söz konusudur. Hatta Kuzey Afrika'daki şeker ekim alanlarında Müslümanların kurduğu bir sistem bile vardır.¹²⁷ Kölelik egemen güçlerin kontrolünde her dönem geçerli olan bir müessesedir. Keşifler dönemi kölelik anlayışı ise kısa süre içinde eski dünyanın bildik kölelik anlayışından uzaklaşmıştır. Bu durumda, öncelikle bu iki kölelik anlayışı üzerinde biraz durmak gerekir.

Geleneksel köleler ağır cezaya çarptırılmış savaş esirleri veya suçlulardan oluşan bir gruptur. Afrika, köleliği bir üretim tarzı olarak görmemiştir. Aile ile az çok bütünleşmiş hiz-

¹²⁶ Walter Scheidel, "Human Mobility in Roman Italy, II: The Slave Population" *The Journal of Roman Studies*, 95, (2005):64-79.

¹²⁷ Barbara L. Solow, "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run" *The Journal of Interdisciplinary History*, 17, no. 4, (Spring, 1987):711-737.

metçi köleler ve tarla köleleri vardır.¹²⁸ Yeni ortaya çıkan kölelik anlayışında, tıpkı keşiflerin değiştirip dönüştürdüğü tüm sistemlerde olduğu gibi, birçok farklı uygulama söz konusu olmuştur. Köleliğin ilkel ve insanlık dışı bir uygulama olduğu dönemin dünyasının anlayabileceği bir düşüncedir. Çünkü dünya, son din Müslümanlıkla tanışmıştır. Müslümanlık, 7. yüzyıldan itibaren, insanlar arasındaki her türlü ayrımcılığı yasaklaşmıştır. Yeniçağ başlamışken (1453 İstanbul'un fethi ile) insanlığın bilgisi ve görgüsünün, İlk Çağlardan itibaren var olan köleliği kaldırma yerine daha şiddetli ve ilkel bir boyuta taşımasının para dışında başka hiçbir açıklaması yoktur.

Köleliğin geçmişi kökleri nerelerde daha çok yaygın olduğu konuları keşifler ve kölelik konusunun çerçevesinde incelendiğinde bir kıta ve bir halk daha çok dikkat çeker. Kölelik sistemi, keşiflerle birlikte keşfedilen her yerde ele geçen tüm topraklardaki tüm yerli halk için bir kader olmuştur. Portekizliler önce, Afrika kıyılarından, daha sonra da Güney Asya'dan Avrupa'ya köle taşımışlardır. İspanyollar Bahamalardan Küba'dan, Aztekler, İnkalılar ve Mayalardan köleler edinmişlerdir. İnka İmparatorluğu çökünce geriye kalan İnka halkı tümüyle köleleştirilerek madenlerde çalıştırılmıştır. Ancak yine de hiçbiri, Afrika'dan Amerika'ya kurulan kölelik köprüsü kadar sürekli, sağlam ve kârlı olmamıştır. Bu nedenle konu, Afrika ve zenci köleler üzerinden biraz daha genişletilecektir.

Afrika bilindiği kadarıyla ilk insana ait kanıtların bulunduğu kıtadır. Dolayısıyla insanlık tarihini Afrika ile başlatmak ve eski dünyanın en eski tarihe sahip kıtası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kıta, kuzey güney eksenli uzun, doğu batı eksenli dar yapısıyla ve iki yarımkürenin yaklaşık ortasında kalmasıyla, önemli coğrafi özellikler kazanmıştır. Bu özellikler sayesinde insanlık tarihinin burada başlaması ve

¹²⁸ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 158.

medeniyetler kurması için gerekli şartlara sahiptir. Nil'in beslediği eşsiz Mısır medeniyeti bunun sadece bir örneğidir.

"Herhangi bir başka kıtadakine göre ön insan orada en azından 5 milyon yıl daha fazla var olmuştu. Buna ek olarak çağdaş insanın yaklaşık 100 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıktığı ve oradan başka kıtalara yayıldığı doğruysa bu arada başka yerlerde birikmiş olan her türlü üstünlük bunun karşısında geçersizleşmiş ve bu Afrika'ya daha da öne geçme şansını kazandırmış olacaktı."¹²⁹

Yukarıdaki bilgiye göre Afrika'nın erken başlayan medeniyet yolculuğu, bazı olaylar sonucu duraksamaya uğramış olmalıdır. Bilim insanlarının Afrika'daki toplumların hayatını değiştiren önemli bir olay üzerine dikkat çekerler. "Kara Afrika MÖ. ikinci bin yıldan itibaren o zamana kadar sulak ve verimli olan Büyük Sahra'nın çölleşmesiyle birlikte diğer medeniyetlerden koptu."¹³⁰ Elbette milat öncesi yıllarda gerçekleşen bu olayın Afrika'nın İlk Çağ medeniyetlerinin gelişiminde etkisi büyük olmuştur. Özellikle Kuzey Afrika ile orta ve güney arasında yalıtılmış bir bölge ortaya çıkmıştır. Bu, kıtanın orta ve güney kesimi ile ilişkilerin zayıflamasına ve kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla medeniyetin ilerlemesi için gerekli olan bilgi ve teknoloji transferi gerçekleşmemiş olabilir. Ancak bu geri kalmışlığı sadece bununla açıklamak yetersiz görünmektedir. Zira geri kalmışlıkta tropikler ve ılıman kuşak arasındaki coğrafi şartların rolünün büyük olduğu yönünde düşünenler de vardır. Yine de birçok farklı coğrafi özelliği bünyesinde barındıran Afrika'nın coğrafi potansiyeli burada gelişme ve medeniyet kurmada engel teşkil etmeyecek kadar çeşitlilik gösterir. Üstelik, milattan önce ve daha sonraları buralarda önemli medeniyetler kurulduğu da bilinmektedir. Medeniyetler arasındaki çatışmalarda üstünlüğün kimin eline geçeceği konu-

¹²⁹ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 50.

¹³⁰ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 156.

su kimin kimi köleleştireceği ile ilgili olarak değerlendirildiğinde, Cajamarca Savaşı'nda 160 İspanyol'un 80 bin İnka karşısındaki üstünlüğü akla gelir (Bkz. Bölüm II). Afrika'nın temel problemi belki de Avrupalı'nın silahlarına sahip olmasıdır. Burada sorulması gereken soru, Avrupalılar, Afrika kıyılarına geldiklerinde buradaki yerlileri esir edebilecekleri ve köle yapabilecekleri fikrini nasıl edinmişler, yüzlerce yıl işleyen böyle bir kölelik sistemi kurma cesaretini nasıl kazanmışlardı?

Afrika üretim sistemlerinde, temel el sanatlarında ve teknolojiye Avrupalılardan geride miydi? Yoksa Afrika ile Avrupa arasındaki güç mücadelesinde belirleyici olan Avrupalı'nın şiddet yanlısı kültürel yapısı mıydı? Kolomb notlarında Amerika'daki yerlileri bir çocuk gibi iyi yürekli insanlar olarak tanımlamıştı. Afrikalılar ile ilgili bu tür notlar maalesef Portekiz keşiflerinin gizliliği nedeniyle çok fazla ifşa edilememiştir. Daha sonraki yıllarda özellikle Hollandalılar'ın çizdiği haritalar üzerinde resmedilen Afrikalılar ise yarı insan yarı hayvan görüntüsünde, resimlerin kenarına düşülen notlar ise daha da ürkütücü boyutlardadır. Gerçek tam olarak neydi? Bazı kaynaklar Afrika'nın, söylendiği gibi çok da ilkel olmadığını doğrular yönde bilgiler vermektedir. Örneğin, Avrupa'ya getirilen ve Avrupa'da beğenilen ürünler üretmek, ince bir zevk, mesleki olgunluk, teknoloji ve bilgi gerektirir.

"Kongo ve Gine'nin pamuktan ve hurma lifinden kumaşları, Hausa'nını (Nijerya) tabaklanmış ve süslenmiş derileri, Katanga ve Zambiya'nın bakır ve Sierra Leone'nin demir işletmeciliği, taş binalarıyla dikkat çeken Rodezya'daki (Cecil Rhodes ilk gittiği için bu ismi alır) altın ve bakır yatakları Afrika'nın yer altı ve yerüstü zenginliklerinden sadece bazılarıydı. Bu üretimler kalite açısından Avrupa mallarından aşağı değildi."¹³¹

¹³¹ Bkz. Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 156.

Afrika'nın kendine has kültürü, Amerika'da Kolomb'un ilk karşılaştığı yerliler ile kıyaslanmayacak derecede ileridir. Üretim tarzlarındaki gelişmişlik bir medeniyet düzeyi olarak değerlendirilirse, üretilen malların nitelikleri maden işlemede gösterdikleri incelikler bunu kanıtlamaktadır. Üstelik Avrupa ile arasında bir yalıtılmışlık olsa da Afrika iç bölgeleri doğu kıyıları boyunca Asya'nın güneyi ile bağlantısını hiç koparmamıştır. Burada İlk Çağlardan itibaren gelişmiş bir ticaret ağı, Afrika ekonomisini desteklemiştir. Portekizlilerin batı kıyıları boyunca yaklaşık yüz yıl süren maceralı faaliyetleri, Avrupalılarla Afrikalıları tanıştırdı, keşifler ve kölelik ilişkisi de yavaş yavaş başlamış olur.¹³² Afrika'dan köle ticaretinin çok çeşitli boyutları ve karmaşık bir yapısı olduğunu kabul etmek gerekir. Sadece bir kıyıdan diğerine insan transferi olarak tanımlanamaz.¹³³ Çağdaş köle ticaretinin başlamasına vesile olduğu söylenen düşünce zengilerin köle olma nitelikleri ile ilgili görüşler elbette bugün hiçbir şekilde kabul edilemez.

O halde zencilerin köle olması algısı, daha kabul edilebilir bir şey olarak görülmüştür. Oysa, zencilerin köle edilmesi sanıldığı kadar kolay olmaz. Anavatanlarında bir kölenin yakalanması için ona yakın köle öldürülmektedir. Bu nedenle zencilerin köle olmasının nedenini, onların ilkel yapılarından ziyade, gelenlerin ısrarcı tutumlarında aramak gerekir. Böylece Afrika bir yandan madenleri, plantasyon alanları ve diğer kaynakları ile sömürgecilerin hizmetinde iken öte yandan verimli bir köle tarlası haline dönüşmüştür. Bu ürün(!) yaklaşık iki yüzyıl boyunca çok kâr getiren bir ticari

¹³² "1443'te Afrika'nın ekvator bölgesinden eli boş dönen (Portekiz) gemilerinden biri bir kalyona rastladı, ele geçirdi ve mürettebatı esir aldı. Karışık Arap zenci kökenden gelen ve Müslüman olan bu adamlar gururlu bir ırk olduklarını ve tutsak olamayacaklarını öne sürüyorlardı... Özgürlükleri karşılığında köle getirmeyi teklif ettiler. Çağdaş köle ticareti de işte böyle başladı." Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 74.

¹³³ Warren C. Whatley, *The Transatlantic Slave Trade and the Evolution of Political Authority in West Africa*, In *Africa's Development in Historical Perspective* (460-488), Cambridge: Cambridge University Press, August 11, 2014.

sistemin parçası olarak işlev görür. “Bundan ötürü şu klasik üçgen hareketi oluştu: Ticaret malı yüklü bir gemi Nantes¹³⁴ Limanı’ndan kalkıyor, malı Afrika’ya köle karşılığında boşaltıyor, bu köle yükünü Antilles adalarına götürüyor ve oradan da Fransa’ya şeker, baharat ve bu ticari işlemlerden elde edilen karı geri getiriyordu.”¹³⁵

“...genelde aciz ve çocuksu bir ırk olarak kabul edilen zencilere uygun tek yönetim şeklinin kölelik olduğuna inanılıyordu. 1787’den sonra kısa bir süreliğine köleliğin azalması yalnızca ekonomik nedenlere dayanıyordu; köleliğin modası hiç geçmemişti.”¹³⁶

Sistem bir kere kuruldu mu çarklar birbirine kenetlenince, bunun karşısında durmak son derece güçtür. 1528’den itibaren devlet tekelinde gerçekleşen köle ticaretine Afrika’da direnişler de olmuştur. Bu konuda ilk direnişi gösteren Dahomey¹³⁷, Avrupa’nın ordu gücüne mağlup olunca daha da şiddetli bir şekilde köle ticaretinin merkezi haline gelir. Böylece Avrupalı artık köle avlamak zorunda kalmadan Dahomey’de, kıyıda, onlar için iç bölgelerden devşirilmiş köleleri alıp gider.¹³⁸ Bölgede bulunan yerli güçler ise Avrupalılar ile iş birliği yaparak zenginleştiler.

Köleliğin Afrika’daki oluşum ve gelişim serüveni dışında, bir de kölelerin götürüldüğü Amerika’daki gelişmelere bakmak gerekir. Kolomb’un notlarından anlaşıldığı kadarıyla ilk günlerden itibaren kıtadaki yerliler zaten potansiyel köle konumundadır.

“Bunlara en ağır işler gördürülebilir; uyanık adamlar; bakiyorum dediklerimi hemen yineliyorlar. Onları, kendi-

¹³⁴ Nantes Limanı, Fransa’nın batısında Atlantik kıyısından 50 km içeride Loire Nehri halicinde yer alır.

¹³⁵ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 159.

¹³⁶ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 187.

¹³⁷ Bugünkü Güney Benin bölgesi olarak ifade edilen Dahomey, köle ticareti ile zenginleşmiştir. Gine Körfezi’nin kuzey kıyılarındadır. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. “Dahomey.” Encyclopedia Britannica, May 30, 2019. <https://www.britannica.com/place/Dahomey-historical-kingdom-Africa>.

¹³⁸ Bkz. Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 159-160.

lerine özgü bir inanışları olmadığına göre dinimize döndürmek kolay olacak sanıyorum. İsa Efendimizin izni ile buradan ayrılırken, siz Yüceler Yücesine sunmak için, ayrıca dilimizi öğretiler diye bunların beş altısını yanıma alacağım.”¹³⁹

Kolomb, karşılaştığı yerlilerin ikelliği ve acizliği karşısında işinin çok kolay olacağını düşünmüştür. Zaten geçen süre içinde en ağır şartlarda çalıştırılmaya başlanan yerliler, kölelik sisteminin Amerika’daki ilk kurbanları olurlar. Ancak yerlilerin köleliği kısa sürer, çünkü ağır çalışma şartları ve özellikle de Avrupa’dan getirilen başta çiçek olmak üzere hastalıklar, Amerika yerlilerinin çok kısa bir sürede yok olmasına neden olmuştur.¹⁴⁰ “1527-1560 döneminde And Dağları’ndaki yerli halkın % 50’den fazlası ölmüş olmalıdır.”¹⁴¹ Oysaki bu büyük ve bakir topraklarda (Kuzey ve Güney Amerika) yerüstü ve yeraltı kaynaklarının işletilmesinde insan gücüne çok fazla ihtiyaç vardır. Bu gücü ne Amerika’nın yerlileri ne de Avrupa’dan getirilecek yerleşimciler sağlayabildiler. Kolomb, krala hitaben yazdığı notlarda, buradaki problemleri ve alınması gereken tedbirler ile ilgili şu noktayı da işaret etmiştir. “İkincisi de şu: toplayabileceğimiz altını buraya kadar getirme güçlüğü. Aslında bunu hastalanma tehlikesini göze alarak her günkü gidiş gelişlerimizde azar azar kendimiz taşıyabilir ya da adamlarımızdan bir bölümü ile gönderebilirdik; bunun sakıncası da götürürken yolda yitirme tehlikesi.”¹⁴² Ne de olsa bu kıtadan taşınabilen her şeyi gemilere yükleyip götürmek gerekiyordu. Bu ilk temaslar için anlaşılabilir görünen talep, daha sonraları burada kurulacak olan büyük ekonomik sistem hakkında hemen hiç fikir vermiyordu. Hatta buradaki ilk yerleşimler, Orta Çağ Avrupa’sında yeni ekim alanları

¹³⁹ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 36.

¹⁴⁰ Gregory E. O’Malley, “Beyond the Middle Passage: Slave Migration from the Caribbean to North America, 1619-1807.” *The William and Mary Quarterly*, 66, no. 1 (Jan., 2009): 125-172.

¹⁴¹ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 292.

¹⁴² Kolomb, *Seyir Defterleri*, 170.

açarak oluşturulan koloniler örnek alınarak kuruldular. Kısa zamanda, yeni dünyanın ilk kolonileri ümitleri boşa çıkarmaya başlamıştı.

“İlk önceki Karayip kolonileri, sözleşmeli işçiler (Indentured labour)¹⁴³ ve biraz köle ile küçük tarım alanlarında, zencefil, koka, çivitağacı, tütün vb. büyüterek hayatta kalmaya mücadele ediyordu. Bu kaybedilmiş bir savaştı. Şeker 1640’ta Barbados ile tanıştı ve on yıl içinde büyük miktardaki küçük mülk sahibi ve beyaz hizmetkar büyük plantasyon alanları ve siyah kölelerle yer değiştirdi.”¹⁴⁴

Amerika kıtasındaki nüfusun hızla azalması kolonilere insan taşınması şeklinde desteklenmeye çalışılsa da Avrupa küçük bir kıtaydı ve bu yeni toprakları besleyecek nüfus potansiyeline sahip değildi. Avrupa’dan gelenler, kolonilerde çalışmak yerine daha çok disiplinsiz davranışları ile problem çıkarıyorlar ya da kısa yoldan zengin olma hayallerine kapılıyorlardı. Amerika’nın acil şekilde işgücüne ihtiyacı vardı.

Amerika’ya ilk yerleşenler, zorluklar içinde kendilerini beslemeye çalışmaktadırlar. Yeni dünya onlar için zenginlik kapısı olacakken, hiç de umulduğu gibi olmamıştır. Yeni dünyadaki problemler hafife alınacak cinsten değildir. Çünkü eğer sistem küçük tarım arazilerinde geçimlik olarak devam etseydi, yerlilerin saldırıları, birbirleri arasındaki mücadeleler ve diğer olumsuz şartlar nedeniyle kolonileşme ve gelişme sağlanamayacaktı. Devreye giren zenci köleler sayesinde, tarım arazilerinin genişletilmesi ve tek elde toplanması, tek tip ürün yetiştirme, bununla ilgili dağıtım ve tüketim köprülerinin kurulması Amerikan modelini oluşturmuştur. Kölelik, geniş tarım arazilerinde daha fazla malın daha ucuza üretilmesini sağlarken kıta ekonomisi kısa sürede kendini toparlamaya başlar. İngiltere’nin ve Avrupa’nın artan şeker tüketimi, Amerika’daki hızla genişleyen şeker kamışı tarlala-

¹⁴³ Indentured labour; Amerikanın keşfinden sonraki kolonileşme döneminde Avrupa’dan getirilen ücretli işçiler.

¹⁴⁴ Solow, “Capitalism and Slavery in the Exceedingly...”, 730.

rından sağlanır. Sistem yerine oturmuş, İngiltere başta olmak üzere birçok tarım ürünü tekeli Avrupa'nın eline geçmiştir. "On sekizinci yüzyılda Afrika'dan getirilen altı milyon kölenin yarısından fazlasını Karayipler, dörtte birini Brezilya ithal etti."¹⁴⁵ Dünya ticaretinin merkezi, Asya'dan Avrupa'ya kaymıştır. Orta Çağın bitiminde çok önemli ticaret merkezlerine uzaktan bakan Avrupa, şimdi dünyayı kapsayan küresel ticaret ağını kuran ve yöneten aktör olmuştur. Bu başarıda kölelerin rolü büyüktür.

Avrupa dış dünyada gerçekleştirdiği keşif yayılma ve sömürgeleştirme hareketleri sırasında kendi içinde de sürekli bir devinim halindedir. "1542 yılında Şarlken (Charles Quint)'den Amerikan yerlilerinin köleleştirilmelerinin yasaklanması kararını çıkarttı, fakat Avrupa'dan gidip oraya yerleşmiş kolonilerin isyanı, imparatoru bu kararından caydırdı."¹⁴⁶ Köleliğin kaldırılması yolundaki bu ilk girişim, Avrupa'nın rahatının bozulması anlamına geldiğinden işe yaramadı. Bu süreç içinde Avrupa; Reform, Rönesans, Fransız Devrimi (1789) gibi değişimler geçirdi ve bunlar Avrupa'da çok ciddi etkiler bıraktı. Avrupa toplumu, uluslar halinde ayrılmış, kendini daha yüksek standartlarda bir yaşama taşımıştır. Özellikle, haklar, eşitlik, inanç sistemleri ve diğer toplumsal konularda standartlarını yükseltmiştir. Tüm gelişmeler birbirini destekler niteliktedir. Avrupa'ya giren sermaye özellikle bilim ve teknolojinin en üst düzeyde desteklenmesini sağlar. Bilimsel gelişmeler birbiri ardınca ortaya çıkarken teknoloji hızla ilerler. Böylece makineler bir işçinin günlerce uğraşarak yapacağı işi saatler içinde yapabilen güce ulaşır. Böylece tarım ürünlerinin daha geniş alanlarda daha çok üretilmesi yani ham madde ihtiyacı doğar. Pamuğa dayalı tarım, 1790'larda çırçır makinesinin kullanılmasıyla başlar. Daha çok pamuk yetiştirmek için kölelik bir kez daha zorunlu hale

¹⁴⁵ Solow, "Capitalism and Slavery in the Exceedingly", 730.

¹⁴⁶ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 149.

gelir. 1808'den sonra ABD dışından köle getirmek teorik açıdan yasadışı hale geldiğinde upland pamuğunun değeri libre başına 15 senttir. Talep her yıl artmaktadır ve fırsatlar çekici görünür. Kölelerin değeri, dolayısıyla da fiyatları da artar. Eski güney bilinçli olarak ya da olmayarak, köle yetiştiricisi konumuna gelip, Afrika ve Batı Hint adalarıyla yapılan köle ticaretinin yerini alır. Bu da Amerika'nın güneyini dünyanın gelmiş geçmiş ilk kendi kendine yeten, kendi kendini besleyen köle üretme sistemi haline getirir.¹⁴⁷ Köleliğin ulaştığı bu boyut eski dünyanın kölelik anlayışından ne kadar uzaklaşıldığını da gösterir. Bu yeni dünya düzeninde birbiri ile ilişkili şekilde dönenen çarklar aynı zamanda küresel bir sistemdir. Kölelik ile pamuk ilişkisi kadar küresel etkili başka üretim tarzlarına rastlamak zordur. Dolayısıyla pamuk tarlası, köleliğin bu yeni halinin simgesi olmuştur. İlk kez Bahamalar'a şeker kamışı tarlalarında çalışmak için getirilen köleler, artık şeker kamışı ya da pamuktan daha önemli bir mal olmuştur.

Bu tarihi olaylar ışığında, keşiflerle birlikte ortaya çıkan kölelik anlayışında bazı önemli noktalar belirlenmiştir. Bunlardan ilki, yeni kölelik ile insanların büyük miktarlarda ve uzun mesafede yer değiştirmeye zorlanmalarıdır. "1690-1790 arasındaki yüz yılda, Avrupa 12 milyon ton şeker ithal eder. Bir bütün olarak bu aşağı yukarı aynı sayıda siyahın yaşamına mal olur. Günümüzde Avrupa'da şeker üretimi yılda 12 milyon tonun birkaç yüz misli üstündedir ve şeker tüketicileri dışında kölesi yoktur."¹⁴⁸ Köleliğin bu yüzü büyük miktardaki nüfusun yer değiştirmesi yer değiştirirken hayatını kaybetmesi hiçbir ekonomik değerle ölçülemeyecek kadar önemlidir. Zencilerin, pislik ve sefalet içinde gemilere doldurulup karşı kıyıya götürülmesi, insanlık dışı bir uygulamadır. Bir İngiliz gemisi kaptanı şu anısını aktarır. "Yüz ka-

¹⁴⁷ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 187

¹⁴⁸ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 65.

dar köle şaşkın bakışlarımız altında denize atladı. Mürettebat kölelerin üçte ikisini kurtarmıştı ama ötekiler kurtulmaya gayret etmediler, ölmeyi akıllarına koymuşlardı, doğrudan dibe battılar.”¹⁴⁹ Tüm bu trajedilere rağmen kölelik devam eder. Büyük miktarda nüfus kendi yaşam alanından çıkarak başka yerlerde yaşamak zorunda kalır.

Tarihi süreçte bu yeni kölelik anlayışını takip ettiğimizde, ilk kez 1619’da İngiltere kolonilerine satılmaya başlanan kölelerin sayısı, bu tarihten sonra hızla artmaya başlar. 17. ve 18. yüzyıllarda ise bu kitlesel hareket en üst düzeye ulaşır. Köleliğin yapılış şekli ve taşınan nüfus miktarı açısından değerlendirildiğinde eski dünyada binlerce yıldır yapılandan çok farklı olduğu açıktır.

“Herşeyden önce bu işte yabancı bir ülkeye sürgün edilme söz konusudur. Üstelik de hadisenin büyüklüğü, geleneksel kölelikle hiçbir ortak noktası bulunmayacak niteliktedir. Sözelimi 1540 yılında ancak dört yüz Afrikalı bu sürgünü yaşamışsa 18. yüzyılda bu sayı yılbaşına yaklaşık yüz bini bulacaktır. Toplam sürgün siyahi köle sayısı konusundaki tahminler on ile on beş milyon arasında değişmektedir. Yolculuk sırasında ölüm oranı mevcudun yüzde on beşi ile otuzu civarındadır. Dahası Afrika’da bir esir almak için sekiz ila on kişi öldürülmüştür. Yüz milyon kişi bu şekilde yok edilmiştir.”¹⁵⁰

Büyük miktardaki nüfusun (tahmini yüz milyon) köleleştirildiği kendi topraklarından koparılarak başka bir kıtaya taşındığı yeni kölelik, doğrudan para ile ilgilidir (Harita-33). Daha ucuza mal etme düşüncesi, üretimin büyük miktarlarda ve köleler vasıtasıyla gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Afrika’dan Amerika’ya götürülen köle sayısı tam olarak hesaplanamamaktadır. Ancak yukarıda yapılan iyimser tahminler bile hareketin büyüklüğünü gözler önüne serer. “Son 13000 yılda en büyük nüfus hareketi eski dünya ile yeni

¹⁴⁹ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 226.

¹⁵⁰ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 159.

dünya arasında yakın geçmişte meydana gelen çatışma sonucunda yaşanır.”¹⁵¹ Bu, hem yeni dünyanın nüfuslanmasında kölelerin rolü, hem Afrika kültürünün Amerika’ya taşınması ve buradaki etkileşimden yeni kültürlerin ortaya çıkması açısından ele alınıp incelenmelidir. Hemen her nüfus coğrafyası incelemesinde, bu miktardaki hareketlerin ortaya çıkaracağı sonuçlar gidilen yer ve terk edilen yer açısından açıkça anlatılır.¹⁵² Sonuçlar, sadece nüfusun hareketi ile doğan mekansal etkiler ile de sınırlı değildir. Ortaya çıkan kültürel değişim ve dönüşüm son derece komplekstir. Karışan dillerin, dinlerin, müzik ve resim anlayışlarının her biri, bugün dünya kültüründe büyük yer tutan bazı tarzların ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

“1850’de kölelerin değeri muhafazakar bir tahminle 1850’nin 2 milyar altın doları olarak belirlenebilir. Bu günümüzün parasıyla 50-60 milyar dolar demektir. Pek fazla olmasa da günümüzde General motros -IBM ya da Exxon’un değerinden az- ancak 1850’de ABD ekonomisi için çok büyük bir paraydı ve federal bütçenin on misli; köle eyaletlerindeki her şeyin brüt sermaye değerinin yaklaşık dörtte biri: pamuk ürününün değerinin de yaklaşık on misliydi.”¹⁵³

Köleliğin maddi boyutu elbette, hareket ettirilen nüfus kitlesinin getirdiği sorunlardan çok öne geçmiştir. Bu yüzden zaman geçtikçe moderleşen(!) Avrupa, neden hâlâ köleliğe bir son veremediğini açıklayamamıştır. Dünyayı değiştirme yolunda bir çağı açıp diğerini kapatan Fransız Devrimi (1789) bile köleliğe dur diyememiştir. Kölelik doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğu diğer ekonomik sistemler içinde kilit noktada yer alırken ve bu kadar yaygınlaşmışken nasıl kaldırılacaktı?

¹⁵¹ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 471.

¹⁵² Bkz. O’Malley, “Beyond the Middle Passage: Slave...”; Scheidel, “Human Mobility in Roman ...”

¹⁵³ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 194.

Köleliğin bir sistem olarak ekonomik bir gelir kapısı olarak kendisi, üretim sistemlerinden üretilen pamuğun, tütünün, şeker kamışının değerinden çok daha fazla gelmeye başlayınca işler iyice karışmıştır. Önce yardımcı belki de önemsiz bir eleman iken, tarımsal üretimi ucuza getirmenin makul bir yolu olarak görülen sistem, kapitalist çarklar yerlerine oturup dönmeye başladığında ana öğelerden biri haline gelivermiştir (Harita-33). Kölelik küresel bir sistem olmuştur. Amerika'nın bağımsızlık mücadelesi ve özgürlükler ile ilgili tüm alınan kararlar içinde köleliğin kaldırılmasının olmamasında bu başat rol etkilidir. Dünyanın başka sömürge alanlarında bu derece iyi işleyen yaygın ve oturmuş bir sistem daha yoktur. Asya'nın güneyinde Hindistan'da boğaz tokluğuna çalıştırılan işçiler,¹⁵⁴ daha sonra Afrika'nın iç kesimlerine kadar giren sömürgecilerin burada madenlerde, tarımda ve başka işlerde çalıştırılan köleleri bile Amerika'nın kölelik sistemi yanında çok anılmamıştır. Burayı özel yapan şeylerden biri, belli bir dönem Afrika'dan getirilen kölelerin, daha sonraları bu ikinci vatanda üretilmeye başlanmasıdır. İşte bu kölelikte ikinci aşamadır. Afrika'dan köle getirmek zaten bir hayli zordur ve buna rağmen büyük miktarda köle nüfusu Amerika'ya taşınmıştır. Artık ikinci nesil bu kıtada doğuştan köle olarak büyüyor ve gözlerini açtığı köle çiftliklerinde satılacağı günü bekliyordu.

Köle üretimi ve ticareti, ekonomik olarak dikkate değer bir hal almıştı. Güney, kölelerle ucuza ürettiği mallardan ve aynı zamanda nüfusu çoğalan kölelerin bizzat kendisinden iki kat kazanmaktaydı. Amerika'nın kuzeyi ise güneyin bu zenginliğinin yanına bile yaklaşamadı. Bu bölgede yapılan tarımda ancak kendini geçindirecek kadar başarı sağladı. Avrupa'da kölelik karşıtı baskılar arttıkça Fransız devrimi

¹⁵⁴ Bu bölgelerde de başka sorunlar yaşanıyordu. Bkz. Arthur Meier Schlesinger, "The Uprising Against the East India Company," *Political Science Quarterly*, 32, no. 1 (Mar, 1917): 60-79.

sonrası modern toplumsal düzen ve kuralları kendileri için vazgeçilmez bir durum olarak gören Avrupa toplumu insan hakları ve toplumsal düzen konusunda ilerlemişti. Köleliğin kaldırılması ise ekonomik yönün ağır basmasıyla zorlayıcı bir hal almıştır.

“Köleliğin sonucunda dört seçenek dışında bir seçenek görebilen yoktu. **Birincisi** dalında kurumaktı. Teorik olarak bazı insanlar köleliğin kuruyup gideceğine, Güney’de de tıpkı Batı Hint Adalarında olduğu gibi anlamını yitireceğine inanıyorlardı. **İkincisi** olanaksız kabul edilen tazminatı. **Üçüncüsü** tazminat vermeden azat etmekte bu da -sermaye olarak gördüğü için- Güneyi mahvederdi. **Dördüncüsü** savaşa varacak bir şiddet patlamasıydı ki sonunda bu oldu.”¹⁵⁵

Amerika Birleşik Devletleri 1776’da bağımsızlık bildirgesini yayınlarak kendi sömürgecilik bağlarına itiraz etmişti. Sonrasında ülkenin zengin köle sahiplerinin bulunduğu kuzey ile nispeten daha fakir kuzey arasında köleliğin kaldırılması çatışma konusu oldu.¹⁵⁶ Kuzey ve güney arasındaki malum savaş, başka nedenler eşliğinde, görünüşte kölelik karşıtı bir hareket ile başladı. Sonuç, kuzeyin galibiyeti ve köleliğin beklenen sonu gelmişti. Amerika’da köleliğin sona ermesi, görünüşte anlaşmalarla gerçekleşse de zihinlerdeki kölelik ve ikinci sınıf vatandaş algısının değişmesi için çok zaman geçmesi gerekecektir. Günümüze yakın zamanlara kadar, siyah ırk üzerinde geçmişin hayaletleri dolaşıp durmuştur. Amerikan iç savaşının sonucu kazanan kim oldu sorusu ise tartışılabilir.¹⁵⁷

Afrika’da ise kölelik biraz kılıf değiştirmiştir. 1883’te makineli tüfeğin icadı, tam da bu kıtanın iç bölgelerine nü-

¹⁵⁵ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 195.

¹⁵⁶ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 228.

¹⁵⁷ “Dört milyon siyahı özgür bırakmak için (ya da bırakmamak) bir milyona yakın beyaz öldürüldü, yaralandı ya da bir biçimde etkilendi. Özgürlük sonunda kazanıldığında bekledikleri gibi çıkmadı... Önce yoksulluk ile özgürlük geldi. Bir sonraki kuşakta eğitimsiz özgürlük ve ondan sonrakindeyse fırsat eşitliği bulunmayan özgürlük vardı.” Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 199.

fuz ederek artan hammadde ihtiyacını karşılamak isteyen Avrupalı'nın işine yaramıştır. Amerika'dan çok sonra bu kez tüfek ya da Avrupa'nın silah gücü¹⁵⁸, Afrika'nın iç kesimlerinde kendini göstermeye başlamıştır. Buralarda ele geçirilen köleler ise yerlerinden edilmemiş, düşük ücretle ya da boğaz tokluğuna madenlerde ya da yeni açılan tarım alanlarında çalıştırılmıştır. Kölelik, keşiflerin ikinci yüzyılında değişime uğramıştır. Artık yeni bir dünya düzeni kurulmuş bu düzen içinde kölelik anlayışı da değişmiştir. Günümüze doğru, Afrika artık verimli bir köle tarlasından çok, Avrupa'nın ürettiği malları pazarlayacağı bir tüketim merkezine dönüştüğünde, en çok tüketilen iki şey vardır: Çatışmak için silah ve salgın hastalıklar için ilaç.

Hastalıklar

Keşiflerin önemli sonuçlarından birisi dünya toplumlarının birbirini tanıması ve kaynaşmasıydı. Artık okyanuslar, kıtaları birbirinden ayıran bir engel değil, kıtaları bağlayan birer yol olmuştu. Üstelik büyük miktarlarda mal taşınabilen bu yol, karalara göre daha çok tercih edilir hale gelince, ülkeler yayılma stratejilerini açık denizlere ulaşma amacı üzerine kurmaya başladılar. Birbiri ile etkileşimde bulunan toplumlar arasında olumlu gelişmeler yaşanırken, olumsuz durumlar da ortaya çıkıyordu. Eski dünyanın yalıtılmışlığı salgınların önüne geçmek için bir şans iken, kıtalar arası mikrop transferi büyük bir şanssızlıktı. Yeni bir hastalıklar furyası kıtalar arasında karşılıklı olarak geri gelmişti. Avrupalı kendi bağışık olduğu mikropları yerlilere, yerliler de Avrupalılara ulaştırdılar. "Sıtma ve sarıhummanın yanı sıra tropik Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Yeni Gine'deki başka hastalıklar Avrupalıların tropik bölgelerde sömürge kurmaları-

¹⁵⁸ Bkz. Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*.

nı güçleştiren en büyük engeller olmuşlardır.”¹⁵⁹ Bu güçlük Avrupalıların, Afika kıtasının iç kesimlerine -özellikle tropik kuşakta- sokulmalarını çok geciktirdi. Buralarda yerleşim alanları kurup sahiplenmelerini engelledi. Sonuçta hastalıklar keşiflerin ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri haline geldi. ¹⁶⁰ Konunun sadece hastalıklar değil tüm doğal ortam koşulları ile ilgili olarak genişletilmesi de mümkündür.

Keşifler sonrasındaki yüzyılda, mücadelesi konusunda en çok problem yaşanan hastalıklardan biri sıtmadır. Tropiklerde, nemli vadi ve ova tabanlarında Avrupa, tüm teknolojik gücüne rağmen sıtmaya yenilmiştir. Sıtmanın, Amerika kıtasında yaygınlaşması önce beyazlar sonra da Kızılderililer üzerinde etkili olur. Kızıl derililerin hep şikâyet edilen mecalsizliği sanıldığığının aksine ruhlarındaki kusurdan değil de yakalandıkları hastalıklar olabilir. Sürekli yüksek ateşle dolaşan Kızılderililer belli ki miskin değildiler. Bu tarif edilen durum sıtmanın belirtileridir. Bazı sıtma türleri hastayı uzun süre mecalsiz bırakır. Belki de bu nedenle, ağır işlerde çalıştırılarak aşırı zorlanan Amerika yerlileri, kitleler halinde daha çabuk ölmüşlerdi. Sıtma hastalığı için yerliler suçlandı ve Avrupalılar kendi halklarına yerlilerden uzak durmalarını öğütlediler. Oysaki yerliler bu hastalıktan daha fazla etkilenmişti.¹⁶¹

Sıtma hastalığının çaresi yine Amerika yerlilerinin uyguladığı bir yöntem ile bulundu. Daha önce kısaca anlatılan kınakına ağacının kabuklarından yapılan ilaç bu hastalığa iyi gelmişti. Sıtma salgın halinde sömürgeci güçleri engellerken, talihin bir oyunu sayesinde bütün dünyaya yönelik kârlı bir pazarın oluşmasına da yol açmıştı. Bu kınakına ağacı kabuk-

¹⁵⁹ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 85.

¹⁶⁰ Alfred W. Crosby, *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492* (Westport: Praeger Press, 2003), 5; Nathan Nunn and Nancy Qian, “The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas.” *Journal of Economic Perspectives*, 24, no.2, (Spring 2010):165.

¹⁶¹ Crosby, *The Columbian Exchange*, 21; Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 29.

larının, And Dağları eteklerinden alınıp dünyaya pazarlanmasını sağladı. Bu konuda bir tekel bile oluşmuştu.

Avrupa, Orta Çağ'da gördüğü korkulu veba rüyasının etkilerini üzerinden henüz silmişti. Özellikle de nüfus konusunda bir toparlanma dönemine girmişken, keşiflerden sonraki yüzyılda hastalıklar tekrar geri dönmüştü.¹⁶²

“1600’lerde (*Avrupa’da*) hastalıklar savaş ve açlıktan daha öldürücüydü. Daha önce Orta Çağ’da salgın hastalıkların en kötüsü vebaydı. 1600’lerdeyse birkaç hastalık birden çok sayıda insanı yiyip bitiriyordu. Yalnızca veba değil, çiçek, dizanteri ve kısmen tifüs.”¹⁶³

Bu, keşifler ile elde edilen zenginliğin karşısında ödenen bir faturaydı. Hastalıkların bu şekilde şiddetli etkili olmasının elbette birden fazla nedeni vardı. Öncelikle, artan nüfus ve göçler önemli bir etkendi. Avrupa’da oluşan ekonomik iyileşme, şehirlerin sayısını ve nüfusunu artırmıştı. Şehirlere akın eden insanlar, altyapı eksiklikleri nedeniyle pislikten kurtulamıyorlardı. Örneğin “1661 ile 1686 arasındaki 25 yıl boyunca belgeler, ölümlerin yaklaşık beşte ikisine veba, tifüs, kızamık ve dizanteri gibi salgın hastalıkların yol açtığını belirtiyor.”¹⁶⁴Bugün bu hastalıkların hijyenik şartların olumsuzluğundan salgın haline kolayca dönüşebildiği bilinmektedir. Dolayısıyla şehirlerde artan nüfusa karşın, yaşam şartları gittikçe kötüleşmektedir. Sanayi devriminin başladığı İngiltere’deki büyük sanayi şehirlerinde, salgınların yaygın şekilde görülmesi nüfus hareketleri ile hastalıklar arasındaki ilişkiyi açıklar.

Hastalıkların ortaya çıkmasındaki ikinci faktör kıtalara-rası ulaşım şartları olmuştur. Keşiflerle birlikte kıtalar ara-

¹⁶² Neil Westphalen, “Naval Medicine in the Age of Exploration,” *Maritime Studies*, no.109, (September-October I 999): 1-9.

DOI: 10.1080/07266472.1999.10878574

¹⁶³ Nunn and Qian, “The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas”, 165; Davis, *İnsanın Hikayesi*, 197.

¹⁶⁴ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 199.

sında deniz aşırı kurulan köprüler, sadece altın, gümüş, köle veya mal taşımaz. Avrupalı dünyanın geri kalan kıtalarını ele geçirirken, bir yandan da ciddi bir mikrop yayma faaliyeti içine girmişti. Elbette bu durumun farkında değildi, çünkü o dönemde mikroskop henüz geliştirilmişti ve kullanım alanları bugünkü kadar yaygın değildi. Bilim dünyası, şimdi çok iyi bildiğimiz mikrokozmozun bu kadar insan hayatı ile iç içe olduğunu tespit edememişti. Bir yandan istilalar ve diğer etkenler yeterince yaşamı kısıtlarken, öte yandan kıtalar arası taşınan mikroplar farkında olmadan etkili bir silaha dönüşmüştü. Üstelik genellikle istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmış, işçi ve köle nüfusu sırf bu toplu ölümler nedeniyle azalmıştır.¹⁶⁵

1700'den sonra, Avrupa Çin ve Hindistan gibi yerlerde salgın hastalıklar etkisini yitirmiş, nüfus belirgin şekilde artmaya başlamıştır. Bilimsel tıp ise 1800'den önce bu konu üzerinde çok da etkili olamaz.¹⁶⁶ Hastalıkların okyanus ötesinde kitleleri etkilemesi genel olarak Avrupalıların yararına olur. Bu durumun başka bir önemli sonucu daha ortaya çıkar. Kölelik Afrika merkezli olarak gelişir. Çünkü Afrikalı köleler, Amerika'da bulunan yerlilerden daha dayanıklıdır. Amerika yerlilerini kırıp geçiren bazı hastalıklar Afrika'dan getirilen köleler üzerinde etkili olmaz. Böylece hastalık ile mücadele edip hayatta kalmaları, köle olarak tercih edilmelerini sağlar.

Hastalıklar dönemin tüm toplumları için bir tehdit olmuştur. Avrupalılar, sıtma veba ya da frengi ile uğraşırken, Afrikalılar için tehdit, çiçek hastalığı olmuştur. Yani bir dönem tüm dünya toplumları için öyle ya da böyle mikroplar-

¹⁶⁵ Westphalen, "Naval Medicine in the Age of Exploration," 6; Örneğin "İspanyol İmparatorluğu içine alınan Amerika topraklarında 1500 yılında 50 milyon kadar olan nüfusun 1650'de 4,5 milyona düştüğü hesaplanmıştır." McNeill, *Dünya Tarihi*, 430.

¹⁶⁶ Avrupa modern tıp faaliyetleri 19. yüzyılda kurumsallaşmıştır. Bkz. Bynum, *History of Medicine : A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford William University Press, July 2008); Ayrıca Bkz. McNeill, *Dünya Tarihi*, 431.

dan kaçış yoktur. Avrupalı ve hayvanlarının bağışık olduğu çiçek hastalığı, Afirikalı yerliler için bir kabus olmuştur. “Avrupalı göçmenlerin 1713’te Güney Afrika’nın yerli San halkını yok etmelerinde en büyük rol oynayan tek şey çiçek hastalığıdır. İngilizler 1788’de Sidney’e yerleştikten hemen sonra Avustralya yerlilerini kırıp geçiren salgın hastalıkların birincisi başlamıştı.”¹⁶⁷ Avrupalılar’ın koloni kurmaya çalıştığı alanlarda, bağışık olmadıkları hastalıklar da vardır. Frengi bunlardan biridir. Hastalıkların çabuk yayılmasında yeni yerleşilen, tarıma açılan alanların şartlarının olumsuzluğunun rolü de vardır. Beslenmenin yeterli olmaması hem kolonistler hem de buraya getirilen köleler için söz konusudur. Hijyen şartları ve alışıktı olmadıkları iklim Avrupalıları olumsuz etkilemektedir.

Amerika bakir toprakları ve iklimi ile bolluk ve bereket vaad etmektedir. Oysaki hastalıklar buradaki işgücünü etkilemiş, kimi yerlerde üretim durma noktasına gelmiştir. Böylece Amerika’nın yeni yerleşimcileri, kendi içinde doğal seçiciliğe uğramıştır. Avrupa ise, yeni bulunan yerlerden akan zenginliğe rağmen, kendi olumsuz şartları¹⁶⁸ içinde yaşamaya çalışmaktadır. Bundan sonra Avrupa tarihinde, hastalıkların iyileştirilmesi ve salgınların önlenmesi konusunda modern tıp çabalarının daha fazla gösterildiği bir dönem ortaya çıkmıştır.

Hastalıklardan etkilenen sadece insanlar değildir. Bitkiler ve hayvanlar da bu kıtalararası mikrop transferinden etkilenmişlerdir. Amerika’dan getirilen üzümün, floskera hastalığını Avrupa’ya yayması sonucu Avrupa’nın çok önemli bir faaliyeti olan bağcılık büyük zarar görmüştür. Keşiflerle

¹⁶⁷ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 85; Westphalen, “Naval Medicine in the Age of Exploration,” 6.

¹⁶⁸ “İtalyan yazar Giovanni Casanova hekimlerin tedavi ettiklerinden daha fazlasını öldürdüklerini ileri sürüyordu. İngiltere kralı II. Charles 1685’te hastalandığında, ...başına sıcak ütü koydular, yarım litre kan aldılar ve kafatası kemiklerinden yapılmış bir ilaç içirdiler. Kral öldü.” Davis, *İnsanın Hikayesi*, 200.

birlikte, dünya kıtaları arasındaki her türlü canlı, eşya, mal vs. hareketi birçok hastalıkların yayılmasında önemli rol oynamıştır. Yeni dünya toplumunun bağışıklık karnesi de bu dönemden sonra olgunlaşmaya başlamıştır.

Bağımlılık

Dünya tarihinde savaşlar, kitleleri doğrudan ya da dolaylı olarak çok trajik şekilde etkileyen olaylar olarak zihinlere kazınmıştır. Daha dikkatli bir düşünüşle bakıldığında, hiçbir savaşın, toplu katliamın veya işgalin bağımlılık yapan maddelerin dünya toplumuna verdiği zarara ulaşmadığı anlaşılar. Bu son derece iddialı ve çarpıcı düşüncenin ardında onu destekleyen çok önemli deliller vardır.

Kolomb, Amerika'da tütün ile ilk tanışmasını şöyle nakleder. "Gönderilenler yolda bir köyden ötekine gitmekte olan kadın erkek çok sayıda Hintli ile karşılaşmışlar, hepsinin de elinde yanar bir odun, kuru bir ot varmış, tütsü yapmakta yararlanıyorlarmış bunlardan alışageldikleri bir şeymiş"¹⁶⁹ Avrupa'nın tütünle tanışması, İspanyol gemicilerin denemek için ilk tütünü içmeleri ile başlar. Önceleri ayıp sayılan bu adet, hızla Avrupalılar arasında, sonra da eski dünyanın her yerinde yayılır. Ancak, Amerika yerlilerinin sadece yapraklarını çiğnedikleri ya da yakarak içtikleri tütün, o hali ile kalsaydı belki bugün dünya nüfusunu tehdit eden bir bağımlılık maddesine dönüşmeyecekti. Yerel kullanım alanlarında tespit edilebildiği kadarıyla uzun zamandır kullanıldığı halde zarar oluşturmayan bu ürünler Avrupalıların elinde nasıl sinsi bir düşmana dönüşüvermişti?

Tıpkı tütün gibi bağımlılık yapan maddelerin toplum hayatına girişleri keşifler sonrası gerçekleşen bir dizi olay ile açıklanabilir. Ancak bu maddelerin kullanım ve tüke-

¹⁶⁹ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 64.

tim durumları ile ilgili çok önemli bir ayrıntı Avrupalılar eliyle gerçekleştirilmiştir. Şeker, çay, kahve, tütün, kakao ve koka yetiştikleri alanlarda uzun zamandır bilinmektedir. Anavatanlarında, onları geleneksel olarak tüketenlerden alınan bu ürünler, Avrupalılar tarafından saflaştırılır ve modern(!) ürünlere dönüşür.

Bugün, şekerli gıdaların, çikolatanın, çayın veya kahvenin hayatımızdan çıkması düşünülemez. Bu masum görünen ürünlerin üretilme ve kullanılma şartlarındaki iyileştirme, beraberinde tüketimin yaygınlaşmasını, olumsuz etkilerinin artmasını ve hastalıkları getirmiştir. Örneğin kolay içimi için kağıt ile sarılması, daha az yer tutan paketlerle sunulması ve saflaştırmak için çeşitli kimyasalların kullanılması daha önce sadece yaprakları çiğnenen tütünün zararlarını kat kat artırmıştır. Şimdi, şekerin az tüketilmesi, tütünün yasaklanması ve kahvenin ana maddesi olan kafeinden uzak durulması, gelişmiş ülkelerin sağlık politikalarının temel direği olmuştur. Bu ürünler, tüm toplum tarafından yaygın olarak tüketildiğinden, etkilerinin ne kadar dramatik boyutlarda olacağı da tahmin edilebilir.

Bağımlılık yapan maddelerden biri olan afyon, eski dünyanın bildiği bir üründür. Bu ürünün yeni dünya düzeninde, Hindistan'da başlayan hikayesi, çay konusunda belirtilmişti. Afyon, doğudaki Çin merkezli bir ekonomik sistemin konusu iken, batıda, Amerika'da başka bir bağımlılık yapıcı madde ortaya çıkmıştır. Onunla birlikte de yeni bir ekonomik düzen.

Dünya toplumlarının yasadışı saydıkları ve mücadele için milyarlarca paralar harcadıkları kokain, keşiflerin dünya toplumuna hediye ettiği bir diğer bağımlılık yapan üründür. Anavatanı And Dağları olan Avrupalılarla Amerikalıların koka dedikleri çalılar onun kaynağıdır. Kokain, 1859-60'ta Nieman ile Lossen tarafında saflaştırılmıştır.¹⁷⁰ And

¹⁷⁰ Andrzej Grzybowski, "Historia kokainy w medycynie i jej znaczenie dla odkrycia różnych form znieczulenia" [The history of cocaine in medicine and its importance to the discovery of the different forms of anaesthesia]. *Klinika oczna*, 109, no.1-3 (2007): 101-105.

Dağları'ndaki yerlilerin binlerce yıldır yetiştirip yapraklarını çeşitli amaçlarla kullandıkları bu bitki, 15. yüzyıl keşifleri ile dünyanın geri kalanı ile tanışır. Enerji veren, gücü artıran ve mutlu eden etkileri ile ilk başlarda sadece İnkaların üst düzey yöneticilerinin elinde olan ve ödül olarak verilen bir üründür. O dönemde yapraklar çiğnenerek kullanılmakta, hayvanlara da verilmektedir.

İspanyollar, kısasüre içinde işgal ettikleri And Dağları'nın batıya bakan yamaçlarındaki 3000 metrenin üzerindeki yerleşim alanları ve madenleri kullanmaya başladılar. Buralarda bakır, gümüş, altın ve kalay çıkardılar. Bu işler için yerli halk kullanılır.

“Ortalama bir Amerikan yerlisi 5 fit (1.52 m) boyundaydı ve yaklaşık 100 pound (45 kg) geliyordu. İyi koka yapraklarından çiğnerse, 3696 metre yükseklikte (12000 fit), kendi ağırlığı kadar yük taşıyabiliyordu.”¹⁷¹

İspanyollar yerlilere iş yaptırabilmenin keyifli(!) bir yolunu bulmuşlardı. Ancak, yerli kültüründe belli bir denge içinde kullanılan bu ürün, İspanyolların elinde insanı kısa sürede tüketip ölüme götüren bir tehdiye dönüşmüştür. Yöre halkı kokayı, çay yaparak ya da çiğneyerek kullanmakta ve bu hafif bir rahatlama sağlamaktaydı. “XV. yüzyılda Avrupa'dan gelen İspanyolların yani beyaz adamın kıtaya ayak basmasından iki bin yıl önce And Dağları yerlileri koka çalışını yetiştiriyorlardı.”¹⁷². Beyaz adam koka yaprağının zararsız kullanımını engelleyip, bitkiyi rafine halleriyle piyasada bulunan tehlikeli modern uyuşturucuların kaynağı haline getirir. Kokain, yüz yılı biraz aşkın bir zaman önce yalnızca yerel bir sakinleştiriciyken, bu istenmedik sonuçlar akla hayale bile gelmez. Erythroxylon bitkisi o zamanlar yerlilerin verdiği kuka ismiyle anılmaktadır. Bu bitkinin konsantresi olan ko-

¹⁷¹ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 289.

¹⁷² Mark .S. Gold, “The History of Cocaine.” In *Cocaine. Drugs of Abuse*, Volume 3. (11-36), Boston:Springer, Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 267.

kain ise, ilaç olarak bilinse de yaygın olarak kullanılmamaktadır.¹⁷³ 1900 yılına gelindiğinde Avrupa'da kokain ile lokal anestezi uygulanan ilk hasta apandisit ameliyatı olmuştur.

Koka yapraklarının nasıl bir düşman olduğu, ancak saflaştırıldıktan sonra, Avrupa'da bilim adamlarının çeşitli amaçlarla kullanmasıyla anlaşılır. Alman ordusunda bir doktorun, Bavyera'da askerlere saf kokain vererek gözlemlerini yayınlaması, Freud'un ilgisini çekmiş, hastaları ve kendi üzerinde bu ilacı denemiştir. Söz konusu araştırmaya göre kokain verilen askerlerin, zekaları bilinçleri artmış daha etkili hale gelmişlerdi. Sonuçta, operasyon giderlerinden %15-20 arasında bir ekonomi sağlanabileceğinin belirtilmiş olması da ilginçti. O dönemde başka bilim adamları da kokaini araştırmalarında kullansalar da tehlikeli yönünü yani bağımlılık yaptığını hemen fark etmişlerdi. Ama yerliler için artık çok geçti. Modern dünya, madenlerde kokain ile çalıştırılan yerlilerin kaderi ile, birkaç nesil sonraki beyaz insanın torunlarının kaderlerinin aynı olacağını, o dönemlerde öngörememişti.

Bugün, dünyanın hemen hemen tümünde kullanımı yasak olan kokain, önlenemez bir şekilde yasadışı yollardan üretilmekte, satılmakta ve kullanılmaktadır. Ona bağlı olarak da yasadışı faaliyetler ve suç oranları da artmaktadır. Toplum düzenindeki bozulma, devletlerin bu konuda aldıkları önlemler ve harcadıkları paralara rağmen büyümektedir. İspanyollar, bir süre sonra, en azından kendilerini bu maddeden kurtarmak için çaba göstermişlerdir. Ancak bazı şeyler onların gücünü de aşar. Zira koka da keşiflerin ördüğü ekonomik ağın bir parçası oluvermiştir. Bu öyle bir ağıdır ki içinden bir lif çekseniz tüm sistem çöküp gidecektir.

"1569'da Lima'da piskoposlar kurulu toplanıp kokayı zararlı olduğu gerekçesi ile reddetti. Kokanın kandırmaca ve şeytan işi olduğu düşünülüyordu. Ama öte yandan maden

¹⁷³ Grzybowski, "Historia kokainy w medycynie..."; Gold, "The History of Cocaine"; *Mercek Altındaki Uyuşturucular*, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi Brifing Raporu, 2007. <http://www.emcdda.europa.eu>

sahipleri ücretin bir kısmının koka yaprağı olarak vermenin yalnızca üretimi artırmakla kalmayıp, gıdadan da tasarruf ettirdiğini gördüler. Bu tasarruf 4242 m (14000 fit) yükseklikteki Potosi’de ciddi bir finansal avantaj anlamına geliyordu.... Andlı hamallar güne mısır lapası ile başlayıp 12 saat boyunca vücut ağırlıklarına eşit yük taşıyorlardı. Sürekli çığnıyor, koka yapraklarını yaklaşık 45 dakikada bir değiştiriyorlar ve yamaçlardan yukarı, vadilerden aşağı ve yine yukarı yaklaşık 20-25 mil yol alıyorlardı.”¹⁷⁴

Yukarıdaki alıntıda verilen bilgiler, keşifler sonrasında oluşan ekonomik düzenin tüm boyutlarını ve bu düzeni bir arada tutan esas unsuru açıkça ortaya koyar. Koka, köle, pamuk, çay ya da diğerleri tüm bu sistemin bir parçasıdır ve bu küresel olarak yaygınlaşmıştır. Madde bağımlılığı konusunun aradan geçen yüzyıllardan sonra çok ciddi şekilde ele alındığı ülkelerin gündemlerindeki önemli sorunlardan biri olduğu bilinmektedir. Bunun için bağımlılık yapan tüm maddeler kanunlarla sıkı şekilde denetlenmekte bu konuda ülkeler arası işbirliği geliştirilmektedir. Denetlemeler, yasaklar ve bağımlılık yapan maddelerin ortaya çıkardığı sağlık sorunlarına rağmen bu maddelerin ekonomik değerinde düşüş olmaması dikkat çekicidir. ¹⁷⁵ Avrupa’da gittikçe artan madde bağımlılığında önemli bir rol oynayan koka ile mücadele için harcananlar, bir zamanlar İspanyolların Alp Dağları’ndaki madenlerden kazandıklarını çoktan aşmıştır.¹⁷⁶ Ancak bu mücadele karşısında, kokadan gelir elde eden yasadışı güçlerin kazançları, bu işin neden vazgeçilemez olduğunu gösterir. “BM dünya uyuşturucu ticaret hacminin toptan fiyatlarla yıl-

¹⁷⁴ Bu alıntıda verilen olaydaki çelişki dikkatlerinize sunulur. Keşifler sonrası gelişen ekonomiler keşifler başlamadan önce baskın olan din olgularıyla sıklıkla karşı karşıya kalır ve kazanan para olur. Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 298-299.

¹⁷⁵ “Bugün And Dağları’ndaki GSMH’ın %33’ünü sağlayacak başka bir ekonomik faaliyet bulmak oldukça güçtür.” Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 310.

¹⁷⁶ *Mercek Altındaki Uyuşturucular*, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi Brifing Raporu, 2007. <http://www.emcdda.europa.eu>

da 500 milyar olduğunu söylemektedir. Bu dünya ticaretinde ham petrolün arkasından gelen bir sektördür ve aşağı yukarı İngiltere'nin ya da İtalya'nın yasal GSMH'ına eşittir."¹⁷⁷ Keşifler, dünyanın bütünüyle bilinmesini sağlayarak, yeni yerler, yeni ürünler, yeni bir ekonomi ve yeni bir dünya düzeni getirmiştir. Bu düzen içinde dünya halklarının kan ve göz yaşları ile örülmüş bir hikaye gizlidir. Bu nedenledir ki tüm olumlu katkılarına rağmen keşiflerin dünya toplumlarından ve kültürlerinden aldıklarının değeri ne yazık ki maddi olarak ölçülemez.

Keşiflerin oluşturduğu ekonomik düzende kahve, kakao, kauçuk, tütün ve diğer ürünlerin hikayeleri de bu anlatılardan farklı değildir. Tütünde ¹⁷⁸ olduğu gibi bu ürünlerin hepsi yıl yıl artan miktarlarda üretilirler. Tarıma dayalı sanayi bunları işler ve tüm dünyanın taleplerine cevap verir. Böylece yeni ürünler ve bunların işlenmesine dayalı ekonomik sistem, daha önceki sistemleri geride bırakır.

Doğanın Değişimi

Keşiflerin beraberinde ortaya çıkan kıtalar arası etkileşim, canlı türlerinin dağılışı ve sistematize edilmesi üzerinde çok önemli etkiler bırakmıştır. Öncelikle dünyanın bütünü'nün kara ve denizleriyle bilinir hale gelmesi canlıların dağılışı ve özelliklerinin bir sistematığe bağlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Burada ilk kez karşılaşılan canlı türlerinin o zamana kadarki bilinen sistematığe eklenmesi kadar, yaşam alanı sınıflandırmaları da dünyanın tümü ölçeğinde yerli yerine oturtulmuştur.¹⁷⁹ Varenus'un coğrafyanın bütünselliği-

¹⁷⁷ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 319.

¹⁷⁸ "1586'da Sir Walter Raleigh tarafından Avrupa'ya getirilen tütün Amerika kolonilerinde Avrupa'daki tüketim hızına paralel şekilde ekilmeye başlanır. İngiltere'ye gönderilen tütün, 1617'de 10 bin kilo iken 1629'da 250 bin kiloya çıkar." Montgomery, *Toprak Uygarlıkların Erozyonu*, 152.

¹⁷⁹ Michael J. Donoghue and William S. Alverson, "A New Age of Discovery," *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 87, no. 1 (Winter, 2000): 110-126.

ne işaret ederek, coğrafya çalışmalarını bir sistematığe bağlama çabasının altında da bu tümüyle ortaya çıkan dünya algısı yatmaktadır.¹⁸⁰ Çünkü artık insanoğlu sınırlarını bildiği bir mekan üzerinde yaşamaktadır. Dünya, insanoğlunun evi gibi bildiği tanıdığı bir yer olmuştur. Şimdi tek gereken odaları dolaşp nerede ne var bulmak, isimlendirmek, sınıflandırmak ve genel sonuçlara ulaşmaktır.

İlk keşif yolculuklarıyla bilinmeyen kıta ve okyanusların ortaya çıkması bir heyecan yaratmıştır. Bu yolculuklar hiç ara vermeden daha fazlasını bulma yolunda devam ettikçe, dünyanın etrafı dolaşılmıştır. Bu süreçte haritalanan dünya kara ve okyanusları, dünyanın coğrafik özelliklerinin daha sistematik olarak görünür olmasını sağlamıştır. Örneğin, dünya üzerinde ekvator kuşağı, dönenceler çevresi, ılıman kuşak ve kutup bölgeleri birbirinden belirgin özelliklerle ayrılmaya başlamıştır. Bu kuşaklar halindeki büyük coğrafi ortamlara Muson Asyası, Akdeniz havzası ya da kıta içlerindeki çöller gibi bazı bölgesel alanlar da eklenmiştir. Bu genel coğrafi özelliklerin ortaya çıkardığı çeşitli bölgeler eski dünyanın İlk Çağlardan beri bildiği canlılar aleminin çok genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Listeye eklenen bitki ve hayvan türlerinin bir kısmı evcil (mısır, patates lama, vs.) iken büyük kısmı ise evcil değildir (penguen, papağan, kanguru, lemur vs.).

Bu durumda gerek yeni karşılaşılan bitki ve hayvan türlerinin, gerekse dünyanın bütününe canlı türleri açısından bir değerlendirmeye alınması zorunlu hale gelmiştir. Keşiflerin ikinci döneminde İngiltere başta olmak üzere diğer ülkelerin araştırma inceleme keşifleri yapmaları ilk keşiflerden farklı olarak bilimsel bilgi oluşturma gayesi de taşımaktadır. Özellikle James Cook gibi keşifler gemilerinde birçok

¹⁸⁰ Varenus (1622-1650) döneminde dünya haritaları artık küresel dünya anlayışına göre basılıyor ve dünyanın tam olarak bütünü üzerinde düşünmek mümkün oluyordu. Ama 1770'de keşfedilecek Avustralya ile 1840'ta keşfedilecek Antarktika henüz bu haritalarda yer almıyordu.

bilim insanı ile birlikte seyahat etmektedirler. Bilim adamları her yolculuk sonunda ajandalar dolusu çizim ve bilgi ile geri dönerler. Keşiflerin ilk zamanlarından itibaren zaten bir bilgi akışı vardır. Kaşif gemiciler, gittikleri yerler ile ilgili ayrıntılı raporlar getirmişlerdir. Bu raporların bir bölümü de bölgenin canlıları ile ilgilidir.

Kolomb, Amerika kıtasına ilk ayak bastığında gözlemlediği doğal ortamdan çok etkilenmiştir. Günlüğünde sıklıkla bu adaların doğasından söz ederek bitki ve hayvan türlerini tanımaya çalıştığını ama bilmediği birçok tür olduğunu anlatmıştır. Bu bilgiler bize ilk temasta bile eski dünyanın yeni dünyadan öğreneceği yeni birçok doğa bilgisi olduğunu göstermeye yeter.

“Buranın balıkları bizimkinden öylesine değişik ki insan şaşakalıyor. Horozlara benzeyenleri var, bir gören dünyanın en güzel renklerine boyanmış der; mavi sarı kırmızı... daha ne renkler; değişik binbir biçimde boyanmışları var. Renkleri öyle hoş ki görüp de şaşkına dönmeyen bakıp da büyük bir zevk almayan adam düşünülemez.”¹⁸¹

Yeni bulunan yerler alan itibariyle eski dünyadan daha büyüktür. Keşiflerle ortaya çıkan iki okyanus ve dört kıta dünyanın bilinen kısmının çok ötesinde çeşitli bitki ve hayvan türlerini barındırmaktadır. Belirgin şekilde ortaya çıkan ekvator kuşağı, bu kuşağın her iki yanında uzanan subtropikler ve kutup bölgesi, ılıman kuşakta doğu batı yönünde yayılmış olan eski dünya medeniyetleri için şaşırtıcı olabilecek türlerle doludur.

“Bu ada çok yeşil, düz olağanüstü verimli. Yılın hangi mevsiminde olursa olsun buğday ekilip biçilir, hiç kuşum yok yalnız buğday değil başka ürünler de. Bizimkilere benzemeyen pek çok ağaç buldum”¹⁸²

Kolomb, bu yerin ilk bakıştaki farklılıkların altını çizer. Ekvator kuşağının ılıman kuşağın dört mevsimli ikliminden

¹⁸¹ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 44.

¹⁸² Kolomb, *Seyir Defterleri*, 44.

çok farklı yapısı, beraberinde Amazon havzası gibi farklı ekosistemler oluşmasına neden olmaktadır. Buralarda ilk kez görülen canlı türleri bilim adamlarının sıradan şeylere bile hayretle bakabilen keşif ruhlarına, eşsiz bir ziyafet sunmuştur. Bu görsel şölenden ilk yararlananlar İspanyol ve Portekiz keşif öncüleridir. Bazıları, ayak bastıkları yerlerin para edecek mallarını araştırırken Kolomb gibi doğa hayranları, yeni yerleri öve öve bitiremez.

“Bütün bu bitki örtüsünü hayranlıkla seyretmekten kendimi alamadım; bizim oradakinden nasıl da değişikti! Şunu bile düşünüyorum: gerek boyası, gerek şifalı oluşu, gerek baharatı yüzünden İspanya’da çok sevilen pek çok bitki burada görülebilir.”¹⁸³

Keşifleri takip eden yayılma süreci, daha çok İspanyollar’da kıta içlerine doğru gerçekleşir. Portekiz bir deniz imparatorluğu iken, İspanyollar kıyılarla yetinmezler. Bu hareketleri onlara iç bölgelerde daha önce hiç karşılaşmadıkları canlı türleri ile karşılaşma imkânı verir. Esasen Kolomb Değişimi denilen doğal ortamdaki tüm unsurların keşifler sonrası büyük bir değişim geçirdiği açıktır. Amazon havzası boyunca gerçekleşen bir ilerleyişte İspanyolların, elektrikli yılan balığı ile tanışmaları¹⁸⁴ örneğinde olduğu gibi daha önce görmedikleri canlılar onlar hayrete düşürür. Keşiflerin sonucu olarak yeni ortaya çıkan bu bilgiler düzenlemeli, eski dünyanın önceki bilgileri gözden geçirilmelidir.

1600’lü yıllardan itibaren Avrupa’da üniversiteler dışında bilimsel kurumlar ortaya çıkmıştı. Bunların en ünlülerinden biri İngiltere Kraliyet Akademisi (Royal Society 1662)’dir. Avrupa’da onuncu yüzyıldan beri var olan üniversiteler dışında, onlardan bağımsız hareket eden bu kurumlar, birçok önemli bilimsel çalışmaya imza attılar. Şüphesiz ki bu çalış-

¹⁸³ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 48.

¹⁸⁴ Bkz. Crosby, *The Columbian Exchange...*, 6; Osman Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, (İstanbul: İmge Kitapevi, 2001), 427.

maların finanse edilmesinde ve desteklenmesinde pratikte elde edilecek bilgilerin sömürgecilik için kullanılmasının da rolü büyüktür. Bunun en güzel örneği, denizcilikte çığır açan boylam bulma ve açık denizde saat hesaplaması konusunda yapılacak çalışmaların büyük ödüllerle desteklenmesidir. Monarşik yönetimler devam etse de ekonomik bakımdan Avrupa'nın ipleri, keşiflerle ortaya çıkan burjuva sınıfının eline geçmiştir. Yeni bilim, burjuvazi tarafından desteklenmektedir.¹⁸⁵ Francis Bacon, "Bilimin gerçek amacı insanın doğaya egemen olması ve onu hizmetinde kullanmasını sağlayan bir güç elde etmektir" derken tam da bu noktaya işaret etmiştir. Bilimsel gelişme ve sermaye çevreleri bazen tek bir bedende birleşecek kadar iç içe girmiştir. Bir kişi hem bilim adamı hem de bir tüccar olabilmıştır. "Boyle¹⁸⁶, seyahat, doğa, tarih ve bölgesel coğrafya arasındaki sıkı bağları, sömürgeci yayılma amaçlı bilgi birikiminden de yararlanarak kurmuştu. Kendisi de zaten Hindistan'ın sömürgeleştirilmesinin temelini oluşturan East India Trading Company'nin 1677'ye kadar direktörlüğünü yapmıştı.¹⁸⁷

Bütün bu faaliyetler, bilim dallarının da kendi içlerinde yeniden yapılanmasına ve alanları hakkında düşünmelerine yol açar. En eski bilimlerden biri olan coğrafyanın da değişime uğrama zamanı gelmiştir. Üstelik başka diğer bilimlerden daha da fazla keşif hareketlerinden etkilenmiş, inceleme alanı genişlemiş ve bilgi dağarcığı artmıştır. Varenius, onyedinci yüzyılda modern coğrafyaya doğru bir kapı açmış, dünyanın bölgesel incelemeler yapılarak tanımlanmasını işaret etmiştir. Bu çok isabetli bir yoldur zira sermaye, dünyanın yeni bulunan alanlarını sistematik bir şekilde, uzmanının gözünden tanımak istemektedir. Bu bütünselliği botanikçiler ya da diğerlerinin çalışmalarında bulmak pek de mümkün değildir.

¹⁸⁵ Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, 297.

¹⁸⁶ Robert Boyle (1627-1691) fizik ve kimya alanında çalışmaları vardır. Boyle, İngiliz Kraliyet Derneği'nin üyesidir.

¹⁸⁷ Özgüç ve Tümertekin, *Coğrafya*, 95.

“Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında coğrafi uygulama ve teoride Varenius’tan sonraki ikinci bir atılım da Almanya’da ortaya çıktı. Uygulamalı düzeydeki katkısı Göttingen’de felsefe profesörü olan Anton Friedrich Büsching (1724-1793) yapıyor ve bu bağlamda yeryüzünün kartografik ve topografik en doğru tasvirini arama çabalarıyla Neue Erdbeschreibung (Yeni Dünya Tasviri)’ni 1754-1792 tarihleri arasında on bir cilt halinde yayınlıyordu... Büsching’e göre coğrafyanın varoluş nedeni, yeryüzünün her tarafında bölgesel farklılıkların ne şekilde meydana geldiğinin, bölgelerin siyasal kurumlarının, ticari ilişkilerinin, yerleşme tarihinin ve ulusal kimliklerin araştırılmasında yatıyordu.”¹⁸⁸

Coğrafya, artık yeni dünyanın araştırılmasında çok önemli bir araç haline gelmiştir. Üstelik sadece yeni dünya değil, eski dünya da sömürgeci güçler tarafından tekrardan gözden geçirilmektedir. Yeryüzünün tamamının, yeniden tanımlanması, doğal ve beşeri özelliklerinin bir arada bütüncül olarak raporlanması işi coğrafyacıların görevi olmuştur. Coğrafyanın bir bilim alalı olarak karşılık bulmasında keşiflerin sunduğu yeni ortamların incelenmesi etkin rol oynamıştır. Bu sürece Kant gibi bazıları, *masabaşı coğrafyacısı*¹⁸⁹ olarak teoride çok önemli katkılar yaparken, Humboldt¹⁹⁰ (1769-1835) gibi coğrafyacılar da *gezgin* rolleri ile kalsik dönem coğrafya bilgisinin temelini oluşturdular. Özellikle bitkilere olan ilgisi ve botanikçi kimliği ile Humboldt, Güney Amerika’da birçok önemli inceleme yapmıştır.

Avrupa’daki bilimsel gelişmeler böyle bir yola girmişken keşifler ve canlılar arasındaki ilişkide söz edilmesi gereken bir diğer husus denizciler ile yapılan bilimsel turlardır. Bu turların ilkinin İngiliz Kraliyet Donanması’nda görevli olan James Cook’un yaptığı seyahatler oluşturur.

¹⁸⁸ Özgüç ve Tümerterkin, *Coğrafya*, 100.

¹⁸⁹ Özgüç ve Tümerterkin, *Coğrafya*, 103.

¹⁹⁰ Tam adı Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt’tur.

“James Cook ilk seyahatinde (1768) Yeni Zelanda adalarını tetkik etmiş ve jeolojik devirler boyunca kıtalardan ayrı kalmasından dolayı tamamen kendisine has bir hayvan ve bitki örtüsüne sahip olduğunu görmüştü. O zaman son derece orijinal olan bu flora ve fauna sömürgecilik dönemi süresinde kıtaya dışarıdan getirilen hayvanlar tarafından bozulmuş ve değişmişti.”¹⁹¹

Keşifler ile başlayan seyahat çılgınlığı, canlı türlerinin tanınması, tanımlanması yolunda büyük bir bilgi birikimine yol açar. Avrupalı bilim adamları, 17. yüzyıl boyunca biriktirdiği biyolojik bilgileri 18. yüzyıl başından itibaren sınıflandırma çabasına girer. “Bu büyüklükte veri yığınının düzenlemek için bazı sınıflandırma sistemleri gereklidir.”¹⁹² Örneğin, aynı zamanda gezileriyle de ünlü olan Joseph Piton de Tournefort’un sınıflandırma çabaları bu konuda ilkler arasında sayılabilir.¹⁹³ Denizlere açılan birçok bilim adamı botanik, zooloji, tıp, jeoloji, tarih, coğrafya gibi alanlarda yaptıkları incelemeleri topladıkları örnekleri Avrupa’ya getirmiş ve burada kamuoyu ile paylaşmışlardır. Anılarını yayınlamışlar, meraklılara gezilerine dair konferanslar vermişler ve topladıkları örnek-

¹⁹¹ Öngör, *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri*, 145.

¹⁹² Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu* (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1994), 98.

¹⁹³ “Fransa krallık bahçelerinin, başka bir deyişle günümüzdeki Doğa Tarihi Müzesi’nin bitkibilimcisi Joseph Piton de Tournefort, bu kurumun düzenlediği araştırma gezilerinin öncüsüdür. XIV. Louis ve bakanı Pontchartrain’in buyruğuyla yeni bitkiler bulmak göreviyle 1700’de Levant’a gönderilen J. P. De Tournefort, yalnızca bitkibilimcilik görevini yapmakla yetinmemiş, doğmakta olan Aydınlanma Çağı’nın doğu insanları ve toplumlarına yönelik yeni bakışını da biçimlendirmiştir. Anlatısının birinci cildi, Ege adalarının hemen hemen eksiksiz bir incelemesini kapsar. Otuz beş ada ve adacığı ziyaret eder ve başka adaları da yerinde derlediği bilgilerle betimler. Tournefort bu adalara günümüzün bir turisti gibi bakmaz, bunun yerine rüzgarların ve korsanların kemirdiği bir toplumu, salgın hastalıkları, batıl inançları, günlük yaşamları ve acımasız yöneticileri ile ilk kez açık seçik gözler önüne serer. Tournefort ikinci ciltte önce uzun uzun İstanbul’u anlatır. Sonra da Anadolu’yu boydan boya aşarak bizi 18. yüzyılın hemen başlarındaki Tokat, Trabzon, Kars, Ağrı, Amasya, Ankara, Erzurum, Bursa ve İzmir ile yüzlerce Osmanlı kasabasına götürür. Tournefort kendini Osmanlı topraklarıyla da sınırlamaz, Tiflis ve Erivan’a (Revan) kadar gider ve ona tamamen yabancı bir dünyayı yorumlamaya çalışır (Tanıtım Bülteninden). Tournefort Joseph Piton de, *Tournefort Seyahatnamesi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

leri sergilemişlerdir. “Botanik, zooloji ve jeoloji bilimlerinin birincil gereçleri olan gezginler, uzak yol kaptanları, tüccarlar gibi farklı ülkelere giden kişilerden sağlanan doğal örnekler için 1663’te (İngiltere’de) müze kurulmuştur.”¹⁹⁴ Tüm bu hızlı bilgi akışı, Avrupa’da nefes aralığında değişen bilgiler ve teoriler, her geçen gün bilim adamları arasında dünyanın oluşumu ve üzerindeki canlıların meydana geliş konusunda yeni fikirler üretmelerine neden olmaktadır. Jeoloji hiç bu kadar yoğun bir düşünsel dönem geçirmemiştir.¹⁹⁵ Canlılar dünyasında da durum aynıdır. Burada konuyu çok fazla dağıtmamak adına sadece hem katıldığı bilimsel keşif gezisi hem de sonrasında ortaya attığı çok tartışmalı teorisiyle Charles Darwin’den söz edilecektir.

“Kaptanın adı Robert Fitz-Roy, gemi Beagle (İngiliz tüzüsü), ve 27 Aralık 1831’den 2 Ekim 1836’ya kadar hemen hemen beş yıl sürecek bu yolculuk, Darwin’in kendi değerlendirmesine göre, tüm yaşamının en önemli olayıdır. Okuyor. Örnekler topluyor. Sıralayıp sınıflandırıyor. Gözlemliyor. Ailesiyle dostlarıyla birçok doğa bilim uzmanıyla yazışıyor.”¹⁹⁶

Şüphesiz ki Darwin’in gözlemleri doğanın ve biyolojinin birçok sırrının çözülmesinde katkı sağlamıştır. Keşiflerin açtığı bu kapıdan giren burjuva sınıfı ve onun desteklediği bilim adamları, yeni dünya düzenini birlikte inşa etmişlerdir. Çok miktarda üretilen pamuk için çırçır makinesine, daha çok pamuk üretmek için pamuk yetişmesine uygun yeni bölgelerin keşfine, keşifler için de yine sermayeye ihtiyaç vardır. Sermaye ise tüm bunlardan kazandıklarını yine bu kanallara yatırarak daha çok kazanma peşindedir. Adam Smith¹⁹⁷ modern ekonominin doğuşu konusunda bu sistemi çok iyi tahlil etmiştir.

Dünyanın başka bölümlerinde Avrupa’da olmayan malların yetişiyor olması, bir yüzyıl önce Avrupa için kötü bir ka-

¹⁹⁴ Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, 235.

¹⁹⁵ Bkz. David Oldroyd, *İnsan Düşüncesinde Yerküre: Yerbilime Tarihsel Bir Bakış* (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2004).

¹⁹⁶ Darwin Charles, *Türlerin Kökeni* (Ankara: Onur Yayıncılık, 2009), 23.

¹⁹⁷ Bkz. Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006).

derdir. Oysa keşifler yüzyılı ile bu alanlar Avrupalı'nın eline geçmiştir. Artık sadece Asya'nın tropik adalarının baharatları değil, dünyanın Avrupa dışında kalan her yerinin yeraltı ve yerüstü varlıkları pazarlanabilir bir potansiyelle Avrupa'nın elindedir. Bilim adamları buldukları yeni türler hakkında makaleler yazmakla kalmıyor, bunların teknolojiye ve günlük yaşamda bir karşılığını bulmak için de çaba gösteriyorlardı. Bitki ve hayvanlar ticari birer mal olarak yeni bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. Bu ürünlerin işlenip yeni tüketim maddeleri haline gelmesi bir yandan tüketim mallarını çoğaltırken öte yandan yeni sanayi alanları ortaya çıkarmıştır.

Kahvenin, Brezilya topraklarındaki geleneksel tüketimi yerine dünyaya pazarlanacak şekliyle dönüştürülmesi gerekmektedir. Kauçuk artık bir sanayi ürünüdür, kakaodan yapılan çikolata her eve lazım bir maddedir. Mısır, patates, koka, kınakına, çivitağacı, pamuk, şeker kamışı, şeker pancarı, çay, muz ve diğer tropik meyveler bir bir sanayideki ve ticaretteki yerlerini aldılar. Bu bitkilerin kendi anavatanlarından çıkarılmaları ve kilometrelerce uzakta, dünyanın başka yerlerinde ekim alanları oluşturmaları da aynı sistemin bir parçasıdır. Avrupalı, tarım ürünü haline gelen bu bitkilerin üretim alanlarını genişletmekle kalmayıp üretim yerlerini de değiştirmiştir. Botanikçiler çayın, Çin dışında Hindistan ve Endonezya'da da yetişebileceğini yaptıkları çalışmalarda kanıtlayınca, çay bu alanlara ve ülkemiz de dahil daha birçok yere yayılır.

“Çay pek çok ülkeye yayılmıştır. Anavatanı Çin'in yanı sıra Japonya'da, Formosa (Tayvan)'da, Burma'da, Hindistan'da, Malezya'da, Seylan (Sri Lanka)'da, Endonezya'da, İran'da, Türkiye'de, Filipinler'de, Queensland ve Afrika'nın Hint Okyanusu adaları ile Latin Amerika'nın çeşitli bölgelerinde yetiştirilmektedir. Güney Carolina, Arjantin ve Gürcistan yetiştirme koşulları açısından ve orijinal yetiştirme bölgelerine oranla en uç noktalardır.”¹⁹⁸

¹⁹⁸ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 151.

Mısır, bugün dünyada en çok yetiştirilen hububatlar arasındadır. Hem insan gıdası, hem hayvan yemi, hem de sanayide kullanılan bu tarım ürününün anavatanı Amerika kıtasıdır. Kolomb bu bitkiyi ilk gördüğünde, bugün geleceği nokta hakkında bir fikri yoktu elbette. “Bu mısır öreke biçiminde başaklar veren bir tohum, ilk gelişimde Kastilya’ya götürdüm şimdi orada da üretiliyor.”¹⁹⁹ Keşifler sonrasında dünyanın tanıdığı bu ürün, yeni dünya düzeninin bir diğer lokomotif olmuştur.

Adının nereden geldiği konusunda netlik olmasa da anavatanı ile yakından ilgilidir. Antil Adaları’nda yaşayan bazı yerliler mısır, mais veya maiz demişler, Türkler “Mısır buğdayı,” Mısırlılar “Suriye buğdayı”, Fransızlar, Macarlar ve Hollandalılar “Türkiye buğdayı” diyorlar.²⁰⁰ Bu isimlendirme eski dünyada mısırın buğday yerine geçebilecek kadar önemsendiğini gösterir. Bu nedenle de Kolomb’un keşfinden sonra, kısa sürede, Amerika’daki ekim alanları çok genişlemiş, aynı şekilde dünyaya da yayılmıştır. Bugün Orta Batı Amerika Bölgesi olarak geçen Büyük Göller yöresinin güneyinde, geniş bir alanda mısır ekilmektedir. Amerika dışında, dünyada mısır yetiştiren ülkeler arasında ikinci sırayı Çin’in alır.²⁰¹ Keşifler sonrasında ortaya çıkan hareketlilik hali, ekonominin sac ayağı olan tarım üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Yukarıda örneklenen diğer ürünlerde olduğu gibi mısırdaki bu durum açıkça ortadadır. Mısırın dünya ekonomisindeki yeri ve bugünkü değeri ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Dünyada önemli tüketim alanı bulunan bir diğer bitki **şeker kamışıdır**. Günümüzün vazgeçilmez bir başka sanayi bitkisi ve önemli bir tüketim maddesi keşiflerin sonucunda

¹⁹⁹ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 195.

²⁰⁰ Ali Tanoğlu, *Ziraat Hayatı Ziraat Tarihine Bir Bakış ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, 1968), 183.

²⁰¹ Sebahattin Özcan, “Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı” *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2, no.2 (2009): 01-34.

nasıl bir değişim geçirmişti? Keşifler sonrasında ekim alanı hızla yaygınlaşan şeker kamışı önce Atlas Okyanusu'ndaki adalarda sonra da Amerika kıtalarında ekilmeye başlar. Hem plantasyonun hem de kölelik düzeninin bir parçası olur. Kısa sürede diğer üretim-dağıtım-tüketim sistemlerinde olduğu gibi Avrupa şeker tüketimi, üretimi tekel halinde elinde bulunduran İngiltere tarafından karşılanır. Bu tekelin doğurduğu problemler dünya şeker üretimine yeni bir ürünün girmesiyle sonuçlanır. İngiltere'ye karşı 1806-12 arasında, Fransızların başlattığı blok karşısında çözüm bir Alman'dan gelir. 1747'de Alman kimyager Marggraff, şekerpancarından şeker elde etmenin yolunu bulur.²⁰² Bu sayede tropik bitki olan şeker kamışına, ılıman kuşakta yetişebilen şekerpancarı rakip olmuştur. Şekerpancarı, şeker elde etme açısından şeker kamışından daha az verime sahip olsa da bu önemli gelişme tropik bitkilerin tekeli elinde tutan bazı Avrupa ülkelerine karşı bir alternatif olarak diğer ülkeleri rahatlatmıştır. Tüm bu olayların başlamasında keşifler sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeni etkilidir.

İspanyolların, anavatanı Amerika'dan Avrupa'ya getirdiği diğer ürün *patatestir*. İlman kuşağın Avrupası tarım ürünleri çeşitliliği bakımından son derece zayıftır. Tropiklerde yetişen ürünler, Avrupa'da yetişmemektedir. Tropik kuşakta olmasına rağmen Andların yüksek kesimlerinde yetişen patates, Avrupalıların imdadına yetişmiştir. "Patates Avrupa'ya ilk defa 1580 senesine doğru, İspanyollar tarafından sokulmuş; önce İspanya, sonra Fransa ve Almanya'da yetiştirilmeğe başlanmış, daha sonra bu memleketlerden diğer memleket ve kıtalara yayılmıştır"²⁰³ Bazı bitkilerin simgesel değerlerinden daha önce söz edilmişti. Patatesin Avrupa'da bir halk için yeri bambaşkadır. İrlanda'ya gelen patatesler, İrlandalıların açlıktan ve kıtlıktan kıvrandıkları bir dönemde can simidi ol-

²⁰² Tanoğlu, *Ziraat Hayatı Ziraat Tarihine Bir ...*, 201.

²⁰³ Tanoğlu, *Ziraat Hayatı Ziraat Tarihine Bir ...*, 193.

muştur. Tembel yatağı denilen bir yetiştirme sistemiyle, tarlanın tümünü sürmeden yetiştirdikleri patatesler olmasaydı, İrlandalılar, İngiliz yasaları ve baskıları karşısında hayatta kalamayacaklardı.²⁰⁴ İrlandalılar'ın hayatta kalmaları, daha sonra kitleler halinde Amerika'ya göç etmeleri ise başka bir hikayenin başlangıcını oluşturmuştur. Amerika'dan gelen patates, bu ulusun varlığını korumuş, Amerika'ya giden İrlandalılar ise burada geliştirdikleri lobilerle Avrupa'dan farklılık duygusu geliştiren ilk grup olmuşlardı. İngiliz emperyalizmine karşı en çok ses onlardan çıkmıştı. Amerika'nın her iki dünya savaşına da girişini geciktirmişlerdi.²⁰⁵ Amerika'nın patatesi İrlandalıları kurtarmış, bugünkü başkent civarına göç eden İrlandalılar ise yeni Amerika Birleşik Devletleri'nin doğuşunda çok önemli rol oynamışlardır.

Pamuk, eski dünyanın da bildiği kullandığı bir üründür. Keşiflerle değişen dünya ekonomisi bazı tarım ürünlerinin eski dünyada başka yerlere yayılmasını sağlarken aynı türün daha alt türleri arasında melezlemeler ve bazı yerel ırkların kaybı gibi olaylara da neden olmuştur. Kolomb yeni dünyada gördüğü pamuk bitkisini hemen tanımıştı. "Pamuk işte bu adada üretiliyor: ama bu konuda daha kesin araştırmalar yapacak vaktim pek olmadı."²⁰⁶ Ama tanımadığı bitkiler de vardı. Bunlardan biri sonradan bütün dünyada ılıman kuşakta ekim alanı bulacak büyük plantasyonların oluşturulmasını sağlayacak olan **tütündü**.

"Biz bu iki adanın Santa Maria ile daha büyüğünün arasındayken (bundan böyle Ferdinandina diyeceğim) oyma kayığında tek başına bir adam gördüm. Santa Maria'dan

²⁰⁴ 1844-45 yıllarında Amerika'dan kaynaklanan ve tarladaki patatesleri kavuran bir salgın, gıda arzı güvenliğinin ne kadar sarsıldığını göstermiştir. 1845 yazından *pytophthora infestas* (mildöyü hastalığı) İrlanda patates hasadını yok etmiş hastalık ertesi yıl da devam etmiştir... Tamamen patatese dayalı İrlanda nüfusu çökmüştür Bir milyon insan açlıktan ve hastalıktan ölmüştür. Sonraki elli yılda, çoğu Amerika'ya göç eden üç milyon insan ülkeyi terk etmiştir. Bkz. Montgomery, *Toprak Uygarlıkların Erozyonu*, 138.

²⁰⁵ Bkz. Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 220-254.

²⁰⁶ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 38.

Fernandina adasına geçiyordu. Üzerinde bir parça ekmek vardı, su dolu bir kabak vardı, toz haline getirilerek sonra yoğurulmuş kırmızı bir toprak parçası, kendilerinin olağanüstü bir şey gibi gördükleri anlaşılan iki kuru yaprak (San Salvador Adasındayken bu yapraktan bana da vermişlerdi)...²⁰⁷

Günümüzde tütün, en çok Çin ve Hindistan'da ekilmektedir. Tüketim açısından da aynı ülkeler ilk sıralardadır.²⁰⁸ 15. yüzyıldan sonra geçen 5 yüzyıl içinde binlerce yıldır kendi anavatanlarında geleneksel yollarla ekilen bu tarım ürünleri, dünyanın birçok kıtasına mesafeler önemsenmeden yayılmıştır. Bugün, dünya domates üretimindeki ilk on ülkeden (Çin, Hindistan, ABD, Türkiye, Mısır, İtalya, İran, Brezilya, Meksika, İspanya,) sadece üç tanesi bu bitkinin anavatanındadır.²⁰⁹ Bu yayılma binlerce yıldır kıtalar üzerinde devam eden geleneksel tarım sistemlerinin değişmesine neden olmuştur. Keşiflerin tarımsal üretimler, tarım ürünlerinin dağılışı ve çeşitliliği konusunda oluşturduğu etkiler çok daha derinlikli incelemelere muhtaçtır.

Keşiflerin bitkiler dışında *hayvan türleri* üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Yeni bulunan yerlerden Avrupa'ya getirilen bitki örnekleri gibi hayvan örnekleri de olmuştur. Bunlardan hindi gibi bazıları Avrupa koşullarında yaşamış bazıları ise yaşamamıştır. Kıtalar arasında hayvan hareketliliğinde en çok evcil hayvanların taşınması dikkat çeker. Bazı kıtalarda, hemen hiç bulunmayan hayvanlar kısa süre içinde o kıtaların içinde yaşamaya alışmışlardır. Avrupa'dan Amerika'ya İspanyolların getirdiği atlar buna en güzel örnektir. Amerikalıların bilmedikleri bu hayvan, İspanyollar için önemli bir savaş silahı iken, daha sonra doğada vahşileşerek

²⁰⁷ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 42.

²⁰⁸ <http://www.tutunbirligi.com/index.php/2013-01-08-23-19-01/2013-01-08-23-21-55/fao-duenya-tuetuen-ueretim-ve-tueketim-raporu>

²⁰⁹ Véronique, Bergougnoux. "The history of tomato: from domestication to biopharming." *Biotechnology Advances*, 32, no.1 (2014): 170-89.

yaşamlarını sürdüren bu atları evcilleştiren Kızılderililer için ise kültürel bir öge haline gelmiştir. Bugün belleklerdeki kızıl derili imgesi atsız düşünülemez. Avustralya'ya getirilen koyunlar gibi başka birçok örnek kolonilerin kendi alıştıkları yaşam tarzlarını gittikleri yerlere taşımaları sonucunda yanlarında birçok evcil hayvanlarını götürmeleri ile açıklanabilir. Kıtalar arasındaki bu geçişler, yeni dünya düzeninin bir diğer yeniliğidir.

Kaşifler, birçok yeni hayvan türü ile de karşılaşmışlardır. Bu hayvanların bazılarını ekonomik bir meta olarak ticarete kullanmışlar bu nedenle nesillerini tüketmişlerdir. Örneğin Amazon havzasından Avrupa'ya getirilen güzel görünümlü kuşlar, kısa sürede fazlaca avlandıkları için hızla azalmışlardır. Kürk, diş ya da diğer nedenlerle sürüler halinde foklar, filler, aslanlar, leoparlar ve diğerlerinin avlanması besin zincirinin zarar görmesine, doğal yaşamın dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

Yeni bulunan yerlerin tarıma açılması sonucu yok olan ekosistemlerin değeri çok sonradan anlaşılmıştır. Tıpkı kınakının Amerika'dan getirilip Asya'da yetiştirme çabasında olduğu gibi büyük yatırımlarla getirilen çalışır bölge florasına etki etmiş bazı dengeleri bozmuştur. Dengesi bozulan daha birçok sistem, dünyada rahatsızlıklar baş gösterinceye kadar fark edilmemiştir. Sanayi devrimi ile gelen 19. yüzyılda insanlar çevreci söylemler üretmeye başladıklarında bazı topraklar kirlenmiş,²¹⁰ bazı türler yok olmuş ve bazı doğal dengeler çoktan bozulmuştur. "Galapagos Adalarında karada yaşayan 26 kuş türü bulunur, bunlardan yirmi biri ya da yirmi üçü bu adalara özgü kuşlardır..."²¹¹ Darwin'in tespit ettiği kuş türleri bugün koruma altındadır nesilleri tükenme tehlikesindedir.

²¹⁰ Bkz. Montgomery, *Toprak Uygarlıkların Erozyonu*.

²¹¹ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 550.

O zamanlarda sadece dikkatli gözlerin fark edebileceği bu değişimler yıllar geçtikçe büyüüp patlak verince çevreci söylemlerin Avrupa semalarında yükselmesi çok bir anlam taşımamıştır. Daha ilk dönemlerde aşırı avlanmadan balıklar, kuşlar ve bazı bitki türlerinin nesli tüketilmiştir bile.

“1795’te Alman doğabilimci Humboldt yalnızca Loja bölgesinde yılda 25 bin ağacın (*kınakına ağacı*) kesildiğini bildirdi. Doğal servetin bu şekilde talan edilmesi günümüzde balinaların katledilmesine eşdeğer ciddiyettedir ve Humboldt da bir çağdaş çevrebilimcinin kaygılanabileceği kadar kaygılanmıştı.”²¹²

Humboldt’un kaygıları, o dönem için bir fayda vermese de dünyanın yaşadığı hızlı değişim bazı önlemler alınması için insanoğluna ders olmuştur. Keşifler ve onun getirdiği yeni dünya düzeni, insan için vardı, ama yavaş yavaş insanın yaşaması için birinci derecede önemli doğal kaynaklar tüketilmekteydi.

Sömürgecilik

Coğrafyacıların gelişen şartlar altında yaşadığı kimlik değişimini sert bir dille eleştiren Lacoste²¹³ bu konuda tarihe önemli bir not düşmüştür. Coğrafya ne işe yarar sorusunu, kitabının adı ile cevaplamış gibidir: “Coğrafya Savaşmak İçindir.” Burada coğrafyacının ve coğrafyanın küresel güçler tarafından kullanıldığı iddia edilerek bilim olarak kendi haline bırakılmadığı eleştirilmiştir. Dolayısıyla bu durumun başlangıcı için keşifler yüzyılına kadar gitmek gerekir. Coğrafyacılar doğrudan keşiflerden etkilendikleri kadar keşifler ile dünya sahnesine çıkan diğer tüm olaylardan da etkilenmişlerdir.

Dünyanın hikayesinde, olayların birdenbire ve heyecan yaratacak şekilde geliştiği 15. ve 16. yüzyıl döneminin başrol

²¹² Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 34.

²¹³ Yves Lacoste, *Coğrafya Savaşmak İçindir* (İstanbul: Özne Yayınları, 1998).

oyuncusu şüphesiz ki *keşif fikridir*. Daha önceki bölümlerde keşiflerin tarihi süreçte gelişimi ve keşiflerle birlikte değişen coğrafi şartlar üzerinde durulduğu için keşif fikri hakkında genel bir yargıya ulaşılmıştır. Bu bölümün amacı, keşifler ile dünya sahnesine giren sömürgecilik fikrini ve bu fikrin ışığında gelişen olayları biraz sosyolojik, biraz jeopolitik, biraz ekonomik, biraz siyasi, çokça da coğrafi olarak değerlendirmektir. Bu bölümde tarihi olaylar ve onların ışığında ortaya çıkan durumlar üzerinde fazlaca durulmayacaktır. Daha çok sömürgecilik fikri, uygulanışı ve günümüze uzanan sonuçları genel bir çerçeve içinde sunulacaktır.

İnsanlık tarihinin 50 bin yıllık yürüyüşü birçok olaya sahne olmuştur. Hızlı ya da yavaş sürekli bir değişim içinde olan insan toplumunda, bazı şeyler değişirken bunları var eden bazı insan duyguları, eğilimleri, davranışları, hem hiç değişmemiştir. Bireysel mülk edinme duygusu, İlk Çağlardan beri dünya yüzeyinde varken, zaman içinde kitlesel yer kapma savaşlarına doğru evrilse de özünde insan, hep daha fazlasına sahip olmak için mücadele etmiştir. Devletlerin kurulması ise, bu mücadeleleri daha organize ve geniş çaplı hale getirmiştir. İnsanın mekanı siyasallaştırması²¹⁴ sonrasında, sınır kavgaları, üstünlük kurma ve işgal, yüzlerce yıl devam eden günümüzde -Afrika ülkeleri gibi bazı alanlarda sıklıkla- hâlâ görülen bir eylem biçimidir. Bu eylemin araçları uzunca bir zaman askeri güçler ve sıcak savaş iken, bu araçlar 19. yüzyıldan sonra belirgin şekilde değişerek başka bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Konu, tam da ülkelerin başka toprakları elde etme çabalarının değişmeye başladığı dönemde gerçekleşen bir dizi faaliyeti içermektedir. Ülkeleri işgal, köleleştirme, insanların ülke dışına çıkarma, ekonomik olarak abluka ya alma, tüketime alıştırarak bağımlı hale getirdiği maddeleri tekelleştirme şeklinde sayılabilecek bu faaliyetler, neden ve nasıl ortaya çıkmıştı? Bu süreçte rol alan aktörler kimlerdi

²¹⁴ Bkz. Karabağ, *Mekanın Siyasallaşması*.

ve bu sistem bugün küresel boyutlara nasıl ulaşmıştı? Bu ve buna benzer soruların cevapları sömürgecilik üzerine yapılacak çok boyutlu bir inceleme sonucunda ortaya konulabilir.

Burada sömürgecilik kavramını genel hatları ile ele almak ve bu kavram çerçevesinde geçmişten günümüze bir yolculuk yapmak amaçlanmıştır. Kavramın izlerini sürmek için tarih şeridinde oldukça gerilere gitmek gerekir. Zira bazı tartışmalar sömürgeciliğin insanlık tarihi kadar eski olduğu yönündedir. Kimileri, Fenikelileri bir sömürge gücü olarak tanımlarken, çerçeveyi genişletip bütün imparatorlukların birer sömürü düzeni olduğunu savunmak da mümkündür. O zaman geçmişten günümüze hatırı sayılır bir derinliğe ve her dönem için geniş ve renkli bir açılıma sahip olan sömürgecilik tam olarak ne zaman başlamıştır. Bu bağlamda, sömürgecilik kavramına bu kitapta yüklenen anlamla ilişkili diğer kavramlar karşılaştırmalı olarak ele alınacak, kavrama yüklenen anlamın, dün, bugün ve yarın perspektifinde değişim ve sürekliliği tartışılacaktır. İkinci aşamada kavramın içini dolduran olaylar ve süreçler üzerinde yine, dün bugün yarın perspektifinde durulacaktır. Buradaki temel zorluk, konu ile ilgili bir bakış açısı belirleyebilmektir. Her kesimin bir sömürgecilik anlayışı olması tamamen dünya görüşü ile ilgili bir durumdur. Batılı tarihçilerin bakış açısı, tarihçilerimizin bakış açısı, ideolojik bakışlar, teolojik bakışlar ve iktisadi bakışlar arasında hassas bir denge kurmak gereklidir.

Sömürgecilik Kavramı

Avrupa kökenli bir kavram olduğundan felsefi altyapısını Avrupa'da aramak gerekir. 1500'lü yıllarda Thomas More'un Ütopya'sı ile Machiavelli'nin Il Principia'sı arasında, dünya bir yol ayrımına gelmiştir. Kazanan taraf, dünyanın o günden sonraki kaderini çizecektir. Bunlar "Dünyayı keşfedecek, sömürecek ve el koyabilecekleri kadarına el koyacak

olanlar şiddet yanlısı ve açgözlü Makyavelciler” di: Tüccarlar, hükümdarlar ve askerler.”²¹⁵ Bu son derece keskin düşünce tarzı, sert bir dille, bundan sonra olacakları açıklığa kavuşturmuştur. Avrupalı, Orta Çağ boyunca dibe vurmuş, en kötüsünü görmüştür. Artık ayağa kalması için onu motive edecek zafer çıkırtkanları da hazırdır. Yani Makyavelciler.

Sömürgeciliği Türk Dil Kurumu sözlüğü şöyle tanımlamaktadır; “Genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesidir. Eski dilde müstemlekecilik” Sömürge kelimesi ise, bir devletin kendi ülkesinin sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği ekonomik veya siyasal çıkarlar sağladığı ülke, sömürülen ülke, müstemleke, koloni şeklinde tanımlanmıştır.”²¹⁶ Sömürgeciliğin birbirine benzeyen, ancak her biri bir başka yönünün altını daha belirgin çizen başka tanımları da vardır.²¹⁷ Bunlardan biri de Ferro’nun tanımıdır. “Sömürgecilik yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içerir”²¹⁸ Bu tanımda, sömürgeciliğin iktisadi yönü üzerine vurgu yapılırken, işgal ve göç öğeleri de sömürgecilik sisteminin bir parçası sayılmıştır. Bu iki tanımdan hareketle, sömürgecilik kavramının üzerine kurulu olduğu temel kavramlar; ekonomi, dini yayma, işgal, göç etme ve ettirme, ülke sınırları dışındaki bir yer, kültürel değişim olarak belirlenmiştir.

Sömürgecilik kavramının üzerinde durduğu temel eksenlerden biri -bazı yazarlara göre en önemlisi- ekonomik

²¹⁵ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 150.

²¹⁶ Jozsef Borocz and Mahua Sarkar. “Colonialism,” In Encyclopedia of Global Studies, OnlinePublisher: Thousand Oaks, 2012; TDK “Sömürge” www.tdk.gov.tr.

²¹⁷ Koloni adı 1885’te kullanıldı. Koloni yönetim sistemi 1886’da şekillendi. Politika ve güç uygulayarak, zayıf insanlar ya da alanlarda kontrol sağlamak. Emperyalizm olarak da isimlendirilir. Bağlı bir ülke, toprak ya da insan üzerinde bir ulusun yönetim etkisi ya da kontrolü olarak tanımlanmıştır. Dictionary.com. “Colonialism”,
<http://dictionary.reference.com/browse/colonialism>

²¹⁸ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi* (Ankara: İmge Yayınevi, 2002), 19.

sömürüdür. Bu sömürünün ülke içinde sınıflar arasında olabileceği gibi, ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri güç ile bağlı kıldığı diğer ülke ve toplumlar arasında da olabileceği belirtilmiştir.²¹⁹ Buradan da anlaşılıyor ki ülke sınırlarının genişletilmesi ya da başka halklar üzerinde egemenlik kurulmasının, sömürgecilik olarak adlandırılabilmesi için, gidilen yerlerin, cazip ekonomik imkanlarına sahip olmak, bu imkanları kendi çıkarları için kullanmak amacının ilk sıralarda yer alması gerekmektedir. Tüm zamanlar boyunca sömürgeci olarak adlandırılan devletler, bu amacı ikinci plana hiç atmamışlar, zahiri pek çok sebebin arkasında, bu niyetin gizlenmiş olduğunu, defalarca ispatlamışlardır. Ancak kabul edilmelidir ki sömürgecilik tek bir temel amaç çevresinde dönen basit bir ihtiras değil, aksine sistematik bir düşünceler bütünüdür. Sömürgecilik ekonomik çıkarların elde edilmesi sırasında pek çok yeni teori ile sosyal ve psikolojik pratiği de beraberinde getirir. Sömürgeleşme süreci, devam ettiğinde ortaya her ne kadar kabul edilmese de melez düşünceler çıkar. Bu düşünceyi desteklemek Edward Said'in şu ifadeleriyle de mümkündür.

"Hemen her zaman emperyalizmin sonucu olarak ortaya çıkan sömürgecilik uzak topraklarda yerleşim yeri kurulması demek... Emperyalizm olsun sömürgecilik olsun, basit bir birikim ve ele geçirme ediminden ibaret değildir. İkisi de bazı ülke ve halkların tahakküm altına alınmayı ve tahakkümle bağlantılı bilgi biçimlerini gerektirdiği hatta bizzat istediği düşüncesini de içeren etkileyici ideolojik oluşumlar tarafından desteklenmekte, belki de harekete geçirilmektedir."²²⁰

²¹⁹ Samir, Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, (İstanbul: Güney Yayıncılık, 1992),150.

²²⁰ Said, *Kültür ve Emperyalizm*, 45.

Sömürgecilik Faaliyeti

Sömürgeci olma psikolojisi nasıldı? Bir başka toprağı işgal etme, sömürgeciliğin temel taşıdır. Peki, binlerce on binlerce kişiyi kendi topraklarında esir alan, onları yöneten çalıştıran güç nasıl bir güçtür? Bu insanları diğer insanlara karşı böylesine küstahlaştıran şey nedir? Belki de sömürgeciliğin en önemli itici güçlerinden biri budur. Çaresiz kabulleniş ve efendi köle zihniyeti. Bu psikolojinin oluşmasında, Avrupalı'nın sahip olduğu teknik imkanlar çok önemlidir. Bu sayede Avrupa, kendini her açıdan üstün görmüştür.

Avrupalı'nın ateşli silahları gemileri ve ihtişamı karşısında sömürülen yerlerin kendi halinde ve daha ilkel yaşamları, teslimiyetçi ruhları belki de Avrupalı'daki özgüvenin şatlanmasına neden olmuştur. Zamanla kendini bu yerlerin ve halkların sahibi olarak nitelemiş ve sahibi olduğu alan genişledikçe yapabildikleri karşısında özgüveni daha da artmıştır. Artan özgüven her şeyin tek sahibi olma tutkusunu perçinlemiş ve sömüren ile sömürülen arasında zamanla patolojik bir bağ oluşmuştur. Bu durumu belki sömürgeciliğin ilk dönemlerde olmasa da Fransa Cezayir örneğinde ya da İngiltere Hindistan örneğinde daha sonraları görmek mümkündür.²²¹

Din, sömürgecilik kavramı içinde incelenmesi gereken ilk konudur. Bazı kaynaklar, sömürgeciliği tanımlarken din öğesini merkeze alır. En azından dini yaymak ya da korumak amacıyla, sömürgeciliğin başladığını öne sürmüşlerdir. Gerçekten de, gerek haclı seferlerinde gerekse Amerika'nın keşfinde din adamlarının en ön saflardaki yerleri, bu düşüncüyü haklı çıkarıyor gibi görünür. Yeni geline topraklarda ilk önce kiliselerin yapılması, yeni topraklara ilk ayak basanların içinde din adamlarının bulunması ve yerlilerle diyaloga önce

²²¹ Her iki örnekte de sömürgeci ülkeler ile kurulan uzun süreli ilişki sonucunda ülkenin bir türlü sömürgecisinden kopamadığı, kendi başına bir devlet olsa da aralarındaki bağ ülkede kullanılan dil ve yapılan ticari faaliyetlerden anlaşılmaktadır.

onların başlaması din eksenli bir yayılmayı işaret edebilir. Yine Kristof Kolomb'un günlüğünün 26 Aralık 1492 tarihli sayfasında "Kralların üç yıla kalmadan Kutsal Toprakları fethetmeleri için gerekli hazırlıkları gerçekleştirebilecekleri miktarda altını bulmayı umduğu"²²² yazılıdır. Buradan Kolomb'un, Kudüs'ün yeniden alınabilmesi için gerekli olacak altını bulmak amacıyla bu yolculuğa çıktığı anlaşılıyor. Bunun gerçekte böyle olup olmadığını Kolomb'dan sonraki gelişmeler göstermiştir. Karşılarına çıkan İslam devletlerinin yayılmasını engellemek, kutsal mekanlarını geri almak temel hedefleri gibi görünse de, bu kadar zahmete, doğunun bakir-zengin topraklarına ve ticaret yollarına sahip olmak karşılığında katlanılıyordu. Kolomb, bütün bu topraklarda inanılmaz zenginlikler yattığını sıklıkla ifade ederken, öte yandan da günlüğünde -ne kadar koyu bir Katolik olduğunu gösterircesine- sürekli bu insanların hepsinin Hıristiyan olmalarının ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yolculuğunun asıl amacını (!) da açıkça yazmıştır. "Bu girişimin ilk amacı ve ilkesi şudur: her türlü girişim, Hıristiyanlık dininin yücelmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmalıdır."²²³

Avrupalılar, daha önce de din bayrağı altında, büyük düşman olarak gördükleri Müslümanlara karşı, birçok kez birleşmişlerdir. Başarısız kalan bu girişimlerin ardından yine bir Haçlı seferi olan Septe'nin fethi ile sonuçlanan olayın (1415) keşiflerin başlangıcı olarak kabul edilmesi, din ve keşifler arasındaki simgesel birliğin kanıtı gibidir. Keşiflerle birlikte gelişen olayların tümünde, keşfedilen yerlere, Tanrı adına ve Katolik krallar için el konulmuştur. Portekizli Gama, Kaliküt Limanı'nda (1498) Kaliküt Racası'na, burada bulunma sebeplerini "*Hıristiyan kardeşlerini arama*" olarak açıklamıştır. Balboa'nın, Panama'yı geçerken, Istmust Dağları yolunda karşılaştığı yerli kabilesini, Hıristiyanlığa ters davranışlar

²²² Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, 28.

²²³ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 83.

içinde olduğu için katletmesi de bir diğer din keşif bağlantısı örneğidir. İlk kurulan koloninin adının *Navidad* olması *Noel* gününe atıf iken, keşfedilen yerlere Hristiyan azizlerin adları verilmiştir. Bu bağlantılar, tüm keşifler boyunca kurulan kolonilerin yerleşim özelliklerinde (kilise kurulmasına özellikle önem veriliyor) ve kıtaların iç kesimlerine yolculuk yaparak halkı Hristiyanlığa çağıran din adamlarının fiillerinde de görülebilir. Ancak, Andlar'da kınakına ticaretinde tekelleşen Cizvit papazlar, ya da Japonya içlerine kadar sızarak hem halkı rahatsız eden hem de ülkeleri adına ekonomik faaliyetlere kalkışan din adamlarında olduğu gibi²²⁴ din, sadece işleri yoluna koymak için kullanılan bir araç olabilir miydi? Yine Afrika'da 1867'de kurulan Beyaz Rahipler ve Beyaz Rahibeler Cezayir merkezli olmak üzere bütün Afrika'da geniş çaplı bir misyonerlik faaliyeti başlatmışlar, Madagaskar'da kurdukları okullara 100 000'den fazla öğrenci toplamışlardı.²²⁵ Bu faaliyetlerin arka planında, gizli veya çoğu kez açıktan gerçekleşen bir ekonomik faaliyetler zinciri kurulması, bu ilk temasları gerçekleştiren din adamlarının tek bir amacı olmadığının kanıtıdır. Dolayısıyla din, keşifler ve sömürgeleştirme sürecinde hiçbir zaman ekonomik çıkar kadar süreklilik arz eden bir eksen olmamış, sadece yukarıda belirtildiği gibi, zaman zaman daha çok kullanılan bir itici güç olmuştur. O halde sömürgecilik kavramını tanımlarken dinin de bir nevi ekonomik çıkar elde etmede aracı edildiği söylenebilir.

Keşifler

Keşif Ruhu, sömürgeciliğin başlangıcıdır. Sömürgecilik kavramı içinde yukarıda sözü temel taşlardan biri olan ülke sınırları dışında bir yer ve buranın işgali temaları önce keşif ile

²²⁴ Japonya'nın 1600'den sonra Avrupalıları sınırları içine almamasının temel nedenleri arasında bu din görevlilerinin verdiği rahatsızlık da sayılır. Bkz. kitabın II. bölümü.

²²⁵ Kavas, "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu*, Elazığ Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 77.

başlar. Keşif ruhu, bireysel bir bakış gibi görünse de, sonuçları itibariyle tüm dünyayı etkileyen bir itici güçtür. İnsanın merak duygusu ve dünya tasavvurunu geliştirmedeki çabası, birinci bölümde anlatılmıştı. Tarih boyunca ünlü kaşifler ve seyyahlar kendi kişisel özelliklerinde bu ruha sahiptiler. Marco Polo gibi doğuya giden diğer Romalı din adamları ve tüccarların döndüklerinde getirdikleri mallar kadar, gördükleri yerler ile ilgili anlattıkları da Avrupalılar'ın dikkatlerini çekmiştir. Anlatılanlar Avrupalılar'ın merak duygularını ateşlemiş ve bu uğurda bilinmezlere doğru gidiş göze alınmıştır. "Portekiz şair Luis Vaz de Camoes ülkesinin insanları için hayranlıkla şöyle yazacaktı: Başka bir dünya olsaydı onu da bulurlardı."²²⁶ Bu Portekiz deyişi bize keşif yolculuklarındaki tutkuyu açıkça göstermektedir. Kuşkusuz keşif ruhu ile dolu biraz da maceracı öncüler olmasaydı, yeni yerlerin keşfi ve buraların sömürgeleştirilmesi bu kadar hızlı gerçekleştirilemezdi. Keşif ruhu, din ya da ekonomik amaçlar gibi nesilden nesile aktarılan ve bir devlet politikası şeklinde ortaya çıkan bir şey değildir. Tamamen kişiseldir ve kişisel motivasyonlar ile ortaya çıkmıştır. Salt keşif ruhu ile hareket eden kaşifler, buldukları toprakları sömürmek yerine, onun güzelliğini seyretmeyi tercih ederken arkasından onun açtığı yoldan gelen binlerce kişi, büyük ekonomik çıkarlar sağlamıştır.

Sonuç olarak sömürgecilik başka toplumlar üzerinden çıkar elde etmeye dayanan bir yayılma hareketidir. Bu hareket geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte değişen pek çok unsur olmuştur. Ama hiçbir zaman ekonomik güç elde etme istediği geri plana düşmemiştir. Din, siyasi güç elde etmek, ideolojik güç kazanmak, keşif ruhu ya da özgürleştirme ekonomik çıkarların araçları olmuş, bunlardan biri ya da birkaçı birden kullanılarak pek çok az gelişmiş ve yoksul ülke güçlü devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik kölesi haline gelmiştir.

²²⁶ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 157.

Sömürgecilik Tarihi

Tarihsel Süreçte, sömürge kelimesinin Fransızca karşılığı olan “colonnie” ilk defa 14. yüzyılda, sömürgeleşme manasına gelen “collonisation” 1769’da, sömürgeci manasına gelen “colonisateur” 1835’te, sömürülebilir manasına gelen “colonisable” ise ilk defa 1790’da yazılı dilde kullanılmıştır.²²⁷ Ancak sömürgeciliğin yukarıda belirtilen dönemden daha eskiye dayandığı bilinmektedir. Hatta ilk sömürgecilik faaliyetlerinin milattan önceye kadar gittiği dile getirilmiştir. Özellikle MÖ 3000’li yıllarda Fenikelilere kadar uzandığı ifade edilir. Ancak sömürgeciliğin özelliklerini yani; *ekonomi, dini yayma, işgal, göç etme ya da ettirme, ülke sınırları dışındaki bir yer ve kültürel değişim* öğelerini tümüyle ve böylesine yaygın şekilde ortaya koyduğu dönem 15. yüzyıl keşiflerinden sonraki zaman dilimine rastlar ve günümüze kadar uzanır.

Modern anlamıyla ilk sömürgecilik faaliyetleri Rönesans döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır.²²⁸ Bu dönem Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olmasının yanı sıra dünya üzerinde de değişim rüzgarlarının esmeye başladığı güç dengelerinin yeniden kurulduğu bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda küreselleşmenin de başladığı dönem olarak belirtilmiştir.²²⁹ Teknik gelişmeler Avrupa ülkelerini pek çok açıdan güçlü hale getirmiş, özellikle denizcilik ve savaş silahları konusunda güçlenmişlerdir. Ateşli silahların bulunması ve kullanılması keşiflerle ulaşılan yerlerde, kesin bir üstünlük sağlamaya yaramıştır.

16. yüzyılda Portekizliler, sekiz haritalı ilk atlasları ürettiler, karevela tipinde geliştirilen gemiler, o güne kadarki

²²⁷ Kavas, “Afrika’da Sömürgeciliğin ...” 69.

²²⁸ Evren Gürbüz. “Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiler Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu*, 38-47, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003, 39.

²²⁹ Karabağ, *Mekanın Siyasallaşması*, 127.

teknelerin iki katı büyüklüğündeki yelkenleriyle, okyanus rüzgarlarında manevra gücüne sahip oldu. Bu teknik gelişmeler, Avrupa'nın önemli bir güç merkezi haline gelmesine ve dünyanın geri kalan alanlarının Avrupalıların kontrolü altına alınmasını sağladı. Avrupa'nın yayılması öncelikle Afrika kıtası ile başlasa da,²³⁰ Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Kızıldeniz'deki üstünlüğü buna geçit vermedi. Fransızlar, Hollandalılar, İngilizler, İspanyollar ve Portekizliler yeni arayışlar içine girdiler.

Dünyanın 15. Yüzyılda genel görünümü bu dönemde başlayan sömürgecilik hareketlerini anlamada son derece önemlidir. Dünya devlerinin bazıları sömürgecilik faaliyetine başlamışken, diğerleri ne yapmaktaydı? Osmanlı Devleti'nin güç kazanarak, doğuda, batıda, kuzey ve güneyde hızla ilerlediği görülür. 1421-1451 arasında Osmanlı devleti İnalçık²³¹'ın ifadesi ile "*Balkanlarda kesin yerleşme ve yayılma*" dönemi yaşarken sonrasında tahta gelen II. Bayezid denizcilik konusunda çok önemli atılımlar gerçekleştirmiştir.²³² Bayezid döneminde gerçekleşen Venedik Osmanlı savaşı bu noktada, bölgenin siyasi ve ekonomik kaderini değiştirmiştir. "Genelde bu Osmanlı zaferi, Osmanlı Akdeniz egemenliğine bir başlangıç olması bakımından çok önemlidir. İkincil olarak da İtalya harplerinin bu ilk aşamasında Osmanlılar, güç dengesinde önemli bir ortak olarak Avrupa politikasına girmiştir."²³³ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Portekizliler Afrika'nın

²³⁰ Portekizliler Septe'yi fethedince Afrika'nın kuzey kıyılarından ilerleyerek Kudüs'e ulaşma ve buradaki zengin ticaret sofrasına oturma niyetindeydiler. Ama Melila seferi başarısızlığı daha ileri gitmelerini engellemiştir. Akdeniz kıyıları onlara geçit vermemiştir.

²³¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, 106.

²³² Kardeş Cem'in Venedik'in elinde olması bir süre denizlerde girişilecek faaliyetleri engellese de Cem'in 1495'te ölümü elini rahatlatmıştır. Bütün maddi kaynaklarını o zaman kadar görülmemiş bir donanma inşasına ayırdı. Akdeniz'de Çaka Bey ile başlayan denizcilik faaliyetlerinin düzensiz yapısını bu Gazi leventleri (aralarında Kemal Reis de var) donanmaya devlet buyruğu altına çağırarak bir elde topladı. Venedik Osmanlı Savaşı (1499-1502) ile çok önemli bir zafer kazanıldı. Bkz. İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, 132-133.

²³³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, 134.

batı kıyılarındaki 1415'te başlayan keşif hareketlerini sürdürürken, Osmanlı gücü Akdeniz'e yerleşme çabası içindedir.

Anadolu'da ortaya çıkan Kızılbaş ayaklanması²³⁴ ve gelişmeler, Osmanlı'nın doğu sınırlarındaki problemlerle mücadele etmesini gerektirir. Tam da Portekizliler'in Doğu Afrika, Umman Denizi ve Hint Okyanusu sularında gemi yüzdürmeye başladıklarında, bu suların hemen kuzeyinde kara içindeki kuşakta, Osmanlı Devleti, İpek Yolu'na tekrar sahip olma başarısını göstermiştir. Yavuz Sultan Selim imparatorluğun doğu ve güney kısmında kalan birçok toprağı ele geçirince, sıra Kızıldeniz, Umman Denizi, Basra Körfezi ve Güney Asya deniz yoluna gelmişti.

Bölgede bulunan Arap Müslüman devletleri bir yandan Akdeniz'deki kıyılarında öte yandan da Mozambik, Hindistan ve Hürmüz üçgeninde gerçekleşen bir ticaret ağı'nın en önemli ögesini oluşturmaktadır. Arapların açık denizdeki becerileri ve teknik bilgileri daha sonra buraya gelen Portekizlileri şaşırtacak derecededir. Portekizlilerin büyük zorluklarla gelmeyi başardıkları Afrika'nın en güney ucu Araplar tarafından bilinmektedir. Ancak böyle bir bilgi ve denizcilik altyapısı ile neden doğudan batıya doğru ilerleyerek Avrupa'nın batı kıyılarına gelmedikleri sorusunun cevabı hep merak edilmiştir.

Arapların bilgi ve teknoloji açısından herhangi bir eksikliğinin olmaması keşif için harekete geçmede çok etkili olmamıştır. Ancak Sezgin tarafından dikkat çekilen bazı hususlar da göz ardı edilmemelidir. Zira, ona göre, Araplar çok önce belki de 10. yüzyılda okyanusları aşarak, Amerika da dahil birçok yere²³⁵ gidebilecek potansiyel taşımaktaydılar. Arap yayılmasının temelinde daha ziyade İslamiyeti yaymak olduğundan öncelikli hedef kalabalık insan topluluklarının yaşa-

²³⁴ "13. Yüzyıldan beri kırmızı külahları ile tanınan militan Alevi Türkmen göçerleri Kızılbaş genel adı ile anılmakta idiler." Bkz. İnalcık, *Devlet-i Aliyye II*, 135.

²³⁵ Bkz. Sezgin, *Amerika Kitası'nın Müslüman Denizciler....*

dığı alanlardır. Hemen kuzey sınırlarında ve Asya'da karada ilerleyerek İslamiyet'i yaymak birinci hedefleri olmuştur. 15. yüzyıl keşiflerinde ise gerek Portekiz gerekse İspanya'nın öncelikle aradığı şey, altın ve diğer değerli doğal kaynaklardır. Bu bakış açısı denizcilik ile ilgili üstün bilgilere sahip olan Müslüman Arap dünyası ile başlangıçta denizcilik bilgileri çok az olan Avrupa'nın yollarını ayırmıştı.

Aynı şekilde Rönesans döneminde İtalyanların bilip de Çinlilerin bilmediği bir teknoloji yoktu. Aslında son derece gelişmiş birtakım ara teknolojiler sayesinde Çin ile Japonya ve bazı örneklerde Hindistan Avrupa'nın çok daha ilerisinde bulunuyordu. İran ile Arapların kontrolündeki bazı ülkeler de Avrupa'dan çok çok ilerideydiler. Bunun tek istisnası Çinlilerin bulduğu, şiddete ve savaşa yönelik kullanımı nedeniyle nefret ettikleri baruttu. Japonlar da aynı nedenle baruttan nefret ediyorlardı. Çinlilerin, barutun şiddete yönelik kullanımını, yalnızca soylu bir biçimde silahların yerine havai fişekleri yeğledikleri için değil; silahların kendi geliştirdikleri karmaşık derebeylik sistemini bozacağını fark ettikleri için de reddetmiş olmaları olasıdır. Bu görüş Japonya için de kesinlikle geçerlidir. Ancak sebep her ne olursa olsun, doğunun barutu şiddet amaçlı kullanmayı reddetmesi, batılı barbarlara yenilmesine ortam hazırlamıştı.

Oysaki demir-çelik endüstrisini Avrupa'dan yedi yüzyıl önce faaliyete geçiren Çinliler, bölgeler arasında farklı ürünlerde uzmanlaşma ve ticareti, kıyılarında oluşturdıkları ticaret filolarının da desteği ile on bir ve on ikinci yüzyıllarda sistematik hale getirmişlerdi bile. Ama Konfüçyüs'ün öğretilerine göre, *tüccarların asalak olarak görülmesi*, zenginleşen kimselerin hemen toprak sahibi olma yoluna gitmesine neden oldu. Bu durum Çin'in büyük çaplı endüstri ve ticaret girişimlerini engellemiştir. Bir diğer unsur da Çin'de devletin her türlü faaliyet üzerindeki denetim ve etkisidir. Ming dönemi (1368-1644)

başlarında uzak deniz gezilerinin devlet denetimine alınması, Ceng Ho adındaki bir saray hadımının 1405-1433 arasında Hint Okyanusu'na yüzlerce gemiden oluşan bir donanma ile düzenlenen sefer olarak meyvesini verir. Basra Körfezi'ne kadar bütün Güney Asya'nın önemli yerlerine uğrayan keşif gücü Çin için iyi bir başlangıç olabilirdi. Ancak, Ming hanedanının sonrasında tüm deniz faaliyetlerini durdurma emri vermesi -bu Moğollardan gelecek tehlikeye karşı kara içi savunmaya enerji sağlamak amaçlı görülmüştür- son derece kritik bir karardır.²³⁶ Kısacası Çin teknoloji ve bilimdeki ileri düzeyini zamanı geldiğinde dönüştüremezken, Asya'nın diğer ülkelerinde de durum çok farklı değildi.

Böylece keşif ve onu takip eden sömürgecilik birçok faktörün birleştiği ve bütünüyle Avrupa'nın icad ettiği bir girişim haline gelir. Çünkü diğer devletler bu yolu denememişlerdir. Arap denizcileri İbn Macid²³⁷ ve Süleyman el Mehri²³⁸ yazdıkları kitaplar ile dönemin denizcilik bilgi seviyesini açıkça ortaya koymuşlardır. Hint Okyanusu sularında

²³⁶ Davis, *İnsanın Hikayesi*, 82, 83; Diamond, *Tüfek Mikrop Çelik*, 438, 439; McNeill, *Dünya Tarihi*, 335.

²³⁷ "İbn Mâcid'e göre denizcilik bilimi «sadece yazılı geleneğe bağlı olmayan teorik ve empirik bir bilimdir, 'ilm' 'aklî tecrîbî lâ naklî. O, denizcileri üç gruba ayırmaktadır: İlk grup, basit deniz kılavuzlarıdır. Bunların yolculukları bazen iyi gider bazen de kötü; verdikleri cevaplar bazen doğrudur bazen de yanlış. Bu denizciler mu'allim (üstad) nitelemesini hak etmezler. İkinci kategorinin orta seviyeli mu'allime (üstadlar) olan mensupları, bilgilerinin büyüklüğü ve kapasiteleriyle tanınırlar. Onlar yeteneklidirler, gittikleri yerin rotalarına hâkimdirler, fakat öldükten sonra unutulmaya mahkumdurlar. Denizcilerin üçüncü grubu en yüksek mertebesini oluştururlar. Bu kalitedeki denizci çok meşhurdur, bütün deniz operasyonlarına hâkimdir ve aynı zamanda hem kendi zamanında hem de daha sonraları yararlanan kitapları yazmış olan bir bilgidir. İbn Mâcid ayrıca bir kaptanın seferinde uyması gereken kuralları ve kendisinden beklenen ahlaki prensipleri saptamaktadır." Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ...*, 41.

²³⁸ "Arap-İslam dünyasında Hint Okyanusu'nun konfigürasyonunun matematiksel olarak kavranılmasının ne derece gelişmiş olduğu ve denizcilerin uzaklık ölçümlerinde ne denli başarılı işlem yaptıkları sorusuna ilişkin Süleymân el-Mehri *Minhâc el-Fâhîr* isimli eserinin dördüncü bölümünde bize net bilgi vermektedir. Orada, yalnızca Afrika'nın doğu kıyısı ile Sumatra-Java arasındaki uzaklıklara ayrılmış bir bölümde, Hint Okyanusu'nun aynı coğrafi boylamlar üzerinde bulunan burunları, körfezleri, adaları ve limanları arasındaki 60 uzaklığı kaydetmektedir." Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya*, 41.

ustalıkla yüzdürdükleri gemilerini, musonlar ve okyanus akıntılarından koruyacak açık denizde kolaylıkla yön bulacak kadar mahirdiler. İbn Macid'in daha sonraları Vasco de Gama'yı Hindistan kıyılarına götüren kılavuz olarak görev yapması da bu ustalığının bir sonucu olsa gerektir. Oysaki bu küçük yardımın bedeli, Portekizlilerin kısa sürede Afrika'nın doğu kıyıları ve Güney Asya'da tutunabildikleri yerde fazlasıyla ödenecektir. Bu savaşarak elde edilen toprakların ülke sınırlarına katılmasından tamamen farklı bir durumdur.

Sömürgeciliğin Yayılışı

Gemilerini uzun yolculuklara dayanma ve okyanus fırtınaları ile baş edecek güce sahip olma konusunda geliştiren sömürgeci ülkeler, Atlas Okyanusu'nun batı kıyılarını takip ederek Afrika kıyılarını ve okyanusu geçerek Amerika kıtasının hemen tüm doğu kıyılarını ilk etapta ele geçirdiler. Ele geçirdikleri adaları dahi paylaşan bu ülkeler, artık verimli ve çeşitli ürünlerin yetişebileceği geniş tarım alanlarıyla yeraltı zenginliklerine sahiptiler. Bu tarım alanlarında çalışacak, madenleri çıkaracak iş gücü ise hazırды. Gerek işgal ettikleri topraklardaki yerli halk, gerekse ihtiyaç nedeni ile çığ gibi büyüyen köle ticareti, tamamen masrafsız bir işgücü kaynağıdır. İşgal ettikleri topraklar gibi orada yaşayan insanları da sahiplenilen sömürgeci ülkeler, köle ticaretine başka bir boyut getirmişlerdi. Köle ticareti İlk Çağlardan itibaren bilinmesine rağmen, bu dönemde çok sayıda insanın yer değiştirmesine neden olmuş, göç edilen yerler ve yeni yerleşilen yerler arasında nüfus açısından dengesizlikler meydana gelmiştir. Sömürgelerdeki yerli halk da bu olumsuzluklardan nasibini almış, kötü muamele ve aşırı çalışma pek çoğunun yok olup gitmesine sebep olmuştur. Kolomb'un Hispanyola adını verdiği Haiti Adası'nın yerli nüfusu, 1492 civarında ilk ayak ba-

sıldığında 300000 iken, 1494–1548 yılına kadar 500 kişiye kadar inmiş, bugün ise bu ada yerlilerinden kimse kalmamıştır. Daha çok altın elde etme hırsıyla kötü şartlarda çalıştırılan yerliler, bu şartlara daha fazla dayanamamıştır. İspanyol sömürgeciliğinin acımasız ve çıkarıcı yüzünü dönemin önemli sömürgeci isimlerinden Hernan Cortes “Ben buraya çalışmaya, toprağı işlemeye değil daha fazla altın bulmaya geldim”²³⁹ diyerek ortaya koymuştur. Gerçekten de 1580’li yıllarda Amerika kıtası, sömürgecilere göz doyurucu şekilde bir kaynak sağlamaktadır. Bu, köle ticaretinin kıtalar arası boyutunun da hız kazanmasına yol açmış, Afrika kıyıları boyunca dolaşıp köle toplayan tacirler bu kıtadan 20 milyondan fazla insanı diğer sömürgelere taşımışlardır. Özellikle Afrika’dan koparılıp Amerika’ya getirilen köleler insanlık dışı muameleler görmüşler ve gemi hangarlarına yüklenen insanların çoğu yolculuk sırasında ölmüştür. Afrika kıtası ile Karaib denizi arasındaki gemi güzergâhında, yolculuk sırasında ölen kölelerin denize atıldığı bölge, köpek balıklarının yaşam alanı haline dönüşmüştür.²⁴⁰ Bu durum olayın vahim boyutunu gözler önüne serer. Sömürgecilik ile anılmaya başlanan köle ticareti, Hint Okyanusu’ndan Büyük Okyanus’a kadar çok geniş bir alanda ve oldukça yoğun nüfus hareketlerine neden olmuştur (Bkz.Bölüm III-Kölelik). Özellikle Afrika nüfusunun bölgesel dengesizlikler yaşaması kabileler arası iç savaşlar ve kargaşaya yol açmıştır. Siyah ırkın kölelikten kurtulup tüm insanlarla aynı haklara ulaşması büyük mücadeleler sonucu ancak 20. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Sömürgecilik, her dönemde insanları ırklara göre ayırmış ve sınıf farklılıklarını kamçulamıştır. Kendinden olmayan kültürleri ise yok etme yoluna gitmiştir.

²³⁹ Evren, “Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ...”, 41.

²⁴⁰ Evren, “Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ...”, 41.

İngiliz Sömürgeciliği

Sömürgeciliğin gelişimi keşiflerden hemen sonra başlasa da bugün sömürgeci ülke olarak anılan Avrupa ülkeleri arasında farklı tarihsel süreçler izlemiştir. Bu konuda ilk girişimleri başlatan Portekiz, İspanya ve Fransa'ya karşı İngiltere daha geriden gelmiştir. Ama sonuç itibarıyla İngiltere dünyanın en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuştur.

İngiltere 1607'de Virginya'da ilk sömürgesini kurmuş, ancak sonraki yarım asırda Fransa'nın ve İspanya'nın yeni dünyada elde ettiği sömürgelerle karşılaştırıldığında pek de fazla bir önem arz etmeyen Massachusetts (1629), Maryland (1632) Rhode adaları (1635) ve Connecticut (1636) kolonilerini kurmaktan öteye geçememiştir.²⁴¹ Ancak sonrasında İngiltere'nin de bu yarışa katılarak ön sıralara geçtiği görülür. Sömürgecilik, keşiflerin ardından, yeni bulunan kıta ve adalarda bir yer kapma ve sahip olma yarışı haline dönüşmüş, sömürgeci ülkeler kendilerine düşen paydan tatmin olmayarak her zaman daha fazlasını istemişlerdir.²⁴²

İngiltere; içinde pamuk, elmas, altın gibi önemli madenlerin olduğu en stratejik noktalara (4,7 milyon metrekare) sahiptir. Fransa; kahve, pirinç, kauçuk, fosfor, demir cevheri ve manganez gibi değerli madenlerin bulunduğu yerleri (4,1 milyon metrekare) ele geçirmiştir. Almanya (1,5 milyon metrekare), Belçika (1,4 milyon metrekare) ve Portekiz (1,7 milyon metrekare) de verimli pek çok alanı sömürgeleştirmişlerdir.²⁴³ Elde edilen geniş topraklarla yetinmeyen sömürgeci ülkeler, zaman zaman paylaşım sorunu yaşamışlardır. Bu nedenle her şey, çıkar ilişkisi dahilinde gerçekleşmeye başlamıştır. Dünya siyaseti bu yayılma tutkusu etrafında dönmeye başlamıştır. Böylece akıl almaz ortaklıklar da ortaya çıkabilmiştir.

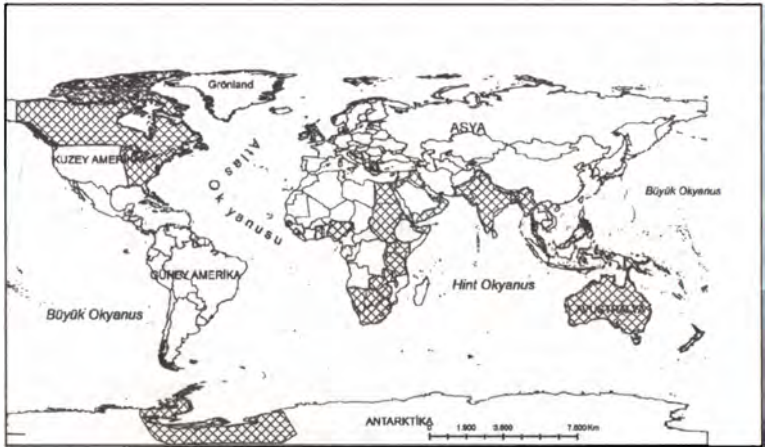
²⁴¹ Nabil Matar, *Keşifler Çağında Türkler Mağripliler ve İngilizler* (Ankara: Vadi Yayınları, 2012), 22, 33.

²⁴² Borocz and Sarkar. "Colonialism", 1

²⁴³ Evren, "Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ...", 41.

“Mağrip kralı Mansur (*müslümandır*), 1603’te İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth’e yazdığı mektupta, Mağrip ve İngiliz birliklerinin İngiliz gemilerinin kullanarak Batı Hindistan’daki İspanyol Sömürgelerine saldırmayı ve bu toprakları İspanyollar’dan temizleyerek Tanrı’nın yardımıyla ele geçirmeyi ve bu toprakları sonsuza dek birlikte yönetmeyi önermiştir”²⁴⁴

Dünya siyaseti, harita üzerinde bir satranç oyunu başlatmıştır. Kimin nereyi sömürgeleştireceği uzun tartışmalar, güç göstergeleri ve ittifaklarla belirlenmiştir. Dünyanın sömürgeci yüzü ise harita üzerinde oldukça açık görünür (Harita 33).

Harita 33. 1900’lerde İngiliz İmparatorluğu

I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin topraklarının kâğıt üzerinde paylaşılması ve devamında da paylaşılan yerlere yerleşilmeye çalışılması da bu zihniyetin bir tecellisidir. Uygulaması ise I. Dünya Savaşı’nın başlatılmasıdır.

Sömürgeci ülkeler, kölelerini yalnızca işçi olarak değil, asker olarak da kullanmışlardı. Çeşitli cephelere sürdükleri asker köleleri ile yeni yerleri işgal etme çabasında olmuşlardır. I. Dünya Savaşı’nın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale cephesini unutulmaz dizeleri ile anlatan Mehmet

²⁴⁴ Matar, *Keşifler Çağında Türkler ...*, 32.

Akif, bu noktaya şu şekilde işaret etmiştir. “Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer,..... Çehreler başka, lisanlar, deriler rengarenk,..... Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bil-meme ne bela, ...”²⁴⁵ dizelerinde sömürgeci ülkelerin ordularında yer alan çeşitli ırklardan insanları çarpıcı ve imalı bir anlatımla betimlemiştir. Sömürgeci ülkeler gerçekten de işgal ettikleri topraklardaki tüm imkanları sonuna kadar ve sınır tanımaz biçimde kullanmışlardır.

Sömürgecilikte Yeni Dönem

Bir süre yeni bulunan topraklardaki her şey Avrupa’ya taşınmıştır. Sömürgecilikte dönüm noktası 1870’li yıllar olmuştur.²⁴⁶ Buna göre daha önce koşullara bağlı olarak gerçekleşen bu hareket, yine Avrupa kökenli bazı değişimlerin etkisiyle yeni bir yön kazanmıştır. Kaynaklarda yaklaşık 19. yüzyılın başları olarak belirtilen bu dönemden sonra sömürgeci ülkeler artık hammadde arayışı yerine, üretim fazlası için pazar arayışına girmiştir. Ekonomik ekseninde değişen bu rota, sosyal ve siyasal açıdan da farklılık göstermiş, artık sömürgeleştirme bir halkın farklı topraklarda kendini çoğaltma gücünü oluştururken, emperyalizmin hedefleri uygarlaştırmak, sömürgeleştirmek, kültürünü egemen kılmak ve yayılmak olmuştur.²⁴⁷ Sanayi devriminden sonra üretim anlayışı değişmiş, fabrikaların, atölyelerin yerini alması işgücü ihtiyacını azaltmış, büyük miktarlarda mal üretimine imkan vermiş ve fiyatlar düşmüştür. Bu durum sömürgeci ülkelerin pazar bulmak için mücadele etmelerine yol açmıştır. Bu aşamadan sonra yeni silahlar ve taktikler gerekmektedir. Belki işgal toprağı sahiplenmek, yayılmak ve hammadde elde etmek için yeter-

²⁴⁵ Mehmed Akif Ersoy. *Safahat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1993), 388.

²⁴⁶ James Collier, “The Theory of Colonization,” *American Journal of Sociology*, 11, no. 2 (Sep., 1905): 253; Borocz and Sarkar. “Colonialism”, 2; Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, 35.

²⁴⁷ Collier, “The Theory of Colonization”, 256; Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, 36.

liydi ama pazar bulmak, bunu garantili ve mutlak bağlayıcılık noktasında gerçekleştirmek için yeni bir düzene ihtiyaç vardır. Bu aşamayı *yeni sömürgecilik* ya da *yeni emperyalizm* olarak tanımlamak mümkündür. Arz ve talep arasındaki dengenin sağlanabilmesi için, bir kısım toplumların kapitalizm dışında bırakılarak, tüketici kalmalarının sağlanması temel amaç olmuştur. Sömürgecilik 20. yüzyılda da devam edebilmek için biraz kılıf değiştirmiştir.

Günümüz ekonomisinin temel taşlarından biri olan “*tüketici güveni*” sistemin istikrarlı gidişini sağlayacak önemli bir anahtardır. Bu noktada gelişen pazarlara erişim kadar, ucuz girdilere erişim de önem taşımaktadır. Kapitalist olmayan topraklar, sadece ticarete açık olmakla kalmamalı, sermayenin ucuz işgücü, hammadde, düşük maliyetli toprak vb. girdileri kullanan kârlı girişimlere yatırım yapmasına da izin vermeye zorlanmalıdır. Gücün, kapitalist mantığının genel güdüsü, ülkelerin kapitalist gelişiminden mahrum kalmalarını sağlamak değil, onları her zaman ticarete açık tutmaktır.²⁴⁸ Harvey, aslında 19. yüzyılla birlikte ortaya çıkan bu yeni dönemi çok güzel özetlemiştir. İmparatorlukların parçalanması sonucu ortaya çıkan yeni devletler, aslında eski sömürgelerden başka bir şey değildir ve sadece görünürde siyasi güç el değiştirmiştir. Oysaki sömürgecilik dönemlerinde kurulan bağlar, bütünüyle ayrılmayı mümkün kılmaz. Zaten yeni kurulan devletler, sömürgeci dönemde yıldızları yükselen yerel burjuvazinin elinde, demokrasi ve özgürlüğün anlamını çözmeye çalışırlar. Geniş mülk sahipleri, ellerinin altındaki ucuz işgücü ile emperyalist ülkelerin istedikleri ürünleri üretirler.²⁴⁹ Bu sayede işgücü sömürüsü sisteme hizmet eder ve sömürgecilik bu anlamda varlığını devam ettirmeyi başarır. II. Dünya Savaşı sonrasında, ulus devletlerin sayılarının hızla artması sonucunda siyasi sınırlar da değişmiştir. Az gelişmiş

²⁴⁸ David Harvey, *Yeni Emperyalizm* (İstanbul: Everest Yayınları, 2003), 116.

²⁴⁹ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, 193.

ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından sürekli olarak tüketime yönlendirilmeleri, ya da üretim için gerekli olacak temel öğeleri ellerinde tutarak (sermaye, bilgi ve teknoloji gibi) bir şekilde üretim yapmak isteyenleri ve kendilerine ticari anlamda bağımlı kılmaları da günümüz dünyasında yaşayan bir tür sömürgeciliktir.

Bu yeni dönemde pek çok yeni ülke ortaya çıkmış ama genel anlamda sefalet, yoksulluk ve cahillik hâkim olmuş, acımasız toprak ağalarının hâkim olduğu feodal düzen nedeniyle sürekli karışıklıklar ve iç savaşlar yaşanmıştır. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde yaşanan askeri darbeler, diktatörlükler, ekonomik ve sosyal sorunlar bu alanları Amerika Birleşik Devletleri'nin arka bahçesi haline getirmiştir. Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan sorunlar, işgaller ve uygulamaların temelinde de bu gerçekleri aramak yerinde olacaktır.

Sömürge topraklarında yaşanan ekonomik süreç kadar sosyal ve siyasi süreç de bu yeni dönemde ilgi çekicidir. Avrupalılar'ın sömürülen topraklar üzerinde yaptıkları din ile başlayan ve kültürün tüm alanlarına yansıyan müdahaleleri, bu toprakların belleklerinde derin yaralar açmıştır. Bugün geline nokta da ise geçmişlerini arayan milliyetlerini yeniden inşa etmeye çalışan bu yüzden de en küçük etnik gruplara dahi bölünmeyi göze alan insanların oluşturduğu *huzursuz topraklar* vardır.

Sömürgeciliğin Kültürleri Yok Etmesi

Keşifler bir yer kapma mücadelesine dönüştüğünde ayak basılan yerler kral adına sahiplenilir. Tıpkı Kolomb'un ayak bastığı adada ya da Balboa'nın okyanusa doğru yaptığı seremonide, olduğu gibi bu yerlere bir de kendi dillerini ve kültürlerini yansıtan isimler verilir. İlk koloni Navidad -kısa ömrüne rağmen- Noel ve yeniden doğuş anlamında, Hristiyan dinini sembolize etmektedir. Bu sayede keşfedilen karalar ve

denizler haritalar üzerinde var olmaya başladıkça, yeni adları da ortaya çıkmaktadır. Büyük Okyanus'a "*Güney Denizi*" diyen Balboa'ya karşın, bu okyanusu fetheden Macellan "*Pasifik*" (*sakin deniz*) demeyi tercih etmişti. Esasen bu yerlerin adlarının ne olduğundan ziyade, ortak coğrafi literatüre sömürgecilerin verdikleri isimlerle eklenmeleri çok daha büyük bir öneme sahiptir. Keşifler ile birlikte okyanuslar, yeni kıta isimleri buralardaki yerşekilleri ve yerleşmeler gibi daha birçok mekan özelliği daha sistematik bir şekilde ele alınarak kayıt altına alınmıştır. Elbette yeni kurulan yerleşmelere eski yerleşmelerden buraya gelenler tarafından verilen yeni isimler, hangi devleti temsil ediyorlarsa onun hükmü ile verilmiştir. Bu durum devamında Avrupa merkezli dünya ve bilim anlayışının başlaması anlamına gelecektir.²⁵⁰ Bölgesel diller ve kültürler yeni yerleşimcilerin tehdidi altındadır artık.

Keşifler sırasında dünya milletleri birbirleri ile karşılaşma ve tanışma şansını bulmuştur. Bu vesile ile çok önemli bir gerçek açığa çıkmıştır. O da dünya toplumları arasındaki eşitsizliklerdir. "İnsanlık tarihi çoğunlukla bir şeylere sahip olanlarla olmayanlar arasındaki eşitsiz çatışmalardan oluşur. Çiftçinin gücüne sahip olanlar ile olmayanlar ya da bu güce farklı zamanlarda sahip olmuş halklar arasında."²⁵¹ Amerika kıtasındaki Cajamarja Savaşı ile İnkaları yenen Pizzaro, bu eşitsizliğin açık bir örneğini göstermiştir. Dünya toplumları arasındaki eşitsizlik, keşifler nedeniyle bu toplumlar arasındaki, ilişkiyi bir yöneten yönetilen ya da efendi köle boyutuna taşımıştır.

"Halklar arasında yapılan sınıflandırma kafir/Hıristiyan aynı zamanda yeni toprakların da sınıflandırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu yüzden İspanyollar, Fransızlar, ve

²⁵⁰ Bu dönemde coğrafyacıların dünyayı, yeni bulunan yerlerdeki toplumları ve diğer coğrafik şartları anlatan ansiklopedik eserler üretmeleri dikkat çeker. Yeni bir tasviri coğrafya dönemine girilmiştir. Bu dönem ilkçağdaki kadar uzun sürmemiştir çünkü sömürgeci ülkelerin pek fazla zamanı yoktu. Bkz. Özgüç ve Tümtürkün, *Coğrafya*.

²⁵¹ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 121.

diğer Avrupalı sömürgecileri gibi İngilizler de keşfettikleri Amerikan topraklarını yeniden adlandırdılar. Çorak ve yabani olan topraklar kaşiflerin yurtlarını hatırlatan köylere ve şehirlere dönüştürüldü. Bu yeni dönüştürme sahip olma gücünü tesis etmemiş, aynı zamanda eski yerlilerin yok edilmesini de sağlamıştır.²⁵²

Kuşkusuz Kolomb'un seyahati Atlantik'in her iki tarafında da çok önemli değişimlerin başlangıç işareti olmuştur.²⁵³ Bu değişimler Avrupa'yı dünyada merkez konumuna taşıırken bu süreçte yaşananların öz eleştirisi hiç de iç açıcı değildi. Medeniyetler arası üstünlük kurma çabalarının faturası çok acı ödendiğinden, 21. yüzyıl düşünürleri dialog çağrısında bulunmaya başlamışlardı.

"Şayet bizler dört asırlık batı sömürgeciliği ve hegemonyası yüzünden paramparça olmuş insani dokuyu yeniden ortaya koyabilirsek, işte bu sorunları ancak o zaman halledebiliriz. Bizler bu problemleri eğer bütün dünya kültürleri arasında hakiki bir medeniyetler diyalogu gerçekleştirip geliştirebilirsek, işte ancak o zaman çözebiliriz. Ve hakiki diyalog ancak herkes başlangıçta başkasından öğreneceği bir şey olduğunda kesinlikle inandığı zaman gerçekleşir. Hakiki medeniyetler diyalogu ancak herkes diğer insanı kendisinin tam anlamıyla insan olması için kendisinde bulunmayan taraf olarak görüp buna kesinlikle inandığı zaman var olur." ²⁵⁴

Avrupa'nın başka kültürleri anlamaya ve örnek almaya çok vakti yoktur. Sahiplendikleri toprakları harita üzerinde de kendilerine göre kurgulamaktadırlar. Harita üzerine çizilen büyükçe ve süslü resimler ise algı operasyonunun parçasıdır. Bu topraklar artık onların dini ve ona ait kültürün malıdır.

"Lescarbot'un 1609 Fransızca baskısı Histoire, Nova Scotia'daki ilk Fransız yerleşmesi Port Royal'in büyük

²⁵² Matar, *Keşifler Çağında Türkler ...*, 168.

²⁵³ Mancall, "The Age of Discovery," 38.

²⁵⁴ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 192.

bir haritası yanı sıra Brezilya'daki küçük bir Avrupa ile-ri karakoluna giden gemilerin resimlerini içeriyordu. Bu ikinci harita, en az iki kilise içeren çeşitli Fransız yerleşimlerinin yanı sıra getirilen silahları da tasvir ediyordu. Neden böyle bir resmi içeriyordu? Çünkü, böyle görünüm, keşifler çağını kolonizasyon çağına dönüştürmüş olan gerçek kanıtlar olarak, güvenlik ve süreklilik görevini yürütüyordu.”²⁵⁵

Söz konusu tasvirler sayesinde Avrupa karadaki gerçekliği -belki de daha fazlasını- haritaya yansıtarak keşifler için çok önemli bir görevi bu çizimlere yüklemişti. Dolayısıyla da harita bir nevi dönemin iletişim aracı, medyası olmuştu. Bu imajlar daha sonra yerini, -üzerindeki bilgiler gerçekleşmiş olarak- dünyanın gerçek görünümünün daha önem kazandığı modern haritalara bırakacaktır.

Keşifler sayesinde binlerce yıl öncesinde Afrika'dan dünyaya yayılan insan nesli, birbirini tekrar bulmuştur. Ama bu karşılaşma, sevgi ve gözyaşları içinde hasretle gerçekleşen bir kucaklaşma olmamıştır. Her şey çok farklıdır. Birbiriyle karşılaşan toplumlar arasında keskin bir güç mücadelesi vardır ve kaybeden her şeyini kaybetmektedir. Diamond, dünya toplumları arasındaki farklılıklarının nedenini araştırdığı kitabında, belirlediği nedenleri bazı olaylar üzerinden açıklamıştır. Örneğin İspanyolların İnkalara karşı üstünlüklerinde tüfeklerinden, atlarından bir de okur-yazarlıklarının rolünden söz etmiştir. “Kısacası okuryazarlık sayesinde İspanyollar insan davranışları ve tarihi konusunda müthiş bir bilgi birikiminin varisi olmuşlardı.”²⁵⁶ İnkaların okur yazar olmamaları, dünyadan ve çevrelerinde olanlardan haberdar olamamalarına neden olmuş böylece İspanyollar karşısında insan güçlerinin etkisiz kalacağını öngörememişlerdi.

Bu tür değerlendirmelerde karşı kültür hakkında daha fazla bilgi sahibi olarak kesin karar vermek gerekir. Çünkü

²⁵⁵ Bkz. Mancall, “The Age of Discovery,” 38.

²⁵⁶ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 88.

İnka medeniyeti, İspanyolların tahripleri nedeniyle tam anlaşılamamış bir medeniyettir. İspanyolların gözünde onların, tıpkı Amerika'nın diğer yerlileri gibi vahşi, görgüsüz, işe yaramaz ve doğuştan düşman olma potansiyelleri vardı. Hatta bu medeniyetlerden kalanlar, bugün kendi tarihlerini Avrupalıların yazdıklarından okumaktadırlar. Bütün bunlar nasıl bir düşüncenin eseridir?

"...Joseph Mead'in (1586-1638) yazısında yerliler şeytana tapanlar olarak tanımlanmış ve Müslümanlar gibi Hristiyanlığa şeytani saldırıları başlatacak ama nihayetinde yenilgiye uğratılacak insanlar olarak gösterilmiştir. Bu yüzden Mead'in yazılarının basıldığı yıllar olan 1630'lardan başlayarak yerliler, İsa'nın düşmanı olarak Müslümanlara'a dahil edilmiş ve Müslümanların yüzyıllar boyunca sınıflandırıldığı gibi²⁵⁷ kafir ve putperest olarak sınıflandırılmıştır".²⁵⁸

Bu bakış açısıyla Avrupalılar, yerliler ile tanıştıktan sonra, onların adetlerine geleneklerine kültürlerine hemen hiç saygı duymamışlardır. Onlara göre üstün olanlar Hristiyanlardı ve ancak Hristiyan olmakla kurtuluşa erişilebilirdi. Kendilerini tüm bu ilkel insanlardan çok üstün görüyorlardı. "Avrupalıların gelişi, batı yarımküre yerlilerini hemen etkilemiştir ve büyük çoğunlukla etkilenmiş olan şey geçmişin yerine geçen düşüncelerdir. Yerli tarihçilerin fetih tasavvurları, vahşi hareketleri acımasızca üstlenen açgözlü ve kibirli İspanyolların hikayeleri ile dopdoludur."²⁵⁹ Kolomb ya da Las Casas gibileri dışında, yerlilerin insan olarak bile görülmediği ve ona göre muamele edildiği Conquistadorlar dö-

²⁵⁷ Müslümanların Endülüs yoluyla Avrupa'ya girerek burada bir güç olmaları, Avrupalıları çok korkutmuştu. Düşman imgelerinde Müslümanlara ait görüntülerin olması doğaldı. Bazen baktıkları yerlerde gördüklerini de Müslümanlara ait görünümlere benzetmeleri de bu yüzden olabilirdi. Kolomb gemisi ile Küba kıyılarında seyrederken yerşekillerinden dağlardan söz eder ve şöyle bir cümle yazar;" Bu dağlardan birinin doruğunda küçük bir camiye benzer bir çıkıntı var." Bkz. Kolomb, *Seyir Defterleri*, 57.

²⁵⁸ Matar, *Keşifler Çağında Türkler ...*, 165.

²⁵⁹ Bkz. Mancall, "The Age of Discovery," 38.

neminde, yerliler sadece köleleştirilmemiştir. Kùltürlerine ait her şey, başta dinleri olmak üzere silinmeye ve yok edilmeye çalışılmıştır. “Yucatan’ın zapt edilmesinden yedi sene sonra 1549’da rahip Diego da Landa, Mayalar ùlkesinin kalbi olan Merida’ya gelir. Şeytanın kökünü kazımak için, Mayalardan kalma bütün kitapları şehir meydanında yaktırarak devasa bir ateş yakma ayini düzenler. Bir halkın tarih ve kùltürü bu şekilde yok edilir.”²⁶⁰ Mayaların kurdukları medeniyetin ne derece yüksek olduğu, bugün onlardan kalan birkaç yapıdan anlaşılabilmektedir. Ancak, eğer o dönemde yok edilenler bugün elde olsaydı, dünya kùltürü hakkındaki bilgilerimiz, olduğundan daha zengin ve daha birikimli olacaktır. Günümüzde Birleşmiş Milletler, sırf bu amaçla ùlke ayırdetmeksizin dünya kùltür ürünlerini listeleyerek koruma altına almaktadır. Pizzaro, İnkaların büyük yolu karşısında şaşkınlığa düşerken, bu yolu görme şansı bulan 19. yüzyıl coğrafyacısı, yolu övgü ile anlatıyor.

İnkaların pek çok yapısı, değerli madenler sökülüp alındıktan sonra yıkılıp tahrip edildiğinden maalesef sağlıklı değerlendirmeler yapmak son derece güç olmaktadır. Avrupalılar yeni keşfettikleri yerlere yerleşip koloniler kurarken, bölgede bulunan halkı yok sayıp asimile etmeleri sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Tropik Afrika’ya en az iki yüzyıl giremeyişlerinde doğanın, Kuzey Amerika’nın iç kesimlerindeki zorlu yerleşme sürecinde Kızılderililerin etkisi büyüktür. “Avrupalıların fetih hareketlerine yüzyıllarca ayak direyebilen tek Amerikan yerlileri, tüfek ve at sahibi olup bunları kullanmayı öğrenerek aradaki eşitsizliği azaltan kabilelerdi.”²⁶¹

Avrupalılar geldikleri yerlerin isimlerini değıştirmişlerdi. Kolomb ve diğerkleri Amerika kıtasını yeni isimlerle var etmişlerdi. Kolomb, gezdiği yerleri genel olarak Hristiyan

²⁶⁰ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 152.

²⁶¹ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 83.

büyükleri ve krallarının adıyla adlandırmıştır. “Adamlarım bu sonuncuya San Salvador adını koydular. Bense, bunun Samoeto dedikleri ada olduğunu sanıyorum Isabella adını verdim.”²⁶² İsimlendirme bazen gelişi güzel bazen de birden fazla olacak şekilde olmuştur. Onun dışında çeşitli benzetmeler yaparak ve yaşadığı olaylara göre, bu yerlere yeni isimler vermiştir. Hispanyola adını verdiği adayı, İspanya’ya benzettiği, ama çok daha güzel olduğu için bu adla adlandırdığı gibi.

Avrupalı’nın ikinci yaptığı uygulama kiliseler ve okullar açarak asimile politikasıdır. “1569’dan sonra kilise personeli her yerleşim yerine bir rahip gönderebilecek kadar çoğalmış ve her düzeyde eğitim hem nitelik hem de nicelik açısından mutlak kontrol altına alınmıştır. Lima (San Marco) Üniversitesi 1551’de Amerika kıtasının en eski üniversitesi olarak kurulur.”²⁶³ Afrika’da da aynı düzen uygulanır. Bütün sömürge alanlarına önce din adamları girmiş, hemen kapının arkasında da tüccarlar beklemiştir. Vasco de Gama da Kaliküt limanına ilk vardığında “*Hıristiyan kardeşlerini aradığını*” söylemiştir. Ama hemen bir iki yıl içinde tekrar bu kıyılara geldiğinde, iyice silahlanmış bir filo ile esas niyetini ortaya koymuştu ve 1498-1530 arasında bölge ticaretine hakim olmuştur. Cortez, Tenochtitlan’ı işgal etmeden önce bu güzelliği bildiren Castillo’nun ifadeleri olmasa, belki de bir başka dünya kültür hazinesinin hazin sonundan haberdar olunmayacaktı.

“Azteklerin (Mexico) şehrinin güzelliği karşısında Bernal Diaz del Castillo şunları yazar; Aramızda İstanbul”da İtalya’da Roma’da bulunmuş askerler de vardı. Ve bu askerler böylesine ahenkle ve böylesine yoğunlukla inşa edilmiş ve böylesine intizamın hüküm sürdüğü bir alanı hiçbir zaman hiçbir yerde göremediklerini söylüyorlardı.”²⁶⁴

²⁶² Kolomb, *Seyir Defterleri*, 47.

²⁶³ Hobhouse, *Değişimin Tohumları*, 297.

²⁶⁴ Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 150.

Avrupalılar sömürge topraklarını kendi kriterlerine göre tanımlayarak sınıflandırmışlar, ülke adları ve siyasi sınırlar bu ölçütlere göre oluşturulmuştur.²⁶⁵ Oysa bu ülkeler bugün kendi milli kimliklerini tarihi köklerini aramaktadırlar.²⁶⁶ Günümüzde küreselleşmenin tehdit olarak algılanan boyutları karşısında, mutlaka milli devletlerin bütün olarak hareket edebilen mekanizmaları durabilecektir. Bu durumda kılık değiştiren sömürgecilik, emperyalizm ve kapitalizm gibi devletlerin parçalanıp yok olabileceği büyük çarklar içinde yaşayabilmeyi sağlayacak önemli güçlerden biri, ulus devlet yapısının korunmasıdır. Çünkü bugün sömürgeleşmenin kültürel boyutu, günümüz teknolojik imkanlarının sayesinde hiç olmadığı kadar hızla hareket etmekte, sömürgecilerin bu seferki silahları belki de tüm zamanlarındakinden daha etkili olabilmektedir.

Dünyanın keşiflerle başlayan hikayesinde, sömürgeciliğin ekonomik bir zemin üzerinde nasıl dallanıp budaklandığı ve bu çerçevede ne kadar çok alanı birden etkilediği ortadadır. Konu genel hatlarıyla özetlenmeye çalışırken, sömürgecilik konusunda yapılan her şeyi başka bir gözle açıklayan Lopez de Gomara'nın yazdıklarıyla bu bölüm yorumsuz olarak son bulacaktır.

Son söz İspanyolların...

"Daha önce söylediğim gibi altmış yıllık bir fetih hareketi boyunca, İspanyollar büyük miktarda toprağı keşfetmiş, kat etmiş ve halklarını Hristiyan yapmıştır. Hiçbir kral hiçbir ulus bizim yaptığımız gibi bunca kısa sürede bunca yeri boyunduruk altına alamamıştır; ne de bizim insanlarımızın silahla, gemiyle, İncil'in rehberliğiyle ve putperestlerin Hristiyanlaştırılmalarıyla yaptıkları ve hak ettikleri şeyleri yapmış ya da hak etmiştir. İşte tam da bu nedenle İspanyollar övülmeye layıktır. Onlara bu beceri ve gücü

²⁶⁵ Karabağ, *Mekanın Siyasallaşması*, 67.

²⁶⁶ Madun çalışmaları için bkz. Guha, *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*.

veren Tanrı'ya şükürler olsun. Ne yüce zafer ve onurdur ki, krallarımız ve İspanyollar Kızılderililere tek bir tanrıyı tek bir inancı ve tek bir vaftizi kabul ettirmişlerdir, yaşamlarından putperestliği, insan kurbanını, insan eti yemeyi, sapık ilişkileri ve Tanrımızın nefret edip cezalandırdığı daha pek çok büyük ve korkunç günahı çıkartmışlardır.... Onlara alfabeyi öğrettik ki bunsuz insanların hayvanlardan farkı kalmaz. İnsan için vazgeçilmez olan demiri kullanmasını öğrettik. Bütün bunlar –ve hatta bunların her biri- onlardan aldığımız tüylerden incilerden altından daha değerlidir; zaten onlar da bu metalleri para yerine kullanmıyorlardı -oysa bunların gerçek kullanımı ve bunlardan en iyi şekilde yararlanmanın yolu paraya çevrilmeleridir-. Bu Kızılderililerin ellerinden hiç birşey almayıp, yalnızca madenlerden ırmaklardan ve mezarlardan çıkardıklarımızla yetinmek yeğlenseydi dahi böyledir. Kızılderililerin denizden ve topraktan çıkardıkları altmış milyon pezonun üzerinde değere sahip altın ve gümüş, inciler ve zümrütler yerlilerin ellerinde bulunmuş olan altın ve gümüşten çok daha fazladır. Bütün bu sayılanlarda kötü bir yön varsa o da onları madenlerde inci avcılığında ve taşımalarda fazlaca çalıştırmış olmamızdır.”²⁶⁷

²⁶⁷ Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, 64.

Seçilmiş Keşifler Kronolojisi

Tarih	Ülke	Kâşif	Olay/Keşif
1415	Portekiz	Prens Henry	Septe'nin işgali 15. yüzyıl keşiflerini başlatan olay olarak kabul edilir.
1418	Portekiz	Joao Gonçaves Zarco ve Tristao Vaz Teixeira	Maderia Adası'nın keşfi
1434	Portekiz	Gomez Eannes de Azurara	Bojador Burnu'nun geçilmesi
1488	Portekiz	Bartelmi Diaz	Ümit Burnu'nun keşfi
1492	İspanya	Kristof Kolomb	Amerika'nın keşfi
1498	Portekiz	Vasco de Gama	Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a Kalikut limanına ilk varış.
1500	Portekiz	Pedro Alvarez Cabral	Portekiz'in Güney Amerika'daki ilk toprakları
1515	İspanya	Juan Diaz de Solis	Güney Amerika La Plata halici
1522	İspanya	Magellan	İlk Dünya turu
1524	Fransa	Giovanni da Verrazzano (İtalyan)	34-50 derece kuzey paralelleri arasındaki Amerika'nın doğu kıyıları
1527	İspanya	Sebastian Cabot	La Plata ve Parana Nehri halici
1534	Fransa	Jacques Cartier (Fransız)	Kuzey Terre-Neuve, St. Laurent körfezi civarı
1535	Fransa	Jacques Cartier	
1535	İspanya	Pedro de Mendoza	Boines Aires kuruldu.
1536	İspanya	Juan de Ayolas	Parana Vadisi, Santa Fe şehri kuruldu, Asuncion şehri kuruldu
1541	Fransa	Jacques Cartier, Jean François de la Rogue	Bugünkü Montreal yakınları
1562	Fransa	Jacques Cartier, Jean François de la Rogue	Florida Yarımadası, Rio de Sanmateo halici, bugünkü Charleston civarı
1603	Fransa	Champlain	Kanada kıyıları
1603	Fransa	Champlain	Quebec şehir kuruldu. Huron gölü
1626	İngiltere	Sir William Alexander	Nova Scotia'da İngiliz kolonisi kurdu.
1668	Fransa	Cavelier de la Salle	Erie Gölü, Illinoise, Mississippi, Ohio, Arkansas Meksika Körfezi. Körfeze dökülen nehre St. Louis ve bölgeye Louisiana adını verdi.
1548	İspanya	Dominico de Arala	Güney Amerika'da iki okyanus arasını doğu batı doğrultusunda karadan geçti.

1553	İngiltere	Richard Chancellor	Kuzeydoğu geçidi 84 derece paraleli üzerinden Divina nehri ağzındaki bugünkü Arhangelsk limanına vardı.
1556	İngiltere	Stephen Burrough	Kara Denizi'ne kadar olan Asya kıyılarını keşfetti.
1576	İngiltere	Martin Frobisher	Kuzeybatı geçidi, Hudson Boğazı ve Resolution Adası keşfedildi.
1577-80	İngiltere	Sir Francis Drake	Drake Boğazı, San Francisco koyu, Vancouver kıyıları, Horn Burnu, Ateş Adası, 3 yıl süren ikinci dünya turunu yaptı.
1585	İngiltere	Jonh Davis	Davis Boğazı, Baffin Denizi ve 70 derece paraleli.
1586-88	İngiltere	Thomas Cavendish	Dünya turu
1594	Hollanda	Cornelyus Nay, Guillaume Barentz	Novaya Zemlya 78 derece kuzeyine gidildi.
1595	Hollanda	Cornelyus Nay, Guillaume Barentz	Karadeniz civarı Yenisey hakkında ilk bilgiler.
1596	Hollanda	Guillaume Barentz	Spitzberg Adası'na gidildi.
1598-1601	Hollanda	Oliver Van Noort	Dünya turu. Bu tur 1602'de Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kurulmasına önayak oldu.
1606	Hollanda	Willem Janszoon	Avustralya'ya ilk ayak bastı. Hollandalılar 17. yüzyıl boyunca kıtanın batı ve kuzey sahil şeridinin haritasını çıkardı. Burası New Holland olarak adlandırıldı.
1606	İspanya	Pedro Fernandes de Queirós,	Vanuatu'ya ayak bastı ve Güney Kutbu'ndaki tüm kara mülkiyetinin İspanya Krallığı'na ait olduğunu iddia etti. Kıtayı "Austrialia del Espíritu Santo" şeklinde adlandırdı.
1607	İngiltere	Henry Hudson	82 derece kuzey paraleli, doğu Grönland kıyıları, Spizberg takımadaları
1609	Hollanda	Henry Hudson	Hudson Nehri ve bugünkü Newyork'un ilk hali olan New Amsterdam kuruldu.
1615	Hollanda	Jacob Lemaire ve Guilliame Cornelius Schouten	Lemaire Boğazı, Barneveltd adaları, (Antarktika'ya en yakın geçen hattı buldular), Tuamotu, Samoa ve Tonga adaları bulundu.

1616	İngiltere	William Baffin	Melville koyu, Smith-Sund ve Lancaster Sund geldi.
1642	Hollanda	Abel Tasman	Avustarya'da Tasman Adası'nı keşfetti.
1721-23	Hollanda	Jacob Roggeveen	Dünyay turu, Paskalya (Pâques) adası, Samoan adaları, Buru adası bulundu.
1764	İngiltere	John Byron	Dünya turu yaptı. Falkland Takımadaları ve Magellan Boğazı tetkikleri önemlidir.
1766	İngiltere	Samuel Wallis ve Philippe Carteret	Dünya turu yaptı. Tahiti adaları da dahil bu güzergahtaki adalar keşfedildi.
1766	Fransa	Louis Antoine de Bougainville	O döneme kadarki en kısa dünya turunu yaptı. Okyanuslarda ve adalarda bilimsel tetkikler gerçekleştirdi.
1769	İngiltere	James Cook	Gemisi Endeavour ile bilimsel tetkikler yaptı. Kayıp kıtayı (Terra Australis Incognita) aradı. Yeni Zelanda Adaları ve Avustralya'nın güneydoğu kıyılarına kadar inerek bu kıyıları keşfetti. Buraya "Yeni Güney Gal" adını verdi.
1772	İngiltere	James Cook	Güney kutup dairesi aşıldı (67 derece 15'). Aynı seyahatte iki yıl sonra 71 derece 10 dakika aşıldı. Bu yolculukta 50-60 güney paralelleri arası taranmış oldu.
1776	İngiltere	James Cook	Kuzey Pasifik incelemeleri, Hawai Adalarının keşfi, Vancouver Adası, Bering Boğazı ve çevresi tetkikleri yapıldı.
1785	Fransa	La Perouse	Kanada'nın Pasifik kıyılarında Port des Français'i (Lituya Körfezi) keşfetti. Yolculuğundan geri dönemedi.
1814	İngiltere	Matthew Flinders	Avustralya kıtasının etrafının gemi ile dolaştı.
1840	İngiltere	Charles Wilkes	Antarktika'yı keşfetti.

Kaynakça¹

- A.Macit ve İ.Hakkı. *Umumi Coğrafya Tabii ve Beşeri*. İstanbul; Devlet Matbaası, 1930.
- Abulafia David (Hazırlayan). *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2005.
- Açıl, Fethi. *Ekonomi I*, 4. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Agricoop. *Commodity Profile for Sugar July 2019 Report*. https://agrico-op.nic.in/sites/default/files/Sugar_profile_July_2019.pdf
- Akay Bozdoğan, Emel. *Şerif El İdrisi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- Akçura, Yusuf. *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1999.
- Amin, Samir. *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Çev. Semih Lim, İstanbul: Güney Yayıncılık, 1992.
- Armaoğlu, Fahir. 2005. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul.
- Arnold, David. *Keşifler Tarihi*, Çev. Osman Bahadır, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001.
- Aster, Ernst Von. *İlkçağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*, Çev. Vural Okur, 3. Baskı, İstanbul: İm Yayıncılık, 2005.
- Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi. "Mercek Altındaki Uyuşturucular," *Brifing Raporu*, 2007. <http://www.emcdda.europa.eu>.
- Aygün, Abdurrahman. "Piri Reis'in Amerika Haritasına Bir Nazar", *Haritacılar Mecmuası*, 12. 1936:?.
- Ball, Philip. *Merak Bilim Nasıl Herşeyle İlgilenir Oldu?* Çev.Berna Günen, İstanbul: Kolektif Kitap, 2014.
- Barkan, Ö. Lütfi ve McCarthy, Justin. "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the near East" *International Journal of Middle East Studies*, 6, no. 1, (1975):3-28.
- <http://www.jstor.org/stable/162732>. Accessed:09/02/2015 08:08.

¹ Atıf ve kaynakça yazımında Quick Guide to Chicago A 17th Edition kullanılmıştır.

- Bauer, Susan Wise. *Dünya Tarihi İlkçağ*. Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2015.
- Baydil, Emin. "Coğrafya Nedir?." İçinde *Genel Coğrafya*. (1-14), Ankara: PegemA Yayıncılık, 2007.
- Baykal, B. Sıtkı. *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.
- Bekaroğlu, Erdem ve Özdemir, Ali Rıza. *Bir Disiplinin İç Dünyası*. İstanbul: İdil Yayıncılık, 2014.
- Bergougnoux, Véronique. "The history of tomato: from domestication to biopharming." *Biotechnology Advances*, 32, no.1 (2014): 170-89. doi:10.1016/j.biotechadv.2013.11.003.
- Berry, Adrian. *Bilimin Arka Yüzü*. Çev. Levent Aysever, 3. Basım, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1996.
- Bertino, Serge. *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*. İstanbul: Başkan Yayınları, 1979.
- Bertino, Serge. *Yeryüzünde Keşifler ve Kaşifler*, İstanbul: Başkan Yayınları, 1979.
- Beydili, Kemal. "Portekiz." *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34, (2007): 327-328.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/portekiz>
- Beydilli, Kemal. "İspanya." *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 23, (2001): 162-170. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ispnya>
- Bilgin, Turgut. *Genel Kartografya I*. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1996.
- Borocz, Jozsef and Sarkar, Mahua. "Colonialism," In *Encyclopedia of Global Studies*, OnlinePublisher: Thousand Oaks, 2012. https://www.researchgate.net/publication/288839786_Colonialism
- Boorstin, J. Daniel. *Keşifler ve Buluşlar*, Çev. Fatoş Dilber, Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1994.
- Braudel, Fernand. *Uygarılıkların Grameri*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi, 1996.
- Brinkley, Douglas. "The Sparck of Rebellion," *American Heritage*, 59, no. 4, (Winter 2010):n.p Accessed 11.02.2015, 11:35.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Zheng He Timeline" *Encyclopedia Britannica*, 23 Sep. 2020, <https://www.britannica.com/summary/Zheng-He-Timeline>. Accessed 3 July 2022.

- Britannica Editors. "John Cabot." Ansiklopedi Britannica , 7 Ocak 2021. <https://www.britannica.com/biography/John-Cabot>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Sebastian Cabot." Encyclopedia Britannica, November 26, 2020. <https://www.britannica.com/biography/Sebastian-Cabot-British-navigator>.
- Britannica Editors. "John Cabot." Ansiklopedi Britannica , 7 Ocak 2021. <https://www.britannica.com/biography/John-Cabot>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Dirck Hartog." Encyclopedia Britannica, May 27, 2019. <https://www.britannica.com/biography/Dirck-Hartog>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Jean Ribaut." Encyclopedia Britannica, October 8, 2021. <https://www.britannica.com/biography/Jean-Ribaut>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Dahomey." Encyclopedia Britannica, May 30, 2019. <https://www.britannica.com/place/Dahomey-historical-kingdom-Africa>.
- British Library. The voyages of Captain James Cook. <https://www.bl.uk/the-voyages-of-captain-james-cook/articles/the-first-voyage-of-james-cook>
- Brummet, Palmira. *Osmanlı Deniz Gücü*. Çev. Nazlı Pişkin, İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2009.
- Buisseret, David. "The Cartographic Background to the Voyages of Columbus." In *Columbus and the New World*, 67-83, New York: P. Lang, 1998.
- Bynum, William. *History of Medicine A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Cain, P. J. and Hopkins A. G. "Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas I. The Old Colonial System 1688-1850" *The Economic History Review*, 39, no. 4 (November 1986): 501-525. <http://www.jstor.org/stable/2596481>. Accessed: 05/02/2015 04:04
- Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Charles, McKew Parr. *So Noble a Captain The Life and Voyages of Ferdinand Magellan*. London: Robert Hale, 1955.
- Childs, Wendy R. "Columbus and the Discovery of America," *The Economic History Review*, 48, no. 4, (Nov., 1995): 754-768.

- Churchward, James. *Kayp Kıta Mu*. Çev. Rengin Ekiz, 6. Baskı, İstanbul: Ege Meta Yayınları, 2009.
- Çeştepe, Hamza. "Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri." *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 8, s. 17, (2012): 45-62.
- Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Keşifler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Crosby, Alfred W. *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492*. Westport: Praeger Press, 2003.
- Collier, James. "The Theory of Colonization," *American Journal of Sociology*, 11, no. 2, (Sep., 1905):252- 265.
- Dagmar, Schaffer. *Portuguese Exploration to the west and the Formation of Brazil*. Rhode Island: The John Carter Library, 1988.
- Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*. Çev. Sevim Belli, 7. Baskı, Ankara: Onur Yayıncılık, 2009.
- David, Oldroyd. *İnsan Düşüncesinde Yerküre: Yerbilime Tarihsel Bir Bakış*. Çev. Ülkün Tansel, 2. Baskı. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2004.
- Davies, Arthur. "The First Voyage of Amerigo Vespucci in 1497-8." *The Geographical Journal*, 118, no.3, (Sep. 1952): 331-337.
- Davis, James. *İnsanın Hikayesi*. Çev. Barış Bıçakçı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- Dereköy, Sefa. "Rönesans Aslında Bir Reendülüsans Mı?" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, no. 26, (Bahar 2013):144-160. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt-6sayi26_pdf/derekoy_sefa.pdf adresinden 12.12.2014 tarihinde 12:06'da alınmıştır.
- Deschamps, Herold. *Keşifler Tarihi*. Çev. Gökçöl. T., İstanbul: Gelişim Yayınları, 1974.
- Dattel, Eugene R. "Cotton in a Global Economy: Mississippi (1800-1860)" *MississippiHistoryNow web page*, Oct. 2006 <https://www.mshistorynow.mdah.ms.gov/issue/cotton-in-a-global-economy-mississippi-1800-1860>
- Diamond, Jared. *Tüfek Mikrop ve Çelik*. 23. Basım, Ankara: Tübitak Yayınları, 2013. Dictionary.com. "Colonialism", <http://dictionary.reference.com/browse/colonialism>

- Doğanay, Hayati. *Coğrafyaya Giriş*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2002.
- Doğanay, Hayati, Özdemir, Ünal ve Şahin İ. Fevzi. *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi 2011.
- Doğanay, Hayati. "Anlamı, Tanımı, Konusu ve Felsefesi Bakımından Coğrafya İlmi Hakkındaki Bazı Düşünceler." *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25, (2011): 1-44.
- Dolin, Eric Jay. *When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail*. New York: Liveright Publishing Corporation, 2012.
- Donoghue, Michael J. and Alverson William S. "A New Age of Discovery," *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 87, no. 1 (Winter, 2000): 110-126.
- <http://www.jstor.org/stable/2666212>. Accessed: 23/09/2014 02:33.
- Duran, F. Sabri. *Kaşifler Alemi*, İstanbul: Kanaat Yayınları, 1963.
- Durmaz, Sayime. "Haçlılar, Bizans ve Selçuklular," *İçinde Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, 37-55, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Eco Umberto. *Orta Çağ (Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar)*, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014.
- Ersoy Mehmed Akif. *Safahat*. Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Evren, Gürbüz. "Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiler Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu*, 38-47, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.
- Fairbanks, George R. *History of Florida*. Philadelphia: J. B. Lippincott & Co, Jacksonville, Fla.: Columbus Drew, 1871.
- Farrand, Max. "The Taxation of Tea 1767-1773," *The American Historical Review*, 3, no. 2, (Jan., 1898): 266-269.
- Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi*, Çev.Muna Cedden, Ankara: İmge Kitapevi, 2002.
- Freitag, Barbara. *Hy Brasil: The Metamorphosis of an Island*. USA: Briil Publication, 2013.

- Jean, Ribaut, <https://www.loc.gov/item/02027317/>
- Gall, Timothy L. and Gall, Susan B., (Ed). *Junior Worldmark Encyclopedia of the Nations*, Michigan: Fifth U•X•L, 8, (2007): 4-5.
- Garaudy, Roger. *İnsanlığın Medeniyet Destanı*. Çev. Cemal Aydın, 6. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2013.
- Goeff, Jacques Le. *Avrupa'nın Doğuşu*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2008.
- Gold, Mark .S. "The History of Cocaine." In *Cocaine. Drugs of Abuse*, Volume 3. (11-36), Boston: Springer, https://doi.org/10.1007/978-1-4684-6033-9_2
- Görgün, Tahsin. "İbn Haldun," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, (1999): 538-543.
- Graça, Almeida Borges. "The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy." *e-Journal of Portuguese History*, 12, no. 2, (December 2014): 1-26. http://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue24/html/v12n2a01.html adresinden 12.12.2014 tarihinde 16:35'te alınmıştır.
- Andrzej Grzybowski, "Historia kokainy w medycynie i jej znaczenie dla odkrycia różnych form znieczulenia" [The history of cocaine in medicine and its importance to the discovery of the different forms of anaesthesia]. *Klinika oczna*, 109, no.1-3 (2007): 101-105.
- Guadalupi, Gianni and Shugaar, Antony. *Ekvator Hikayeleri*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2003.
- Guha, Ranajit. *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*, Çev. Erkal Ünal, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Gülbekian Komisyonu. *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor*. Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Gümüşçü, Osman. *Coğrafyaya Davet*. 2.Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayıncılık, 2014.
- Günel, Kamil. *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994.

- Gürel, Osman. *Doğa Bilimleri Tarihi*. İstanbul: İmge Kitapevi, 2001.
- Hanson II, John R. "World Demand for Cotton during the Nineteenth Century: Wright's Estimates Re-examined" *he Journal of Economic History*, 39, no. 4, (Dec., 1979): 1015-1021. https://www.jstor.org/stable/2120342#metadata_info_tab_contents
- Harvey, David. *Yeni Emperyalizm*. Çev. Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları, 2003.
- Heawood, Edward. "The World Map Before and After Magellan's Voyage." *The Geographical Journal*, 57, no. 6 (Jun. 1921): 431-442.
- Heirmann, Ann, Troya de Paolo and Parmentier Jan. "Francesco Sambiassi, a Missing Link in European Map Making in China." *Imago Mundi*, 61, no.1, (2009): 29-46.
- Herodotos. *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.
- Hess Andrew C. "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525." *The American Historical Review*, 75, no. 7, (Dec. 1970):1892-1919. <http://www.jstor.org/stable/1848022>. Accessed:29/01/2013,10:25.
- Heyerdahl, Thor. *Ra'nın Araştırma Seferleri*. İstanbul: İlke Yayınevi, 2011.
- Higgs Peter. "Portuguese exploration in the 15th century and the naming of Canada" In *Academia*, 1998. https://www.academia.edu/41349665/Portuguese_exploration_in_the_15th_century_and_the_naming_of_Canada?auto=download
- Hoare, J. E. "When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail." *Asian Affairs*, 44, no.3, (2013):505-506.
- Hobhouse, Henry. *Değişimin Tohumları İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki*. Çev. Güldern Şen, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- İbn-i Battuta, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I-II*. 53.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Kaçar, Mustafa. *Piri Reis ve Kristof Kolomb Öncesi İslam Haritaları*. İstanbul: Boyut Yayınları, 2013.

- Kamenskii, Aleksandr B., *The Russian Empire in the Eighteenth Century*, Trans. David Griffiths, London and Newyork: Routledge, 2015.
- Karabağ, Servet. *Mekanın Siyasallaşması*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002.
- Kaye, I. "Captain James Cook and the Royal Society" *Notes and Records of the Royal Society of London*, 24, no. 1, (Jun., 1969): 7-18.
- Kavas, Ahmet. "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği." 69-78, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.
- Kavas, Ahmet. "Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü." 103-108, *İstanbul 1. Uluslararası Türk- Afrika Kongresi*, 2006.
http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4070/afrikada_somurgeciligin_xix_yuzyilin_ikinci_yarisina_kadar_kurulamamasinda_osmanli_devletinin_roluyayin_tarihi 09.05.2012 tarihinde ulaşıldı.
- Kishlansky, Mark A. *Batının Kaynakları I*. Çev.Kürşad Atalar, İstanbul: Açılım Kitap, 2009.
- Kishlansky, Mark A. *Batının Kaynakları II*. Çev.Kürşad Atalar, İstanbul: Açılım Kitap, 2009.
- Kolomb, Kristof. *Seyir Defterleri*. Çev. Sait Maden, İstanbul: Çekirdek Yayınları, 1999.
- Küçükcalay, Mesud. *Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti*. İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2001.
- Kratz, Jessie. "Mystery of the arctic ice: Who was first to the north pole. Posted Exploration." April 6, 2022 <https://prologue.blogs.archives.gov/2022/04/06/mystery-of-the-arctic-ice-who-was-first-to-the-north-pole/>
- Lacoste Yves. *Coğrafya Savaşmak İçindir*. Çev. Ayşin Arayıcı, İstanbul: Özne Yayınları, 1998.
- Lamoreaux, Naomi R. "Rethinking the Transition to Capitalism in the Early American Northeast" *The Journal of American History*, 90, no. 2, (Sep2003): 437-461.
 URL: <http://www.jstor.org/stable/3659440> .Accessed: 05/02/2015 04:06.

- Library of Congress. "Russian Discovery of Siberia", <https://www.loc.gov/collections/meeting-of-frontiers/articles-and-essays/exploration/russian-discovery-of-siberia/>
- Library of Congress. "Russian Discovery." <https://www.loc.gov/collections/meeting-of-frontiers/articles-and-essays/alaska/russian-discovery/>
- Ljoma, J.O., "Portuguese Activities In West Africa Before 1600 The Consequences," *Transafrican Journal of History*, 11 (1982):136-146 139
- Legge, James. *A Record of Buddhistic Kingdoms*. Newyork: Paragon&Dover, 1965.
- Lester, Toby. *Dünyanın Dördüncü Kıtası Amerika*. Çev. Nurşan Üstüntaş, İzmir: Şenocak Yayınları, 2012.
- Levitt, Kari Polanyi. "Mercantilist Origins of Capitalisim and Its Legacies: From Birth to Decline of Western Hegemony." *Estudios Críticos Del Desarrollo*, I, núm. 1, (2011): 51-87.
- Lewis, Bernard. *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*. Çev. Nurettin Elhüseyni, 5. basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Livingstone, David and Withers, Charles W.J. *Coğrafya ve Devrim*. Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2010.
- Maden, Sait. "Sunuş." Çev. Sait Maden, 1-10, *Kristof Kolomb Seyir Defterleri*, İstanbul: Çekirdek Yayınları, 1999.
- Magnusson, Magnus, Harrison, Mark, Durham, Keith, Heath and Chartrand Ian René. *The Vikings voyagers of discovery and Plunder*. Oxford: Osprey Publishing, 2006.
- Mancall, Peter C. "The Age of Discovery," *Reviews in American History*. 26, no. 1, (Mar. 1998): 26-53.
- Maqbul Ahmad, S. "Harita," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 16, (1997): 205-210.
- Map, "Russian Expansive 1533-1894" By Marxist Internet Archive <http://www.marxists.org/glossary/media/places/r/russia/1533-1896.gif>, CC BY-SA 2.0
- Matar, Nabil. *Keşifler Çağında Türkler Mağripliler ve İngilizler*. Çev. Hasan Baktır, Mustafa Kırca, Ankara: Vadi Yayınları, 2012.

- Matthews, Rupert. *Keşifler*. Çev. Ülker İnce, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2003.
- McConnell Map Co, and James McConnell. McConnell's Historical maps of the United States. [Chicago, Ill.: McConnell Map Co, 1919] Map. <https://www.loc.gov/item/2009581130/>
- McNeill, William H. *Dünya Tarihi*. Çev. Alaeddin Şenel, 14. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2008.
- Medawer, Peter B. *Genç Bilim Adamına Öğütler*. Çev. Nermin Arık, 2. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014.
- Merriam-Webster. "Merchant," <https://www.merriam-webster.com/dictionary/merchant#h1>
- Montgomery, David R. *Toprak Uygarlıkların Erozyonu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Moradiellos, Enrique. "Franco's Spain and the European Integration Process (1945-1975)," *Bulletin for Spanish and Portuguese Historical Studies*, 41, no. 1, (2016): 67-78.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam ve Bilim*. Çev. İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- National Museum Australia. "Janszoon maps northern Australian coast" <https://www.nma.gov.au/defining-moments/resources/janszoon-maps-northern-australian-coast>
- Nikitin, Afanasiy. *Üç Deniz Ötesine Seyahat*. Çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Northrup, David. "Vasco da Gama and Africa: An Era of Mutual Discovery, 1497-1800." *Journal of World History*, 9, no. 2, (Fall, 1998): 189-211.
<https://www.jstor.org/stable/20078728>
- Nunn Nathan and Qian Nancy. "The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas." *Journal of Economic Perspectives*, 24, no.2, (Spring 2010):163–188.
- Nunn, E. George. "SocietyMagellan's Route in the Pacific." *Geographical Review*, 24, no. 4, (Oct. 1934): 615-633.
- O'Flaherty, Roderic. *A Chorographical Description of West Or H-Iar Connaught: Written A.D. 1684*. Dublin: The Library of Trinity College, 1840.

- Oka, Mihoko. "The Nanban and Shuinsen Trade in Sixteenth and Seventeenth-Century Japan." In: Perez Garcia, M., De Sousa, L. (eds) *Global History and New Polycentric Approaches*. Palgrave Studies in Comparative Global History. (163-182), Singapore: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-981-10-4053-5_8
- Olmstead, Alan L. and Rhode, Paul W. *Cotton, Slavery, and the New History of Capitalism*. 2016. https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/law-economics-studies/olmstead_-_cotton_slavery_and_history_of_new_capitalism_131_nhc_28_sept_2016.pdf
- O'Malley, Gregory E. "Beyond the Middle Passage: Slave Migration from the Caribbean to North America, 1619-1807" *The William and Mary Quarterly*, 66, no. 1 (Jan. 2009.):125-172. <http://www.jstor.org/stable/40212043> Accessed: 11/02/2015 08:20
- Orhonlu, Cengiz. "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis," *Belleten*, XXXIV, no. 134, (1970):235-254.
- Osprey Military Books. *Saxon Viking and Norman*. London: Osprey Book Series, 1979.
- Oxford Reference. "European empires in Africa." 2012. Accessed 4 Sep. 2022. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/ac-ref/9780191737589.timeline.0001>.
- Ömer, Lütfi. *Yüzyıl Önce Güney Afrika Ümit Burnu Seyahatnamesi*. 2. Baskı, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006.
- Önalp, Ertuğrul. "Pîrî Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri." *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29, no. 47, (2010): 001-021.
- Öngör, Sami. *Keşifler ve Tetkik Seyahatleri Tarihi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954.
- Özağaç, Servet. "Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi." Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. 2006.
- Özcan, Sebahattin. "Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı." *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2, no.2, (2009):01-34.

- Özçağlar, Ali. *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Ümit Matbaacılık, 2009.
- Özgen, Nurettin. "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları." *Ege Coğrafya Dergisi*, 19, no.2, (2010): 1-25.
- Özgüç, Nazmiye ve Tümertekin, Erol, *Coğrafya Geçmiş Kavramlar ve Coğrafyacılar*, İstanbul: Çantay Kitapevi, 2000.
- Öztürk, Mustafa ve Karabağ, Servet. "Coğrafyada Paradigmalar." *Journal of European Education*, 3, no.1, (2013): 8-32.
- Özür, Nazan Karakaş. *500 Yılın Ardından Piri Reis*. İstanbul: Yeditepe Yayıncılık, 2015.
- Pamuk, Şevket. "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered." *International Journal of Middle East Studies*, 33, no. 1, (Feb. 2001):69-89.
<http://www.jstor.org/stable/259480>.Accessed:09/02/2015 07:59.
- Pflederer, Richard. "Vital Tool of Age of Discovery." *History Today*, 52, (May. 2002): 21-27.
- Pigefetta, Antonio. *Magellan's Voyage Around The World*. Eng. Translation by James Alexander Robertson, Volume I, II, III (Index), Cleveland USA: Arthur Clark Company, 1906.
- Pirenne, Henri. "The Stages in the Social History of Capitalism." *The American Historical Review*, 19, no. 3 (Apr. 1914): 494-515. <http://www.jstor.org/stable/1835075>
Accessed: 17-02-2015 07:55 UTC, p.495.
- Pirenne, Henri. *Orta Çağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Platek, Jon. Cook Three Voyages 59.png <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4440945>
- Polo, Marco. *Dünyanın Hikaye Edilişi I-II*. İstanbul: İtakhi Yayınları, 2012.
- Raktimjyoti, Hazarika. "Tea Marketing and Tea Trade Politics in England during the 19th Century," *International Journal of Management*, 11, no.12, (2020): 575-580.
- Ramusio, Giovanni Battista. *Delle Navigationi et Viaggi Volume 3*. Venetia Nella stamperia de Giunti, 1606. https://archive.org/details/cihm_94409/page/n11/mode/thumb Adresinden erişildi.

- Raymond H. Fisher, *The Russian Fur Trade 1550-1700*, Berkeley and Los Angeles: University of California, 1943.
- Rickard, J. David , Roe, . Michael , Powell, . Joseph Michael , Ride, . W.D.L. , Veevers, . John J., Lange, . Robert Terence and Twidale, Charles Rowland. "Australia." *Encyclopedia Britannica*, August 29, 2022. <https://www.britannica.com/place/Australia>.
- Ride, W.D.L. "Australia" *Britannica*, Jul 11, 2022. <https://www.britannica.com/place/Australia>
- Riffenburg, Beau. *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*, Çev. Çağlar Sunay, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2012.
- Rizzuto, Angelo, photographer. *Map Discovery of America*. [08/50] Photograph. Retrieved from the Library of Congress, <www.loc.gov/item/2020635601/>.
- Roberts, John Morris. *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2015.
- Robinson, Kenneth. "Chosŏn Korea in the Ryu' koku Kangnido: Dating the Oldest Extant Korean Map of the World (15th Century)." *Imago Mundi*, 59, no.2, (2007): 177–192.
- Rousseau, Pierre. *Keşifler ve İcatlar Tarihi*. Çev. Ayda Düz, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Roux, Jean Poul. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006.
- RoyalMuseumGreenwich. "The race to the south pole". <https://www.rmg.co.uk/stories/topics/race-south-pole-scott-amundsen>
- Said, Edward W. *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Nemciye Alpay, İstanbul: Hil Yayıncılık, 1995.
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Harita", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16, (1997): 210-216.
- Scheidel, Walter. "Human Mobility in Roman Italy, II: The Slave Population." *The Journal of Roman Studies*, 95, (2005): 64-79. <http://www.jstor.org/stable/20066817> Accessed: 11/02/2015 08:25.
- Schlesinger, Arthur Meier. "The Uprising Against the East India Company." *Political Science Quarterly*, 32, no. 1, (Mar. 1917):60-79. <http://www.jstor.org/stable/2141797> Accessed: 11-02-2015 10:29 UTC.

Schofield, Tracey Ann. *Vikings*, Carthage: Teaching&Learning Company, 2002.

<http://gec.kmu.edu.tw/~lc/ecorner/eBook/Vikings.pdf>
12.12.2014 tarihinde 10:27'de alınmıştır.

Seydi Ali Reis, *Mirat'ül Memalik*. Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul.

Sezgin, Fuad. *Amerika Kitası'nın Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi*. İstanbul: Boyut Yayınları, 2013.

Sezgin, Fuad. *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2009.

Sezgin, Fuat, Eckhard Neubauer. *İslam'da Bilim ve Teknik*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.

Shepherd, William R. "The Expansion of Europe II." *Political Science Quarterly*, 34, no. 2, (Jun.1919): 210-225.

<http://www.jstor.org/stable/2141435> Accessed: 17-02-2015 08:38 UTC.

Short, R. William. "The Sagas of Icelanders as a Historical Source."

http://www.hurstwic.org/library/arms_in_sagas/sagas_as_historical_source.pdf 12.12.2014 tarihinde 11:17'de alınmıştır.

Sindbæk, Søren. "Routes and long-distance traffic: the nodal points of Wulfstan's voyage." In: *Englert, A. & Trakadas, A. (Eds) Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea Region in the Early Viking Age as Seen from Shipboard. Maritime Culture of the North (2)*. 72-78, Roskilde: The Viking Ship Museum, 2009.

https://www.academia.edu/60717322/Routes_and_long_distance_traffic_the_nodal_points_of_Wulfstans_voyage 04.07. 2022'de erişildi.

Sluyter, Andrew. "Humboldt's Mexican Texts and Landscapes." *Geographical Review*, 96, no.3, (Jul. 2006): 361-381.

Smith, Adam. *Milletlerin Zenginliği (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları Hasan Ali Yücel Klasikleri, 2006. Smith, Steve, A. *Revolution and the People in Russia and China*, UK: Cambridge University Press, 2008.

Smith, Charles Gordon. "Suez Cahhnel."

<https://www.britannica.com/topic/Suez-Canal/History>

Solow, Barbara L. "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run." *The Journal of Interdisciplinary History*, 17, no. 4, (1987):711-737.

<http://www.jstor.org/stable/204651> Accessed: 05/02/2015 04:05.

Soucek, Svat. *Piri Reis ve Kolomb Sonrası Türk Haritacılığı*. İstanbul: Boyut Yayınları, 2013.

Stevenson, Edward Luther. "Typical Early Maps of The New World." *Bulletin of The American Geographical Society*, 39, no.4, (1907):202-224. www.jstor.org. Accessed, 22.01.2015, 08.05.

Styles, John. "The Rise and Fall of the Spinning Jenny: Domestic Mechanisation in Eighteenth-Century Cotton Spinning," *Textile History*, (2021): 1-43.

Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

Tanoğlu, Ali. *Ziraat Hayatı Ziraat Tarihine Bir Bakış ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, 1968.

Taylor, Thomas B. "The Philadelphia Counterpart of The Boston Tea Party." *Bulletin of Friends' Historical Society of Philadelphia*, 2, no. 3, (November, 1908): 86-110.

TDK Sözlük. "Keşif." <http://www.tdk.gov.tr/>

TDK Sözlük. "Sömürge" www.tdk.gov.tr.

Tekeli, Sevim. *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmut ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali Piri Reis*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, 1985.

Tekeli, Sevim, Kahya Esin vd. *Bilim Tarihine Giriş*. 3. Basım, Ankara: Nobel Yayınevi, 2001.

Teresi, Dick. *Kayıp Keşifler*. Çev. İbrahim Şener, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2005.

Tez, Zeki. *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2009.

Theodora Encyclopedia. "FaHien (399-414)."

<http://www.theodora.com/encyclopedia/f/fahien.html>.

Tolmacheva, "The Early Russian Exploration...", *Cahiers du Monde Russe*, 41, no. 1 (Jan. - Mar., 2000):41-56. https://www.jstor.org/stable/20171167#metadata_info_tab_contents

Torodash, Martin. "Magellan Historiography." *The Hispanic American Historical Review*, 51, no. 2, (May.1971): 313-335.

Tournefort, Joseph Piton de. *Tournefort Seyahatnamesi. "StefanosYerasimos"* (Ed.) Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Trudel, Marcel. "Cartier Jacques (1491-1557)." in *Dictionary of Canadian Biography*, 1, University of Toronto/Université Laval, 2003. Accessed July 16, 2022, http://www.biographi.ca/en/bio/cartier_jacques_1491_1557_1E.html.

Trudel, Marcel. "Thevet, André." in *Dictionary of Canadian Biography*, 1, University of Toronto/Université Laval, 2003. Accessed July 16, 2022, http://www.biographi.ca/en/bio/thevet_andre_1E.html.

Tümertekin, Erol. *Ulaşım Coğrafyası*. II. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987.

Tümertekin, Erol. *Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul de la Blache*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.

Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye. *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitapevi, 1997.

Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye. *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekan*, İstanbul: Çantay Kitapevi, 2010.

Usher, Abbott Payson. "The Genesis of Modern Capitalism." *The Quarterly Journal of Economics*, 36, no. 3, (May1922): 525-535. <http://www.jstor.org/stable/1886036> Accessed: 17-02-2015 07:26 UTC.

Ülkekel, Cevat. *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Piri Reis (3 cilt)*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2013.

Vignaut, Henry. *Toscanelli and Columbus The Letter and Chart of Toscanelli*. London: Sands&Co. 1902.

<https://archive.org/stream/toscanelliandco00vigngoog#page/n8/mode/2up> 17.11.2014'te 15:37'de erişilmiştir.

Vucinich, Alexander. *Rus Kültüründe Bilim*. Çev. Mete Cankaya, Levent Cankaya. İstanbul: Orion Kitapevi, 2019.

Walicki, Andrzej. *Rus Düşünce Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Wallis, Helen. "What Columbus Knew." *History Today*, Volume 42. (May1992): 17-23.

<https://www.historytoday.com/archive/what-columbus-knew>

Westfall, Richard S. *Modern Bilimin Oluşumu*. Çev. İsmail Hakkı Duru, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1994.

Westphalen, Neil. "Naval Medicine in the Age of Exploration," *Maritime Studies*, no.109, (September-October I 999): 1-9.

Whatley, Warren C. "The Transatlantic Slave Trade and the Evolution of Political Authority in West Africa," In *Africa's Development in Historical Perspective* (460-488), Cambridge: Cambridge University Press, August 11, 2014. DOI: 10.1017/CBO9781139644594.020

Womber, Peter Kwame. "From Anomansa to Elmina: The Establishment and the Use of the Elmina Castle – From the Portuguese to the British," *Athens Journal of History*, 6, (2020): 1-23. <https://www.researchgate.net/publication/343289870>

Wright, John K. "A Plea for The History of Geography." *ISIS*, 8, no.3, (Jul.1926): 477-49.

Wright, John K. "History of Geography: A Point of View." *Annals of Association of American Geographers*, 15, no.4, (Dec. 1925):192-201.

Yörükhan, Yusuf Z. *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.

Zanini, Livio. "Before the Arrival of Tea in Europe The Chinese beverage in western sources prior to the 17th century" In book: *The Tea Gardens of Dazhangshan. The International Carlo Scarpa Prize for Gardens*, (133-146), Publisher: Grafiche Antiga 2019.

Zweig, Stephen. *Macellan*, İstanbul: Can Yayınları, 2014.

Yararlanılan WEB Adresleri

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.theodora.com/encyclopedia/f/fahien.html>

<https://www.slavevoyages.org/%20%20tast/assessment/intro-maps.faces>

<http://www.solakkedi.com/haritalar/ortacag/ortacag.html>

<http://questgarden.com/30/59/0/060717102153/>

<https://hmissbahapwhp6.wikispaces.com/Industrial+growth+and+Imperialism>

<http://apeda.gov.in/agriexchange/market%20profile/MOA/Product/Tomato.pdf>

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_achaemenid_empire_en.png#/media/File:Map_achaemenid_empire_en.png

<http://countries.countrypictures.in/Portugal/>

<http://countries.countrypictures.in/Spain/>

<http://depts.washington.edu/silkroad/maps/marcopolo.html>

<http://dictionary.reference.com/browse/colonialism>

<http://global.britannica.com/EBchecked/topic/118670/Cistercian>

<http://global.britannica.com/EBchecked/topic/49909/Vasco-Nunez-de-Balboa/576/Sighting-of-the-Pacific>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceuta>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Portekiz>,

<http://turkbilimi.com/?p=7188>

<http://www.columbia.edu/~daviss/work/files/presentations/casshort>

http://www.egyptsearch.com/forums/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic;f=15;t=008781

http://www.fourwinds10.net/siterun_data/history/world/news.php?q=1293817177

<http://www.islamansiklopedisi.info/>

<http://www.tutunbirliigi.com/index.php/2013-01-08-23-19-01/2013-01-08-23-21-55/fao-duenya-tuetuen-ueretim-ve-tueketim-raporu>

<https://archive.org/stream/magellansvoyagea01piga#page/n9/mode/2up>
<http://agricoop.nic.in/imagedefault/trade/SugarNew29.pdf>
<https://www.loc.gov/item/2020635601/>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55011003p/f1.item#>
https://www.orangesmile.com/common/img_country_maps/australia-map-3.jpg

Dizin

- A**
- ABD** 214, 270, 291, 293, 318
- Afrika** 9, 23, 28, 32, 33, 41, 42, 53, 55, 57, 58, 59, 69, 71, 79, 83, 84, 85, 86, 95, 107, 110, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 160, 166, 168, 169, 187, 188, 189, 215, 217, 218, 230, 232, 233, 238, 242, 245, 250, 251, 254, 255, 258, 260, 267, 268, 273, 275, 276, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 314, 321, 327, 329, 330, 331, 334, 335, 343, 345, 346, 359, 362
- afyon** 264, 265, 302
- Afyon savaşları** 71
- Akdeniz** 23, 26, 27, 31, 32, 35, 37, 41, 43, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 82, 86, 87, 89, 91, 92, 99, 100, 101, 102, 107, 108, 110, 111, 133, 137, 138, 139, 141, 186, 197, 209, 222, 224, 229, 238, 241, 246, 249, 250, 255, 259, 272, 275, 307, 330, 331, 352
- Alaska** 204, 209
- altın** 71, 84, 85, 115, 125, 133, 134, 154, 156, 158, 159, 171, 174, 179, 181, 182, 195, 202, 219, 241, 249, 250, 251, 258, 263, 264, 266, 272, 273, 276, 278, 282, 285, 293, 299, 303, 332, 335, 336, 348
- Amazon** 107, 182, 183, 184, 217, 309, 319
- Amerigo Vespucci** 170, 171, 173, 234, 235, 236, 242, 355
- Amerika** 10, 14, 23, 40, 41, 42, 47, 55, 77, 90, 99, 103, 106, 107, 113, 135, 144, 146, 163, 164, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 190, 192, 193, 195, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 209, 213, 217, 226, 233, 234, 235, 236, 238, 241, 242, 243, 252, 260, 261, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 280, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 306, 308, 311, 314, 315, 316, 317, 319, 326, 332, 334, 335, 340, 342, 344, 346, 349, 352, 360, 365, 366
- Anadolu** 33, 56, 57, 63, 83, 86, 98, 101, 102, 105, 108, 133, 141, 226, 312, 327, 329, 331, 356, 359

- And Dağları 182, 183, 261, 288, 298, 302, 303, 305
- Antarktika 41, 49, 188, 198, 215, 261, 307, 350, 351, 371
- antik dönem 27
- Atlantik 73, 76, 114, 245, 269, 270, 272, 287, 342
- Atlas Okyanusu 35, 54, 73, 75, 77, 78, 82, 97, 107, 111, 116, 129, 130, 131, 137, 138, 140, 150, 152, 160, 169, 187, 193, 213, 227, 234, 238, 241, 245, 247, 316, 334
- Avrupa 15, 23, 29, 33, 35, 39, 41, 43, 44, 47, 48, 49, 53, 54, 57, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 119, 127, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 154, 169, 171, 172, 173, 181, 184, 185, 186, 187, 190, 192, 193, 194, 201, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 269, 271, 272, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 338, 341, 342, 343, 344, 352, 353, 357, 359, 363, 364
- Avustralya 23, 41, 55, 188, 199, 210, 211, 212, 213, 300, 307, 319, 350, 351
- Aztekler 178, 283
- B**
- bağımlılık 301, 302, 304, 305
- Bahamalar 152, 291
- baharat 71, 83, 115, 135, 156, 249, 250, 254, 255, 256, 258, 262, 276, 287
- Balboa 174, 175, 176, 177, 178, 179, 327, 341, 369
- barka 117
- Bartelmi Diaz 126, 349
- Batlamyus 26, 38, 81, 82, 93, 116, 140, 141, 143, 145, 147, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 239
- Bojador burnu 121
- C**
- Cabot 193, 194, 195, 196, 200, 243, 349, 354
- Cadiz 57, 160, 165, 166
- Cisterian 89
- Cizvit papazlar 327
- coğrafi bilgi 16, 25, 28, 31, 36, 38, 39, 93, 94, 141, 147, 225, 239
- coğrafi çevre 29, 43, 44
- coğrafi düşünce 10, 29, 44, 45, 46, 244
- coğrafi keşif 13, 39, 40
- coğrafi olay 10, 41, 45
- Coğrafya 12, 16, 17, 29, 30, 36, 38, 39, 40, 42, 44, 47, 51, 94, 107, 114, 171, 218, 229, 238, 256, 310, 311, 315, 320, 333, 334, 341, 352, 353, 356, 359, 360, 363, 365, 366, 367
- coğrafyacı 10, 33, 48, 145, 202, 221, 231
- conquistador 179
- Cortez 177, 178, 179, 346

Ç

- çay 43, 258, 262, 263, 264, 267, 268, 302, 303, 305, 314
- Çin 27, 38, 51, 55, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 81, 83, 103, 104, 134, 135, 143, 155, 156, 158, 171, 204, 209, 223, 228, 229, 230, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 299, 302, 314, 315, 318, 332, 333, 355

D

- Darwin 208, 313, 320, 355
- din 21, 28, 51, 68, 100, 113, 143, 149, 223, 261, 266, 283, 305, 325, 326, 327, 328, 340, 346
- D. Livingstone 371
- domates 318
- dünya 9, 10, 13, 14, 15, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 53, 55, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 78, 80, 82, 85, 87, 88, 93, 94, 96, 98, 100, 106, 108, 136, 140, 143, 145, 146, 149, 150, 155, 156, 160, 161, 168, 169, 172, 173, 175, 181, 188, 190, 191, 192, 198, 200, 203, 205, 208, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 257, 260, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 280, 281, 283, 289, 291, 293, 296, 299, 301, 302, 304, 306, 307, 308, 311, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 328, 329, 341, 342, 343, 345, 347, 350, 351
- dünya algısı 17, 24, 28, 67, 96, 222, 228, 307
- dünya turu 188, 200, 245

E

- ekonomi 57, 90, 253, 261, 268, 269, 278, 279, 304, 306, 324, 329
- ekonomik faaliyet 50, 267, 305
- ekvator 64, 229, 233, 286, 307, 308
- eski dünya 14, 23, 27, 33, 36, 41, 42, 46, 53, 63, 64, 65, 66, 71, 78, 106, 108, 150, 168, 169, 175, 198, 208, 216, 217, 223, 248, 292, 308, 311

F

- Fenike 59, 107
- Fransa 47, 82, 89, 97, 102, 109, 137, 148, 185, 187, 191, 201, 202, 203, 210, 240, 243, 287, 312, 316, 325, 327, 329, 336, 349, 351, 356, 359
- frengi 266, 299

G

- gemi 32, 59, 65, 66, 70, 76, 77, 100, 116, 131, 133, 134, 137, 143, 144, 146, 148, 154, 160, 167, 176, 188, 190, 199, 200, 201, 202, 203, 215, 287, 313, 331, 335, 351
- Gemici Henry 28, 113, 121, 122, 123, 124, 259, 282
- gizlilik politikası 128
- Gmelin 205, 206, 207
- gümüş 57, 181, 263, 266, 272, 273, 274, 275, 278, 299, 303, 348
- Güney Kutbu 350, 371

H

- Haçlı 66, 88, 97, 100, 101, 102, 103, 110, 113, 114, 115, 251, 326
- Hansa 65, 66, 78, 246, 249, 277
- harita 35, 38, 39, 94, 99, 106, 131, 170, 224, 225, 226, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 337, 343

- haritacılık 67, 82, 131, 141, 147, 219, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 239, 240
- hastalık 261, 298, 299, 317
- hastalıklar 43, 64, 110, 162, 181, 248, 266, 275, 288, 296, 297, 298, 299, 300
- Hellenistik Dönem 36
- Hristiyanlık 78, 87, 88, 94, 96, 148, 180, 261, 326
- Hindistan 9, 34, 37, 47, 49, 52, 55, 61, 68, 71, 72, 73, 81, 83, 89, 96, 97, 111, 119, 120, 129, 130, 132, 134, 137, 143, 144, 146, 155, 160, 166, 173, 187, 189, 192, 193, 194, 195, 211, 213, 225, 232, 242, 243, 249, 254, 256, 257, 258, 260, 264, 267, 270, 271, 278, 294, 296, 299, 302, 310, 314, 318, 325, 331, 332, 334, 337, 349, 350
- Hint Okyanusu 38, 54, 113, 117, 132, 133, 140, 141, 227, 232, 238, 254, 257, 275, 314, 331, 333, 334, 335
- Hispanyola 158, 161, 164, 165, 167, 174, 335, 346
- Hollanda 136, 140, 185, 209, 210, 211, 235, 243, 245, 250, 256, 257, 263, 264, 266, 277, 350, 351
- Homer 25, 26, 33
- Hürmüz 83, 134, 135, 254, 331, 362
- İ**
- İngiltere 37, 82, 89, 91, 136, 185, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 209, 210, 238, 240, 243, 257, 263, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 278, 289, 290, 292, 298, 300, 306, 307, 309, 313, 316, 325, 336, 349, 350, 351
- İnka 179, 180, 181, 182, 273, 283, 285, 344
- insan 14, 17, 22, 23, 24, 28, 30, 40, 53, 59, 94, 144, 212, 218, 248, 271, 284, 285, 286, 288, 289, 295, 299, 308, 315, 317, 320, 321, 323, 332, 342, 343, 344, 345, 348
- İpek yolu 37, 61, 223
- İslamiyet 21, 79, 108, 110, 148, 332
- İslam Uygurluğu 79
- İspanya 37, 57, 109, 110, 111, 113, 126, 128, 129, 136, 137, 138, 139, 143, 144, 147, 148, 149, 152, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 174, 176, 179, 182, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 195, 201, 209, 210, 225, 234, 236, 242, 243, 245, 261, 266, 268, 273, 274, 276, 309, 316, 318, 332, 336, 346, 349, 350, 353
- işçi sınıfı 271
- İzlanda 35, 75, 77
- J**
- James Cook 21, 197, 198, 199, 200, 201, 213, 308, 312, 351, 354, 359
- J. Cartier 202
- J.S. D'urville 371
- K**
- kapitalizm 252, 278, 279, 280, 281, 282, 339, 347
- karavel 160, 166
- Karayip 164, 165, 289
- Kartaca 59
- kavimler göçü 73
- keşif 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 39, 40, 42, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 62,

65, 73, 75, 76, 80, 81, 82, 85, 86,
91, 92, 94, 97, 102, 104, 106,
114, 116, 117, 119, 120, 121,
122, 124, 126, 127, 128, 129,
131, 136, 137, 139, 140, 141,
144, 145, 148, 154, 158, 160,
162, 167, 168, 169, 170, 175,
176, 178, 179, 182, 183, 184,
185, 186, 187, 190, 191, 192,
193, 194, 195, 197, 198, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 208,
213, 216, 217, 219, 225, 228,
235, 240, 243, 245, 246, 260,
262, 290, 307, 309, 310, 313,
321, 327, 328, 331, 333

kıta 9, 14, 41, 111, 115, 160, 169,
171, 172, 173, 185, 187, 192,
203, 212, 215, 218, 233, 234,
236, 281, 283, 289, 307, 308,
309, 336, 341

Kızıldeniz 58, 129, 130, 134, 250,
254, 255, 330, 331

kilise 87, 93, 120, 327, 343, 346

koka 40, 273, 289, 302, 303, 304,
305, 314

kokain 302, 304

kölelik 260, 269, 271, 282, 283, 285,
286, 287, 288, 290, 291, 292,
294, 295, 296, 316

Kral yolu 61

Kristof Kolomb 14, 107, 128, 129,
139, 144, 149, 226, 241, 242,
326, 349, 359, 360, 366

Kudüs 94, 98, 100, 101, 109, 115,
139, 166, 272, 326, 330

kuzey geçidi 195, 197

Kuzey Kutbu 36, 371

Küba 156, 157, 158, 161, 178, 186,
283, 344

L

Las Casas 219, 345, 371

Latin yelkeni 117

Lizbon 126, 128, 131, 134, 135, 140,
172, 255, 256, 262

M

Macellan 40, 41, 45, 129, 188, 189,
190, 191, 193, 225, 237, 245,
250, 254, 255, 341, 369

Maderya 120, 121

Marco Polo 61, 103, 104, 105, 139,
144, 146, 153, 198, 251, 273,
328

matbaa 44, 246, 247

matematik coğrafya 80

mekan 20, 22, 29, 30, 92, 101, 307,
341

Meksika 178, 186, 318, 349

merak 17, 18, 19, 20, 28, 91, 242,
328, 331

Mezopotamya 25, 33, 55, 56, 63, 66

mısır 40, 43, 276, 305, 307, 315

Mısır 25, 28, 32, 33, 35, 37, 38, 51,
56, 57, 66, 67, 83, 107, 118, 133,
135, 189, 250, 255, 284, 314,
315, 318, 363

mikrop 296, 299, 300

Misyonerler 102

Moğollar 69, 101, 103, 105, 110

N

Navidad 159, 161, 327, 341

O

okyanus 9, 15, 76, 107, 116, 128,
146, 158, 159, 176, 188, 246,
299, 308, 330, 334, 349

Orellana 183, 184

Osmanlı 15, 89, 91, 105, 110, 111,
119, 185, 186, 209, 228, 237,
238, 239, 241, 242, 245, 251,
254, 255, 272, 273, 274, 275,
312, 330, 331, 337, 354, 358,
359

Osmanlı Devleti 91, 105, 110, 119,
186, 209, 237, 239, 251, 254,
255, 272, 275, 330, 331, 337,
359

P

pamuk 154, 155, 268, 269, 270, 271,
290, 291, 293, 305, 313, 314,
317, 336

Panama 167, 174, 175, 177, 179,
180, 281, 327

Papa 100, 102, 109, 115, 129, 172,
234, 244, 245

Pasifik 179, 204, 329, 341, 351, 356
patates 307, 314, 316, 317

Peru 174, 180, 182, 261

Piri Reis 99, 146, 156, 226, 228, 234,
235, 238, 241, 242, 247, 254,
255, 352, 359, 362, 363, 366,
368

Pizzaro 179, 180, 182, 183, 273, 342,
345

Portekiz 28, 99, 109, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 123, 124, 125, 126, 127,
128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 140, 142,
143, 144, 145, 146, 147, 148,
160, 171, 172, 184, 186, 187,
189, 190, 192, 201, 209, 210,
217, 222, 225, 229, 231, 232,
234, 242, 243, 244, 245, 254,
255, 262, 263, 265, 266, 282,
285, 286, 309, 328, 332, 336,
337, 349, 353, 362, 369

R

Reform 44, 88, 186, 261, 290

Romalılar 35, 36, 51, 73

Rönesans 44, 81, 88, 90, 98, 170,
290, 329, 332, 355

R. Peary 371

Ruslar 207, 213, 215

S

salgın 110, 296, 297, 298, 299, 300,
312, 317

sanayi devrimi 45, 252, 280

Septe 81, 110, 114, 115, 119, 138,
156, 282, 326, 330, 349

seyahat 76, 77, 81, 84, 102, 103, 104,
124, 132, 144, 155, 157, 183,
184, 210, 308, 310, 312

sınıflar 324

sıtma 184, 261, 262, 297, 299

Sibirya 33, 42, 54, 64, 204, 205, 206,
207, 209

Ş

şeker kamışı 260, 289, 314, 316

Şili 182

T

tarih 9, 10, 13, 20, 22, 23, 28, 36, 39,
44, 66, 106, 107, 113, 148, 173,
189, 253, 271, 274, 278, 310,
312, 322, 345

TO haritası 94

Tordessillas Anlaşması 130

Toscanelli 142, 145, 225, 368

tütün 40, 266, 289, 301, 302, 306,
318

Ü

Ümit burnu 129, 242

üniversiteler 309

V

Vasco de Gama 131, 132, 134, 166,
168, 170, 227, 232, 254, 334,
346, 349

Viking 74, 75, 76, 77, 78, 362, 365

W

W. Janszoon 211, 371

Y

yeni dünya 10, 14, 167, 169, 221,
225, 252, 275, 276, 291, 292,
302, 311, 313, 315, 316, 319,
320

Eski Dünya kıtalarının merkezi olan Akdeniz havzası ve onu çevreleyen karalarda yeni bir dönem başlıyordu, buna *Yeni Çağ* adını verdiler. Yeni çağ adına yarasır şekilde yenilikler, değişimler, farklılıklar içeren olaylar getirdi. Bu olaylar sadece Avrupa kıtası değil bütün dünyada değişime yol açtı. Avrupa tarihinin, dünya tarihi ile ciddi şekilde kesişmeye başladığı bu dönemde gerçekleşen olaylar zincirini birbirinden bağımsız düşünüp değerlendirmek imkansızdır. 10. yüzyıldan sonra yavaş yavaş, Avrupalılar, Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler ve Arap Yarımadası'ndan yayılan Araplar aynı potaya girdi. İnsanlık, eski dünya kıtalarında çetin bir savaşa tutuşmuştu. Dinler ve ırklar birbiriyle savaşıırken eski Dünya kıtalarına sıkışıp kaldılar. Biraz ileri biraz geri giderken, dikkatler hep Kudüs ve kutsal topraklar üzerinde oldu. Aynı yolları deneyip başaramamanın çaresizliği yeni bir şeyler denemenin ürktüçülüğünü yendi. İlk adımlar atılınca beklenmedik olaylar birbiri ardınca geldi. Keşifleri başlatan ülkelerden biri Portekiz, diğeri İspanya'dır. Bu iki komşu ülke, Batı Avrupa'da "Tanrı Adına" ve "Hristiyan Dünyası" için ve fakat daha da çok ekonomik nedenlerle 15. yüzyıl ve sonrasında yapılacak keşiflerin ilk adımlarını attılar. Bundan sonra her şey çok değişti. Bugünün dünyasını anlamak keşifler tarihini okumakla mümkündür. Bu nedenle keşifler aynı zamanda coğrafi bir olaydır.

ISBN 978-605-196-862-9

9 786051 968629

cizgi
KİTAPÇI

www.cizgikitavebi.com
f /cizgikitavebi